

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО НАН УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІНФОРМАТИКИ І ПРАВА НАПРН УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ФЕМІДА»
ЦЕНТР ПРАВОВОЇ ОСВІТИ І НАУКИ

ТРИНАДЦЯТІ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ

Українська державність: крізь призму часу

**(до 100 річчя Української національно-
демократичної революції 1917–1921 рр.)**

Матеріали міжнародної наукової конференції

24-25 травня 2018 року, м. Київ, Україна

КИЇВ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2018

*Друкується за рішенням Вченої ради
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 14 від 26 червня 2018 року)*

Редакційна колегія:

<i>Андрущенко В. П.</i>	ректор НПУ імені М. П. Драгоманова, академік НАПН України, доктор філософських наук, професор, <i>(співголова Редакційної колегії);</i>
<i>Шемшученко Ю. С.</i>	директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор <i>(співголова Редакційної колегії);</i>
<i>Андрусишин Б. І.</i>	академік УАІН, доктор історичних наук, професор <i>(заступник голови Редакційної колегії);</i>
<i>Скрипнюк О. В.</i>	академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор <i>(заступник голови Редакційної колегії);</i>
<i>Пилипчук В. Г.</i>	член кореспондент НАПрН України, академік АН ВШ України, доктор юридичних наук, професор <i>(заступник голови Редакційної колегії);</i>
<i>Торбін Г. М.</i>	проректор з наукової роботи НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор фізико-математичних наук, професор;
<i>Бабкіна О. В.</i>	академік УАПН, доктор політичних наук, професор;
<i>Бучма О. В.</i>	кандидат філософських наук, доцент <i>(Вчений секретар);</i>
<i>Губань Р. В.</i>	доктор юридичних наук, доцент;
<i>Дмитренко С. П.</i>	кандидат політичних наук, доцент;
<i>Леонов Д. Б.</i>	заступник директора Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України;
<i>Огірко Р. С.</i>	кандидат юридичних наук, доцент;
<i>Пархоменко Н. М.</i>	доктор юридичних наук, професор;
<i>Стеценко В. Ю.</i>	доктор юридичних наук, професор.

Т 67 ТРИНАДЦЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ. Українська державність: кризь призму часу (до 100 річчя Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.) : матеріали міжнародної наукової конференції, 24-25 травня 2018 року / ред. кол. : В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко та ін. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 336 с.

У збірнику вміщені матеріали, в яких розглядаються актуальні проблеми наукових досліджень викладачів, докторантів, аспірантів, студентів навчальних закладів та наукових установ України, які працюють у галузі юридичних, політичних наук тощо.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

*Андрущенко В. П.
ректор НПУ імені М. П. Драгоманова,
академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України,
доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(м. Київ)*

ПРАВОВІ ПАРАМЕТРИ ПІДГОТОВКИ «НОВОГО ВЧИТЕЛЯ»

Шановні друзі, щиро вітаю вас зі знаковою подією в освітянсько-науковому просторі – щорічною Міжнародною науковою конференцією Тринадцяті юридичні читання “Українська державність: крізь призму часу (до 100 річчя Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.)”!

За час свого функціонування щорічні “Юридичні читання” утвердилися як традиційні й унікальні наукові, освітні, методологічні, організаційні і виховні заходи в яких з кожним роком бере активну участь все більше як досвідчених, провідних юристів – вчених і практиків, політиків і політологів, педагогів, кращих представників професорсько-викладацького складу з вищих навчальних закладів України та зарубіжжя, так і тих, хто зробив чи робить лише свої перші кроки на ниві юридичної освіти і науки – аспірантів і студентів.

Відзначу, що “Юридичні читання” не випадково були започатковані й успішно відбуваються на факультеті політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова. Адже саме цей факультет як один із провідних підрозділів Університету визначає і створює правові параметри підготовки “нового вчителя”, що сприяє утвердженню у суспільстві ідеалів справедливості, духовності, гуманності, свободи і рівності як виразників у своїй єдності та цілісності духу права. В цьому контексті підкреслю, що випускники факультету, виконуючи свою місію, вже працюють викладачами юридичних і

політологічних дисциплін у вищих навчальних закладах України, вчителями у школах, ліцеях, гімназіях правового профілю, академічних наукових установах, органах державної влади та управління, судових установах, правоохоронних органах, правозахисних організаціях тощо. Науково-педагогічний колектив факультету постійно тримає під контролем якість освіти, запроваджує новітні форми роботи по підготовці “нового вчителя” у навчально-виховний процес. Студенти та випускники факультету активно займаються науковою діяльністю, беруть участь у наукових конференціях різного рівня, здобувають наукові ступені та отримують вчені звання, поповнюють і оновлюють склад науковців і викладачів.

Цьогорічні “Юридичні читання” присвячені вкрай актуальній і важливій темі, яка стосується столітнього досвіду боротьби українців за незалежність та власну самостійну державу. Вивчення й знання цього досвіду дозволить чіткіше та повніше зрозуміти нинішню геополітичну ситуацію з загрозами і викликами сучасній українській державності. А врахування уроків своєї далекої і невіддаленої історії стане запобіжником для повтору колишніх помилок як на внутрішньо-державному так і міжнародному рівнях, що сприятиме належному культурно-цивілізаційному поступу України.

Однак усе це не можливе без “нового вчителя” у новій українській школі, що формуватимуть внутрішній духовний стрижень людини – цінності, які визначають характер особистості, ставлення до інших людей і суспільства загалом. Правові параметри підготовки “нового вчителя” спрямовують освітній процес на підпорядкування вихованню (становленню) національних та загальнолюдських цінностей – любові й поваги до батьків і Батьківщини, готовності до їх захисту від будь-якого ворога, поваги до народів і культур світу, здатності жити і творити у площині гідності, справедливості, демократії і свободи. Відтак, нова школа плекатиме національну ідентичність, першими й основними символами якої є такі опорні категорії, як “мати”, “земля” та “праця”. Разом з тим, вона виховуватиме українську людину як громадянина Європи і світу, здатною до життєдіяльності у взаємодії народів і культур, з повагою до прав людини, її вільного вибору, толерантності. А найбільш вагомий внесок у справу виховання душі, формування духовності, прищеплення цінностей може і має зробити, перш за все, Його Величність Учитель. І завдання нашого Університету загалом, і цієї конференції зокрема, – історична місія – сприяти підготовці такого вчителя, який навчить наших дітей і онуків шляхетності, повазі один до одного, необхідності і вмінню жити разом у спільному і комфортному Домі, ім’я котрому – Європа.

Переконаний, що результати нашої творчої конференційної співпраці сприяють і сприятимуть надалі формуванню ціннісного сприйняття та розуміння норм права і положень, зафіксованих в Конституції та законах України, підключенню до пошуку, оцінки і вибору варіантів осмислення права і закону, причому, в динаміці, в становленні, в розвитку.

Останнє важливе тим, що сформована на цій основі правова свідомість молодого покоління має стати свідомістю, що розвивається, апелюючи до нового наукового і духовного досвіду, викристалізованих віками національних українських і загальнолюдських цінностей, сприяючи всебічному осягненню сутності Закону і Права на тлі загальної історії Українського державотворення.

Сподіваюсь, що науково-практичний та теоретико-методологічний доробки конференції стануть посильним внеском у створення фундаменту для підготовки нового вчителя, організації нової школи, створення нового суспільства в Україні, основу якого складатимуть демократія, толерантність, солідарність, справедливість, верховенство права і закону, що ґрунтуються на ключовому принципі – відповідності основним правам людини або, іншими словами, *визнання пріоритету загальнолюдських цінностей*.

*Андрусішин Б. І.
декан факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України (м. Київ)*

ПРОВІСНИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПРОФСПЛОК В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 1918 р.

Столітній ювілей Української революції 1917–1921 рр., коли український народ вперше в ХХ столітті, мобілізувавши національні сили, створив незалежну державу, по-новому спонукав науковців, широку громадськість поглянути на ідею державної незалежності, яка лягла в основу утворення і розбудови Української Народної Республіки, Української Держави та Західноукраїнської Народної Республіки. Вченими Я. Калакурою, В. Капелюшним, В. Коцуром, В. Солдатенком розроблена концепція періодизації історіографії проблеми. Джерелознавчими та історіографічним проблемам української історії доби визвольних змагань і державотворення (1917–1921 рр.) присвятили монографії П. Губа, В. Капелюшний, Г. Рудий, Б. Андрусішин, А. Буравченков, Ю. Булгаков, П. Гай-Нижник, В. Горак, Л. Дещинський, А. Морозов, Г. Папакін, Р. Пиріг, Д. Розовик, М. Степчак та ін.

Створено окремі ґрунтовні комплексні дослідження, присвячені українським державотворчим процесам 1917–1921 рр. й істориками права, серед яких слід назвати праці Ю. Шемшученка, О. Копиленка, В. Кульчицького, О. Мироненка, В. Рум'янцева, Б. Тищика, О. Шевченка, І. Усенка, О. Вівчаренка та ін.

Значну групу праць становлять дослідження про різні функції Української держави (1918 р.), серед яких слід виокремити публікації В. Верстюка, О. Реєнта, Ю. Терещенка, Я. Дашкевича, Ю. Павленка, Ю. Храмова, Д. Яневського, С. Мякоти, В. Клименка-Мудрого, Ф. Проданюка, С. Кульчицького, В. Сідака, Ф. Турченка, О. Рафальського, Г. Кривоший, Ж. Дзейко, О. Тимощука, С. Литвина, В. Клименка, А. Іванової, І. Усенка, Т. Андрусяка, В. Ульяновського, О. Кудлай, В. Лозового, В. Масненка, С. Корновенка, Т. Осташко та ін.

Проте до цього часу слабо висвітленим залишається сам процес формування, персональний склад, аналіз механізму діяльності вищих органів державної влади та управління Української держави (1918 р.), які відповідали за становлення та функціонування соціально-трудової сфери життєдіяльності, тобто стосовно таких корінних питань як організація праці, заробітної плати, соціального страхування, охорони здоров'я, охорони праці, покращення житлових умов, боротьба з безробіттям тощо. Потребують поглибленого вивчення проблеми взаємодії профспілок з органами державної влади та роботодавцями у вирішенні означених завдань.

Як це не парадоксально звучить на перший погляд, але і у сьогоdnішньому державотворенні знову стоїть питання як і за допомогою чого врівноважити полярні суспільні настрої, розробити і впровадити ефективний механізм гармонізації інтересів різних соціальних груп, баланс інтересів яких здійснює вирішальний вплив на розвиток держави, а у драматичні періоди історії – є загрозою чи гарантом самого її існування. Знову постає питання чому у людини так розбалансовані духовні і плотські початки, як об'єднати людей, відданих національним ідеалам і людей, пріоритетом яких є задоволення у першу чергу соціальних потреб. Звертаючись до досвіду вітчизняного державотворення доби Української національно-демократичної революції і визвольних змагань 1917–1921 рр., важливо побачити у ньому не лише позитив, а й негатив.

Спроба розв'язання подібного роду проблем була зроблена творцями української державності у період визвольних змагань 1917–1921 рр. загалом, а намагання спрямувати Україну до класового співробітництва та цивілізованого реформаторства реалізовувалося, зокрема, за доби Гетьманату Павла Скоропадського, якого привели до влади ліберально-консервативні сили. Немаловажну роль у цьому процесі мали відігравати профспілки.

“Гетьман Павло Скоропадський був приведений до влади трьома основними силами, – пише Ю. Терещенко, – Українською народною громадою, Союзом земельних власників, Українською хліборобсько-демократичною партією. До складу першої входили, в основному, представники давніх козацько-старшинських і шляхетських родів Лівобережжя, які були носіями історичних традицій першого Гетьманату (В. Кочубей, М. Устимович, М. Воронович, М. Гижицький та ін.).

Друга група включала соціально неоднорідну верству землевласників, в якій переважали селяни і нащадки козаків.

Нарешті третю групу склали члени Української партії хліборобів-демократів, яку очолювали відомі українські діячі В'ячеслав Липинський, брати Сергій та Валодимир Шемети. З лідерами УХДП тісно співпрацював один із засновників самостійницької течії в українському русі Микола Міхновський. Попри певні суперечності між усіма трьома політичними силами їх об'єднувало розуміння необхідності соціального і національного компромісу, відновлення у повному обсязі приватної власності, утвердження правових підстав суспільно-політичного та економічного життя в Україні. Чимало з них усвідомлювало потребу українізації зрусифікованих і полонізованих верств українського суспільства і залучення їх до державного і національно-культурного будівництва [1, с. 507-508].

Інститут Гетьманства розглядався творцями Української Держави 1918 р. “як спосіб національної інтеграції, налагодження співробітництва між усіма класовими групами та організаціями” [1, с. 509].

Гетьманська Українська держава, очолювана П. Скоропадським ґрунтувалася на програмних концепціях консерватизму. Його головні засади стосовно соціально-економічного розвитку виразно виявилися у визначенні ролі держави як регулюючого фактора розвитку суспільства. Базові поняття “держава та ринок” розумілися так: з одного боку консерватизм виступав за сильну державу, здатну протистояти тискові інтересів різних груп, з другого, – держава не повинна втручатися в ринок, бо цим створює хаос, – а натомість мусить підтримувати національний характер ринку; “бідність і нерівність” – категорії, закладені природою від початку історичного розвитку, тому держава повинна допомагати певним прошаркам населення, фізично немічним, перестарілим; проблему “інфляції та безробіття” реально можна вирішити лише шляхом погодження інтересів різних соціальних груп. У цьому контексті незалежні профспілки є для держави небезпечними, оскільки вони не дають можливості спокійно зняти або вирішити цю проблему, а, навпаки – розпалюють пристрасті та провокують до анархічних дій. Ефективнішим є корпоративний принцип, де єдині профспілкові структури тісно співпрацюють з державою [2, с. 139]. Ідеологічну основу українського консерватизму становили праці В. Липинського. Провідниками консерватизму в Українській державі виступали помірковані українські партії, а саме – федералісти та соціалісти-самостійники, а також нечисленні російські кадети.

Гетьман діяв у руслі саме консервативної доктрини. Суть його програми полягала у встановленні економічного ладу на основі загальногромадської приватної власності. П. Скоропадський був переконаний, що можна досягти гармонійних відносин між підприємцями і найманими робітниками на основі взаємних поступок і обопільних домовленостей. Центристську політику щодо робітників та їхніх професійних організацій прагнуло вести і Міністерство праці, яке діяло у складі уряду і здійснювало контроль за одним з найважливіших напрямів соціально-економічної політики. Очевидно не випадково портфель міністра праці гетьман віддав

представникам поміркованих політичних партій – спочатку російському народному соціалісту Ю. Вагнеру, а згодом соціалісту-федералісту М. Славинському. Народна соціалістична партія, до якої належав Ю. Вагнер, об'єднавшись у липні 1917 р. з трудовиками, захищала інтереси середніх прошарків населення. Вона стояла за реформістський еволюційний розвиток суспільства, відстоювала загальнодемократичні принципи, зокрема право робітників на самоорганізацію, проведення робітничих конференцій, право на страйки, колективні договори і т. д. У партії соціалістів-федералістів, як справедливо зазначав міністр віросповідань Української держави В. Зіньківський, “не було майже ніякого організаційного зв'язку з селом, з робітничими колами” [3, с. 146].

Концепції вирішення соціально-економічних питань як народних соціалістів, так і соціалістів-федералістів, які здійснювали керівництво політикою щодо профспілок, інших робітничих організацій, опинилися між Скіллою і Харібдою народних мас і реакційних сил, намагаючись зайняти “середню лінію” у протиборстві полярних сил суспільства.

Позиція промисловців, фінансистів-банкїрів і землевласників нами вже з'ясована. Якою ж була позиція робітничих організацій?

Другий Всеукраїнський робітничий з'їзд (скликаний УСДРП), що відбувся в середині травня в Києві, в своїй відозві підтримав помірковану революційно-демократичну програму Центральної Ради, а не більшовицький курс на соціалістичну революцію. Серед найголовніших завдань, що стояли перед робітництвом, були: захист незалежної УНР, скликання Українських Установчих Зборів, передача землі без викупу в руки трудового народу, впровадження державного контролю над продукцією за участю робітників, свобода спілок, страйків, слова і друку, повна рівноправність національностей і національно-персональна автономія для національних меншин. Майже повністю з вимогами з'їзду збіглася і програма УСДРП, прийнята на черговому конгресі.

Незважаючи на складність обстановки, 21 травня 1918 р. була скликана Всеукраїнська конференція профспілок, яка мала виробити ідейно-правові засади своєї діяльності у нових умовах. Підкреслимо, що прохання з клопотанням у Раду Міністрів про дозвіл на проведення конференції було подано саме Міністерством праці, яке підтримало ініціативу Київської та Одеської ради профспілок [4, с. 91].

За рівнем представництва конференцію можна прирівнювати до з'їзду, оскільки було репрезентовано 311 місцевих спілок із 105 населених пунктів із усіх губерній України, а також області Війська Донського, Мінської, Могильовської губернії Білорусії; разом 443 делегати представляли 497 064 членів профспілок [5, с. 46]. У літературі зустрічаються й інші дані про кількість делегатів конференції – 539 делегатів від знову ж таки 311 профспілок, що об'єднували 5 млн. організованих робітників [6, с. 79]. Проте цифра у 5 млн. організованих робітників є явно перебільшеною. Очевидно, потребує уточнення й кількість делегатів на конференції.

У доповідній записці міністра праці Ю. Вагнера на ім'я прем'єр-міністра називається 520 зареєстрованих делегатів, про що повідомлялося в бюлетені конференції. Склад делегатів за партійністю був розмаїтий. З 441 делегата, що зазначили свою партійність, найчисленнішу групу становили меншовики і бундівці – 267 (49,44%), комуністи і співчуваючі – 21 (3,9%), Поалей-Ціон – 15 (3,15%), українські соціал-демократи – 19 (3,52%) [7, с. 91].

До антидержавних з погляду міністра праці Ю. Вагнера відносилися більшовики, анархісти, максималісти, які мали абсолютну меншість на конференції. Загалом склад конференції, підкреслював міністр праці, свідчив про те, що більшість профспілок відкидали антидержавне начало. Водночас в уряді було розуміння, що профспілки в силу своїх завдань об'єктивно тяжіють до соціалістичних партій і знаходяться з ними у тісних контактах. Як свідчив історичний досвід Росії та України, спроби створити профспілкові організації, які б відмежувалися “демаркаційною лінією” від політичних партій і політики взагалі, успіхом не увінчалися. Сумний досвід зубатовщини переконав робітників, що спроба нейтралізувати профспілки є провокацією.

Події передвоєнних років, а особливо періоду світової війни, збагатили світовий профспілковий рух досвідом взаємодії з політичними партіями. Показовим у цьому відношенні був відхід англійських тред-юніонів від своєї традиційної платформи і наближення їх до англійської робітничої партії – лейбористів.

Важливо підкреслити, що серед лідерів Української держави, які відповідали за проведення робітничої політики, було розуміння неминучості зв'язку профспілкового руху з соціалістичними партіями, розуміння того, що профспілки не можуть замикатися лише на своїй чисто професійній роботі, а й тою чи тою мірою повинні брати участь у політичному житті України. Але водночас усе питання в тому, наголошував Ю. Вагнер, щоби “ці неполітичні організації не виходили за рамки допустимої політичної діяльності, згідно з головними положеннями держави” [8, с. 92]. Оскільки ж робітничі спілки виходили за чергові рамки, оскільки вони стикалися з матеріальними законами – державна влада повинна була, за твердим переконанням Ю. Вагнера, вживати заходів “проти незаконної їхньої діяльності”.

В питанні про економічну тактику робітничого класу представники соціалістичних партій, які мали більшість на конференції, вирішили не втручатися у політичну боротьбу, даючи зрозуміти уряду, що вони виступають за співробітництво з ним. Тактика економічної боротьби зводилася до того, що в умовах які склалися, вести інтенсивну страйкову боротьбу означало приректи себе на самогубство.

Більшовики закликали до відновлення завоювань соціалістичної революції. Проте як і робітничий з'їзд, конференція не пішла за більшовиками, а підтримала загальноприйнятую в цивілізованому світі теорію нейтральності і незалежності професійних спілок, а також висловилася за поміркований соціал-демократичний шлях перетворень.

В резолюції Всеукраїнської конференції профспілок зазначалося, що прихід до влади гетьманату не поліпшив становища народних мас, не приніс соціального визволення, а навпаки – поставив їх під загрозу іноземного поневолення. Резолюція звертала увагу на те, що на місцях у приміщеннях профспілок провадяться обшуки, відбуваються арешти робітничих лідерів, розганяються збори трудових колективів. У документі говорилося, що така жорстка політика негативно позначилася на забезпеченні прав донецьких робітників, які вже страждають від примусового вивозу до Німеччини. Становище розцінювалося як трагічне, що “вертає нас до гірших часів безправ’я і сваволі” [9].

В урядових колах, близьких до робітничих організацій, переважали погляди на рішення Всеукраїнської конференції, як помірковані. Лише в єдиній резолюції по доповіді “Завдання і тактика професійних спілок у зв’язку з поточним моментом”, було заторкнуто політичний бік. Будучи витриманою в характерних для соціалістичних партій виразах, зазначав міністр праці, резолюція все ж не стояла на більшовицькій точці зору. Вона рішуче відкидала будь-які заклики до робітничого класу знову стати на шлях боротьби за владу Рад, підкресливши різке засудження діяльності більшовицьких установ і застерігаючи робітничий клас від масових виступів.

Така поміркована позиція профспілкових лідерів була хорошим підґрунтям для досягнення соціального компромісу. Але життя розсудило по-своєму. Доведені до відчаю війною і розрухою робітники не бажали чекати проведення реформ, не стали спостерігати як народжується нове робітниче законодавство. Жити треба було сьогоднішнім днем, а не майбутнім.

Уряд намагався тримати економічну ситуацію під контролем. Особлива увага зверталася на кам’яновугільну промисловість та залізничний транспорт, де було сконцентровано значні сили робітничого класу. Напевно символічно, що водночас 29 червня побачили світ два полярні за своїм змістом документи: цього дня гетьман затвердив постанову Ради Міністрів про асигнування в розпорядження Міністерства торгу і промисловості 15 млн. крб. на виплату робітникам кам’яновугільних і антрацитових підприємств Донбасу; у Міністерстві праці був підписаний обіжник №1 “Про межі компетенції професійних робітничих організацій і власників підприємств”. Оскільки значимість для настроїв робітників ці два документи мали різну, то й появилися вони у пресі із значним інтервалом – відповідно 11 липня і 16 жовтня [10].

Для кращого розуміння мотивів, які змусили уряд піти на такі непопулярні і жорсткі кроки, наведемо рядки із названого обіжника: “Руйнуюча війна і наступні ненормальні умови для поточного життя викликали повну руїну державного промислового апарату, для чого вимагається напруга всіх сил і засобів. Першою умовою цього є зростання продуктивності праці у всіх галузях, однаково як з боку робітників, так і з боку адміністрації промислових підприємств” [11]. Висловлюючи впевненість, що всі трудящі добре усвідомлюють це завдання, Міністерство праці

пропонувало до відома і неухильного виконання ряд вимог: в першу чергу, компетенція професійних організацій і заводських комітетів обмежувалася захистом професійних інтересів робітників і піклуванням про влаштування їх побуту. Тобто профспілкам відводилася та роль, яку вони і повинні виконувати в умовах ринкової економіки. Вважалися неприпустимими втручання робітників у діяльність адміністрації, що стосувалися найму і звільнення робітників, фінансові, економічні і технічні заходи і самочинне встановлення контролю над виробництвом. З другого боку, управління заводу не мало права порушувати ст. 9 Закону “Про робітничі комітети” від 25-го листопада 1917 р. Всі непрофесійні організації не мали права ніяк впливати на життя окремих підприємств. Підлягали поверненню власникам захоплені робітничими організаціями підприємства, товари, вантажі, каса, архів тощо. Посилаючись на закон від 25-го листопада 1917 р. “Про робітничі комітети”, робітників позбав, тляли права вимагати платні за виконання профспілкових обов’язків.

Дуже важливим, на наш погляд, пунктом було визнання права робітників на свободу коаліцій і страйків за винятком робітників підприємств державного значення та підприємств, які обслуговували щоденні потреби населення (продовольчі, водопровід, електростанції тощо). Обумовлювалося, що під час страйків неприпустимі насильницькі дії з боку робітників, а саме: псування машин, майна підприємств, насильницьке відсторонення робітників від роботи і насильство над адміністрацією. Насильство з боку робітників заборонялося і тоді, коли умови виробництва вимагали переходу на поштучну, відрядну та преміальну оплату праці. Трудові відносини мали регулюватися лише договорами особистого найму, укладеними двома рівноправними сторонами згідно з законом. Укладені до цього часу колективні договори переставали бути обов’язковими до виходу відповідного закону. Це був серйозний удар по революційних завоюваннях трудящих, бо на протязі 1917–1918 рр. профспілкам вдалося укласти ряд колективних договорів, які були основними документами, що визначали взаємні зобов’язання профспілок і підприємців із найважливіших питань організації праці та регулювання її умов [12, с. 83]. Закінчувався документ вимогою дотримувати правил внутрішнього розпорядку, встановленого на підприємствах. Конфлікти і спори, які виникають у процесі виробництва, які не могли бути полагожені адміністрацією або існуючими примирюючими інстанціями, підлягали розгляду в суді [13].

Наказ подібного змісту щодо залізничників 23 травня 1918 р. видав міністр шляхів Бутенко. У наказі підкреслювалася необхідність “негайно встановити нормальні умови праці на залізницях”, тому профспілкам заборонялися будь-які втручання у порядок найму і звільнення робітників, а також у прийняття адміністративних і технічних рішень” [14].

Гетьман дуже високо цинив професіоналізм і самовідданість українських залізничників під час революції 1917 р., більшість з яких “стояло свідомо за порядок”. Проте, через загальний занепад залізничного транспорту становище залізничників

значно погіршилося, серед них почалося бродіння. Особливо воно посилилося, коли міністр транспорту Бутенко, підрахувавши збитки українських залізниць, які дорівнювали 600 тис. крб. провів деякі скорочення у зарплатні нижчим службовцям, при умові надбавки на дорожнечу. Такий крок уряду не пройшов. Із ініціативи російських більшовиків та їх однодумців в Україні в середині липня вибухнув всезагальний страйк залізниць [15, с. 222].

Загальний страйк залізничників, в якому взяло участь близько 200 тис. працівників залізниць, тривав з середини липня до кінця серпня 1918 р.

Крім економічних, згодом було висунуто політичні вимоги. Керувало страйком створене у Москві тимчасове організаційне залізничне бюро ЦК КП(б)У на чолі з А. Близниченком. З РРФСР надходила значна фінансова допомога страйкарям, вона становила 1,5 млн. крб. Розподіл грошей, пожертвуваних на підтримку страйку, проводився через партійні організації. Про це свідчить, зокрема, “Протокол загальних зборів членів Всеросійської української компартії (більшовиків), які були в той же час залізничними службовцями тих саме доріг, які в даний час знаходилися у межах окупованої частини Росії”. Зміст виступів Бубнова, Шаханова, Березницького свідчить про те, що більшовики з одного боку прагнули роздмухування страйку, а з іншого – боялися його розгортання, бо створені на місцях ревкоми, на їх думку, могли потрапити в руки “дрібнобуржуазних” українських залізничників. Бубнов пропонував зайнятися підготовкою фахівців залізничної справи для майбутнього відродження “економічного життя тієї частини руського народу, який істино страждає”. З пожертвуваних грошей Південній залізниці дісталось 25000 крб., Харківському вузлу та Північно-Донецькій залізниці – 55000 крб., Катериненській – 50000 крб. [16, с. 21].

Таким чином, більшовики, надаючи фінансову підтримку страйкуючим залізничникам, не лише не бачили ніякої перспективи існування української державності, вони навіть не згадували назву український народ.

Проведення робітничої політики в Українській державі наштовхувалося на “безсилля” внутрішньої політики Міністерства внутрішніх справ на чолі з І. А. Кістяківським, який, проголосивши своїм головним завданням боротьбу з більшовизмом, діяв запально і пристрасно, прагнучи налякати своїми арештами підпілля і паралізувати його дії. І. Кістяківський, пише Ю. Терещенко, належав до тієї групи діячів (Д. Дорошенко, Б. Бутенко, Ю. Липинський та О. Рогоза), які в уряді намагалися твердо проводити національний курс у політиці внутрішній і зовнішній [1, с. 514]. Декілька разів на засіданні Ради Міністрів впливали справи, по яких І. А. Кістяківський мав давати пояснення. “Особливо гостро, – згадував пізніше міністр віросповідань В. Зінківський, – проходили конфлікти між Кістяківським і Ю. М. Вагнером, який як міністр праці отримував свою інформацію з робітничих кіл і не раз малював картини такого поліцейського нахабства і сваволі, що вся система Кістяківського оголювала все своє безсилля” [17, с. 145]. Прикладом інформації про безчинства силових структур служить повідомлення Київської Ради професійних

спілок про обшуки у ніч на 12 червня у колишньому помешканні профспілок на вулиці Фундуклеївській, 11, під час яких були забрані речі, а саме: друкарські машинки, різні канцтовари, портфелі, білизна, інші речі. У таємній записці міністрові внутрішніх справ Ю. М. Вагнер звертав увагу на неодноразовість подібних випадків і вимагав повернути профспілкам речі, а винних притягти до відповідальності [18, с. 61].

Міністр праці кваліфікував позицію свого відомства як такого, що близько стоїть до діяльності професійних організацій, в діяльності яких він не знаходив “ніяких реальних ознак загрози безпеці Батьківщини”. Арешти, репресії дали свої результати, внаслідок чого діяльність профспілок, бірж праці, заводських комітетів розхиталася украй: члени правлінь, які були ще не заарештовані, тероризовані настільки, що кидають свою роботу, профспілки закриваються, робітники, що вступили до цих спілок, покидають їх. Під загрозою знаходилася навіть діяльність Комітету Праці, органу, створеного Міністерством праці з представників органів державної влади, профспілок, роботодавців і науковців для вироблення нормативно-правових актів, які мали сприяти зниженню напруги в суспільстві і передбачати досягнення соціального компромісу між найманими працівниками і роботодавцями. Участь профспілок у подібного роду міжвідомчих органах, переговорах, відмова від диктату, долучення до технічного та юридичного нагляду за організацією виробництва, та й, власне, самоорганізація найманих працівників за професійною ознакою, солідарність, взаємодопомога, колективізм, боротьба за соціальну справедливість якраз і свідчать, на наш погляд, про самоорганізацію громадян за професійною ознакою, набуття якостей асоціацій громадянського суспільства.

Ситуація, що склалася, не дала можливості Міністерству праці видати закон про професійні спілки, бо у міністерстві розуміли, що закон не міг надати робітникам тієї самостійності, яка вимагається по самій ідеї професійного єднання і яка в корені заперечувалась представниками МВС.

Репресії проти робітничих організацій дуже утруднювали роботу місцевих органів праці, діяльність яких передбачала довір'я до них з боку населення, тактика ж місцевих властей силових міністерств вела до протилежного відношення до влади взагалі і до центральної зокрема. Без довір'я населення, цілком справедливо вважав Ю. Вагнер, міністерство не може протиставляти свою державну робітничу політику класовій політиці зацікавлених груп.

Політика репресій, арештів, на тверде переконання Міністерства праці, стояла у протиріччі до тих положень, на яких творилася Українська держава і могла потягнути за собою надто тяжкі наслідки, які важко передбачити.

Тому міністр праці Ю. Вагнер вимагав негайного припинення переслідувань за участь в I Всеукраїнській конференції профспілок і звільнення всіх заарештованих за участь у ній; не чинити перешкод у законній діяльності бірж праці, робітничих комітетів і профспілок, а всі закриті адміністрацією такі органи повинні бути наповнені в своїх правах; префектам мала надаватися свобода діяльності без

реєстрації; у випадках арештів членів правлінь профспілок і їхніх об'єднань повинна витримуватися особлива обережність згідно закону висуватися звинувачення, щоб арешт не виглядав переслідуваннями лише за приналежність до профспілки; заборона зборів профспілок, робітничих комітетів тощо, повинна бути точно і відповідно вмотивування [19, с. 89].

Очевидно, звернення залишилося без уваги, що застало міністра праці Ю. Вагнера підготувати і звернутися 29 жовтня 1918 р. до Ради міністрів із розгорнутою запискою про безчинства державної варти, яка діяла, на переконання міністра праці з відома І. А. Кістяківського. Арешти, які застосовував Кістяківський, підкреслював Вагнер, були одним із засобів розгрому профспілкових об'єднань робітників. Міністр праці дивився на проблему репресій проти профспілок ширше, відзначаючи в таких діях варти знищення гарантій особистої свободи [20, с. 201]. Водночас, І. Кістяківський констатував, що українська держава може йти по шляху свого національного розвитку тільки за умови політичної толерантності. “Окремим політичним партіям необхідно надати повну свободу відстоювати свої ідеї і погляди. В цьому питанні не може бути виключення і для партій соціалістичних, які стоять на основах еволюційного розвитку соціалізму”, який сповідували українські ліві, цілком логічно кваліфікувався як антидержавне явище і держава зобов'язувалася поборювати його [1, с. 514].

Таким чином, проаналізувавши деякі напрямки соціально-економічної діяльності гетьманського уряду, можна зробити висновки, що П. Скоропадський у своїй соціально-економічній політиці тяжів до проведення центристської лінії, яка передбачала відстоювати в першу чергу інтереси не окремих груп і класів, а держави в цілому. В такій поведінці нам бачиться прояв політики бонапартизму. Гетьман прагнув досягти соціального компромісу між полярними соціальними силами – найманими робітниками і їхніми професійними організаціями та підприємцями. Він ставив за мету виробити таке законодавство, яке б попереджало соціальні вибухи. Таким чином, підкреслює Ю. Терещенко, напрошується висновок – українським соціалістам не було жодної потреби руйнувати Українську Державу. Прагнення класового миру, примирення інтересів селян і великих землевласників, підприємців і робітників, здебільшого за рахунок заможних верств, яке демонстрував Гетьман Павло Скоропадський і його уряд, утверджували реальне соціальне партнерство, сприяли національній консолідації усіх верств українського народу і могли забезпечити стабільність української державності. Поєднання національно-консервативних і ліберально-реформаторських засад державотворення Гетьманату Павла Скоропадського цілком відповідало тогочасним тенденціям суспільного розвитку цивілізованих європейських країн [1, с. 521-522]. Для того, щоб примусити промисловців, які об'єдналися в сильну організацію Протофіс (Рада промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства), піти на поступки робітникам, треба було

мати сильні державні структури, яких у гетьмана не було. Реакціонери з Протофісу були проти будь-якого втручання держави у їхні стосунки з робітниками.

Класове протистояння, конкуренція, яка була властива і стала головною рушійною силою епохи індустріалізації. Гетьман спробував “розбавити”, розчинити у небаченому на той час процесі координації.

Прагнучи налагодити до краю розладнану війною і революцією промисловість, відновити постійний залізничний рух, забезпечити функціонування фінансової системи держави, намагаючись провести земельну реформу, будучи змушеним виконувати важкі умови Брестського миру, П. Скоропадський під тиском земельних власників та реакціонерів з Протофісу, які всіляко намагалися заставити гетьмана “вести їхню політику” [21, с. 209], вдався до таких жорстких і, звичайно, непопулярних заходів, як відступ від Закону про 8-годинний робочий день, поновлення дії “Тимчасових правил про покарання за участь у страйках” від 2 грудня 1905 р. тощо. Підприємці часто вдавалися до локаутів, внаслідок чого зростало число безробітних, і зріли нові соціальні конфлікти. З боку властей, особливо на місцях, широко практикувалися репресії проти лідерів робітничого руху – гоніння, обшуки, арешти і навіть фізичні розправи.

Очевидним є те, що запропонована соціально-економічна політика гетьмана П. Скоропадського не знайшла підтримки у тих, на кого вона була спрямована. Навпаки, вона викликала різке несприйняття її робітництвом. Проводити центристську політику умиротворення нації, виконувати роль стабілізуючої сили між антагоністичними суспільними групами держава може тоді, коли вона є достатньо сильною і в змозі схилити до соціального компромісу потенційно і фактично конфліктуючі сторони. Як показав дальший хід подій, такої сили в Українській державі у 1918 р. не було.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Терещенко Ю.* Скарби історичної традиції. – Київ : Темпора, 2011. – 560 с. – С. 507-508.
2. Останній гетьман : ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. – Київ, 1993. – С. 139.
3. *Зеньковский В.* Протопресвитер. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.). Воспоминания. – Москва, 1995. – С. 146.
4. ЦДАВО України. – Ф. 2207. – Оп. 1. – Спр. 310. – Арк. 91.
5. *Склярченко С. М.* Нариси історії профспілкового руху на Україні. 1917 – 1920. – Київ, 1974. – С. 46.
6. *Усик М. М.* Перша Всеукраїнська конференція професійних спілок (1918 р.) // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні. – Київ : Логос, 1996. – С. 79.
7. ЦДАВО України. – Ф. 2207. – Оп. 1. – Спр. 310. – Арк. 91 зв.
8. ЦДАВО України. – Ф. 2207. – Оп. 1. – Спр. 310. – Арк. 92.
9. *Склярченко С. М.* Нариси історії профспілкового руху на Україні. 1917 – 1920. Київ, 1974. – С. 46.

10. Державний вістник, – 1918. – 11 липня, 16 жовтня.
11. Там само.
12. *Андрусихин Б. І.* Соціальні конфлікти в Україні: спроба ретроспективного аналізу // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 83 – 93.
13. Державний вістник. – 1918. – 16 жовтня.
14. Там само.
15. *Скоропадський П.* Спогади. Київ, Філадельфія, 1995. – С. 222.
16. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1. – Арк. 21 – 22, 41 зв.
17. *Зеньковський В.* Протопресвітер. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.). Воспоминания. – Москва, 1995. – С. 146.
18. ЦДАВО України. – Ф. 2207. – Оп. 1. – Спр. 310. – Арк. 61.
19. *Колесников В.* Профессиональное движение и контрреволюции (Очерки из истории профессионального движения на Украине). – Киев, 1923. – С.79 – 81.
20. ЦДАВО України. – Ф. 2207. – Оп. 1. – Спр. 310. – Арк. 89 – 96 зв.
21. *Скоропадський П.* Спогади. – Київ, Філадельфія, 1995. – С. 209.

Оніщенко Н. М.
*завідувач відділом теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
академік НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, академік НАПрН України (м. Київ)*

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Розвинену державність, її прорахунки і досягнення можна, мабуть, вимірювати і оцінювати з різних позицій, сторін, ракурсів, застосовуючи різні підходи. Втім, найбільш узагальнено можна запропонувати кількісні і якісні показники. Так, наприклад, кількісною характеристикою оновлення державності може слугувати скасування старих та створення нових державних інституцій, тобто, їх кількісне зростання, або, навпаки, зменшення. Проте, більшої уваги, на наш погляд, заслуговують якісні показники, серед яких не останнє місце займають зміни в більш або менш розвинених соціальних системах: політичній, економічній, правовій тощо.

В деяких публікаціях та виступах науковців і політиків сьогодні можна зустрітися і застереженнями щодо невпевненості у власній політичній системі, що “розгубленість” можна цілком адресувати і економічній, духовній, правовій, що пов’язується з більшим або меншим коефіцієнтом демократичного їх насичення, а отже – здатністю захищати права, свободи і законні інтереси Людини.

У заданому форматі пропонуємо розглянути саме взаємообумовленість державності, влади та національної правової системи.

Національна правова система – це своєрідний показник сталого (або наближеного до нього) економічного, політичного, соціального, морального, правового розвитку кожної держави, а, головне – досягнутого рівня захисту прав, свобод та законних інтересів Людини.

На відміну від тих країн, де правові системи розвивалися поступово й еволюційно, в Україні відбувалося прискорене формування національної правової системи, як фактора регулювання правових процесів, засобу забезпечення демократизації суспільства.

Слід підкреслити, що правова система України згідно з Конституцією повинна відповідати демократичному, правовому та соціальному розвитку держави.

Існує органічна єдність демократичної, соціальної, правової держави. Як демократична – вона слугує свободі як вищій цінності, сприяє рівному доступу кожного до власності, виборів, прав щодо здійснення політичної влади, забезпечення багатоманітності політичного і культурного життя. Як правова – вона забезпечує організацію соціального і державного життя на принципах права, гарантує правопорядок, сприяє досягненню особистістю самостійності і відповідальності за свої дії, раціональну обґрунтованість юридичних рішень, стабільність правової системи. Як соціальна, держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, гарантує її гідність, надає соціальну допомогу індивідам, що її потребують, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, розподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і виваженої соціальної політики.

Щодо соціальної політики існують наступні точки зору:

1) перша група дослідників при визначенні поняття “соціальна політика” виходить із ототожнення соціального і суспільного. Як наслідок, соціальна політика розглядається як суспільні дії по вирішенню загальних проблем з метою сприяння досягненню цілей розвитку суспільства в цілому;

2) в основу другої групи підходів до розуміння сутності соціальної політики покладаються соціально-трудові відносини, які є предметом її безпосереднього впливу;

3) третя група концепцій розглядає соціальну політику як різновид діяльності, спрямованої насамперед на соціально вразливі верстви населення, зокрема, на непрацездатних, пенсіонерів, інвалідів тощо. Основною метою соціальної політики є забезпечення таким громадянам мінімально необхідного рівня задоволення їх потреб, мінімально необхідного рівня благополуччя;

4) четверта група концепцій розглядає соціальну політику насамперед як інструмент, що пом’якшує негативні прояви індивідуальної і соціальної нерівності, зокрема, шляхом запровадження відповідної системи перерозподільних заходів;

5) п'ята група підходів виходить з принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як базових цінностей сучасного громадянського суспільства і соціальної держави.

Сучасна соціальна політика передбачає різні завдання:

1) у політичній сфері – проведення адміністративної реформи; розвиток інститутів громадянського суспільства;

2) у правовій сфері – розробка дієвих механізмів реалізації соціальних прав і свобод людини; сприяння розвитку соціального партнерства й договірному регулюванню соціально-трудових відносин, удосконалення процедури укладення колективних договорів і угод та контролю за їх виконанням;

3) в економічній сфері – створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечення збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, становлення й утвердження інноваційної моделі розвитку, збереження та підвищення науково-технічного потенціалу; ліквідація, або щонайменше, мінімізація так званого “прихованого” безробіття, проведення політики продуктивної зайнятості;

4) у соціальній сфері – наближення реальних можливостей соціального захисту до потреб працівників; економічне стимулювання суб'єктів соціально-трудових відносин до створення безпечних, сприятливих умов праці; зростання спрямованих на розвиток людини соціальних інвестицій;

5) у демографічній сфері – створення умов для розширення відтворення людського потенціалу; забезпечення рівних можливостей для підтримки здоров'я, збереження трудового потенціалу; формування нормативно-правової бази стимулювання здорового способу життя;

6) у сфері екології – створення надійних гарантій екологічної безпеки, забезпечення охорони довкілля, застосування дієвих інструментів для відтворення і раціонального використання природних ресурсів; впровадження у виробництво сучасних ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій, практики утилізації відходів; впровадження дієвих заходів зниження негативного впливу екологічної глобалізації на стан навколишнього середовища; поліпшення екологічної освіти, відповідальність суспільства за результати господарської діяльності в екологічній сфері;

7) у сфері духовності – збереження, примноження національних культурно-історичних традицій, виховання толерантної людини демократичного світогляду, яка поважає права інших, традиції, культури народів світу.

Отже, можемо стверджувати, що якісне реформування соціальної сфери життя суспільства і держави не може обмежуватися, наприклад, “точковими” змінами, а потребує суттєвого оновлення як державних інституцій, так і засадничих принципів правового розвитку.

Отже, цілком зрозуміло, що правова система, як втілення відповідного досягнутого рівня розвитку права повинна бути здатною: а) для виконання певних завдань; б) відтворення необхідних в даних просторово-часових вимірах функцій; в) забезпечення необхідних умов ефективного правового регулювання.

В першу чергу розглянемо деякі з невідкладних завдань сучасного етапу розвитку правової системи України.

В сучасних умовах зростає соціальна спрямованість правової системи як засобу формування і реалізації інтересів суб'єктів шляхом закріплення певних цілей, норм, правил поведінки.

Правова система поступово перетворюється на один із важливих засобів забезпечення оптимальної єдності політичної та соціальної стабільності та динамізму, збереження цілісності суспільства, взаємодії особистісного та суспільного, правового та публічного факторів, які завжди перебувають у відносинах антиномії, тобто взаємопроникнення та внутрішньої суперечливості.

Правова система соціальної, правової держави покликана забезпечити встановлену соціальною політикою стабільність громадянської згоди шляхом проголошення, реалізації і охорони соціально-правових умов для стимулювання активної частини населення на продуктивну працю як основу особистого добробуту; підтримання оптимального співвідношення між прибутками працездатної частини суспільства та непрацездатними громадянами; надання адресної соціальної підтримки; скорочення та обмеження масштабів зубожіння; стримування безробіття; забезпечення прожиткового мінімуму громадян.

Завдання правової системи в умовах демократичної соціально-правової держави зазнають впливу соціально-економічних, політико-моральних, етнонаціональних факторів. При цьому зростає їх соціальний зміст, спрямований на зміцнення групової, міжгрупової соціальної взаємодії людей з приводу реалізації своїх інтересів. Зазначені функції покликані забезпечувати існування, добробут, а інколи – і виживання самого суспільства, реалізацію прав і свобод людини і громадянина.

Суттєвий вплив на функціонування правової системи мають і такі загальносоціальні завдання, як гарантування національної безпеки, ліквідація наслідків стихійного лиха та економічних катастроф, реалізацію соціальних програм, підтримання охорони здоров'я, соціальне забезпечення непрацездатних тощо.

Правова система сприяє вирішенню етнонаціональних завдань, що поставлені перед суспільством. Вона має сприяти інтегруванню сучасного наукового доробку у світову систему.

Для вирішення цих завдань необхідна законодавча база, у тому числі прийняття законів, спрямованих на залучення та ефективне використання іноземних інвестицій та ресурсів, інноваційних технологій, управлінського досвіду.

Роль правової системи в умовах сучасної держави визначається також необхідністю забезпечення самовизначення особи, її розвитку та соціалізації. При

цьому право виступає як об'єктивно можливий масштаб соціальної свободи, що стимулює творчу активність, самосвідомість людини, гарантує визнання суспільством того, що кожний індивід народжується вільним і рівним з іншими, а верховенство права розглядається як соціальний феномен, який обумовлює невід'ємні права людини і громадянина на свободу, рівність, справедливість, гідне життя, повагу і недоторканість.

Це зумовлює можливість реалізації інших прав і свобод людини і громадянина, надає підстави для висновку про неприпустимість їх скасування або будь-якого обмеження. Саме завдяки визнанню гідності людини визнаються недоторканими і невідчужуваними права людини, в силу чого вони складають основу будь-якого суспільства, а також справедливості.

Однією з людських якостей, безумовно, є гідність. Поряд з такими якостями, як чесноти, совість, добродіяльність, гідність – це одне з найбільших надбань людства: загальнокультурних, загальноісторичних цінностей.

В площині наукового доробку гідність належить до кроссекторальних, міждисциплінарних феноменів, що підлягали вивченню протягом століть представниками філософської, соціологічної і правничої думки.

Аналізуючи фактори умови забезпечення гідності людини, що знаходяться в юридичній площині, в першу чергу наведемо текст статті 28 Конституції України “кожен має право на повагу до його гідності”.

Які ж фактори в першу чергу, можна сьогодні виокремити для забезпечення гідності, для забезпечення гідного існування людини в сучасних умовах. Все ж, не претендуючи на істину в останній інстанції, розуміючи, що такі фактори є в усіх сферах життєдіяльності людини, ми б до таких умов в юридичній площині віднесли: 1) ефективний захист основоположних прав, свобод і законних інтересів людини; 2) розвиток інститутів громадянського суспільства; 3) правокультурний рівень особи; 4) освітній рівень, можливості оволодіння не азбукою, а “енциклопедією” права; 5) удосконалення системи органів, покликаних здійснювати запобігання та боротьбу з корупційними проявами; 6) стабілізаційні засоби щодо покращення економічної ситуації в країні тощо.

Спробуємо в цьому контексті звернутися до розвинених європейських демократій розглядаючи ці питання не тільки й не стільки в юридичній площині, скільки в практичному форматі.

Зокрема в Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р. особистісні права і свободи закріплені в основному в перших главах: “Гідність” (гл. I) і “Свобода” (гл. II).

Право на людську гідність – одне з “найболючіших” прав, що потребує детального вивчення. Важливою гарантією права на людську гідність слугує безумовна заборона тортур, приниження людської гідності, нелюдських покарань (ст. 4 Хартії).

Гарантією права на життя (ст. 2 Хартії) слугує заборона смертної кари, яка не може бути видом кримінальної відповідальності, а отже запроваджуватися і виконуватися на практиці (§ 2 ст. 2).

Особливу цікавість сьогодні викликає “право на цілісність особи (без якого також неможливе гідне існування) – нове особистісне право, необхідність якого викликана науково-технічних прогресом, особливо в сфері медицини і біологічної науки” (ст. 2 Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р.)

Це право включає поінформованість і згоду людини щодо застосування медичних препаратів, процедур, а також інших заходів в межах медицини і біології. Одним з трактувань цього розгляду є право людини та якісні медичні препарати.

Проте, нажаль, сьогодні в Україні ще непоодинокими є випадки продажу в аптечних мережах та кіосках ліків з невеликим терміном дії, “терміноне придатних” пігулок або проведення щеплень з простроченими вакцинами.

Вважаємо за необхідне удосконалити діюче законодавство України (Закон України “Про лікарські засоби”, “Основи законодавства України про охорону здоров’я”) в контексті контролю за продажем неякісних лікарських засобів.

Такими, що заслуговують на пильну увагу науковців є заборони експериментів в сфері енгеніки, тобто штучного перетворення людської природи; заборона торгівлі органами і частинами людського тіла з метою одержання прибутку; заборона репродуктивного клонування людських істот тощо.

Впливове і активне громадянське суспільство неодноразово звертається зокрема до таких прав, як право на повагу приватного і сімейного життя, право на захист особистих даних, право на вступ до шлюбу і створення сім’ї (ст. 9 Хартії).

В такий спосіб найближчим часом ці та інші права мають стати об’єктом вивчення наукової спільноти та громадянського суспільства, нарешті пильної уваги держави задля максимізації спільних зусиль з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини.

В контексті такого вивчення слід зауважити, що принцип поваги до прав людини і її основних свобод – це один із європейських принципів конституційного устрою (ст. 2,6 Договору про Європейський Союз), що, безумовно, проголошений, активно впроваджується в життя європейською спільнотою, слугує відповідним орієнтиром для забезпечення гідного життя в умовах право-державозмін.

Основне завдання правової системи – створювати строго визначену, нормативну, стабільну основу для всього комплексу суспільних відносин, в тому числі і для їх динаміки.

Втім, у розвитку правової системи України, поряд з безумовними досягненнями, залишається багато невирішених проблем.

Складні економічні, політичні, соціальні процеси в сучасному суспільстві демонструють нагальну необхідність пошуку нових підходів до багатьох не вирішених проблем в право- та державотворенні. Практика, об’єктивна необхідність та

доцільність сьогодні повинні серйозно впливати і впливають на майбутні пошукові теоретичні моделі. Зокрема, в центрі уваги юридичної науки сьогодні мають бути проблеми, пов'язані з відсутністю системного правового регулювання, правової конкретизації та реалізації положень про демократичну, соціально-правову державу, забезпечення державою не лише внутрішнього порядку і зовнішньої безпеки, а й відповідальності за цивілізоване життя громадян у власній державі.

Правова система України має базуватися на праворозумінні як мірі свободи рівних суб'єктів, на принципі верховенства права.

В такий спосіб, як нам видається. Була продемонстрована органічна єдність національної державності та національної правової системи, їх взаємовплив та взаємообумовленість. Ця органічна єдність передбачає врахування під час реформаторської ходи одночасного оновлення і владних інститутів, окремих інституцій держави, їх сутнісно нове демократичне наповнення, і реформування та удосконалення національної правової системи з метою її гармонізації та підвищення ефективності в умовах право- державо змін.

*Пилипчук В. Г.
директор НДІ інформатики і права
НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України (м. Київ)*

СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Процеси державотворення в суверенній Україні, як свідчить новітня історія, розпочалися з прийняття у липні 1990 року Декларації про державний суверенітет України. При цьому було враховано багатовіковий досвід розвитку державності і права на українських землях, у т.ч. часів УНР.

Зокрема, у 1990-х роках було враховано низку історичних уроків періоду національно-визвольних змагань і втрати української державності на початку ХХ століття, а також негативний досвід державотворчих процесів періоду російської імперії та колишнього Радянського Союзу.

Насамперед, за нашими оцінками, Україні вдалося уникнути запровадження **принципів державотворення, характерних для тоталітарних держав**, а саме:

- абсолютна централізація влади;
- сакральність постаті правителя та неприпустимість його критики;
- перебування правителя над законом;
- віднесення усіх громадян до категорії слуг держави.

Тобто, на відміну від демократичних держав у разі запровадження тоталітаризму не йдеться про розбудову правової держави та реалізації принципу, що держава має слугувати людині і громадянину, а не навпаки.

Вказані принципи, як слушно зауважував відомий письменник Борис Акунін, були розроблені ще за часів Чингіз хана та покладені в основу російської державності царем Іваном III, а надалі активно застосовувалися російськими імператорами, лідерами СРСР, а нині – РФ.

Водночас, як свідчить аналіз новітньої історії, в ході розбудови суверенної Української держави не вдалося уникнути низки **системних проблем**, які потребують подальшого вирішення. Розглянемо деякі з них.

1) **нестабільність системи державного правління.** За часів незалежності форма державного правління змінювалася **6 разів** (*парламентська республіка у серпні – грудні 1991 р. та подальші зміни президентсько-парламентської і парламентсько-президентської республіки у 1991–2014 роках*). Це призводило до низки негативних наслідків, зокрема:

- частих трансформацій системи державних органів;
- відсутності балансу у розподілі завдань і функцій державних органів;
- нестабільності кадрового потенціалу та відсутності ефективної системи його цільової підготовки;

2) **незбалансованість політичної системи держави**, наслідком чого є:

- відсутність виваженої державної політики і довгострокових стратегій розвитку різних сфер життєдіяльності людини, суспільства і держави;
- корпоративність у розробці стратегій, концепцій і державних програм, відмова від проведення їх наукових оцінок та експертиз;
- неналежне врегулювання відносин політичної більшості та опозиції, а також процедури демократичної передачі влади від одних політичних сил до інших;
- поширення принципів більшовизму у міжпартійних відносинах.

Досить влучну оцінку таким відносинам ще на початку 1990-х дав відомий громадський діяч М.Горинь¹:

“Перед лицем великої небезпеки, яка чатує на нас, ми повинні, мусимо подолати вади наших міжпартійних взаємин:

- *крайню більшовицьку нетерпимість до політичних опонентів, моральний осуд опонентів тільки тому, що вони опоненти;*
- *монополію на патріотизм, на істину і єдино правильну тактику боротьби.*

На таких принципах досягти згоди... практично неможливо. Нам слід виходити із засад плюралістичного суспільства, в якому багатопартійність є нормою, дискусія – формою взаємин, національна єдність – умовою існування

---

¹ М. Горинь, газета «Вільна Україна», 8 серпня 1992 р.

держави, а толерантне ставлення до опонентів – ознакою морального здоров'я нації”;

3) проблеми розроблення та реалізації ефективної державної соціально-економічної політики, наслідком чого є:

– деіндустріалізація економіки;

– непрозорість приватизації державного майна і передачі у приватне користування природних ресурсів, що належать згідно з Конституцією народу України;

– створення олігархічної системи монополій, яка негативно впливає на політичну систему та систему державного управління;

– стрімке **розиарування населення**, що **створює передумови до соціальних потрясінь** (наприклад, сто років тому за часів УНР співвідношення між мінімальними і максимальними доходами в державному секторі становило 1 до 5, за часів УРСР – 1 до 6, в ЄС максимальний коефіцієнт сягає 5 – 7. Критичним рівнем вважається співвідношення 1 до 12, який Україна пройшла ще на початку 2000-х років і який нині швидко зростає до критичної межі – у десятки разів). Вкрай негативним видається й те, що вказане розширення має тенденцію до закріплення на рівні нормативно-правових актів;

4) системні прорахунки у сфері розбудови воєнної організації держави, які призвели до втрати контролю над частиною території України. При цьому, частково було повторено помилки в галузі оборони УНР, які на початку ХХ століття призвели до втрати української державності.

Зокрема, станом на серпень 1991 року на території України дислокувалось розгорнуте угруповання військ загальною чисельністю понад **1 млн. 100 тис.** чоловік, а також **третій у світі потенціал ядерної зброї**, основу якого складали міжконтинентальні балістичні ракети з ядерними боезарядами. Внаслідок *системних прорахунків та недоліків державної політики у сфері оборони*, а також *неналежного виконання міжнародних зобов'язань і гарантій Україні з боку інших ядерних держав* вказаний воєнний потенціал практично було втрачено. Як наслідок, станом на початок російської агресії у 2014 році лише окремі військові частини чи підрозділи перебували у боездатному стані.

Крім цього, у 2010–2012 рр. було повністю ліквідовано систему військової юстиції, яка включала

5) прорахунки з питань трансформації системи військової юстиції.

З моменту проголошення незалежності України на початку ХХ століття та протягом вересня – грудня 1991 року було прийнято низку законів та інших нормативно-правових актів, які забезпечували створення національних Збройних Сил, інших військових формувань та системи військової юстиції.

Основу військової юстиції на той час становила розгорнута система органів і підрозділів *військової прокуратури та військові суди оперативних командувань* і

гарнізонів. У військах також розгорталась *система юридичних підрозділів*, а на базі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Київського національного університету імені Т. Шевченка було сформовано *навчальні підрозділи для підготовки військових юристів*. В галузі військових наук було запроваджено окрему наукову спеціальність – **військове право**. Однак, протягом 2000–2012 років система військової юстиції була майже повністю демонтована і частково відновлена у 2014 році з початком гібридної війни проти України. Наразі актуальною постала проблема щодо відновлення усієї системи військової юстиції у складі: *державного бюро військової юстиції, військової прокуратури та військових судів*.

Подолання вказаних та інших проблем, як видається, потребує визначення таких **основних пріоритетів**:

1) захист національних інтересів в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави;

2) проведення індустріалізації на основі інновацій та новітніх інформаційних технологій, розвитку штучного інтелекту, робототехніки, цифрової економіки та інших складових інформаційного суспільства;

3) здійснення політичної реформи (*реформування парламенту та системи правосуддя, збалансування завдань і повноважень гілок влади, прийняття нового виборчого законодавства, обмеження недоторканості народних депутатів та інших посадових осіб*);

4) подальшого розвитку складових сектору безпеки і оборони України.

Бабкіна О. В.
завідувач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор політичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України (м. Київ)

ДЕМОКРАТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ

Стаття присвячена аналізу феномену цивілізаційного вибору в контексті сучасних проблем національного розвитку України. Аналізуються проблеми та ризики євроінтеграційної політики з точки зору політичного самовизначення, чинники, що перешкоджають демократичній модернізації України.

На початку ХХІ ст. однією з найвиразніших його тенденцій стає політико-цивілізаційне впорядкування світу. Якщо до кінця ХХ ст. всі актори глобального політичного процесу знаходилися у більш-менш рівних умовах і відповідно переважали націотворчі тенденції, то в сучасний період кожна держава опиняється

щонайменше на двох платформах – цивілізаційній та національній, а водночас у процесі відповідного вибору.

Україна вже понад два десятиліття перебуває в процесі пошуку нової національної ідеї, здатної слугувати консолідації нації, та її цивілізаційному вибору. Протікання цих процесів відбувається повільно, непослідовно та дуалістично: ні на Захід, ні на Схід (т.з. “політика багатовекторності”). Така ситуація спровокувала певну фрагментарність свідомості українців щодо визначення своєї ідентичності, загальмувала, як політичний, так і економічний розвиток та навіть створила безпосередню загрозу національній державності. Не можна не побачити, що така позиція України мала як об’єктивні, так і суб’єктивні причини, основними з яких постали суттєва різниця зовнішніх та внутрішніх орієнтацій Східної й Західної України, нерішуча позиція політичних суб’єктів – президентів, парламенту, урядів України та ін.

Оскільки Україна знаходиться на перехресті різних цивілізацій (слов’яно-православної, західно-європейської, у віддаленій зоні периферії ісламської цивілізації), то відповідно в Україні не вирішена до кінця проблема подолання “кризи культурно-цивілізаційної ідентичності”. Аналіз масової свідомості показує, що в своїх цивілізаційних орієнтаціях населення України дуже диференційоване, а значна його частина перебуває у стані невизначеності. Громадяни поділені за своїми цінностями, традиціями на групи, які утворюють різноманітні культурно-цивілізаційні типи, серед яких виділяються два основних: традиційний цивілізаційний тип та сучасний цивілізаційний тип

В той же час, як зазначає В. Горбатенко, “подібні уявлення сприяють поглибленню властивого для перехідних суспільств конфлікту традиціоналізму і модернізації... Достатньо високий освітньо-культурний рівень розвитку українського населення сприяє швидкому усвідомленню необхідності засвоєння стандартів західної політичної культури, таких як приватна власність, свобода особистості та ін.” [1, с. 120].

До суб’єктивних причин гальмування цивілізаційного вибору України можна віднести нерішучу позицію політичних суб’єктів – президентів, урядів України та інших. Примітною рисою модернізаційних процесів, які вже відбуваються протягом 20-ти років є те, що в Україні вони мають переважно несистемний характер і, як закономірний наслідок, низьку ефективність. Так, за даними моніторингу 2017 року Інституту соціології НАН України, майже половина (44,7%) населення вважає, що на сьогодні жодна з головних сфер життєдіяльності суспільства не є модернізованою. Близько 18,8% завагалися з відповіддю. Найбільш модернізованими, на думку 17,6% респондентів, є інститути громадянського суспільства (волонтерство та інші); це найбільший відсоток серед запропонованих варіантів, економічну сферу вважають модернізованою 13,3% респондентів, а політичну вважають найменша частка опитаних – 9,2% [4, с. 70].

Одним з найважливіших питань модернізації України є питання підтримки модернізаційних реформ: адже без підтримки владних структур системні зміни неможливі. За даними вищевказаного моніторингу 2017 року, більше третини опитаних українців вважають, що жодна структура не сприяє модернізації суспільства. Приблизно однакова частка (18,7% і 18,7%) респондентів вважають, що більшою мірою модернізації сприяють вітчизняні громадські організації та асоціації та міжнародні громадські організації. Меншою мірою сприяють модернізації об'єднання роботодавців (9,1%), Президент України (8,9%), Національна академія наук (7,6%), Верховна рада (6,2%), Кабінет міністрів (5,1%). Очевидно, що суспільство має зрозуміти ідеологію запропонованих реформ – спрямування на політичну консолідацію суспільства на засадах нового порядку життєстрою. Для цього, як мінімум потрібний відкритий діалог влади з суспільством, його активними суб'єктами як основи для сучасного договору [4, с. 72].

Водночас така політика України не може тривати вічно. Пошук свого місця у світі став нагальною проблемою та центральним завданням української держави. Йдеться про політичне самовизначення, яке є невід'ємним від національного самовизначення, що, в свою чергу, включає економічну стратегію, психологічні перетворення, ідеологічні концепції. Разом з тим “політичне самовизначення є однією з складових частин національного цивілізаційного самовизначення... Політичне самовизначення не зводиться до факту проголошення незалежності та створення державних атрибутів” [2, с. 380]. Воно включає також громадянське суспільство, формування національної політичної свідомості в багатонаціональному суспільстві.

Часто для країн, що здійснюють навздогінний тип модернізації, саме ідея інтеграції в межах цивілізаційного вибору і ставала своєрідною національною ідеєю. Так було в Польщі, в країнах Балтії – Латвії, Литві, Естонії, де після розпаду СРСР загальна підтримка населенням цих ідей і зумовила успіх досягнення мети суспільних перетворень та ідей євроінтеграції.

Для сучасної України притаманна не тільки суперечлива національна політична свідомість, але й також нестабільна політична ідея, слабкі неефективні політичні інститути. Українська політика, особливо у внутрішньополітичному аспекті, далека від зразків демократичної політики: кланова, не публічна, корумпована. Треба враховувати, що в умовах поступового еволюційного суспільного розвитку при системних перетвореннях порушується сталість елементів системи, що призводить до нестабільності суспільства та всіх його складових. Сучасне українське суспільство знаходиться у високоактивній стадії соціальних трансформацій з нестабільною соціальною системою, близькою до стану біфуркації, “динамічного хаосу”. Особливістю такого суспільства є нестабільність його основних сфер, стан кризи, у тому числі й політичної, як результату нездатності політичної системи адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх змін, відсутність гарантій досягнення декларованого ідеалу, суперечливе поєднання взаємовиключних елементів нової політичної системи та

авторитарної, яка намагається нейтралізувати демократичні зміни. Йому притаманний розкол еліт, їх схильність до корпоратизації та олігархізації, перехідний тип політичної культури, її фрагментарність, як хаотичне поєднання старих та нових цінностей, невідповідність інституційного та ціннісного аспектів реформування, кризи легітимності, участі та ін.

Сучасний цивілізаційний вибір вимагає від України нових підходів до розуміння усвідомлення сутності та змісту такої складної категорії як політика, адже сучасна політика передбачає цивілізовані демократичні форми управління і регулювання діяльності людей, які використовуючи владні функції, в межах закону відстоюють свої інтереси і сприяють гармонізації інтересів суспільства і держави. Політика при цьому розуміється як інструмент гуманізації суспільства, забезпечення його стабільності, консолідації, громадянського миру.

На процес формування вищезазначеного типу політики справляють вплив якості об'єкта ціннісної орієнтації (суспільство, держава, політичний режим, політичні інститути, лідери тощо), а також потреби, інтереси та поведінка суб'єктів реалізації політичних цінностей. За прикладом постсоціалістичних країн, що успішно інтегрувалися в європейське співтовариство, цивілізаційно-інтеграційний вибір міг би стати новою національною ідеєю для України.

Україна ідентифікує себе насамперед як європейська держава. Це визначено її історичним минулим, географічним становищем, належністю до культурних традицій європейської цивілізації, соціоетнічним складом населення, можливостями економічних зв'язків з країнами Європи. Європейська інтеграція залишається стратегічним напрямом української зовнішньої політики, яка характеризується позитивним ставленням населення до ЄС. Так, за даними Інституту соціології НАН України за 2017 рік, до ЄС прихильно ставиться 55,1% українських громадян [4, с. 64].

За останні роки офіційно було проголошено курс на євроінтеграцію, відбулася відмова від позаблокового статусу, підписана угода про асоціацію з ЄС, проголошено євроатлантичні наміри України. Політична еліта поступово усвідомлює мотиви, які впливають на здійснення українським суспільством політичного вибору. Йдеться про підвищення рівня життя, відстоювання демократичних цінностей. Зазначене підтвердила Революція Гідності, яка стала фактичною реакцією на відмову від офіційного закріплення євроінтеграційних прагнень українців. У цьому контексті український дослідник О. Майборода слушно зазначає "Геостратегічний вибір країни є оптимальним за умови збігу двох мотивів – цивілізаційно-ідентифікованого та раціонально-прагматичного. Перший із названих мотивів обумовлює вибір країною стратегічного, а то й вічного історичного союзника за критерієм самовіднесення себе до тієї ж цивілізації, що і бажаний партнер. Зближення союзника із цивілізаційним аналогом кратно прискорюється очікуваною матеріальною вигодою, тобто другим мотивом" [3, с. 71].

Серед чинників, які перешкоджають інтеграції України до Європейського Союзу, можна відзначити насамперед недостатність ефективних системних внутрішніх реформ в усіх сферах суспільного життя. Найголовніше в сучасній теорії, практиці демократизації полягає у розумінні того, що демократія створює тільки умови (можливості) для досягнення її високих цілей, а чи здійсняться вони чи ні – залежить якраз від того, як і за яких обставин будуть відбуватися демократичні процеси, які сили будуть впливати на них.

За даними моніторингу Інституту соціології НАН України за 2017 рік, майже однакова кількість респондентів зазначає три основні причини, які найбільш заважають модернізації українського суспільства: відсутність лідерів здатних ініціювати цей процес – 27,5%; небажання владних/політичних еліт докорінно змінювати українське суспільство – 26,2%; небажання влади нести витрати – 24,7% і лише 7,6% вважають, що найбільше заважає модернізації – слабкість активності громадянського суспільства у підтримці цього процесу [4, с. 73].

Загалом при здійсненні євроінтеграційної політики необхідно виходити з того, що вступ до ЄС не має бути самоціллю, головним завданням для України має стати проведення внутрішніх реформ з метою модернізації країни та досягнення європейського рівня життя населення.

Таким чином, європейська інтеграція для України є пріоритетом не тільки зовнішньої політики, але й рушійною силою внутрішніх трансформацій. В Україні переважна більшість політичних сил і пересічних громадян не бачать альтернативи демократії, продовженню процесу інтеграції до європейських структур. Україна наблизатиметься до Євросоюзу лише одночасно з процесом поширення в українському суспільстві європейської політичної культури, європейських суспільних відносин, європейського способу мислення. Саме це має стати чинником модернізації суспільства.

Україні сьогодні потрібно доповнити стратегію європейської інтеграції, яка є основним зовнішнім політичним фактором розвитку, внутрішньою політичною програмою розвитку країни. Отже, не викликає сумнівів той факт, що трансформаційний процес в Україні, щоб бути реальним, успішним і конкретним, повинен дотримуватися проєвропейської орієнтації, прагнути відповідати стандартам та критеріям ЄС. Модернізація є процесом, коли Україна відповідає сьогочасним викликам і трансформується в рідичі світових тенденцій розвитку

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Горбатенко В. П.* Стратегія модернізації суспільства. Україна і світ на зламі тисячоліття [Текст] / В. П. Горбатенко // Видавничий центр “Академія”. – Київ, 1999. – 238 с.
2. *Михальченко Н. И.* Великий цивилизационный взрыв на рубеже XX–XXI веков [Текст] / Н. И. Михальченко. – Киев : Парламентское издательство, 2016. – 504 с.

3. *Майборода О. М.* Українська самоідентифікація на сучасному етапі: елітарна та масова версії [Текст] / О. М. Майборода // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – Київ : ТОВ УВПК “ЕксОб”, 2006. – Т. 1. – С. 71-75
4. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 4 (18). Збірник наукових праць Заснований Інститутом соціології НАН України. 600 с.

Усенко І. Б.
*завідувач відділу історико-правових
досліджень Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, професор,
заслужений юрист України (м. Київ)*

ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ ХХ ст.

Мета нашої конференції поглянути на історію розвитку Української державності крізь призму часу. Слід передусім зробити застереження, що Конституція України визначає Український народ як громадян України всіх національностей. Відповідно, історія української державності не обмежується історією державотворчих процесів лише українського етносу. Ми спадкоємці всього того, що впродовж віків відбувалося на українській землі. І це стосується не лише включення у вітчизняний історичний дискурс давніх греків і прадавніх трипільців, а й оцінки досвіду державотворення відносно близького до нас ХХ століття. Зокрема, вважаємо юридично та історично некоректним, розглядати добу радянської української державності, як “втрачений час”, “період несвободи”, “іноземну окупацію” тощо.

Об’єктивне розуміння державотворчих процесів в Україні ХХ століття має початися з осмислення юридичних аспектів Української революції 1917–1921 рр., ювілею якої, зокрема, присвячена і наша конференція. Перманентне обговорення цих питань, своєрідний мозковий штурм дали змогу остаточно викристалізувати те бачення української революції 1917–1921 рр., яке сформувалося у відділі історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України упродовж останнього десятиліття. Його, не претендуючи на новизну викладу, ми зараз і пропонуємо увазі учасників конференції. Минулого року ця позиція вже більшою чи меншою мірою оприлюднювалася нами на багатьох фахових конференціях істориків права, проте вона ще не стала загальноновизною і є практична потреба в її презентації і перед цією аудиторією.

1. Під українською революцією ми розуміємо сукупність суспільно-історичних процесів, пов’язаних з реалізацією української ідеї, які призвели до докорінної зміни суспільних відносин на етнічній території українського народу.

У цьому контексті революцію розуміємо в сутнісному аспекті як докорінну, повну зміну якісного стану будь-якого феномена, а у формальному (динамічному) аспекті як раптове прискорення, розрив поступовості, антипод еволюції.

2. Українська революція початку ХХ століття належить до соціальних або, за іншим визначенням, соціально-політичних (докорінна зміна суспільно-політичного ладу, системи влади, характеру панівного режиму) і національних (за іменем країни, де відбувалася) революцій. В глобальному вимірі є частиною революційних процесів, які відбувалися в Європі, насамперед у Російській імперії та Австро-Угорській монархії. Вжитий у назві цієї конференції термін “Українська національно-демократична революція 1917–1921 рр.” видається у цьому контексті не зовсім точним. До того ж, а для юристів це важливо, він суперечить термінології сучасних документів вищих органів влади України.

3. Термін “Українська революція” вперше був уведений в обіг безпосередніми її учасниками М. С. Грушевським, В. К. Винниченком, С. В. Петлюрою, Д. І. Дорошенком, П. О. Христюком, М. Ю. Шаповалом та іншими. Сприйняли його й українські радянські історики першого покоління, зокрема, М. Ю. Равич-Черкаський і М. А. Рубач. У подальшому в радянській історіографії йшлося виключно про “події Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни на Україні”. В українській діаспорі вчені та суспільні діячі натомість користувалися терміном “Українські визвольні змагання”. Від початку 90-х років істориками права нашого відділу активно пропагувалося поняття “Державотворчі пошуки 1917–1921 рр.”. Відродженню термінопоняття “Українська революція” в сучасній вітчизняній історіографії сприяли передусім праці В. Ф. Солдатенка. Нині воно є загальноживим, хоча, як видається, поняття “Державотворчі пошуки” теж не втратило свого значення для характеристики юридичних процесів доби Української революції.

4. Українська революція для українського народу стала основною подією, яка визначила зміст історичного періоду від повалення російської, а трохи згодом – австрійської монархії до утвердження моделі української радянської державності на східноукраїнських землях та нищення усіх форм української державності на західноукраїнських землях. З урахуванням наведеного цей період в історії України дістав назву доби української революції. Хронологічні рамки доби умовно можна визначити від кінця лютого 1917 р. до березня 1921 р. Поштовхом до початку Української революції стала Лютнева революція в Російській імперії. Кінцевою межею революції традиційно вважається Ризький мир, кінець війни і початок мирного будівництва, утвердження радянської влади, проголошення нової економічної політики тощо.

5. Українська ідея в контексті Української революції розуміється в двох основних аспектах: 1) в етнодержавному як ідея державного самовизначення українського народу незалежно від тих мінливих форм, яких вона набувала в процесі

своєї еволюції; 2) в соціальному як ідея справедливого суспільного ладу, заснованого на засадах рівності, свободи і гідності. Таке бачення загалом відповідає еволюції історико-філософських концепцій української національної ідеї вітчизняних мислителів XIX–XX ст., зокрема поглядам І. Я. Франка про необхідність побудови на українській території національної соціалістичної держави. Пригадаймо й відоме образне порівняння Т. Г. Шевченка: “В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля”.

6. Діалектичне поєднання етнодержавного і соціального було особливістю української революції, яка певно мірою вирізняла її із загальноросійського революційного контексту (теза є дискусійною і сприймається не усіма дослідниками). Проте в середовищі революційного українства політичні сили тієї доби по-різному визначали свої пріоритети. Для одних створення самостійної чи принаймні автономної держави було “передумовою успіху боротьби за політичне й соціальне визволення”. Для інших соціальне визволення було передумовою і гарантією національного самовизначення. Розходження в соціальному та національному питаннях долалися в ідеї незалежної України, заснованої на органах робітничого і селянського самоуправління.

7. Доба української революції – це перехідний період вітчизняної історії, який найдоцільніше характеризувати з використанням сучасних уявлень про перехідне (транзитне, транзитивне) суспільство. Наукове обґрунтування перехідної державності можна знайти в працях українських дослідників Л. Г. Матвєєвої (власне, теоретико-правовий аспект) та А. Ю. Іванової (історико-правове обґрунтування застосування концепції перехідної державності до державотворчих пошуків періоду української революції).

8. В добу української революції Україна постала перед світом як політичний актор з єдиною територією і єдиним населенням. Тобто, з трьох класичних елементів держави (населення, територія і влада) щонайменше два були відносно сталими. Це дає підстави стверджувати про зародження на етнічній українській території єдиної держави, в якій однак з різним успіхом боролися за владу різні політичні сили, що втілювали свої державницькі пошуки у відповідних владних режимах.

9. Ознакою часу було фактичне паралельне існування кількох владних режимів, які претендували на одну й ту саму територію, закріплюючи свої домагання у відповідних ідеологічних документах та юридичних актах. Водночас антагонізм конкуруючих владних режимів є значною мірою перебільшеним. Їх об’єднувала демократична, здебільшого соціалістична, платформа, а також прагнення до перегляду імперської моделі міжнаціональних відносин, які сформувалися ще до революції. Роз’єднувало розуміння першочергових тактичних задач, а ще більше – власні політичні амбіції, месіанські претензії на право вести народ визначеним шляхом.

10. Українська перехідна державність 1917–1921 рр. дала приклади різного підходу до самовизначення України: повної державної незалежності (більш декларованої, ніж реальної), автономії у складі оновленої Росії, автономії у складі

оновленої Австрії, автономії у складі новоутвореної Чехо-Словацької Республіки, автономної частини федеративного союзу радянських республік. В ідеалі всі політичні сили виступали за соборність української держави, але виходячи з політичних реалій могли задовольнитися владою на частині української території. Декларуючи соціалістичні гасла (навіть і за правління П. П. Скоропадського) владні режими могли помітно відрізнитися в їх практичній реалізації. Що ж до політичного режиму, то всі політичні сили та інституції (навіть відносно демократична Центральна Рада) тяжіли до авторитаризму, що до певної міри виправдовувалося обставинами воєнного часу.

11. Державницький досвід доби української революції слід розглядати у повному обсязі, не залишаючи поза науковим аналізом ті чи інші його складові з посиланням на їх “неукраїнськість”, “маріонетковий характер”, “монархічність”, “більшовизм” тощо. Розуміння перехідного характеру тодішньої української державності до певної міри може сприяти подолання тенденційності, однобічності, суб’єктивізму, надмірній політизації (зрештою, необ’єктивності) історичних та юридичних оцінок подій Української революції. Знімає воно і дуже важливе за інших обставин питання про легальність і легітимність влади, яке не є першорядним для перехідних держав.

*Пархоменко Н. М.
вчений секретар Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України (м. Київ)*

ДЖЕРЕЛА ПРАВА ТА ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ПРАВА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Вивчення історії дозволяє оцінити сучасне і прогнозувати майбутнє. Саме тому революційне минуле українського народу завжди перебувало в полі зору вчених. Однією із таких визначних подій в історії українського державотворення і правотворення є прийняття Конституції Української Народної Республіки або “Статуту про державний устрій, права і вільності УНР” у 1918 році, підготовленої спеціально створеною Конституційною комісією. Це був один із останніх правових актів – результатів законотворчої діяльності Центральної Ради, як продовження конституціоналізації суспільних відносин в цей період. Зокрема, прийняття чотирьох універсалів та низки інших правових актів створило передумови для прийняття Конституції УНР. На думку В. Яблонського, своїми універсалами Центральна Рада “фактично створила “малу” Конституцію УНР”, яка потім доповнювалась різними законами [1, с. 55-56].

Історики права законодавчу діяльність Центральної Ради ділять на два періоди [2; с. 65]. Перший полягав у розробці основних засад української державності, які закріплювались в універсалах, а також низці інших правових актів конституційного змісту. Перший “Універсал до українського народу на Україні й поза Україною суцього” Центральна Рада прийняла 10 червня 1917 р., яким проголошувалося відродження автономного устрою України у складі Росії й декларувалося верховенство влади Центральної Ради в Україні. Крім того, зазначалось, що “Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори. Ті ж закони, що мають лад давати по всій російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті. Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас луччі” [3].

Але вже 2 липня ц.р. у другому Універсалі ця позиція зазнала змін. Зокрема, зазначалось: “Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада в згоді з національними меншостями України підготовлятиме проект законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання” [4].

Після жовтневих подій у Петрограді розпочався другий етап законодавчої діяльності, змістом якого стало формування власної правової системи. Тут слід наголосити на Третньому Універсалі (07.11.1917 р.), а особливо його положеннях про розширення й закріплення місцевого самоврядування, утвердження демократичних прав і свобод, недоторканності особи й житла, конфіскацію поміщицького, удільного, церковного, монастирського землеволодіння й передачу земель трудовому народу без викупу тощо.

У Четвертому Універсалі Центральної Ради йшлося про скликання Установчих Зборів як найвищого господаря і впорядника на українських землях, які і “закріпили свободу, лад і добробут Конституцією нашої незалежної Української Народньої Республіки” [5].

Одним із важливих кроків у розбудові української правової системи був Закон від 25 листопада 2017 року “Про порядок видання законів”. Згідно з його положеннями “виключне й неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки” до сформування Російської Федерації надавалося Центральній Раді, а “право видавати розпорядження в обсязі урядування на основі законів” – Генеральним секретарям УНР. Водночас не припинялась чинність російського законодавства, що діяло до 27 жовтня і не було скасоване українською владою. Тобто, відповідно до Закону ці правові акти визнавалися чинними, якщо вони не змінювались і не відмінялися універсалами, законами і постановами УНР.

Загалом, законодавчий процес в УНР було регламентовано різними спеціальними нормативно-правовими актами, серед яких: закони, постанови, розпорядження, регламенти, статути, обіжники тощо. Першим документом, який регулював порядок прийняття законодавчих актів, став “Наказ Українській Центральній Раді” (22-23 квітня 1917 р.) – внутрішній документ, яким Центральна

Рада мала керуватися у своїй роботі. Серед особливостей законодавчого процесу в УНР доби Центральної Ради дослідники (А. Іванова) відзначають, по-перше, те, що більшість законодавчих актів регулювали не законодавчий процес як такий, а діяльність органів, які брали безпосередню участь у законодавчому процесі. Такими актами були, наприклад, “Розклад роботи Малої ради та її комісій” (1 серпня 1917 р.), Статут Генерального секретаріату, Закон “Про тимчасовий порядок розпублікування законів” (17 листопада 1917 р.), Закон “Про порядок видання нових законів” (25 листопада 1917 р.), “Обіжник в справах законопроектних” Народного міністерства внутрішніх справ тощо [6, с. 83].

Особливістю було також одночасне функціонування двох органів, які здійснювали функції законодавчої влади, – УЦР (у формі Загальних зборів) та Комітету УЦР (Малої ради).

Щодо стадій законодавчого процесу, то їх кількість залежала від суб’єктів права законодавчої ініціативи, коло яких було закріплено в законі. Зокрема, у Регламенті роботи Малої ради було визначено, що правом законодавчої ініціативи наділені члени Малої ради та Генеральний секретаріат (потім – Ради Народних Міністрів). Члени або фракції Малої ради могли вносити проекти актів безпосередньо до її президії до відкриття зборів. Проте більшість законопроектів готувалися відповідними секретарствами (міністерствами) та ними подавалися на розгляд і ухвалення Малою радою.

При внесенні законопроекту Генеральним секретаріатом, а згодом – Радою Народних Міністрів за власною ініціативою або за дорученням УЦР законодавчий процес розпочинався *проектною стадією* (1), зміст якої полягав у підготовці законопроекту з подальшим обов’язковим внесенням до УЦР. У квітні 1918 р. було прийнято декілька нормативно-правових актів (Обіжник МВС від 16.04. та 19.04.1918 р.; “Про порядок внесення справ і законопроектів на розгляд Ради народних міністрів і Центральної Ради” від 16.04.1918 р.), що певною мірою формалізували проектну стадію законодавчого процесу, починаючи з діяльності міністерств у справі подання законопроектів на розгляд Ради міністрів та закінчуючи внесенням ухваленого законопроекту на розгляд Малої ради.

Передумовою розгляду законопроекту Малою радою був *попередній розгляд* його спеціально створеною для цього комісією (2). Висновки комісії, разом зі самим законопроектом, *доповідалися на засіданні Малої ради* (3), а після цього розпочиналася стадія *обговорення* (основні правила обговорення, голосування проекту на засіданні самої Ради та її комісій, детально регулювалися “Розкладом роботи Малої ради та її комісій” від 1 серпня 1917 р., який, зокрема, встановлював порядок визначення черговості доповідачів, тривалість та кількість їх промов тощо) (4) та *ухвалення* законопроекту (5).

Рішення про ухвалення або відхилення законопроекту приймалося Мала рада простою більшістю голосів шляхом голосування (закрите, відкрите або поіменне). Для

проведення закритого голосування (записками) вимагалось волевиявлення не менше як п'яти членів Малої ради, для поіменного голосування мали надійти заяви не менше як від десяти її членів.

(6) Ухвалений закон *підписували* голова УЦР або один з його товаришів чи заступників і один із секретарів (обов'язково представники різних партій), а потім він підлягав обов'язковій контрасигнації (засвідчення законності видання акта, його відповідності основним законам держави), яка здійснювалася генеральним писарем (державним секретарем) від імені Генерального секретаріату (Ради Народних Міністрів). Закладену колізію (генеральний писар – посада виконавчої, а не законодавчої влади) мав виправити законопроект “Про скріплення і кодифікацію законів” (квітень 1918 р.), яким передбачалося утворення посади “державного секретаря” при Центральній Раді. До його обов'язків мало входити посвідчення усіх законів, актів та постанов Центральної Ради.

(7) Набрання законом чинності пов'язувалося з останньою стадією законодавчого процесу – *оприлюдненням закону*. Спочатку це були “Вісти з Української Центральної Ради”, потім – “Вісник Генерального секретаріату УНР” та “Вісник Ради народних міністрів”.

Часто закони друкувались у вигляді витягів із протоколів засідань УЦР. Час набуття чинності закону визначався в його тексті :“з дня ухвали” або “з дня оголошення в офіційному органі”.

Окремо слід згадати про юридичну техніку цього періоду. З квітня 2018 року порядок проходження законопроектів був дещо формалізований. Проекти повинні були надсилатися до канцелярії за 2-3 дні до початку того засідання, на якому вони розглядались. Якщо питання торкалися фінансових справ, то відповідні документи попередньо погоджувались з Міністерством фінансів і Державним контролером. У кожному проекті повинні були міститися посилання на діючі закони чи установи, а також думка керівників міністерства щодо скасування або змін старих законів [7].

У процесі підготовки текстів законодавчих актів для оформлення та викладення відповідного правового матеріалу законодавці користувалися певними правилами. Законодавчо закріплювались формулювання реквізитів нормативно-правових актів: підписи уповноважених осіб, ухвалення закону тощо. Проте більшість питань, що виникали при підготовці текстів законопроектів залишалися нормативно неврегульованими і вирішувались на розсуд укладачів. Зазначене свідчить про низький рівень законодавчої техніки як систему правил для підготовки нормативно-правових актів доби УЦР.

Незважаючи на це, саме в цей період (листопад-грудень 2017 та березень-квітень 1918 року) Малою Радою було прийнято переважну більшість законів періоду Центральної Ради – понад 30 законів, низка ухвал, які торкалися питань фінансів, освіти, судоустрою та судочинства, національних меншин, церкви тощо

Окремим, третім етапом законотворчої діяльності Центральної Ради, на нашу думку, можна вважати роботу над проектом Конституції, яка розпочалася після проголошення Української Народної Республіки. Структурно Конституція УНР складалася з восьми розділів і 85 статей: I розділ – Загальні постанови. II розділ – Права громадян України. III розділ – Органи влади УНР. IV розділ – Всенародні збори УНР. V розділ – Про Раду Народних Міністрів УНР. VI розділ – Суд УНР. VII розділ – Національні союзи. VIII розділ – Про тимчасове припинення громадянських свобод.

Згідно Статті 23 Конституції Верховним органом влади УНР визнавались Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу владу в УНР. Згідно Конституції закони приймалися тільки парламентом – Всенародними Зборами. Правотворчі повноваження Уряду УНР у Конституції не визначались.

У Конституції були сформульовані умови прийняття рішень зборів. Зокрема, для прийняття рішень в Парламенті передбачалась присутність на засіданні більше половини депутатів, а всі справи вирішувалися звичайною більшістю присутніх (ст. 38). І тільки для вирішення найважливіших питань державного будівництва (відділення території, зміни в Конституції, проголошення війни, віддання під слідство й суд міністрів) необхідна була спеціальна більшість голосів.

Згідно Конституції правом законодавчої ініціативи наділялося широке коло суб'єктів: Президія Зборів, їх партійні фракції, депутатські групи (не менше 30 чоловік), органи самоврядування (що об'єднували не менше 100 тис. виборців) і безпосередньо виборці (не менше 100 тис. за письмовим поданням) (Стаття 39).

У Парламенті передбачалась спрощена процедура проходження законопроекту: він подавався до Президії Всенародних Зборів, яка передавала його для опрацювання у відповідну комісію, і вже за доповіддю останньої законопроект затверджувався на сесії Зборів (Стаття 40).

Як відомо, через гетьманський переворот Конституція УНР 1918 року не набрала чинності. Але зміст Основного Закону доби Центральної Ради дає підстави стверджувати, що з точки зору права він хоча й був недостатньо професійним, проте важливим як документ часу. Крім того, Конституція УНР була втіленням основних досягнень українського та світового конституціоналізму.

Таким чином, результатом законодавчої діяльності в УНР доби Центральної Ради було прийняття низки законодавчих актів, що мало вагоме значення та було важливим етапом українського конституціоналізму, оскільки вони стали основою майбутньої української законодавчої діяльності в період Гетьманату та Директорії.

Окрім того, джерела права та система права мала такі особливості: правові акти існували у різних формах: універсали, закони, накази, постанови, розпорядження та ін., які мали різну юридичну силу; до прийняття Конституції суб'єкти правотворчості та їх повноваження були визначені І Універсалом та звичайним законом; юридична техніка мала низький рівень, хоча процес законотворчості (стадії) були детально регульовані; одночасно діяло російське законодавство та правові акти Української

Центральної Ради; фактичне співіснування двох суб'єктів законодавчої влади – Загальних зборів та Малої Ради; при цьому можна стверджувати про достатньо високий рівень правової культури її укладачів, що підтверджується системним та демократичним характером викладу положень Конституції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яблонський В. М. Від влади п'ятох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР. Київ: Альтерпрес, 2001. С. 55–56.
2. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920. Навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. С. 65.
3. (I) УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ до українського народу, на Україні й по-за Україною суцього // <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-1.html>
4. (II) УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ до українського народу, на Україні й по-за Україною суцього // <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-1.html>
5. Універсал Української Центральної Ради (IV) // <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-1.html>
6. Гай-Нижник П. Становлення вищих державних органів влади в Українській Народній Республіці (1917–1918 рр.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України. Київ, 2009. Вип.43. С. 82-99. // <http://www.hai-puzhnyk.in.ua/doc/175doc.php>
7. Український парламентаризм: минуле і сучасне / за ред. Юрія Сергійовича Шемшученка. Видання: Парламентське вид-во, 1999. С. 89.

*Огірко Р. С.
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ)*

“ПАКТИ Й КОНСТИТУЦІЇ ПРАВ І ВОЛЬНОСТЕЙ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО...” 1710 р. В КОНТЕКСТІ МОДЕРНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Курс української держави на повернення у європейську цивілізацію потребує фундаментального дослідження і переосмислення історії держави і права української нації та звільнення її від імперських міфологем. У квітні 2010 року Україна відзначала трьохсотліття “Пактів й конституцій...” 1710 року. Наша наукова конференція присвячена століттю відродження Української державності, а значить, – і століттю “Статуту про державний устрій, права і вільності УНР”. Обидві ці Конституції подібні і екстремальними історичними умовами їх підготовки та прийняття, і проблемами введення їх в дію, а оцінка їх історичної ролі донині залишається дискусійними, як з точки погляду чистоти теорії права і теорії конституції, так і з позицій класики

європейського конституціоналізму. Це добра нагода і одночасно обов'язок проаналізувати і осмислити деякі проблеми розвитку українських конституцій за значний, навіть за історичними мірками, трьохсотлітній період їх розвитку.

В науковій літературі є різні підходи до оцінки правової природи, джерел і значення “Пактів й конституцій...”, про що мова буде нижче. Але загальною спільною думкою науковців є те, що це найвище досягнення політичної і правової думки козацького періоду української державності, у якому осмислено і конституційно закріплено найважливіші здобутки козацького державотворення. Метою цієї доповіді є з позицій висоти цього здобутку, прослідкувати логіку реалізації ретроспективного руху від вершини – прийняття і змісту Конституції 1710 року, до початків виникнення козацької автономної держави та її впливу на розвиток українського конституціоналізму XIX та на початку XX століття.

Перш за все вимагає відповіді і пояснення парадоксальність появи найважливішого досягнення – Конституції автономної держави Війська Запорозького якраз після нищівної її поразки у війні за незалежність України з Московським царством. На жаль, як слідує із подальшого викладу, цей парадокс є не випадковим, а має глибокі причини.

В літературі зустрічаємо різні узагальнені оцінки “Пактів й конституцій...” – від простого аналогу *Pacta conventa* польських королів із Сеймом (вже в самій назві цього акту у всіх його редакціях вжити ці два слова – “Договір і постанови...” або “Пакти й конституції...” (на це чомусь в наукових дослідженнях до цього часу не звернено уваги) свідчать, що “Пакти й конституції...” виходять далеко за рамки звичайного договору), до визначення її, як першої Конституції у світі. Ми не підтримуємо цих крайніх оцінок, і навпаки, підтримуємо оцінку цього документу, яка дається більшістю вітчизняних вчених, що Конституція Пилипа Орлика “органічно виросла із української національної традиції державотворення і стала виразом саме української політичної та правової культури другої половини XVII – початку XVIII століття, яка, у свою чергу, була частиною європейської культури. Не заперечуючи безумовних впливів польського та західноєвропейського державотворчого досвіду, а також ідей мислителів того часу, вважаємо, що питання про причини появи та джерела документа слід шукати саме в історії держави і права України” [1, с. 198].

До прийняття цієї Конституції, основними правовими положеннями, що визначали статус козацької автономної держави, були тільки міжнародні договори Війська Запорозького з участю сусідніх держав: Речі Посполитої, Московського царства, Оттоманської Порти і Кримського ханства. Ці юридичні документи пізніше стали одним із правових джерел “Пактів й конституцій...”, що є першим внутрідержавним українським конституційним актом, що, знову ж таки, вперше визначив і закріпив статус Війська Запорозького, як окремої, по-суті, легітимної держави під офіційним протекторатом короля Швеції. Фактично було закріплено

міжстановий характер державної влади у Війську Запорізькому, що робить цю Конституцію актом модерністського типу, тобто започатковує історію модерного українського конституціоналізму.

Щодо правової природи “Пактів й конституцій...”, то, по-перше, слід підкреслити, що цей акт, будучи договором гетьмана із Військом і старшиною (народом), вперше встановлює систему органів державної влади, розподіл їх повноважень, порядок формування й інше, що є безумовним проявом нового розуміння природи влади і статусу народу. По-друге, у цьому акті бачимо рішучий вихід його авторів за межі домінуючого в цей час династичного права. Тобто, верховенство суверенітету монарха й інституту добровільного підданства, як легальної основи існування козацької автономії в Конституції Пилипа Орлика відхилено. І замість династичного права морально-політичну основу легітимації державної влади у Війську Запорізькому “Пактами й конституціями..” взято ідею “вільного народу Руського” та концепт “Батьківщини”, як природної єдності Козацького війська, землі та родини, яка червоною ниткою пронизують весь текст Конституції від преамбули до останнього розділу, об’єднуючи в одне ціле козаків, поспільство і механізм владних відносин в державі на чолі з Гетьманом.

Але найважливішими правовими положеннями “Пактів й конституцій..”, на нашу думку, є ті, де вперше за весь час існування козацької автономної держави було конституційно закріплено єдність української козацької спільноти. До цього існувала цілковито окрема її частина – Запорізька Січ, яка мала самостійність і багатьма міжнародними договорами була визнана суб’єктом політико-правових відносин.

На час прийняття Конституції Пилипа Орлика, вже як політико-територіальне утворення, Запорізька Січ добровільно на правах адміністративної одиниці увійшла в склад унітарної козацької держави. Власне, саме завдяки цьому об’єднанню стало можливим і саме прийняття Конституції 1710 року, і обрання Гетьмана, і конституювання інших особливостей влади у козацькій спільноті в еміграції. Звичайно, на жаль, це закріплення не вирішило проблему до кінця, оскільки в Конституції не було конкретизовано статус Запорізької Січі і механізму його реалізації в рамках єдиної держави.

Ця ключова доленосна проблема єдності обох частин українського козацтва на сьогоднішній день не тільки не достатньо відображена у підручниках, але й не досліджена й не осмислена у наукових працях історико-правового характеру.

Для того, щоб більш вичерпно аргументувати відповідь на питання: чому до кінця існування козацької автономії, так і не вдалося добитися єдності цих двох козацьких політико-територіальних формувань з однією мовою, менталітетом, одного роду – народу, демократичною природою владної організації, одною православною вірою. Крім того, слід хоча б стисло окреслити особливості феномену українського козацтва, його ментальних, моральних, духовних основ і політико-правової організації.

Звичайно, цю його специфіку позначають словом унікальність. Але відома російська дослідниця цього періоду української історії Тетяна Таїрова-Яковлева влучно назвала цю унікальність ємким словом “абсолютна”, а її зміст пов’язала із відомою картиною геніального Іллі Рєпіна [2, с. 5]. Спробуємо цей образ хоча б мінімально концептуалізувати в термінах аналізу морально-етичних, політико-правових основ контексту модерного українського і європейського конституціоналізму.

Унікальність козацької спільноти під назвою Запорізька Січ проявляється принаймні у трьох вимірах: особливостях її формування, характеру владної самоорганізації і в особливостях смислової спрямованості її діяльності.

На процеси формування українського козацтва перш за все вплинула давня схильність українців до свободи в своїй самореалізації, сприйняття справедливості і рівності, як основних засад організації і функціонування громади і всього суспільства.

В умовах формування козацтва ці природні схильності української людини неминуче повинні були бути приведені до нових умов. Це мав бути демократизм з новим змістом і новими формами, з новими завданнями і смислами, для реалізації яких потрібна була нова людина з новим мисленням і нова спільнота. “У ментальності українців козацько-гетьманської доби зустрілися і поступово синтезувалися дві основні її різновидності з власними історичними коріннями кожна: традиційними – архаїчно-землеробська (селянська) і ранньомодерна – козацько-лицарськими з її ідеалами особистої свободи, волелюбства, нескореності і народовладдя” [3, с. 222].

Для вступу у військо не було ніяких обмежень: ні по віровизнанню, ні по соціальному положенню, ні по національності. Приймався кожен, хто був згоден воювати під прапором Православ’я. Він ставав ніби новою людиною, входив у військо з новим ім’ям, але в рамках української мови, культури, звичаєво-правових і військових традицій.

Владна організації у Запорізькій Січі ґрунтувалася на основі принципу добровільності її формування. Козаки про себе говорили, вони військо вільне, хто хоче приходить і виходить з власної волі. Другою важливою рисою владної організації козацької спільноти була неухильна рівність і велике значення громади.

Найбільший дослідник козацтва у Російській Імперії Дмитро Яворницький у своїй тьохтомній “Історії запорозьких козаків” писав: “...основою порядків Запорізького устрою лежала община, громада, мир, товариство...Зовнішнім виявом цієї общини була Рада...народне віче. На цій раді могли бути присутніми всі без винятку січові козаки... Тут панувала повна рівність між всіма членами общини, кожен користувався однаковими правом голосу, кожен міг відкинути пропозицію іншого і взамін, запропонувати власні плани й міркування ..” [4, с. 155].

Всі посадові особи обиралися лише на один рік з правом переобрання із відомими звичаєвими акцентами і обрядами про владу, як про служіння козацькому товариству і громаді. По суті, тут ми маємо християнську модель організації і здійснення публічної влади.

В умовах мусульмансько-християнського протистояння у Європі, опору агресивному наступу Речі Посполитої на українське населення з метою його політичного, релігійного, національного і соціального поневолення з наступною полонізацією, українське козацтво не могло не формуватися на сповідуванні Православ'я, християнських цінностей і принципів, реалізуючи себе, перш за все, як військово-політичну організацію.

Відомі дослідники, часто із різних політичних і морально-етичних середовищ і таборів, інколи прямо протилежних один одному, називали Запорізьку Січ християнською республікою, першою християнською республікою Європи. Очевидно, що підставою для таких, на перший погляд несподіваних висновків, були, по-перше, вказана вище відверта прихильність до Православ'я, а по-друге, – також те, що при кристалізації і формуванні українського козацтва і його подальшого розвитку в основу була покладена ідея служіння не собі, не державі (оскільки Запорізька Січ формувалася не в рамках правового поля Речі Посполитої) і не для її служіння, а товариству і Богу.

Звідси очевидно, що козацька спільнота у своїй суспільних і політико-правових та військових аспектах змістовно і по формі здійснення діяльності і служінню, існувала якби поза суспільністю Речі Посполитої, яка її ігнорувала, обмежувала, придушувала і старалася ліквідувати. І за всю історію стосунків ніколи не визнала Запорізьку Січ як самостійного суб'єкта політико-правових відносин. На наш погляд, це пояснюється очевидною несумісністю морально-етичної, релігійної і політико-правової природ обох сторін.

Причина цього в тому, що в основу формування західно-європейського середньовічного суспільства, в тому числі й польського, був покладений принцип родового спадкового шляхетства (дворянства) із збереженням власності, звань, рангів, почестей, привілеїв, гербів тощо. Це формувало суспільство з неминучою його основною спрямованістю поглиблення і розширення конкуренції індивідів у боротьбі за владу, багатство, успіх у кар'єрі, а в кінцевому рахунку – посилення панування людини над людиною, одного народу над іншим народом. Це саме можна сказати і про основоположний принцип побудови Московського царства і його суспільства, які виростили на принципі самодержавства, тобто єдиної абсолютно централізованої ієрархії владних органів на чолі з царем – єдиним джерелом влади, що повністю виключає свободу підданого, в тому числі і дворянина.

Звичайно, не слід ідеалізувати устрій і практичне функціонування Запорізької Січі, оскільки поряд із вище охарактеризованою домінуючою тенденцією її життя, існували й інші, деколи навіть протилежні тенденції: схильності до анархізму, боротьба між окремими групами козацтва, на які воно ділилося, морально-етична незрілість лідерів тощо.

Така Запорізька Січ на протязі століття існувала, як окремий острів, серед моря українського селянства. Здавалось би, що таке роздільне існування Українського

козацтва з його ідеалами рівності, свободи, демократизму самоорганізації і політично-правової суб'єктності, і українського селянського хліборобського народу є природним, постійним і непереборним. Підставою для такого висновку є факт багатьох козацьких повстань проти шляхетського панування, які незмінно закінчувалися повною поразкою, зрадою і стратою повстанських ватажків.

Але, як відомо, чудо сталося року Божого 1648-го, коли чергове козацьке повстання під проводом Богдана Хмельницького вперше і несподівано (без всякої програми, ідеології, партії тощо) переросло спочатку у Визвольну війну українського народу проти Речі Посполитої і пізніше в Українську національно-визвольну революцію, в ході якої повсталі маси об'єдналися разом з козацтвом на основі єдиної мети – знищити польське гноблення й добитися незалежності Русі від Речі Посполитої.

Саме прагнення українських селян домогтися реалізації двоєдиної мети – державної незалежності від Речі Посполитої, а для себе – козацького статусу, – стало визначальним чинником суцільного покаяння українців. Як занотував Самовидень “Так усе, що живо, поднялося в козацтво...” [5, с. 87].

Обсяги поширення повстання й участі кількості населення в ньому були вражаючими і небаченими до того часу в історії не тільки України, але й Східної, Центральної й Південної Європи. Поза сумнівом ця повстанська війна належала до наймасштабніших національно-визвольних і соціальних рухів середньовічної й ранньомодерної Європи.

З літа 1648 року козацьке повстання переросло в Українську національну революцію, яка охопила всі без винятку етноукраїнські землі Речі Посполитої, включаючи Берестейщину, Підляшшя, Холмщину, Надсяння, Пінський і Мозерський повіти. Історичні джерела свідчать, що повсталі маси перш за все прагнули знищити польське гноблення і добитися незалежності Русі від Речі Посполитої. Але ця революція мала не тільки політичну, релігійну і національну спрямованість, але й соціальну. Саме повсталі селяни, прагнучи одержати козацький статус, масово пішли в армію Богдана Хмельницького і забезпечили надзвичайний розмах, глибину і масштаби повстання [5, с. 78].

Тобто, Українська національна революція 1648–1649 рр. по глибині суспільних перетворень, зміни свідомості учасників революції була спрямована на формування у мільйонів повсталих нової свідомості, нової людини – воїна-козака, власника землі, господаря і глави сім'ї.

Українська революція по соціально-політичному і морально-етичному змісту і наслідках продовжила чергу демократичних революцій у Європі, що пізніше відбулися в Англії, Франції та інших країнах, які змінили соціально-політичний ландшафт європейської цивілізації.

Так, для порівняння в Англії формування такого суспільства практично почалося одночасно з українським випадком. Новий тип особистості тут формувалася поступово, починаючи з першої половини XVII ст., коли в селах почали з'являтися так

звані “нові дворяни”, пізніше названі “джентрі”, які купували дворянський титул разом із землею. Серед них були вихідці з феодального стану, міщан, купецтва, навіть селян, всі, хто міг викупити патент на дворянство. Вони отримували виборчі права і ставали повноправними громадянами, що стало вирішальним для формування сучасного типу людини і модерного англійського суспільства.

У Франції формування нової людини і нового суспільного та державного ладу, як відомо, проходило по-іншому. В результаті Великої Французької революції 1789 року враз були скасовані: становий поділ суспільства, усі звання, титули, привілеї і тому подібне. Був введений інститут громадянства, а відома Декларація прав людини і громадянина проголосила комплекс основних прав і свобод, що зробило можливим наступне прийняття Цивільного кодексу Франції (Кодекс Наполеона), який відкрив простір бурхливому розвитку соціально-економічного ладу буржуазної Франції, економічної основи французького конституціоналізму. Але це сталося, як бачимо, через майже 150 років після теж революційного формування модерного козацького суспільного і державного ладу в Україні.

В Російській імперії кріпосне право формально-юридично було скасовано і кріпаки одержали свободу 1861 року, проте становий поділ суспільства був ліквідований лише в ході комуністичного перевороту 1917 року. Тобто, процес перетворення імперського устрою Росії в сучасне суспільство почався понад 250 років пізніше після української спроби побудувати модерне суспільство і державу.

Як стверджують спеціалісти, перемога у війні Богдана Хмельницького з Річчю Посполитою у 1648–1649 рр. і створення незалежної демократичної держави була більш ніж можлива. І основою цього мало бути формування в ході Національної революції нового за змістом і по формі козацького суспільного ладу і козацької демократичної держави. Для цього були всі умови. Це дуже рідкісний в історії народу момент, коли створюється можливість завершити природний процес пробудження і об’єднання єдиним духом нації, що творить державу і навіки закріпити це відповідним Основним Законом на зразок Конституції США 1787 року, або Конституції Франції 1791 року. Але цього не сталося.

Богдан Хмельницький пішов на компроміс з Річчю Посполитою, а пізніше погодився з умовами Зборівського мирного договору, визнав верховенство над собою – Гетьманом фактично незалежної держави, влади короля Польщі, і тим самим на більшу частину української етнічної території повернув старі панські порядки, зруйнувавши єдність нового, тільки що зміцнілого у вогні визвольної війни і національної революції, суспільства і українського народу. Ця єдність пізніше так і ніколи повноцінно не була відновлена, що і стало, власне, головною причиною трагічної поразки козацького проекту України.

Замість цього фактично ми маємо Конституцію Пилипа Орлика 1710 року, яка прийнята не на початку процесу, а вже після його трагічного завершення. Ця Конституція є ніби моделлю масштабу один до десяти, по якій ми все-таки можемо і

повинні будувати повну картину того повноцінного і могутнього козацького суспільного і державного організму, який сам собою створювався в Україні і мав стати світанком майбутньої модерної Європи.

І тут ми повинні ще раз згадати Пилипа Орлика і його команду – Константина Гордієнка, Дмитра Горленка, Івана Ломиковського, Федора Мировича, Івана Максимовича, Андрія Войнаровського й ін., які підготували, обґрунтували і забезпечили прийняття “Пактів і конституцій”, зберігши тим самим для нас і наших нащадків ідею козацького суспільства і козацької держави, як нового типу модерної європейської демократичної самоорганізації і організації нації.

В ході Національно-визвольної революції в Україні, як і пізніше у провідних європейських країнах, сформувалися морально-етичні, соціально-економічні і політико-правові основи модерних суспільства і держави, а продовженням і завершенням цих перетворень стала поява нового типу людини і нової спільності – нації і тільки у зв’язку з цим можна вести мову про таке явище, як європейський конституціоналізм.

Козацький тип конституціоналізму відрізняється від інших європейських його різновидів такими ознаками: в його основі лежать національно-правові, духовні і політичні, соціально-економічні цінності і традиції; він є одним із перших на європейському континенті; має інші, відмінні від західного типу релігійні, цивілізаційні основи; має відмінність за змістом і формою Конституції від європейських аналогів; інші демократичні, соціальні і політичні форми реалізації; має значно більшу історичну глибину і різноманітність демократичних традицій; свою унікальну форму християнської концепції політичної влади; свою специфіку взаємодії особи з публічною владою, характерну особливу роль громади у цій взаємодії та інше. Якщо ліберально-демократична модель європейського конституціоналізму ґрунтується на принципах свободи і рівності, то козацька його модель спирається ще на принцип козацького служіння.

Нове національно-культурне відродження України почалося на основі козацького спадку наприкінці XVIII ст. і досягло свого піку у творчості Тараса Шевченка, де світоглядно, тобто комплексно на найвищому морально-етичному і політичному рівні, було утверджено ідею української суб’єктності, як самодостатньої, суверенної спільноти, що протистоїть Москві, і прямо вплинула на конституціоналізм Кирило-Мефодіївського товариства, який став вершиною українського конституціоналізму XIX ст.

Але одночасно в Україні зріс вплив ідей ліберально-демократичного типу конституціоналізму, що проявилось в творчості Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського й ін., де замість ідеї козацького служіння на перший план висувається розуміння людини, яка шукає свої права у відносинах з державою. Тому у революцію 1917–1921 рр. українська політико-правова думка увійшла з домінуванням у ній ідеалів самоцінності особи і її переважного права перед нацією і державою. Тим самим

було порушено природний, збалансований і гармонійний зв'язок прав і обов'язків людини і громадянина, суспільства і держави.

На думку Михайла Грушевського завдань культурно-національного відродження можна було успішно досягнути в рамках української автономії. В умовах гострої боротьби за домінування і панування між державами, така модель відродження державності була приречена на поразку. Геніальний вчений-історик Михайло Грушевський, як і до нього великий гетьман Богдан Хмельницький, не піднявся до морально-етичної зрілості підсвідомого прагнення народної маси до свободи, незалежності і рівноправності з іншими народами.

Цим пояснюється особливості змісту і історична доля Конституції УНР 1918 року, яка повністю відповідала європейському конституціоналізму цього часу. Більше того, в окремих інститутах його випереджала (дискусійний конституційний інститут персонально-національна автономія). Але мірки, зняті із європейських конституцій для цілей конституційного регулювання щойно народженої Української держави, не підходили, оскільки вони пропонували модель столітніх стабільних європейських демократій.

Для молоді Української держави потрібна була Конституція, яка допомагала б вирішувати проблему оборони, армії, ефективного апарату влади, помісної православної церкви тощо, але перш за все, – закріплення в Основному Законі загальнонаціональної єдності суспільства і держави, які могли бути досягнуті тільки негайним проголошенням державної незалежності України. Але надто запізниле її проголошення, вже вході відкритої агресії Росії, що силою зруйнувала цю єдність, стало основною причиною втрати державності.

Щойно, у попередній доповіді професора І. Б. Усенка прозвучала думка, що українська держава виросла з УРСР і треба взяти все найкраще з її досвіду. З позицій сучасного конституціоналізму, з цим погодитись не можна, оскільки цей період в історії Української держави слід оцінити як локальний цивілізаційний колапс, тобто, рідкісний в історії факт самознищення народу і усіх його цивілізаційних надбань, особливо помітних в державно-правових формах їх існування, коли раптом зникає право власності, недоторканість людини, її права на життя, свободу совісті тощо і відсутній будь-який правовий захист. У таких умовах серйозно говорити про радянську конституцію, як таку, некоректно.

Якщо прирівняти Конституцію Пилипа Орлика до нині чинної Конституції України 1996 року, то бачимо, що сюди із неї взято декілька важливих положень: ідею відповідальності перед Богом, власною совістю і поколіннями народу; прямо чи опосередковано – норми про демократичну систему і форми влади; ідея парламентаризму і поділу влад. Але в Конституції 1996 року цілком відсутня ідея козацького служіння, яка в “Пактах і конституціях” знайшла своє пряме закріплення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Кресін О. В.* Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття: монографія. – Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 468 с.
2. *Тайрова-Яковлева Т.* Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини / пер. з рос. Т. Кришталовської. [НАН України. Інститут історії України]. – Київ: ТОВ “Видавництво “КЛІО”, 2017. – 184 с.
3. *Ментальний вимір української цивілізації / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М.Ф. Юрій* – Київ: Генеза, 2017. – 560 с.
4. *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків: у 3 т. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 1990. – 660 с.
5. *Степанков В.* Українська революція XVII ст. та її історичне значення. Актуальні проблеми осмислення її сутності // Проблеми дидактичної історії: зб. наукових праць. Вип. 8. Кам’янець-Подільський, 2017.

BAK Mirosław
Uniwersytet Opolski, Opole
Samodzielna Katedra Inżynierii Procesowej

EDUKACJA NA RZECZ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W MEDIACH SPOŁECZNOŚCIOWYCH

Będące konsekwencją szybko rosnącej międzynarodowej wymiany towarów i usług, zwiększonego przepływu kapitałów i siły roboczej, procesy globalizacyjne prowadzą do redukcji przestrzeni społecznej, zanikania narodowego charakteru państw, wzrostu znaczenia organizacji ponad narodowych, w tym korporacji i organizacji gospodarczych, wzrostu tempa interakcji społecznej i powszechnej standaryzacji. Procesy te są w naturalny sposób wzmocnione i zintensyfikowane przez rozwój nowoczesnych technologii teleinformatycznych. Towarzysząca intensywnemu rozwojowi produkcji przemysłowej industrializacja, związane z nią nadmierne zużywanie zasobów przyrody, destrukcyjne działanie i podporządkowanie środowiska naturalnego potrzebom technologii, stały się głównymi czynnikami zagrożeń dla świata przyrody i żyjącego w ekosystemie człowieka. Próby przeciwstawienia się tym niekorzystnym tendencjom skutkowały powstaniem ruchów antyglobalizmu i alterglobalizmu. Idea zrównoważonego rozwoju często przedstawiana jest również jako alternatywa wobec narastających procesów globalizacyjnych [1]. Idea ta, pierwotnie związana z zarządzaniem niewielkimi ekosystemami, w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia została rozszerzona przez zyskujące na politycznym znaczeniu ruchy ekologiczne do prób planowania wzrostu gospodarczego, z założeniem zachowania dla przyszłych generacji jakości środowiska naturalnego.

Problemy ekologiczne nie zamykają się w obszarach wyznaczonych przez granice polityczne, a traktaty i umowy międzynarodowe skupiają się na współpracy wielu rządów,

wśród których zwykle istnieje spora różnica zdań na temat ważnych celów polityki ochrony środowiska. Powoduje to w społeczne i gospodarcze napięcia lub wręcz przejściowe trudności gospodarcze zaangażowanych krajów. Zastosowanie takich środków jak transfer technologii, współpraca finansowa, zróżnicowane harmonogramy wdrażania i zróżnicowane obowiązki ma na celu ominięcie tych barier, ale w praktyce często przyspiesza i pogłębia procesy globalizacyjne oraz ogranicza wpływy regionalne i narodowe na kreowanie własnego rozwoju. Nawet po uzyskaniu konsensusu skuteczność działania rządów oraz organizacji proekologicznych we wdrażaniu ustaleń i poparcie społeczne dla ich inicjatyw zwykle są niewystarczające. Dlatego nacisk opinii publicznej, pomoc finansowa i udostępnienie nowoczesnych, efektywnych technologii może działać o wiele skuteczniej niż ewentualne, zawarte w traktatach sankcje. Dlatego niezwykle ważne są programy edukacyjne, popularyzatorskie i wszelka działalność promocyjna powodująca oczekiwane zmiany w świadomości społecznej. W 2002 Zgromadzenie Ogólne NZ ustanowiło lata 2005-2014 Dekadą Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju, nazywaną później także Dekadą Zmiany, której głównym celem było edukacyjne upowszechnienie idei zrównoważonego rozwoju ekologicznego, ekonomicznego i społecznego.

Media społecznościowe SNS (j. ang. – Social Networking Service) powstały w oparciu o kanon WEB 2.0. Rozpropagowaną przez O'Reilly [2]. Tę ideę identyfikuje się w ten sposób w celu podkreślenia jej przełomowego charakteru w stosunku do wcześniejszych usług sieci Internet, nazwanych Web 1.0. Dominującą rolę w tworzeniu SNS odgrywają uczestnicy, którzy samodzielnie tworzą specyficzne profile usług, utrzymywanych przez organizację zarządzającą SNS. Usługi są łączone i oferowane przez międzynarodowe korporacje, takie jak np. Facebook i Twitter, jako ogólnodostępne serwisy na zarządzanych przez nie platformach programowych. Media społecznościowe są realizowane w różnorodnych formach od których zależy ich funkcjonalność. Przykładowo, mogą przybrać formę *forum dyskusyjnego*, czyli formę grupy dyskusyjnej przeniesionej do struktury witryny internetowej WWW (j. ang. – World Wide Web) lub zakładki społecznościowej, która gromadzi znaczniki (*tagi*) porządkujące informacje na określony temat okazjonalnej grupy ludzi. Odmianą formę, dziennika sieciowego posiada *blog* zawierającego chronologiczne, obszernie często ilustrowane wpisy o określonej tematyce od *mikroblogu* zbudowanego z krótkich wiadomości tekstowych (*tweets*). Wierność standardom i inne cechy techniczne umożliwiają ich rozbudowę online przez łączenie z profilami innych osób lub grup. Dzięki samodzielnemu generowaniu treści użytkownicy są w stanie dynamicznie i skutecznie dobierać formę przekazu oraz być dla siebie bardziej wiarygodnymi. Subskrybowanie kanałów tematycznych takich jak np. RSS i Atom pozwala z kolei błyskawicznie otrzymywać dedykowaną informację. Skutkiem tego jest powstanie specyficznej społecznej interakcji, a same media SNS zyskały bardzo dużą popularność [3]. Powstały szkoły wykorzystywania narzędzi teleinformatycznych do budowania i utrzymywania więzi z klientami w rodzaju *permission marketing* [4] S. Godin'a.

W ogólnie rozumianym procesie kształcenia edukacja pozainstytucjonalna istotnie zyskała na znaczeniu. Czas poświęcony mediom elektronicznym w 2009 roku niemal dwukrotnie przewyższał ten spędzony w szkole [5]. W tej, przybierającej otwartą formę przestrzeni edukacyjnej, media interaktywne przestają pełnić funkcje środka dydaktycznego, a stają się środkiem-metodą nauczania [6]. Cechy SNS sprzyjające efektywnej promocji idei niekoniecznie muszą się dobrze sprawdzać w działalności edukacyjnej. Na przykład „natychmiastowość” treści nie wydaje się być priorytetem, a „nietrwałość” polegająca na tym, że mogą one być aktualizowane lub korygowane niemal w tym samym momencie, w którym zostały opublikowane, raczej będzie wadą. Z drugiej strony tradycyjnie rozumiana działalność edukacyjna jest obecnie połączona z nadmiernie obciążającymi ją czynnościami planowania dydaktycznego, co w procesie edukacji przebiegającym w SNS ma charakter marginalny. Ze względu na strukturę większości usług oraz sposób zarządzania nimi w nowych, opartych na założeniach Web 2.0, mediach społecznościowych, nauczyciel może brać w nich udział na równych z innymi uczestnikami prawach. Proces nauczania jest tam formą pracy grupowej. Oparta o komunikację wielokierunkową wiedza jest współtworzona i podlega ocenie grupy, sposób argumentowania zależy często bardziej od nastawienia emocjonalnego lub szybkości reakcji niż faktów. Wytworzona tak wiedza grupowa, może co prawda twórczo inspirować i wykorzystywać zalety tzw. *kolektywnej inteligencji* [7], ale niekoniecznie musi być oparta na paradygmatach.

W procesie kształcenia rozwijana jest sprawność umysłowa, następuje nie tylko przekazywanie i nabywanie wiedzy oraz umiejętności, ale również wartości etycznych, estetycznych, emocjonalnych, poznawczych i innych. W prowadzonym społecznie dyskursie kształtuje się tożsamość człowieka [8] i jego społeczna pozycja. Dlatego oparta o efektywną komunikację rola socjalizacyjna edukacji jest równie istotna. Pozwala wykształcić sposób realizowania przez jednostkę jej funkcji społecznych, np. na zobowiązanie do ewentualnego przezwyciężenia w równej mierze egocentryzmu, jak i socjocentryzmu. Dążenie do osiągnięcia równowagi pomiędzy społecznymi i ekonomicznymi celami a ochroną zasobów naturalnych Ziemi, kultura i tradycja sprzyjająca ich realizacji, to dążenia trwałe i niezmiennie i doskonale wpisują się w długoterminowe zadania dla systemu edukacji. Przekazana wiedza o metodach, skutkach i regułach realizacji tych celów, oparta na racjonalnych przesłankach, stanowić będzie relatywnie trwałą, trudną do zanegowania składową.

Budowanie tożsamości, w tym samoświadomości jednostki, stopnia akceptacji zmieniających się warunków otoczenia przyrodniczego, wyobrażeń o życiu w zgodzie z naturą oraz zdolność kreowania na tej płaszczyźnie relacji interpersonalnych będzie miało charakter emocjonalny, a zatem subiektywny, niewymierny i zmienny. Tą część zadań można wspierać wykorzystując edukację pozainstytucjonalną, w tym przede wszystkim działania promocyjne w SNS. Działania promocyjne od edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju różnią się horyzontem czasowym i dynamiką. Długość przeciętnej kampanii promocyjnej w internetowych mediach społecznościowych liczona jest na dni lub co najwyżej na

miesiące, natomiast proces edukacyjny trwa obecnie wiele lat, a wręcz według aktualnych zaleceń przez „całe życie”.

Wiedza na temat promowanej idei niekoniecznie musi być pogłębiona w takim stopniu, jak powinno to mieć miejsce w procesie edukacyjnym. Ma spowodować, że jej odbiorca wybierze spośród wielu alternatyw tę właśnie ideę, będzie się z nią utożsamiał, zaakceptuje i będzie stosował lansowane przez nią zachowania.

Zamulenie nadmiarem nieistotnych informacji jest generalną bolączką witryn internetowych wielu tzw. „szacownych organizacji proekologicznych”. Natłok informacji, jednoczesny udział w zbyt wielu serwisach informacyjnych, wspomniana już wcześniej powierzchowność argumentacji spowodowana lakonicznością wielu sprzecznych komunikatów (np. *Twitter*) powoduje zespół przeciążenia informacyjnego (j. ang. – *information overload*). Efekt potwierdzenia, polega na preferowaniu przez użytkowników informacji, które potwierdzają wcześniejsze oczekiwania, niezależnie od ich prawdziwości. Przeciążenie informacyjne w połączeniu ze strategią konfirmacyjną powoduje z kolei efekt polaryzacji przekonań [9] i związany z tym podział na zantagonizowane grupy. Biorąc pod uwagę, że zarządzający lub prowadzący SNS mogą te efekty istotnie wzmacniać (np. poprzez regulamin, powielanie lub blokowanie postów, itp.) to zaufanie do nich zaczyna mieć dla uczestników fundamentalne znaczenie.

Uwzględniając publikacje zamieszczane w sieci Internet, nie można kategorycznie twierdzić, że „trudno jest znaleźć prace zdecydowanie krytykujące ideę zrównoważonego rozwoju” [12]. W sieci następuje swoista licytacja na szlachetne deklaracje, w której „wolność jednostki i swoboda gospodarcza” przeciwstawiana jest „idei ochrony środowiska”, „życie w harmonii ze środowiskiem” przeciwstawia się „ochronie wartości rodzinnych” czy wreszcie „solidarność międzynarodowa w ochronie zasobów dla przyszłych pokoleń” łączona jest z „odbieraniem suwerenności narodów” [11]. W opiniach pojawiają się uwagi o rozbieżności pomiędzy założeniami koncepcji zrównoważonego rozwoju, a faktem, że „stan środowiska naturalnego niekoniecznie uległ poprawie”. Argumentacja bywa bardzo emocjonalna i oczywiście nie opiera się na paradygmatach lecz jest efektem różnicowania ocen i pojęć, w skutek dominującej w SNS *folksonomi*. Można zgodzić się ze stwierdzeniem, że „Być może sukces medialny [...] spowodował wytworzenie czegoś w rodzaju poprawności politycznej” [12], ale aktualnie w mediach społecznościowych tzw. poprawność polityczna ma zabarwienie pejoratywne. Duże kontrowersje wywołuje również lansowana przez niektóre środowiska proekologiczne tzw. „zasada ostrożności” mówiąca, że należy planować presję na środowisko na poziomie niższym, niż dopuszczalny ze względu na istnienie ekologicznego ryzyka. Obszerne, wielowymiarowe definicje pojęcia zrównoważonego rozwoju sprzyjają zwykle rozbiciu internetowych polemik na wiele nieprzystających wątków.

Podsumowując, cechy SNS sprawiają, że bardziej nadają się one do działań stricte promocyjnych niż edukacyjnych. Jednak popularność i zasięg sprawia, że nie można oddzielić doraźnych promocji idei zrównoważonego rozwoju od długotrwałych procesów

edukacyjnych na jej rzecz. W promocji należy aktywnie wykorzystać potencjał SNS – do pewnego stopnia wzorując się na komercyjnych kampaniach promocyjnych. media społecznościowe wymagają stałej obecności, a zamieszczanych tam treści nie da się zautomatyzować. Jak każda działalność edukacyjna wymaga dobrze skonstruowanego systemu gratyfikacji oraz stosowanie przez system oświatowy własnej polityki edukacyjnej. Oprócz moderowania treści, należy do pewnego stopnia dostosować się do specyfiki zachowań użytkowników tych SNS, wzorując się na komercyjnych kampaniach promocyjnych.

L I T E R A T U R A :

1. *Gawor L.*: Antyglobalizm, alterglobalizm i filozofia zrównoważonego rozwoju jako globalizacyjne alternatywy, [w:] *Problemy Ekorozwoju* 2006, vol. 1, No 1, str. 41-48.
2. *O'Reilly T.*: (09/30/2005) What Is Web 2.0., Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. <http://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html>, [dost.: 01.02.2018]
3. <https://www.gemius.pl/wszystkie-artykuly/category/dane.html> , [dost.: 01.02.2018]
4. http://sethgodin.typepad.com/seths_blog/2008/01/permission-mark.html, [dost.: 12.02.2017]
5. Spitzer M.: *Cyfrowa demencja*, Wyd. Dobra Literatura, Słupsk 2015, s.15.
6. Bednarek J., Lubina E.: *Kształcenie na odległość. Podstawy dydaktyki*, PWN, Warszawa 2008, s. 26.
7. Levy P., *Collective Intelligence: Mankind's Emerging World in Cyberspace* (Cambridge: Perseus, 1997)
8. *Bąk M.* (2017). Tożsamość jednostki wobec innowacji cyfrowych i globalnego postępu technologicznego, w: *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria "Organizacja i Zarządzanie"*, No. 1990/(112), Gliwice, s. 9-20.
9. *Risen J.*, et al.: *Critical Thinking in Psychology*, Cambridge University Press, 2007, s. 110.
10. *Pawłowski A.*: Bariery we wdrażaniu zrównoważonego rozwoju – spojrzenie ekofilozofa, [w:] *Problemy Ekorozwoju* 2007, vol. 2, no 1, s. 60.
11. <http://zmianyaziemi.pl/wiadomosc/agenda-21-planowa-destrukcja-narodow>, [dost: 16.02.2017].
12. *Pawłowski A.* : Bariery we wdrażaniu..., op.cit., s. 61.

*Бучма О. В.
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат філософських наук, доцент (м. Київ)*

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ СТАНОВЛЕННЯ ПОМІСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ: КРИЗЬ ПРИЗМУ СТОЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ТА УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917–2018 рр.)

У 1991 році на політичній карті світу з'явилася нова країна – Україна. Здійснилася одвічна мрія українського народу про свою самостійну незалежну державу. 28 червня 1996 року Верховна рада України від імені Українського народу прийняла основний закон держави – Конституцію, яка визначила Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну й правову державу. Нарешті українці стали державною нацією, подолавши долю визначений історичний трагізм на цьому тернистому шляху.

Однак, отримавши свою суверенну державу український народ не вибудував за час незалежності власну, цілісну, самостійну, єдину Помісну Православну Церкву, яка діяла б на користь і благо всього українського народу, суспільства, держави.

Відомо, що територіальні межі помісних церков як правило співпадають з політико-адміністративним поділом, з державними та адміністративними кордонами. Але буває й так, що помісні церкви діють в кордонах, які склалися традиційно. Наприклад: Антіохійський Патріархат (включає території Лівану, Сирії, Іраку, Ірану, Саудівської Аравії та ін. держав Аравійського півострову), Олександрійський Патріархат (включає весь Африканський континент), Єрусалимський Патріархат, Константинопольський Патріархат і, нарешті, Московський Патріархат (включає майже всі незалежні країни колишнього СРСР, а також претендує на території Китаю, Японії та ін.). Проте, в цьому контексті позиція Московського Патріархату, як помісної церкви, суттєво і змістовно відрізняється від вище окреслених помісних церков.

Держави СРСР не існує, але Російська Федерація – одна з складових зниклої держави залишає за собою претензії не лише на матеріальний простір, а й духовно-релігійний простір своєї держави-попередниці (яка так само ніякого права на ці простори не мала, бо аналогічно була нащадком зруйнованої у 1917 році Російської Імперії).

Сто років тому назад упала імперія, яка століттями була тюрмою народів, націй, етносів, культур тощо, впала й розбилася на уламки. Але уламки тієї імперії – це ті народи (у тому числі й українці), які були колись поневолені і знедолені, та нарешті отримали шанс будувати нове своє вільне й щасливе самостійне майбуття. У 1917 році

все більшої гостроти набувають визвольні змагання українського народу. Серед політичних шукань державного будівництва молоді України чільне місце посіли пошуки самостійно впорядкованого духовно-релігійного облаштування нової держави, а саме – самостійної, повноцінної, автокефальної православної Церкви, що мала б стати духовним провідником народу через усі перешкоди до замріяного тисячолітнім поступом суспільного ідеалу.

Відтак, українці стали вільними у виборі будівництва своєї держави і церкви. 17 березня 1917 року створена Центральна Рада, яка розпочинає роботу по розбудові інститутів державності. Якщо I і II універсали Центральної Ради обстоювали ідею автономності України в складі Росії, то III Універсал від 20 листопада 1917 року став першим актом конституційного характеру Української держави. Універсалом була проголошена УНР: “Віднині Україна стає Українською народною республікою”. Хоча в Універсалі зазначалося, що Україна зберігає єдність з Російською республікою як федерацією різних і вільних народів. Ймовірно, що така політична орієнтація на Росію послугувала серйозною перешкодою для повноцінного творення власної Помісної Православної Церкви. Лише IV Універсал Центральної Ради від 22 січня 1918 року проголосив самостійність і незалежність України – суверенної держави Українського народу.

29 квітня 1918 року у Києві з’їзд хліборобів-землевласників одногolosно обрав гетьманом Павла Скоропадського. Розпочинається другий період української державності ХХ століття – монархічний. Центральна Рада була розпущена і оприлюднені “Грамота до всього Українського народу” та “Законои про тимчасовий державний устрій України”. Значна увага в “Законах про тимчасовий державний устрій України” приділена питанням віри. Зокрема в розділі “Про віру” в ст. 9 зазначається, що першою в Українській державі віра є християнська, православна, а ст. 10 гарантує всім належним до православної віри громадянам Української держави, а також усім мешканцям на території України користування “повсемісно свобідним відправленням їх віри і богослуженням по обряду оної” (Див.: Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. – К., 1993. – С. 88). Відтак, можна стверджувати, що закладалося правове підґрунття організації Української Помісної Православної Церкви.

Третій період українського державотворення пов’язаний з діяльністю Директорії УНР. 22 січня 1919 року Трудовий конгрес ухвалив “Універсал Трудового конгресу” та “Закон про форму української влади”. Далі в Директорії відбувається розкол. 15 листопада 1919 року влада переходить до Симона Петлюри. 11 січня 1920 року в Кам’янець-Подільському створена Всеукраїнська національна рада. Її мета – усунути Директорію, скликати передпарламент і оголосити тимчасову Конституцію УНР. Підготовкою нової конституції Української держави зайнялася створена з цією метою Правительственна комісія. В результаті був розроблений проект “Основний державний закон Української народної республіки”.

Другий розділ проекту Конституції має назву “Православна Церква”. Артикул 12 закріпив, що “Православна Церква в межах Української держави є автокефальною, з патріархом у Києві на чолі. Окремий закон визначить загальні основи організації Православної Церкви в межах Української Держави, застерігаючи її внутрішню автономію та не порушуючи канонічних постанов, а також визначить її права та відношення до держави”. Даний артикул в повній мірі юридично закріплює помісність Української Православної Церкви. Водночас інші артикули (24, 25, 26) Розділу “Права та обов’язки громадян гарантують кожному вільність сумління і віри, вільність зміни віри тощо” (Див.: Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. – Київ, 1993. – С. 96-98).

Нажаль цей проект не був затверджений урядом УНР. Тому він залишився першим фундаментальним кроком (але не пройденим) до створення Української Помісної Православної Церкви. А міжпартійні та міжособистісні суперечності унеможливили в той час не лише створення Української Помісної Православної Церкви, а й відтягнули майже на століття становлення власної суверенної держави.

Четвертим періодом століття української визвольної боротьби є – радянський. Проголошення воєнничого атеїзму мало наслідком руйнування культових споруд, закриття церков і перетворення їх на складські приміщення. Предмети культу, витвори церковного мистецтва конфіскували і продавали за кордон, священнослужителів відправляли до таборів, у заслання або позбавляли громадянства і висилали з країни. Період сталінізму трагічно позначався на культурному і релігійному житті тих націй і народів, які входили до складу Радянського Союзу, і які забезпечували життєвий простір нововідродженої Російської імперії. А їй не потрібними і, навіть, ворожими були будь-які прояви національних релігійних і культурних ідентичностей, рис і самобутностей. Тому величезні зусилля і засоби були кинуті державою на боротьбу з ними. У цьому контексті трагічною була доля й українського народу, його культурно-історичного поступу. Друга світова війна ненадовго відтягнула час остаточної нівеляції національної самобутності і одвічних сподівань на власну суверенну і незалежну державу. Чи не останнім інституційованим виразником цих ідей залишалася Українська Греко-Католицька Церква, бо українське православ’я докорінно винищене оросійщилося, або, краще сказати, стало радянським.

Релігія виконує інтегруючу, націоконсолідуючу, націозберігаючу і націовідтворюючу функції. Проте виконання цих функцій на благо однієї нації може призвести до руйнування засад національного буття іншої. Так професор А. Колодний визнаючи, що релігії взагалі не існують, слушно зауважує: “Це лише філософи і теологи дають узагальнююче її визначення і характеристику. Релігії поділяються на природні, національно-державні і світові. Але всі вони, функціонуючи в певному географічному, соціальному, побутовому та культурному середовищі, з необхідністю здобувають специфічне етнічне забарвлення. Так, немає православ’я взагалі. Догматично воно єдине, але у всьому іншому – національно самобутне. Нав’язане

Москвою “руське православ’я є по суті російським” (Колодний А. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005. – С. 221). Так Радянська влада, коли дещо захиталася задля самозбереження перейменувала на “руське”, “саморозпустила” Українську Автокефальну Православну Церкву і організувала “входження” українських греко-католиків до нібито “матірної” Руської Православної Церкви. (Там само).

Після смерті Сталіна настає новий період суспільної атеїзації і боротьби з релігійним світоглядом. Тут ми спостерігаємо і визнання помилок в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення, таких як приниження почуттів віруючих лекторами, безпідставне зображення віруючих людьми, що не заслуговують довіри, адміністративне втручання в діяльність релігійних об’єднань і груп, прояви грубощів у ставленні до духовенства. Була розроблена ціла система нових обрядів соціалістичного суспільства (суспільно-політичні, трудові, військово-патріотичні, дитячі, юнацькі, молодіжні, народні, сімейно-побутові обряди і свята). А Нова редакція Програми КПРС 1986 р. акцентує увагу на широкому поширенні нових радянських обрядів і звичаїв.

На основі партійних документів, які фактично виконували роль законів вибудовувалася відповідна система права. Конституція СРСР 1977 року закріпила рівність перед законом незалежно від ставлення до релігії (ст. 34), гарантувала свободу совісті, право сповідувати, або не сповідувати будь-яку релігію, відправляти релігійні культу чи вести атеїстичну пропаганду (ст. 52, Конституція УРСР 1978 року дублює цю статтю в ст. 50). Цікаво, що тут ми спостерігаємо завуальоване зрівняння атеїстичної пропаганди з відправленням релігійного культу.

Відомий релігійний діяч, правозахисник Гліб Якунін зазначав: “Московська патріархія ... що формально зберегла спадковість єпископату від історичного православ’я, використовуючи традиційні Богослужіння й образи ... фактично являлась підрозділом держбезпеки, головною функцією якої було обслуговування тоталітарного комуністичного режиму ... принципи її організації теж не могли бути соборними, тобто відкритими для віруючих, для всеоб’ємної участі всіх православних християн у справах церковних. Побудова Патріархії відбувалась по іншим канонам, унаслідок чого з’явилась і по цей день існує воєнізована структура: симбіоз КДБ й дореволюційного Святійшого Синода” (Якунін Г. Подлинный лик Московской Патриархии. – Самиздат. – С. 1-2).

П’ятий період українського державотворення ознаменований проголошенням незалежності і реалізацією права українського народу на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами. Відтак, Україна перейшла від формальної суверенності до реальної міжнародної правосуб’єктності та увійшла в складну систему світового політико-правового простору, окресленого глобалізаційним контуром.

Останнє десятиріччя минулого століття та перші кроки нового ознаменовані формуванням нової суспільної, правової, релігійної реальності в Україні. Ознакою якої є звільнення від ідеологічних міфів і догм та творення громадянського суспільства. Точкою дотику релігійної, суспільної, державної і правової діяльності є створення можливостей ставлення загальнолюдських ціннісних орієнтацій і духовних перспектив шляхом усунення протиріч у духовному житті і подолання морального і правового нігілізму.

Зниження ролі впливу держави, в умовах становлення громадянського суспільства, призводить до зіткнення індивідуальних інтересів (які часто-густо протилежно спрямовані), ескалації соціальних конфліктів та порушень розумного співвідношення свободи, рівності, справедливості тощо.

В такому випадку необхідне відновлення природної рівноваги між силами громадянського суспільства і державної влади. Важливим чинником, що може вплинути на збалансування громадянського суспільства і державної влади є релігія (Церква). Для здійснення цієї функції в Україні, практично в межах правового поля і системи суспільних відносин, створені всі можливості: Церква в суспільстві відокремлена від держави, а школа від Церкви. Тобто, Церква не може контролювати чи примушувати до дій чи бездіяльності громадян, виконувати державні, політичні, адміністративно-правові функції. Ознаками цього є відсутність правових форм союзу держави і Церкви, представництва релігійних організацій в державних органах, права законодавчої ініціативи релігійних організацій, не втручання в систему правосуддя та ін.

З іншого боку, держава не може втручатися у внутрішньо-церковні справи, канонічну діяльність, самоуправління; не може здійснювати державно-правовий контроль, примус у сфері релігійних відносин. Однак, держава забезпечує охорону законної діяльності релігійних організацій та захист прав віруючих, здійснює правову регламентацію діяльності релігійних організацій та контролює дотримання ними встановлених державою законів. Правовий режим Церкви в Україні визначений Конституцією України і деталізований в інших законодавчих актах української держави.

Власне, сам факт прийняття Конституції України 28 червня 1996 року є актом усвідомлення “відповідальності перед Богом” (КУ, преамбула), що є підтвердженням значимості релігійного чинника не тільки в історії українського державотворення та сучасного її стану, але й його ролі у поступі українського суспільства в майбутнє. Передусім, констатовано, що держава сприяє консолідації і розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (КУ, ст. 11). Це є ознакою релігійного плюралізму. Гарантоване право на свободу світогляду і віросповідання та закріплений правовий режим Церкви в Україні: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від Церкви” (КУ, ст. 35). Заборонена діяльність політичних партій, що розпалюють релігійну ворожнечу (КУ, ст. 37). Обов’язки держави щодо релігійних організацій та обов’язки релігійних

організацій перед державою і суспільством визначені в законі України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Зв’язковою ланкою між Церквою і державою є Державний орган у справах релігії, який має забезпечувати проведення державної політики щодо релігій і Церкви (ст. 30).

Задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах. Про рівність релігій у суспільно-політичній сфері можна говорити з певною долею умовності. У суспільстві різні конфесії не завжди отримують однакове визнання серед громадян, адже історично його доля може бути зв’язана з певною конфесією. Так, в історії Україна тісно пов’язана з православною Церквою. Тому не випадково переважна частина населення України релігійно ідентифікують себе з Православ’ям. Значимість цієї конфесії в історії, культурі, державності, моральності, спадкоємності традицій українського суспільства не могла не бути відзначеною і на законодавчому рівні. Так, кодекс законів про працю України визначив такі Православні релігійні свята – Різдво Христове, Пасха (Великдень), Трійця, – як святкові і не робочі дні (ст. 73). Проте, зважаючи на багату палітру, поліконфесійність українського суспільства та проголошений релігійний плюралізм з гарантіями рівності, в цьому ж законодавчому акті закріплено: ”за поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництва підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні ” (ст. 73). Варто додати, що 16 листопада 2017 року Верховна Рада України законом внесла зміни в статтю 73 Кодексу законів про працю України, котрими 25 грудня (Різдво Христове за Григоріанським календарем) визнано офіційним святковим днем в Україні. Згідно зі статтею 73 закону Різдво Христове – 7 січня і 25 грудня встановлені як святкові дні.

Як бачимо, відносини між державою і церквою в сучасній Україні окреслені чіткими правовими рамками соціально-демократичного устрою де є всі можливості для створення Української Помісної Православної Церкви. Отже, Україна є особливо багатою на досвід шляхів (трагічних і героїчних) боротьби за національне звільнення, будівництво держави і творення своєї Помісної Православної Церкви. Тут було випробувано: Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, сподівання на допомогу зовнішніх сприянь (в минулому – 1917-20 роки і нині – 1991–2017 роки). Але це завдання не було виконане в повній мірі. Вирішити його (зокрема, створення Української Помісної Православної Церкви) може допомогти лише єдність кліру і мирян, що згуртують навколо себе справді національно-державницьку інтелігенцію.

ПАНЕЛЬ І

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

---

*Беланюк М. В.
кандидат юридичних наук, завідувач наукового сектору
НДІ інформатики і права НАПрН України (м. Київ)*

ДЕЗІНФОРМАЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ ПРОТИ СРСР НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

З розвитком інформаційного суспільства інформація стала стратегічним ресурсом, а дезінформація остаточно перетворилась на популярний і потужний інструмент інформаційно-психологічного впливу, здатний забезпечити реалізацію інтересів окремих суб'єктів майже у всіх сферах суспільного життя.

В сучасних умовах гібридної війни Російської Федерації проти України дезінформація набуває особливого значення, а ціна похибки у прийнятих рішеннях зростає на кілька порядків. На підтвердження цього твердження необхідно звернутись до історії.

У Німеччині на початку 1939 р. для проведення дезінформаційних операцій були створені спеціальні структури та органи: відділ пропаганди, війська пропаганди, роти пропаганди. До цих структур залучали переважно журналістів. Вони мали здійснювати пропаганду: на батьківщину (серед німецького населення і військовослужбовців); фронтову пропаганду (у прифронтовій смузі); пропаганду на ворога (серед військ супротивника). На момент вторгнення в СРСР вермахт мав 19 таких рот та 6 взводів військових кореспондентів СС, а на квітень 1943 р. чисельність підрозділів пропаганди сягла 15 тис. осіб [1, с. 351].

Напередодні та під час Другої світової війни Німеччина досить активно використовувала "чорну" пропаганду (коли джерела пропаганди приписувалися опозиції або групам опору в рядах супротивника). Зокрема, у 1940 р. перед окупацією Франції за допомогою "чорних" передавачів, які видавалися за французькі радіостанції, поширювалися брехливі чутки, критика французького уряду та панічні настрої. Завдяки таким прийомам ще до наступу німецьких військ морально-бойовий дух французької армії був підірваний. Фальшиві відомості були основною причиною

згубної паніки й серед цивільного населення. Інший пропагандистський прийом, застосований гітлерівцями – листівки, надруковані французькою мовою, що містили “пророцтва” Богоматері, передрікали страшні руйнування від “літаючих вогняних машин” тощо. Внаслідок штучно створеної паніки усі спроби цивільної і військової влади припинити потоки біженців до південно-східної Франції виявилися безрезультатними” [2, с. 60-61].

Поширення чуток стало іншим елементом “чорної” пропаганди. З метою приховання своїх агресивних намірів стосовно СРСР, керівництво Німеччини активно використовувало інформаційні канали. Після підписання 23 серпня 1939 р. радянсько-німецького пакту про ненапад (т.з. пакт Молотова-Ріббентропа) з метою дезінформування радянського керівництва Геббельс віддав наказ утримуватися від відкритих нападок на Радянський Союз: *“Треба тримати свого супротивника у невідомості щодо справжніх цілей Німеччини”* [3], – заявив Геббельс у квітні 1940 р. Також була встановлена жорстка цензура на всі публікації, що стосувались СРСР.

Основним фактором перемоги у блискавичній війні проти Радянського Союзу Гітлер вважав раптовість нападу. 15 лютого і 12 травня 1941 р. він видав дві директиви під назвою *“Про заходи з дезінформування радянського військового командування”*. Доступ до цих документів особливої таємності мало суворо обмежене коло осіб. У перший період, з 15 лютого до 14 березня, учасники акції мали підтримувати версію про те, що політичне керівництво Німеччини ще не вирішило, де почати весняний наступ – у Греції, Англії чи Північній Африці. У другий період, із середини квітня, планувалося перекидання значної кількості дивізій до радянського кордону, але до цього моменту належало поширювати чутки про те, що ці сили призначені для вторгнення до Англії. Внаслідок проведення цієї таємної операції за участю спецслужб утворилась атмосфера цілковитої невизначеності щодо політики Берліну і термінів початку основної військової операції. Сам фюрер був автором цих директив, що свідчить про велике значення, що надавало керівництво нацистської Німеччини цій стратегічній дезінформації. Її особливість полягала в тому, що більшість заходів проводились серед широкого кола чиновників німецьких міністерств і відомств, військовослужбовців, які абсолютно не були ознайомлені з цілями й задачами операції. Усі чутки сприймалися за чисту монету. Тому неправдиві відомості доходили до агентів радянських розвідслужб з різних джерел, які, власне, не мали й доступу до секретних матеріалів [4, с. 80].

Внаслідок введення в оману, раптовості нападу на Радянський Союз було досягнуто. Особливе значення мав не сам факт нападу, а хибний напрямок нанесення основних ударів – звідти, звідки їх ніхто не очікував.

З боку СРСР оперативне виявлення дезінформаційних нашарувань було ускладнене через ряд обставин. У розвідувальній системі Кремля не було єдиного аналітичного центру та відповідних структур у головних розвідувальних службах – зовнішній розвідці НКВС-НКДБ і військовій розвідслужбі. Аналітичний підрозділ в

НКДБ був створений лише наприкінці 1943 р., а відповідна структура у Розвідуправлінні Червоної Армії – ще пізніше. Тому з 1938 р. по 1943 р. інформація доповідалася керівникам держави і збройних сил у “чистому вигляді”, без глибокої оцінки й аналізу” [4, с. 85]. Тому радянська розвідка з березня до середини червня 1941 р. доповідала уряду і військовому керівництву СРСР про шість різних строків можливого німецько-фашистського нападу, але вони не підтвердилися. Справжня дата – 22 червня – була названа лише сьомою. І на це Й. Сталін, природно, не звернув уваги. Фюрер розрахував точно: чим більше називають термінів нападу, тим швидше їх визнають “липою” [4, с. 85-86].

Гітлер усіляко сприяв тому, щоб відволікти увагу радянського керівництва від підготовки агресії та дати її початку. Міністр пропаганди Німеччини Й. Геббельс 29 березня 1941 р., описуючи плани наступу німецько-фашистських військ на Грецію, зазначав: “...а потім почнеться велика операція проти Росії. Її ми всіляко маскуємо, лише дехто обізнаний з нею. Щоб ввести росіян в оману, на Захід буде перекинуто зі Сходу значні контингенти військ. Ми викличемо підозри про дії, які готуються скрізь, крім Сходу...”. Згодом, 2 травня 1941 р., Й. Геббельс писав: “...схоже, росіяни поступово починають здогадуватися щодо наших задумів. Однак нині стільки брехливих повідомлень звідусіль, що зрозуміти, де правда, а де брехня, навряд чи можливо. Це нас влаштовує...”. І вже 14 червня 1941 р. занотовує: “Обман удався повністю... Поширюємо божевільні чутки: Сталін, мовляв, приїде до Берліна, шують уже червоні прапори для зустрічі і тому подібне... 17 червня. Чутки про Росію набули неймовірного характеру: їх діапазон від миру до війни. Для нас це добре, ми сприяємо поширенню чуток. Вони – наш хліб насущний... 18 червня. Маскування наших планів проти Росії досягло найвищої точки. Ми настільки занурили світ у вир чуток, що самі в них не розбираємося...” [5, с. 89].

Відомство Геббельса, організовуючи ідеологічні диверсії на Сході, керувалося настановою Гітлера: “Є більш глибока стратегія – війна інтелектуальною, психологічною зброєю..., коли місце артилерійської підготовки перед атакою піхоти... займе пропаганда, що зломить ворога психологічно, перш ніж взагалі вступлять у дію армії ” [1, с. 354]. У секретній інструкції Геббельса від 30 січня 1940 р. говорилося і про недоцільність друкувати в пресі будь-які “позитивні матеріали про Росію, ... тому що завдяки політиці минулих років читачі налаштовані зовсім по-іншому і несподіваною зміною напрямку публікацій були б збиті з пантелику” [3]. Гітлерівська преса і радіо поширювали на внутрішню аудиторію лише короткі інформаційні повідомлення про СРСР, що становили інтерес у першу чергу для офіцерів вермахту. Наприклад про транспортні комунікації України і Білорусії, можливості великих залізничних вузлів, про бойову підготовку військ західних прикордонних військових округів, нові види озброєння і військову техніку, що надходили у з’єднання і частини, дислоковані в Прибалтиці, Україні, у Білорусії.

Для того, щоб ввести в оману населення і військових, поволі привчаючи їх до думки про неминучість війни з Росією, гітлерівські пропагандисти застосовували цитування в ЗМІ вигідних для себе матеріалів західних інформаційних агентств, але без будь-яких коментарів. При цьому нерідко використовувався так названий прийом “гра в стінку”, коли подібні матеріали розроблялися пропагандистськими органами або спецслужбами самої Німеччини. Надалі, як свідчить директива “*Про вплив військової пропаганди на ворога*”, ці матеріали через “особливо довірених журналістів” повинні потрапляти в західну пресу як сенсаційні. Перевага при цьому віддавалася ЗМІ Швеції і Швейцарії. Вважалося, що преса цих нейтральних країн найбільш об’єктивно і неупереджено висвітлює події у світі. Після появи подібних матеріалів німецькі ЗМІ починали висловлювати співчуття, що такі от “справи росіян” затьмарюють німецько-радянські відносини.

Задля поширення чуток, компрометаційних матеріалів на керівництво країни, командний склад Червоної армії і т.ін.) армійська розвідка абвер засилала в СРСР поряд з розвідниками і диверсантами спеціально підготовлених агентів-пропагандистів з числа емігрантів та осіб, що вільно володіли російською та іншими мовами народів СРСР, а також емісарів-пропагандистів різних націоналістичних організацій. Так, одна із шкіл абверу першу групу таких агентів-пропагандистів направила в лютому 1941 р., другу – у травні 1941 року. Вони розсіялися в прикордонних військових округах, одержавши завдання до початку воєнних дій “підготувати ґрунт” для майбутніх психологічних акцій проти військовослужбовців Червоної армії і населення. Агенти вербували для цього скривджених або незадоволених радянською владою громадян, поширювали через них листівки, що містили компрометаційні матеріали, чутки, що сприяли розпаленню національної ворожнечі тощо.

Пропаганда готувалась старанно й скрупульозно, про що свідчить запис Геббельса в щоденнику 5 червня 1941 р.: “*Директиви про пропаганду на Росію: ніякого антисоціалізму; ніякого повернення царату; не говорити відкрито про розчленування російської держави, тому що ми озлобимо армію, що складається в основному з росіян; проти Сталіна і євреїв, що стоять за ним; земля - селянам, але колгоспи поки зберігаються, щоб врятувати врожай; гострі звинувачення на адресу більшовизму*” [3].

Друкована пропаганда у роки Другої світової війни стала основною формою донесення неправдивої інформації в ході психологічної війни вермахту. У настановах до складання листівок, адресованих військам противника, геббельсівське відомство пропаганди підкреслювало: “*Пропаганда розкладу – брудна справа, що не має нічого спільного з вірою чи світоглядом. У цій справі вирішальним є сам результат. Якщо нам вдасться завоювати довіру противника тим, що ми обіллємо брудом свого фюрера і його соратників, свої методи і свій світогляд, і якщо нам завдяки цій довірі вдасться проникнути у душі солдат противника, що розкриваються, посіяти в них гасла, які їх розкладають, – цілком байдуже, чи будуть це марксистські, єврейські*

або інтелігентські гасла, аби вони були дієвими! – то цим буде досягнуто більше, ніж найдохідливішою проповіддю про більшовицьку небезпеку і плутократичну систему, яка не буде сприйнята солдатами противника, оскільки проти цієї отрути його керівництво ввело в нього вже достатню частку протиотрути”. І далі: “...Людина більш за все піддається емоційному впливу, тому значно ефективніше звертатися до її почуттів, а не до розуму” [1, с. 356-357].

Перед нападом на СРСР німецька армія вже мала на озброєнні план заходів з дезінформування та розкладу населення України та Прибалтики [6, с. 531].

Отже, вдало організовані дезінформаційні операції спецслужб нацистської Німеччини проти СРСР напередодні та на початку Другої Світової війни довели на практиці їх ефективність і дієвість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Крысько В. Г.* Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). – Мн. : Харвест, 1999. – 448 с.
2. *Прокофьев В. Ф.* Тайное оружие информационной войны: атака на подсознание. – 2-е изд., расшир. и дораб. – Москва : СИНТЕГ, 2003. – С. 60-61.
3. Формирование основ теории и практики информационно-психологического воздействия на противника [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vrazvedka.ru/main/analytical/lekt-02_02.shtml
4. *Чернявский В. Г.* Разведка: вымыслы и правда. Как создается мифотворчество о деятельности специальных служб. – Москва : Молодая Гвардия, 2004. – 368 с.
5. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне : сб. документов. Том второй. Книга 2. Начало. 1 сентября – 31 декабря 1941 г. – Москва, 2000. – С. 597-598.
6. *Гальдер Ф.* Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939–1942 гг. – Военное издательство Министерства обороны СССР, 1968–1971: Том 2. От запланированного вторжения в Англию до начала Восточной кампании (1.7.1940–21.6.1941). / пер.с нем. И. Глаголева и Л. Киселева под ред. и с пред. п-ка Д. Проэктора. – Москва : Воениздат, 1969. – 328 с.

*Головко А. Л.
здобувач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)*

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ПЕРІОДИЗАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Однією з найбільш актуальних проблем сучасності є охорона навколишнього природного середовища. Ця ситуація набула особливо важливого значення у зв'язку з розширенням масштабів і можливостей людства у сфері природокористування. Навколишнє природне середовище служить умовою і засобом існування людини, територією, на якій вона проживає, просторовою межею здійснюваної державної

влади, місцем для розміщення об'єктів культурно-побутового призначення й іншою базисною основою людської життєдіяльності.

Охорона навколишнього природного середовища, забезпечення раціонального використання, збереження і відновлення природних об'єктів та ресурсів, охорона і захист екологічних прав та обов'язків громадян, нині є однією з основних функцій держави. У статті 16 Конституції України зазначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [1].

Природоохоронна діяльність держави здійснюється різноманітними формами та методами, які направлені на встановлення правопорядку в системі екологічних правовідносин. Така діяльність держави, в першу чергу, полягає у виданні законів та підзаконних нормативно-правових актів, що забезпечують регулювання відносин у сфері взаємодії суспільства і природи з метою збереження та відновлення довкілля, забезпечення екологічної безпеки [2, с. 8].

Питання формування державної політики у природоохоронній сфері, спрямованої на досягнення та підтримання стану екологічної безпеки в контексті державотворення досліджувалися у працях В. І. Андрейцева, О. С. Баб'яка, П. Д. Біленчука, А. П. Гетьмана, І. М. Заріцької, Н. Р. Кобецької, А. М. Мірошніченка, Г. В. Тищенко, І. Б. Усенка, Т. П. Устименко, Ю. О. Чирви, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та інших. Необхідно зазначити, що теоретико-методологічний аналіз праць вітчизняних фахівців, у яких розглядалися природоохоронна діяльність держави, переконує у тому, що при певній розробленості цієї проблематики, недостатньо уваги приділяється питанням щодо історико-правових аспектів становлення та розвитку цієї діяльності в Україні.

Історико-правовий аналіз наявних джерел права дозволяє виділити кілька етапів становлення та розвитку природоохоронної діяльності в Україні, а саме:

а) давньоукраїнський період (право Київської Русі). У цей час переважно розвивалося земельне та лісове законодавство. У IX–XI ст. ліс України займав майже всю територію: від Дніпра до Карпат. Вперше про охорону лісів згадується в законах Ярослава Мудрого “О церковних судах й земських ділах”, у яких мала місце лісоохоронна стаття. Ярослав Мудрий як представник державного управління в Київській Русі встановив у Руській Правді (XI ст.) перші обмеження промислу диких звірів. Практично ці настанови захищали не стільки звірів, скільки, наприклад, володарів бобрових гонів від браконьєрів. У XIII ст. у Володимиро-Волинському князівстві на певних територіях заборонялося полювання на всіх тварин [3, с. 6];

б) литовська доба (право литовсько-української держави XV–XVI ст.) До джерел екологічного права цього періоду належать: Судебник Казимира 1468 р., який регулював порядок розгляду земельних спорів; Литовські статuti 1529, 1566 і 1588

років, які регламентували відносини з використання природних ресурсів та захисту права власності на природні ресурси;

в) право Запорізьких козаків (козацьке звичаєве право) XV – XVIII ст. Охорона природи на території Запорозької Січі, насамперед, проявлялася у збереженні і раціональному використанні лісових ресурсів. Користуватися ними у Запорозькій Січі для власних потреб без особливого дозволу мали право тільки козаки та піддані Війська Запорозького, а сторонні особи повинні були обов'язково отримати на це дозвіл Коша або кошового отамана. Найбільшої шкоди, як відзначає І. Грозовський, завдавали лісам самовільні порубки дерев. Для затримання самовільних порубників лісу призначалися спеціальні команди [4, с. 104].

г) право Гетьманщини (охоплює період від утворення незалежної Української держави внаслідок визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького у середині XVII ст. – до поширення на Україні російської правової системи у середині XIX ст.) У цей час виникають такі джерела екологічного права, як гетьманські універсали, згідно з якими здійснювався розподіл природних ресурсів, а також кодекси українського права. Серед них особливо відомими були: Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року, Екстракт малоросійських прав 1767 року, Зібрання малоросійських прав 1807 року, Звід місцевих законів західних губерній 1837 року тощо. Ці правові джерела переважно містили копії та переробки литовських статутів, збірників магдебурзького права, гетьманських універсалів, але були деякі оригінальні норми. Вони були більш упорядкованими і більш детально регулювали природоохоронні відносини. У першій Українській Конституції Гетьмана Пилипа Орлика 1710 року було закріплено певні природоохоронні норми, зокрема, щодо повернення захоплених російськими військами територій традиційного козацького природокористування [5, с. 18];

ґ) право Української Народної Республіки (далі – УНР) (охоплює період існування автономних і незалежних державних утворень на території України у 1917 – 1922 рр). Згідно з Універсалами Української Центральної Ради було націоналізовано природні ресурси, утворено земельні комітети для управління ними. Розвивалося земельне та лісове законодавство: було прийнято Тимчасовий земельний закон від 18 січня 1918 року, який врегулював порядок передачі землі у користування. Після утворення на Кубані самостійної Кубанської Народної Республіки, яка взяла курс на об'єднання з УНР, у 1918 році приймається Закон “Про землю у Кубанському Краї”. Після приходу до влади Гетьмана П. Скоропадського 29 квітня 1918 року було відновлено приватну власність на природні ресурси і скасовано екологічне законодавство УНР. У цей час приймаються Закони “Про право на врожай” від 27 травня 1918 року і “Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями” від 14 червня 1918 року. Після приходу до влади Директорії і відновлення УНР 18 грудня 1918 року було знову націоналізовано природні ресурси для розподілу їх серед селян на праві користування. 8 січня 1919 року приймається Закон “Про землю в УНР”, а 10 січня 1919 року – Закон “Про ліси в УНР”. Екологічне законодавство УНР регулює порядок використання природних ресурсів, ресурсовпорядження, меліорацію [5, с. 18-19].

Окреме місце в історії становлення на розвитку природоохоронної діяльності в Україні займало земельне законодавство Західноукраїнської Народної Республіки, яке складалося з “Основ земельної реформи” від 7 березня 1919 р., Законів “Про землю Західної області УНР” від 14 квітня 1919 р., “Про заборону дій, які могли б зупинити виконання земельного закону” від 15 квітня 1919 р. [6, с. 118];

д) право УРСР у період перебування України у складі СРСР від 1922 року – до проголошення суверенітету України у 1990 році. Характеризується впровадженням соціалістичних методів господарювання, націоналізацією природних ресурсів, правовим стимулюванням індустріалізації і збільшенням техногенного навантаження на природу.

е) сучасний період (охоплює період із часу проголошення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. до сьогоднішніх днів. Визначною подією цього періоду стало прийняття Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року. Також приймаються кодекси та інші нормативно-правові акти, що забезпечують нормативно-правове регулювання у сфері охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об’єктів, пов’язаних з історико-культурною спадщиною. Екологічне законодавство стає однією з найбільших галузей законодавства України.

Таким чином, запропонована періодизація історико-правових аспектів становлення та розвитку природоохоронної діяльності в Україні, безумовно, не претендує на “істину в останній інстанції”, але є підставою для подальшого наукового опрацювання цієї теми. Водночас, за нашими оцінками, вкрай актуальною нині постає необхідність переосмислення процесів формування й розвитку природоохоронної діяльності Української держави та організації комплексного дослідження новітньої історії екологічного права в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%E2%F0#Find>.
2. *Кобецька Н. Р.* Екологічне право України : навч. посібник. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
3. *Рябець К. А.* Екологічне право України : навчальний посібник. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 438 с.
4. *Грозовський І.* Охорона природи в Запорозькій Січі // Право України. 1997. № 12. С. 104.
5. Екологічне право України : навч. посібник. – Київ : “Бурун Книга”, 2008. – 368 с.
6. *Заріцька І. М.* Правове регулювання земельних відносин у Західній області Української Народної Республіки // Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 118.

*Гоцуляк В. М.
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії і політології
Хмельницького національного університету (м. Хмельницький)*

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

В різні періоди історичного розвитку України центральною в свідомості та політичному дискурсі була і залишається ідея української державності. Її реалізація в історії мала своїм наслідком творення Української держави. Незважаючи на критику української державницької ідеї з боку скептиків та відвертих її противників, Україна відбулася як держава, як самостійний політичний організм з усіма атрибутами державності.

Сильна, динамічна Українська держава, яка має авторитет у світі, захищає свої інтереси, дбає про своїх громадян, є головною умовою подальшого розвитку української спільноти. Питання про роль держави, про ставлення особистості до політичної влади, що діє в Україні, до її окремих представників, надзвичайно гостро стоїть сьогодні. Складність політичної ситуації, яку переживає сучасне українське суспільство, обумовлює те, що всі патріотичні сили мають визнати наявну державну владу своєю, взяти на себе відповідальність за її стан, відстоювати її інтереси і добре ім'я у світі і паралельно проводити виховну роботу з національного "освідомлення" самої української спільноти.

В умовах політичних, військових протистоянь, загальної нестабільності та дезорганізації суспільства надзвичайно актуальним є встановлення загальних умов порозуміння між людьми, обґрунтування раціональних норм людської поведінки, визначення гуманістичних вимірів буття в цілому. Власне, це має пряме відношення до спроб визначення умов співіснування людей, груп, спільнот, які мають різну історію, мову, сповідують іншу релігію. Мирне співжиття людей різних національностей в рамках однієї держави – України – постає одним із головних гуманістичних і моральних імперативів сьогодення.

Одним із найвідповідальніших періодів української історії, коли відбувалося становлення української державності, став час Національної революції 1917-1921 років. Це також один з найкритичніших і найтрагічніших періодів в українському державотворенні. Події, які відбувалися в цей час, були прямо пов'язані з перемогами й поразками українського уряду, з його устремлінням створити нормальні умови для мирного, незалежного існування молодої Української держави. Центральна Рада як вищий політичний орган країни здійснювала демократичні прогресивні реформи, її діяльність сприяла розвитку національної демократії в Україні.

Роблячи належні висновки із своєї трагічної історії, українська спільнота повинна сформулювати для себе перспективи цивілізованого поступу, державного будівництва, співпраці з усіма народами, які живуть у сучасній Україні. Звісно, необґрунтованим буде шукати єдину, загальноприйнятую модель людського співжиття

й робити загальнообов'язковими рекомендації щодо утвердження певних норм і принципів людських взаємин. Проте очевидним є те, що як окрема людина, так і спільнота в цілому мусить усвідомлювати відповідальність за свою діяльність, вчинки і розв'язання різних політичних проблем. По суті, визначальною для сучасної української людини повинна бути етика відповідальності, побудована на засадах порозуміння, узгодження вихідних моральних норм і принципів. Це стосується повною мірою і взаємин національних.

Надзвичайно актуальною в сучасній політичній ситуації є потреби формування атмосфери політичної, духовної і релігійної толерантності як загальної засади людського співжиття в рамках однієї суспільно-політичної реальності незалежно від національності, мови, конфесійної приналежності кожної людини. В найбільш критичні періоди історичного розвитку оптимальною формою соціального і політичного життя мусить бути співробітництво і діалог, а не конфронтація і нетерпимість. Мирне полагодження конфліктів і непорозумінь, толерантне ставлення до іншого – це норма цивілізованого розвитку українського соціуму.

Українська спільнота мусить не лише усвідомлювати, а й реагувати на всі непрості виклики, які стоять перед нею. Надзвичайної ваги для неї є висновок про те, що становлення національної ідентичності, яка органічним чином пов'язане з розвитком української державності, має супроводжуватися усвідомленням значущості цінності єднання українства.

Національна і культурна єдність – це сила, що здатна об'єднати всіх представників української спільноти у єдине ціле, мотивувати їх на досягнення соціально значимих цілей, сприяти культурному, інтелектуальному й економічному розквіту нації. Важливою передумовою досягнення українським суспільством національної єдності було і є утвердження духовної спільності народу. Формування її завжди поставало потужним засобом консолідації, утвердження історично перспективних форм людського життя та громадянської солідарності – чи це йшлося про трагічний період Руїни в українській історії XVII ст., чи про неймовірно важкий період національно-визвольних змагань і Української революції XX ст.

Важливо зазначити, що потреба в спільності, в духовному усвідомленні українцями своєї єдності набувала надзвичайної актуальності в переломні історичні епохи, коли перед Україною поставала необхідність вибору шляхів свого подальшого розвитку, пошуку адекватних засобів національної та культурної ідентифікації. Для таких переломних часів нашого національного виміру, поза сумнівом, може бути віднесений початок XX ст. – період великих змін у свідомості та суспільно-політичному бутті українського народу, час, насичений драматичними подіями, громадянськими і політичними конфліктами. Відомо, що однією з головних причин поразки Української держави у 1917–1921 роках стали відсутність єдності всередині українських політичних сил, суперечності та непорозуміння між ними навіть перед загрозою втрати національної незалежності, різні ідеологічні розбіжності, особистісні

конфлікти. В цілому все це привело до дезорганізації влади, хаосу і нестабільності в державному управлінні, до поразок перед сильними зовнішніми ворогами.

Виплекана українською нацією ідея єдності стала в майбутньому головним чинником державно-політичної консолідації народу. А досвід політичної і військової боротьби українського народу має велике значення в осмисленні закономірностей становлення української політичної нації.

Крім того, потреба у розвитку української спільноти, посиленні ідентифікаційних процесів у суспільстві вимагає нового імпульсу культурно-національної діяльності, визначення нових орієнтирів та засобів особистісної дієвості, врахування значущості організації та організаційної активності людей при досягненні високих цілей. У цьому сенсі досвід організованої української боротьби, національно-визвольних змагань і досвід спільних перемог – це те найцінніше, що дає підстави сподіватися на успіх української справи. Цей досвід включає і подвижництво лідерів нації, таких, як С. Петлюра, активність політичної еліти, потугу молодого вітчизняної націонал-демократії, яка забезпечує збереження вектора незалежності.

Не підлягає сумніву те, що нові можливості розвитку українства можливі лише в тому разі, якщо українське суспільство вибудує справді нову систему національних координат.

Сьогодні в Україні йде важкий і досить суперечливий процес формування у самовряду українську націю. В ході цього перетворення точаться запеклі дискусії про культурні, ідейні, психологічні доміанти, які визначатимуть обличчя цієї нової нації. Водночас визначаються і її справжні лідери, і доміантні норми людського та національного співжиття. Від того, наскільки згуртованими, динамічними й цілеспрямованими будуть ті суспільні сили, які відстоюють модель “української України”, залежить успіх або остаточне фіаско української справи. Уроки української історії 1917–1921 років, досвід боротьби за українську незалежність і українську державу є досить показовим як для вибору Україною своєї історичної перспективи, так і засобів її реалізації.

Один з головних уроків тієї доби полягає в усвідомленні значущості організованої, конструктивної діяльності різних політичних сил при досягненні високої мети, ім'я якій – Україна. Кроки на шляхах розбудови української держави, її інститутів, різних гілок влади і свідчать про те, що романтизм революційної доби неминуче повинен поступитися місцем кропіткій і неупередженій конструктивній роботі по утвердженню і розбудові національних інститутів державності. В цьому полягає головна запорака успіху на шляхах національно-державного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гоцуляк В. М. http://ecatalog.ounb.km.ua/cgi-bin/irbis64r_14/cgiirbis_64.exe?LNG=&Z21ID=&I21DBN=BOOK&P21DBN=BOOK&S21STN=1&S21REF=5&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=30&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=Y боротьби за соборну Україну: державотворча діяльність Симона Петлюри [Текст] : монографія / В. М. Гоцуляк. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – 203 с.

*Деркачова Н. О.
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ІСТОРІЯ ПРАВА ОСВІТИ У ПРАЦЯХ М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА

У статті розкрито і проаналізовано погляди видатного вченого, історика права М. Ф. Владимирського-Буданова, на становлення і розвиток освіти та освітніх установ.

Видатний вчений, правознавець та історик, доктор російської історії, археограф, ординарний професор кафедри історії руського права – Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов – є одним із засновників Київської історико-юридичної школи. Праці М. Ф. Владимирського-Буданова дозволяють дослідити окремі сторінки минулого Київського університету, проаналізувати розвиток певних галузей знань, в тому числі і освіти, їхньої рецепції в українську науку ХХ – ХХІ ст. та розвиток правової науки в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Визначальну роль на обрання життєвого шляху та формування світогляду М. Ф. Владимирського-Буданова справило його походження із духовного стану та навчання у закладах духовної освіти різних рівнів, особливо у Київській Духовній Академії. У ній Михайло пережив кризу, що стала важливою для його подальшого життя: після участі в русі за реорганізацію навчального процесу та покращення побутових умов студентів його було виключено з академії. З 1860 р. він продовжив навчання в якості студента історико-філологічного факультету Університету Святого Володимира. І надалі практично жодної участі в адміністративному та політичному житті М. Ф. Владимирський-Буданов не брав, зосередивши свої інтереси та зусилля виключно на наукових справах або таких, що мали до них відношення [1, с. 110].

Не дивлячись, що Владимирський-Буданов не займав ніяких офіційних адміністративних посад, його суспільна, науково-організаційна та викладацька діяльність є досить вагомим. При цьому вона супроводжувалася активною науковою роботою.

Початок педагогічної діяльності вченого припадав на студентські роки, коли він разом із гуртом однодумців викладав в одній із недільних шкіл Києва. Варто зауважити, що М. Ф. Владимирський-Буданов завжди виступав прихильником широкої народної освіти. По закінченні університету вчений проходив практику на Педагогічних курсах в Другій київській гімназії та викладав історію і географію у кадетському корпусі. Певний час М. Ф. Владимирський-Буданов був приватним викладачем Павла Галагана. Після захисту магістерської дисертації працював у Демидівському Юридичному Ліцеї в Ярославлі, а після захисту докторської – в Університеті Св. Володимира. Пізніше дисертація була видана, як монографія, і нагороджена Уварівською премією Російської Академії наук.

М. Ф. Владимирський-Буданов викладав історію руського та російського права, а також проводив практичні заняття з цих дисциплін студентам першого та другого курсів впродовж 1875 – 1915 рр. [2, с. 284]. Дисертація видана пізніше, як монографія, була нагороджена Уварівською премією Російської Академії наук. Важливою частиною університетського життя М. Ф. Владимирського-Буданова була його діяльність в якості голови випускних екзаменаційних комісій Казанського, Московського, Новоросійського та Петербурзького університетів, під час яких йому неодноразово доводилося брати участь у проектах та обговореннях існуючої системи іспитів.

Важливими є праці вченого, присвячені історії освіти та освітніх установ. Серед них вирізняється “История Императорского Университета Св. Владимира” (К., 1884), яка містить значний фактографічний матеріал, низку висновків та узагальнень і використовується у якості основного історіографічного джерела з історії цього навчального закладу першої половини XIX ст. до сьогодні. Михайло Флегонтович написав декілька праць з історії освіти в Росії: “Государство и народное образование в России с XVII в. до учреждения министерств” (1873–1874), “Государство и народное образование в России XVIII в.” (1874), “Об обязательности народного образования в России” (1876) та інше. Вивчення цього питання, на його думку, має дві основні цілі. З одного боку, можна говорити про зміни, які відбуваються в самому процесі народної освіти, а з іншого – ті зміни, які стосуються самої держави, її функцій, задач, та тих органів, спеціальною функцією яких є функція народної освіти [3, с. 24].

Зосередившись на юридичних (історико-правових) аспектах проблеми – автор визначав це як “історія права освіти” – він вивчав розвиток законодавства щодо народної освіти в зв’язку з розвитком суспільного ладу [4, с. 52].

На думку М. Ф. Владимирського-Буданова, освіта допетровського періоду була елементарною, але загальною і доступною для всіх, і знаходилась у віданні приходу та общини. З часів Петра Великого турбота про освіту стає урядовою справою і всі зусилля держави, спрямовані на розвиток професійної освіти та утвердження її становості [5, с. 61]. Власне, поняття освіти поглиналось тоді поняттям про службу. І це призвело до утворення замкнутого кола: людина, що не належить до певного стану, не може отримати властиву йому освіту, і навпаки. Проблеми загальної освіти хвилювали уряд значно менше, і лише на приковці XVIII сторіччя прийшло усвідомлення необхідності її запровадження. Саме дослідженням цих питань і займався М. Ф. Владимирський-Буданов.

Отже, формування світогляду вченого складалося під впливом непростих суспільно-політичних обставин того часу. Наслідком їх стало зацікавлення М. Ф. Владимирським-Будановим історико-правової проблематикою. Важливе місце в його роботі займала наукова, методична, педагогічна праця, а також участь у діяльності наукових товариств в сфері освіти.

Таким чином, наукова спадщина М. Ф. Владимирського-Буданова відзначається різноманітністю напрямків досліджень, в тому числі і стосовно освітянського процесу того часу і за сукупністю висновків та комплексністю охоплених проблем займає значне місце в правовій науці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Владимирський-Буданов М. Ф.: до історії наукової кар'єри // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Історія. – 2002. – Вип. 63-64. – С. 110-112.
2. Київський та Ярославський періоди в житті і творчості М. Владимирського-Буданова: (1857–1875) // Вісник Київського ін-ту “Слов'янський ун-т”. – 2002. – Вип. 12: Історія. – С. 282-296.
3. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Государство и народное образование в России в XVIII в. до учреждения министерства. СПб., 1874. – 146 с.
4. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Обзор истории русского права – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995 – 640 с.
5. *Малиновский И. А.* Памяти учителя. Опыт характеристики ученой и преподавательской деятельности проф. М. Ф. Владимирського-Буданова. – Варшавские университетские известия. – 1917 – 64 с.

Дмитренко С. П.
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології і публічного
управління та адміністрування
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПОЛІТИЧНІ ПРОТЕСТИ У КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Складні процеси національного державного будівництва на пострадянському просторі викликали до життя широкі протестні рухи локального, регіонального чи загальнодержавного характеру, які не були характерними для радянської держави. Політичний протест є невід'ємною частиною політичного життя, а його виникнення пов'язують з неефективною реалізацією політичною структурою своїх функцій та завдань. До основних активних форм політичного протесту відносять мітинги, страйки, демонстрації або тероризм, як найбільш небезпечний його прояв. Актуальною, і в практичному, і в науковому сенсі ця проблема є і для України, де політичні протести загальнонаціонального рівня стали об'єктивною реальністю вітчизняного державотворення початку XXI сторіччя.

Загальну теоретичну основу дослідження феномену політичного протесту у політичній науці склали роботи зарубіжних учених: Ш. Айзенштадта, Т. Гара, С. Терроу, Дж. Дженкінса, Б. Кландермаса, Ч. Тіллі, Т. Скокпола, Т. Жиро та інших. У

вітчизняній політичній науці у рамках дослідження масових громадських рухів, політичної участі, політичної боротьби та вивчення сучасних суспільних та політичних процесів проблематика політичного протесту піднімається Н. Ротар, Г. Зеленько, І. Побочим, Є. Лисеєнко, О. Максимовою.

Отож, спираючись на значний теоретичний доробок у дослідженні політичних протестів, маємо на меті окреслити тенденції загальнонаціонального протестного руху в Україні у контексті державотворчих процесів початку XXI сторіччя.

Протест політичний (лат. *protestor* – публічно доводити, грец. – політика) – вид політ. участі, що виражається у негативному ставленні до політ. системи в цілому або до її окремих елементів, норм, цінностей у відкритій, демонстративній формі [1, с. 557]. За певних об'єктивних чи суб'єктивних умов протестна дія здійснюється спільнотами чи групами людей у політичній площині, але протестна ідентичність як така, не притаманна їм від природи. Справжні мотиви політичного протесту часто носять суб'єктивний характер і не завжди виступають на поверхню протестних дій, тому ініціаторам чи організаторам протесту необхідно “об'єктивувати” потребу протесту, створюючи і закріплюючи за людьми нові назви чи статуси – протестувальників чи активістів, хоча зазвичай, вони вважали себе робітниками, службовцями, студентами або сусідами.

Політичний протест виникає не тільки через не ефективні рішення політичної влади або дії орієнтованих на протести індивідів та соціальних груп, але й через об'єктивні причини до яких відносять соціальну нерівність, особливості буття різних етнічних спільнот у поліетнічному суспільстві, релігійні традиції, інші особливості сучасного суспільства які є ґрунтом для виникнення протестного руху або які можуть бути використані для політичного протесту у разі “політичної потреби”. Тому сучасна політична наука пропонує опирати феномен протестної політичної активності на дві закономірності суспільного буття: реалії інформаційного суспільства де домінують інформація та знання, та актуальність не матеріальних, а соціально-психологічних складових політичної активності які сприяють усвідомленню індивідуальних чи групових форм соціальних дій. До чинників які ускладнювали розуміння політичної активності, дослідники також віднесли: закони функціонування і розвитку суспільства, які мають не лише феноменологічний характер, тобто їх не завжди можна спостерігати ззовні; неоднозначність раціонального, на перший погляд, вибору на який часто впливає низка як об'єктивних так і суб'єктивних чинників; необхідність врахування різносторонніх інтересів, потреб кожної людини; новизну різноманітних політичних ситуацій; неоднозначність причинно-наслідкових зв'язків; індивідуальну систему знань та цінностей; властивий кожному спосіб побудови аналітичних зв'язків; індивідуальні уявлення про особисту користь; обсяг зовнішньої інформації; складність структури суб'єкт-об'єктних політичних відносин, зокрема владних, які склалися у суспільстві та багато інших феноменів [2, с. 214].

Вітчизняні дослідники виділяють три етапи політичного загальнонаціонального протестного руху в сучасній Україні: перший – 1989–1991 рр., другий – 2000–2004 рр. та третій – починаючи з 2010 р. Основною тенденцією першого періоду загальнонаціонального протестного руху вважають не тільки суспільну, але й парламентську та загальнополітичну боротьбу національно-демократичних сил за проголошення державного суверенітету та незалежного статусу України. На другому етапі важливе значення набула потреба ствердження та функціонування демократичних засад політичної системи та її реформування, впровадження нових механізмів державного та політичного управління, творення модерної політичної нації, низки інших загальнонаціональних завдань економічного та соціального характеру. Третій етап, який досяг кульмінації під час подій Революції Гідності, викристалізував суспільний запит до констатації України як частини Європи, потребу її входження до загальноєвропейської політичної, соціальної та загальнокультурної спільноти (з усіма застереженнями щодо наповнення та періоду імплементації цього процесу у просторі ЄС). У ситуації військової загрози та реальності втрати державності на тлі кризи державних інституцій, які не завжди встигали відповідати на виклики, що постали перед країною у 2014–2016 роках, виникає широкий волонтерський рух, відбувається усвідомлення широкими колами суспільства того, що продовження деструкції протесту може призвести до втрати державності та ін.

Тож у підсумку маємо звернути увагу на таке:

Кожне суспільство створює свої форми державного устрою та державного правління, особливості суспільного життя та культурного простору, і, з поміж іншого, форми та моделі протестної участі та поведінки. За 27 років незалежності Україна теж започаткувала національні моделі політичного протесту, які були концентровано представлені у велелюдних виступах на київському Майдані. На усіх етапах загальнонаціонального протестного руху в Україні ці виступи були успішними, навіть попри трагічні події 2014 року досягли своєї мети, і зафіксували у свідомості значної частини суспільства результативність та ефективність цієї форми політичної боротьби у відстоюванні своїх інтересів та виділили її як найбільш дієву форму реального тиску на політичну владу.

Масова участь громадян у акціях політичного протесту не призвела до формування значних змін у політичній свідомості більшості українців, для яких участь у політиці постає або як “виборчий обов’язок” або “вихід на Майдан”, а волонтерський рух, на тлі об’єктивного зниження соціальної активності після її піку у 2014–2016 рр., не виділив зі своїх лав активістів та не викристалізував ідей, які б могли бути репрезентовані у політичному просторі як новий політичний проект чи рух. З огляду на ці, та низку інших, більш глибоких причин, в Україні сьогодні об’єктивно немає політичної сили, ідеї чи лідера, які могли б стати кристалізаторами, організаторами чи вождями масового протестного руху.

Реформування державного управління та правоохоронної, соціальної, освітньої, медичної галузей на тлі не значних успіхів в економіці не завжди сприяють зростанню довіри між владою та суспільством, а тому зберігають об'єктивні умови для соціальної та політичної напруги, а відтак і її вияву у різних формах протесту. Однак, паралельно ці процеси відкривають можливості для політично та соціально активних громадян до участі у реальних управлінських рішеннях і переорієнтовують багатьох громадських активістів з протестної на конструктивну форму впливу на владу. Разом із цим, можлива активізація регіональних протестних виступів, оскільки децентралізація та подальше реформування системи державного управління та місцевого самоврядування не тільки призведе до збільшення каналів офіційного, законодавчо закріпленого впливу на владні інститути усіх рівнів, але й перенесе можливість активних політичних протестних дій із звичного центрального на регіональний рівень.

Попри всі неоднозначні наслідки, позитивною стороною політичних протестів в Україні є те, що вони констатували небайдужість, зацікавленість активної частини суспільства у державному будівництві, давали можливість висловити незгоду з діями влади та репрезентували у медійному та політичному просторі розуміння суспільством напрямку розвитку держави, базових засад державного будівництва та загальних (не тільки політичних) цінностей, до яких прагнуть українські громадяни. Їх розміри, напруга, та, іноді, безкомпромісність показували відсутність інших каналів комунікації соціальної та політичної систем, актуалізували потребу у створенні національної моделі державності яка б втілила консенсусну форму буття соціуму та політики. Це завдання пост майданної України має бути реалізовано усіма сторонами політичного процесу задля уникнення руйнації політичної системи та створення сучасної моделі вітчизняної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Політичний протест // Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми, В. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін. – Львів : “Новий Світ – 2000”, 2014. – 779 с.
2. Вільчинська І. Ю. Політична активність: контури когнітивної моделі Г. В. Пушкарьової / І. Ю. Вільчинська. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – Київ : Міленіум, 2012. – С. 214-218.

*Ель-Кафарна М. С. Х.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права та
міжнародного права університету Газа (м. Газа)*

ВПЛИВ ДЕКЛАРАЦІЇ БАЛЬФУРА НА ПАЛЕСТИНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

Як свідчать джерела, в 1882 р. на території Палестини проживало близько 25 тис. євреїв, тобто менше 5% всього палестинського населення [1, с. 70]. Однак саме в цей період починає активізуватися єврейський рух. У 1882 р. в Палестині була заснована перша єврейська сільськогосподарська колонія. Її створення стало результатом зусиль товариства “Возлюблені Сіону”. Це викликало велику настороженість турецького уряду, який був змушений поступитися європейським країнам. Погодившись допустити євреїв-поселенців, турецький уряд висунув такі умови: прийняття османського громадянства, позбавлення права селитися на території Палестини.

Але сіоністи продовжували наступати. В кінці серпня 1897 р. в швейцарському місті Базелі на першому сіоністському конгресі була прийнята програма сіонізму (“Базельський маніфест”). Головним пунктом цього маніфесту було створення для єврейського народу в Палестині національного осередку, гарантованого публічним правом. На виконання цієї програми один з лідерів сіоністського руху Теодор Герцль в травні 1901 р. домігся аудієнції у турецького султана Абдул Хамміда. Він запропонував в обмін на Палестину “повне врегулювання турецьких фінансів”. Багаті євреї, стверджував він, могли б частково погасити турецький державний борг, сприяти прокладці в Туреччині шляхів сполучення тощо. Але, не дивлячись на запропоновані їм послуги султану, той не дав згоди на єврейську колонізацію Палестини. І в подальшому його позиція щодо євреїв залишалася негативною.

Наступний етап боротьби за Палестину був пов’язаний із закінченням Першої світової війни. Відповідно до договору Сайкс-Піко, який представляв собою секретну угоду між Великобританією і Францією про розділ азіатських володінь Османської імперії, укладену в Лондоні в формі обміну нотами (9-16 травня 1916 р.) і назване так по імені дипломатів, які підготували його проект, Сайкса (Великобританія) і Піко (Франція), Палестина повинна була стати міжнародною зоною, чого, однак, в силу цілого ряду причин так і не відбулося.

Треба сказати, що Єрусалимський муфтії Амін аль-Хусейні, представник впливового палестинського клану, в кінці вересня 1947 направив в ООН палестинський план врегулювання. У ньому пропонувалося скликати установчі збори для прийняття конституції палестинської держави і, відповідно до неї, сформувати уряд, до якого перейде влада в Палестині. Амін аль-Хусейні обіцяв врахувати права єврейської меншини і зберегти за нею свободу доступу до юдейських святинь [2, с. 57].

Однак доля Палестини вирішилася без участі її представників. У 1917 р. міністр закордонних справ Англії лорд Бальфур звернувся до єврейського банкіра Ротшильда, в якому говорилося: “Уряд Його Величності зі схваленням розглядає питання про створення в Палестині національного осередка для єврейського народу і докладе всіх зусиль для сприяння та досягнення цієї мети; причому не повинні здійснюватися ніякі дії, що можуть порушити цивільні та релігійні права існуючих неєврейських громад у Палестині або права і політичний статус, якими користуються євреї в будь-якій іншій країні” [3, с. 67-68].

Однак постає питання: “Чи відповідав цей документ нормам міжнародного права?”. Такі видатні фахівці в галузі міжнародного права, як С. Линовиця і В. Маллісон, наприклад, вважають, що “з юридичної точки зору “Декларація” сама по собі не має ніякої юридичної сили, бо Великобританія не мала ніяких суверенних прав на Палестину [8, с. 6]. З позиції сучасного міжнародного права “Декларація Бальфура” не мала юридичної сили, оскільки вона ігнорувала інтереси корінного населення Палестини, його законне право на самовизначення і проголошення незалежності [9, с. 137]. Англійський уряд також не мав права розпоряджатися Палестиною, бо він окупував її від імені союзників як визволитель, а не як завойовник [10, с. 22].

За період з 1920 по 1939 рр. в Палестині відбулося п’ять загальнонаціональних повстань, в ході яких палестинські араби продемонстрували свою рішучість боротися за скасування мандата, надання Палестині незалежності і припинення єврейської імміграції [9, с. 42].

14 травня 2018 р. посольство США було перенесено з Тель-Авіву до окупованого Єрусалиму. Рішення Трампа - явне порушення резолюцій Організації Об’єднаних Націй, оскільки Радою Безпеки ООН було видано 12 рішень, які підтверджують, що Єрусалим є окупованою територією з боку ізраїльської окупаційної влади. Вісім з цих рішень зазначають незаконність будь-яких заходів або змін щодо правового статусу міста, а також вказують на необхідність виведення з нього ізраїльських військ [16]. Інші 4 рішення, серед яких першим була резолюція Ради безпеки № 242, вимагають Ізраїль вийти з окупованої території, зайнятої в 1967 році, включаючи Єрусалим. Серед рішень, пов’язаних безпосередньо до Єрусалиму, є рішення Ради безпеки ООН № 476 від 1980 р., в якому міститься вимога до Ізраїлю вийти з окупованих територій, в тому числі Єрусалиму, підкреслюючи, що будь-яка зміна статусу Єрусалима є незаконною.

Таким чином, можна сказати, що питання про міжнародно-правовий статус території Палестини в період 1917–1947 рр. вирішувалося без участі населення Палестини, що ставить під сумнів легітимність прийнятих щодо території Палестини рішень. А перенесення посольства США до Єрусалиму також є грубим порушенням норм міжнародного права, що не лише зводить нанівець прагнення палестинського народу, але й ставить під загрозу мир на Близькому Сході загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Хазанов М. Е.* ООН та Близькосхідна криза / Хазанов М. Е. – М. : Міжнар. відносини, 1983. – 174 с.
2. *Starke J.* Introduction to International Law / Tenth Edition. Butteenvovorth. – London, 1989. – P. 23.
3. *Абоу Салем Ессам Файсал Абдел Карим.* Сучасні міжнародні стратегії вирішення регіональних конфліктів (на прикладі палестино-ізраїльського конфлікту) : дис. ... доктора політ. наук : 23.00.04 / Абоу Салем Ессам Файсал Абдел Карим. – Кишинів, 2011. – 146 с.
4. Statement to the Ad Hoc Committee on the Palestinian Question by the representative of the Arab Higher Committee, 29 September 1947 // The Arab-Israeli conflict and its resolutions: Selected documents / Arab-Israeli conflict and its resolutions: Selected documents / Ed. by R. Lapidoth. – L. : Nijhoff, 1992. – P. 57–58.
5. *Gomma Ahmed M.* The foundation of the League of Arab States / Gomma Ahmed M. // Jongmun. – London and N.Y. – P. 191–231.
6. *Hall D.* Mandates. Dependencies and Trusteeship / Hall D. Mandates. Carnegie Endowment For International Peace (1948) – New York, 1948.- 429 p.
7. *Al Jarbawi.* News – considered these aids a continuation of the fruitful Palestinian-German relations. 2011/11/1 [Электронный ресурс] / Al Jarbawi. – Режим доступу : <http://www.ewash.org/en>.
8. *Makovsky D.* Making peace with the PLO: The Rabin government's road to the Oslo Accord / Makovsky D. – Boulder (Col.); Oxford: Westview press, 1996. – XIII, 241 p.
9. *Нубані Абдель Насер Шаукат.* Міжнародно-правові аспекти створення Арабської Палестинської держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Нубані Абдель Насер Шаукат. – М., 1997. – 149 с.
10. *Марака Рами.* Проблема становлення палестинської державності в процесі мирного врегулювання на Близькому Сході: 1991–2007 гг. : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.15 / Марака Рами. – М., 2008. – 194 с.
11. *Кузнєцов Д. В.* Арабо-ізраїльський конфлікт: Історія та сучасність. Нарис подій. Документи і матеріали : [навч. посібник] / Кузнєцов Д. В. – Благовещенськ : Вид-во БГПУ, 2006. – 289 с.
12. *U.N.* Official Records of the third session of the General Assembly. Resolutions. – N. Y., 1949. – Part II. – P. 18–19.
13. *Ed. By. Aruri N.* Palestinian refugees: The right of return. – L. ; Sterling (Va): Pluto press, 2001. – XII, 294 p.
14. *Kadi Leila S.* Arab Summit Conferences and the Palestine Problem, Research Centre, Palestine Liberation Organization / Kadi Leila S. – Beirut, 1966. – 221 p.
15. *Савчук К. О.* Поняття та зміст принципів міжнародного права у працях Всеволода Пійовича Даневського / К. О. Савчук. – Москва : старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 2015/3. 2015. – 424с.
16. Українська правда.Українська делегація пояснила відмову від голосування в ООН щодо статусу Єрусалиму – ЗМІ. Четвер, 21 грудня 2017. Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/21/7166359/>

Макарова О. В.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЯКОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Сучасний етап розвитку Української держави та суспільства коротко можна охарактеризувати як трансформаційний, для якого характерним є прагнення створити правову державу, громадянське суспільство та ефективний механізм правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина. У зв'язку з цим загострюється актуальність підвищення ефективності правового забезпечення механізмів регулювання суспільних відносин шляхом удосконалення законодавства України. У реалізації цього завдання основна роль відводиться державі в особі відповідних органів влади. Разом з тим, трапляються непоодинокі випадки зловживання владою посадовцями, що є нічим іншим, як правовим нігілізмом – явищем, яке зводить нанівець положення ст. 1 Конституції України [1], тобто явищем, яке не має нічого спільного з правовою державою.

Слід зазначити, що система джерел права України останнім часом зазнає інтенсивного розвитку. Проте це не завжди можна розглядати як позитивне явище. Так, наприклад, В. Я. Тацій вказує на нестабільність, внутрішню неузгодженість та безсистемність національного законодавства [2, с. 56], що на наш погляд, негативним чином впливає на правосвідомість громадян та поширення нігілістичних проявів. Говорячи про нестабільність законодавства, слід зазначити, що це призводить до нестабільності суспільних відносин, що може проявлятися в ігноруванні прийнятих норм або в їх порушеннях.

Науковець стверджує, що часті зміни закону призводять до послаблення авторитету не лише даного закону, а й закону взагалі. Вимога сталості законодавства України означає, насамперед, неприпустимість змін до законів за суто суб'єктивних чинників. Такі зміни мають бути науково обґрунтованими і пов'язаними зі зміною тенденцій розвитку суспільних відносин. Тоді вони не ведуть ні до падіння авторитету закону, ні до підриву почуття правової безпеки. Вітчизняні науковці дійшли невтішного висновку, що характерними рисами сучасного законодавства є, з одного боку, внутрішня неузгодженість і безсистемність, а з другого – прогалини, неврегульованість механізму реалізації та значна кількість суперечливих нормативних актів, які регулюють однорідну групу суспільних відносин, що створює плутанину та слугує підґрунтям для діяльності в обхід закону на “власний розсуд” [2, с. 56]. Справді, реальне забезпечення прав і свобод людини та громадянина є серйозною проблемою української дійсності. Адже неможливість реалізації проголошених та

гарантованих прав і свобод людини призводить до розчарування в праві та недовіри до нього.

Нерідко якість нормотворчої діяльності значною мірою залежить від політичних інтересів, іноді на шкоду ефективності правової системи [3, с. 29]. Останнім часом з'являється все більше законів, ухвалених із порушенням процедури. Головна роль у цій справі залишається за Верховною Радою України, адже саме тут приймаються закони України, і від того, як законодавець ставиться до свого обов'язку, як використовує юридичну техніку законотворення, залежить, наскільки "чистою" буде джерельна база права. Так, інтереси різних управлінських груп реалізуються не тільки через зміст норм права, а й за допомогою прийомів юридичної техніки. Ці прийоми можуть штучно створюватися у процесі правотворчості або існують об'єктивно й використовуються в готовому вигляді. Залежно від цілей виокремлюються прийоми юридичної техніки, спрямовані на забезпечення реалізації норм права, вигідних управлінським групам, а також на нейтралізацію норм, що не відображають їхні інтереси, які є частиною механізму блокування реалізації норм права [4, с. 23]. Подібні порушення набули в останні 10 років такого характеру, що перетворили закон із джерела права на джерело суспільної нестабільності [4, с. 24].

Зазначені проблеми є важливими перешкодами формування якісної законодавчої бази в нашій державі. А передумовою таких негативних наслідків є правовий нігілізм, який набув значного поширення в Україні та має негативну тенденцію на найближчу перспективу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: станом на 15 березня 2016 р. / Верховна Рада України. – Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Тацій В. Шлях "спроб та помилок" надто дорого обходиться суспільству / В. Тацій // Віче. – 2005. – № 9. – С. 56-58.
3. Тополевський Р. Система джерел права України: сучасний стан і перспективи розвитку / Р. Тополевський // Право України. – 2017. – № 6. – 27-33.
4. *Теплюк М., Ющик О.* До проблеми якості закону України як джерела права / М. Теплюк ., О. Ющик // Право України. – 2017. – № 6. – 17-26.

*Павко А. І.
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри суспільних та політичних наук
Національного ввіаційного університету,
заслужений працівник культури України (м. Київ)*

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО В КИЄВІ: ПОВЧАЛЬНИЙ ДОСВІД ІСТОРІЇ

Глибоке, всебічне дослідження питання про роль та значення магдебурзького права в українських містах в добу феодалізму та раннього капіталізму, зокрема, в Києві для становлення самоврядних інституцій в нашій країні на сучасному етапі її розвитку є важливим напрямком новітніх історико-правових студій та дискурсів. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, автори яких на різному якісному рівні висвітлюють окремі аспекти вироблення та впровадження юридичних механізмів магдебурзького права в Україні в історичній ретроспективі, ця історико-правова проблема містить як малодосліджені, так і нерідко суперечливі та дискусійні аспекти. До них, наприклад, слід віднести неоднозначне трактування вітчизняними дослідниками сутнісних засад та юридичної природи магдебурзького права в контексті тогочасної української політико-правової дійсності, ігнорування необхідності виокремлення як позитивного, так і негативного досвіду його практичної реалізації.

Зазначимо, що в одному з новітніх юридичних енциклопедичних словників магдебурзьке право визначено як феодальне міське право, яке склалося у німецькому місті Магдебурзі, а згодом поширилося на багато міст Європи, стало символом феодального міського самоврядування. Це право, яке з'явилося на українських землях у XIV ст., не було єдиним зводом, а фактично стало узагальненою назвою комплексу правових джерел, що в різний час використовувалися в органах міського самоврядування і міських судах [1, с. 433].

Нагадаємо у цьому зв'язку, що магдебурзьке право, як своєрідна історико-правова матриця виникло у XIII ст. у Магдебурзі. Воно полягало, насамперед, у тому, що встановлювало порядок виборів і суспільних функцій органів міського самоврядування, суду, купецьких об'єднань, ремісничих цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покарання за різні види злочинів. Слід зважати на те, що у модифікованому вигляді з урахуванням певних місцевих традицій, форма магдебурзького права засвоювалася в українських (руських) містах уже в княжі часи [3, с. 111]. Згідно історичних документів, в Україні вперше атрибути магдебурзького права отримало місто Санок у 1339 році. Львову воно було надане 1356 року, Києву – в 1494–1497 роках [4, с. 3]. Необхідно підкреслити, що магдебурзьке право містило готові зразки устрою міського управління, які були вироблені у Магдебурзі та використовувались в інших німецьких містах. Функції й обов'язки вйта, райців

(міської ради), лавників (судових присяжних) зафіксували найдавніші пам'ятки права XIII ст. під назвою “Саксонське дзеркало” та судові ухвали курії шеффенів Магдебурга. Ці некодифіковані, але авторитетні правові документи розповсюджувалися на польських та українських землях у рукописному вигляді до видання у XVI ст. правничих збірників Миколаєм Яскером і Павлом Щербичем [3, с. 111]. Від існуючого тоді руського чи польського права, магдебурзьке право відрізнялось наступними чинниками: по-перше, автономністю міської громади, яка полягала в судовій та адміністративній незалежності від місцевих, державних, судових урядовців і установ; по-друге, правом приватної власності на успадковані міські земельні ділянки. На нашу думку, мають рацію ті дослідники, які стверджують, що елементи магдебургії у містах України – це своєрідне синтезне утворення із справді німецького права і права руського [2, с. 43]. Заслуговує на увагу, зокрема, точка зору відомого історика Я. Ісаєвича на природу та особливості магдебурзького права в Україні. “Магдебурзьке право українських міст, – підкреслював він, – це не німецьке право, це українське муніципальне право, що виникло шляхом злиття і переплетіння українського звичаєвого права з видозміненими і пристосованими до місцевих умов елементами інших різних правових систем, в тому числі німецького магдебурзького права. Магдебурзьке право було лише правовим оформленням певного етапу в розвитку міст на Україні” [2, с. 44].

Досвід функціонування інститутів магдебурзького права в Україні в модерну добу є досить актуальним і повчальним в умовах динамічних процесів трансформації органів вітчизняного місцевого самоврядування на початку XXI ст. Зауважимо, що магдебурзьке право, яке було надане Києву великими князями литовськими у XV столітті, коли місто, як і більшість українських земель перебувало у складі Литовської держави, розширювало можливості міщан та інших верств міського населення у здійсненні самоврядування на засадах виборності відповідних органів.

Особливістю дії магдебурзького права в Києві було, наприклад, те, що відповідно до нього вся повнота влади належала магістратові. Згідно принципів магдебурзького права високі професійні та морально-етичні вимоги висувались до посад війта та бурмістра. Варто при цьому враховувати як позитивні, так і негативні елементи історико-правового досвіду впровадження в Києві та інших українських містах німецького міського самоуправління. Зокрема, негативний досвід застосування магдебурзького права в Києві пов'язаний з виявленими значними зловживаннями та розтратами, здійсненими членами міського магістрату у першій чверті XIX ст., клановістю місцевої влади. Судова справа про розслідування масштабних зловживань та розтрат київських війтів тривала з 1821 по 1846 рік. За даними тогочасних дослідників, у 1839 році під слідство потрапили останній київський війт Г. Киселівський, який був найбагатшою людиною в місті та все його оточення. На підставі наказу Сенату від 10 серпня 1834 року за доведені судом серйозні фінансові зловживання всіх посадових осіб місцевої влади звільнили з посад, їхнє майно

конфіскували, а їм самим заборонили брати участь у будь-яких виборах протягом наступних 20 років.

Судова справа, яка викликала значний резонанс не лише серед населення міста, а й в урядових колах, дала підстави російському цареві Миколі I видати 23 грудня 1835 року указ про скасування магдебурзького права в Києві, яке не тільки перестало відповідати “суттєвій вигоді міста”, а, навпаки, створило значні ускладнення для життя всього “міського суспільства” [5, с. 63].

Отже, дослідження історико-правового досвіду функціонування органів влади Києва за принципами магдебурзького права має спиратись як на позитивні, так і на негативні сторони його впровадження в місті. Одним з повчальних уроків дії магдебурзького права в Києві може слугувати висновок про те, що його засадничі постулати і регулятивні механізми слід застосовувати не в абсолютному форматі, а лише у модифікованому варіанті з урахуванням специфіки місцевої громади та історичних традицій муніципального самоуправління, суспільних функцій правових інституцій міст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – Київ : ТОВ Видавництво “Юридична думка”, 2007. – 992 с.
2. *Гошко Т.* Історіографічні проблеми магдебурзького права в Україні // Україна в минулому. – Київ-Львів, 1993. – Вип. 4 – С. 40-63.
3. *Капраль М. М.* Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. (Нарис історії інститутів магдебурзького права) // Укр.іст.журн. – 2006. – № 5. – С. 111-130.
4. Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років : матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – 260 с.
5. *Павко А. І.* Мати “страх Божий, правду, мудрость, расторопность, умеренность и милость для всех равную...” // Віче. – 2006. – № 9-10. – С. 61-64.

ПАНЕЛЬ II

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр. І ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

---

*Вовк О. Й.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії права та держави
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)*

ПЕРЕБУДОВА ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ ЗА МІСЬКОЮ РЕФОРМОЮ 1917 РОКУ

Перебудова структури та форм організації органів місцевого самоврядування взагалі та міських зокрема відноситься до першочергових заходів вітчизняної політики на сучасному етапі розвитку правової системи України. Цей процес повинен базуватися на глибокому дослідженні правових традицій минулого у всіх етапах еволюції права в Україні у тому числі у період відродження національної державності 1917–1921 років.

Важливою заслугою Української Центральної Ради як представницького парламентського органу в Україні у складі Російської держави протягом квітня – жовтня 1917 року була її активна участь під час нової міської реформи у демократичній перебудові в українських містах органів самоврядування на основі чинного законодавства введеного в дію Тимчасовим урядом.

Перебудова (реорганізація) органів місцевого самоврядування взагалі та міського зокрема передбачає повну або часткову зміну структури та форми організації управління самоврядних установ базуючись на принципово новій системі виборів відповідних депутатів (гласних, послів тощо), які входять до їх складу. Реорганізація самоврядування в містах може бути викликана політичними, соціально-економічними та юридично-технічними причинами при врахуванні тих чи інших об'єктивних й суб'єктивних факторів, що впливають на зміну всієї правової системи конкретної держави. Немало важливу роль при проведенні всіх важливих суспільно-політичних реформ грає політична воля керівництва держави, яка саме і була як у Тимчасового уряду так і в Української Центральної Ради, яка позитивно сприйняла нововведення.

До стадій перебудови органів самоврядування в містах 1917 року можна віднести: 1) підготовку нормативно-правового підґрунтя для успішної реалізації

реформи міського самоврядування (квітень-червень 1917 р.); 2) здійснення інституційної реорганізації органів міського самоврядування (червень 1917 р.); 3) проведення міських виборів з урахуванням реформованої системи органів місцевого самоврядування в українських містах (серпень-жовтень 1917 р.).

Юридичну основу Міської реформи 1917 р. склали наступні законодавчі акти:

1) Імператорське “Городове положення” 11 VI. 1892 р. [1], в редакції від 17 III. 1915 року під назвою “Положення про громадське управління міст” [2]; 2) Постанова Тимчасового уряду “Про виробництво виборів гласних Міських Дум та про дільничні міські управління” від 15 IV. 1917 р. [3]; 3) Постанова Тимчасового уряду “Про зміни діючих Положень про громадське управління міст” від 9 VI. 1917 р. [4].

Згідно з новими законодавчими змінами до компетенції відомства міського громадського управління почали конкретно відноситися: складання плану міста, з наступними його змінами та будівельний контроль; завідування встановленими на користь міста зборами та повинностями; завідування рухомим та нерухомим майном міста; утримання в належному стані вулиць, площ, мостів, криниць тощо; улаштування та утримання освітлення в місті, водопостачання, каналів, різних способів перевезення тощо; прийняття заходів безпеки проти пожеж, затоплень та інших стихійних лих; прийняття заходів проти пияцтва; упорядження та утримання міських навчальних училищ та інших муніципальних учбових закладів; улаштування виставок, пам’ятників, залишків старовини; прийняття заходів з охорони народного здоров’я; забезпечення населення продовольством; надання юридичної допомоги населенню; охорона праці; сприяння розвитку міської торгівлі та промисловості тощо; проведення статистичних обслідувань міста; улаштування з’їздів міських діячів; прийняття встановленими законом заходів з охорони особистої та громадської безпеки й правопорядку та завідування міліцією; задоволення потреб військового та цивільного управління [4, с. 444-447]. Таким чином нові повноваження були ширшими ніж раніше.

Міське громадське управління склали міські думи та міські управи, які мали у своїй структурі нові виконавчі установи. Новизною в перебудові було й те, що в містах з населенням не менше ста п’ятдесяти тисяч жителів, міським думам надавалося право встановлювати дільничні міські управління на основі тимчасових правил про ці управління. Такі дільничні міські управління були утворені насамперед в Житомирі, Катеринославі, Києві, Полтаві, Одесі, Чернігові, Харкові та в інших промислових містах України. Дільничні міські управління склалися з дільничних дум і дільничних управ. Число гласних дільничних дум не могло бути менше 20 і не більше 50 осіб. Дільнична міська дума із свого середовища обирала голову думи на строк своїх повноважень. Дільнична управа складалася з голови та членів, найбільша кількість яких визначалася загальноміською думою. Грошові кошти, необхідні для здійснення задач, що поклалися на дільничні міські управління, відпускалися їм міськими думами після розгляду і затвердження міського бюджету [3, с. 171]

Характерним було і те, що кожна міська дума складалася з установленого числа гласних, що обиралася населенням міста згідно “Тимчасових Правил про вибори гласних до міських дум” [4, с. 447]. Так в 176 українських містах реально вказується кількість гласних: Житомир – 98, Рівне – 47, Київ – 120, Бердичів – 89, Кам’янець-Подільський – 62, Вінниця – 59, Полтава – 68, Чернігів – 60, Харків – 116, Суми – 62, Слов’янськ – 36, Катеринослав – 113, Луганськ – 75, Херсон – 101, Одеса – 120, Тирасполь – 46, Сімферополь – 78, Генічеськ – 28 тощо [3, с. 172-184].

За новим положенням право участі в справах міського громадського управління, які раніше належали губернаторам, передавалися губернським комісарам. В українських губерніях Особливі з міських справ присутствія й канцелярії при них ліквідовувалися, передаючи справи цих присутствій належним комісарам [4, с. 479]. Як правило на посади губернських комісарів за домовленості з Генеральним Секретаріатом обиралися вихідці з України, наприклад Чернігівським губернським комісаром у серпні-грудні 1917 р. був український політичний діяч, історик Д. І. Дорошенко, який спілкувався з міськими думами Чернігова, Конотопа, Глухова Остра, Стародуба, Козельця, Городні, Коропа тощо. Крім того, згідно реорганізації органів місцевого самоврядування 1917 року, ще 16 селищ українських губерній отримали статус міст – це Біла Церква, Ірпінь, Сарни Тульчин, Каменський, Амур, Нижньодніпровськ, Лозова, Синельниково, Яковлівське, Дебальцеве, Єнакієво, Гришино, Алушта, Джанкой та Юзівка.

Проведення гласних (депутатів) до міських органів самоврядування відбувалися згідно Положення “Про виробництво виборів гласних Міських Дум та про дільничні міські управління” від 15 квітня 1917 р. У виборах прийняли участь російські громадяни обох статей всіх національностей і віросповідань, що досягли до часу складання виборчих списків двадцяти років, якщо вони в час складання списків проживали у даному місті, або мають у місті домоволодіння, або там служать, або мають інші пов’язані з містом визначені заняття. У виборах не приймали участь: представники адміністративної влади та їх замісники і помічники; особи, які знаходились на службі в міліції (поліції); ченці; особи визнані в установленому порядку божевільними та глухоніми. Особи які були на військовій службі приймали участь у виборах на загальних підставах. [3, с. 164]. До засуджених за вироком судів застосовувалися певні виборчі обмеження. Ніхто на виборах не міг мати більше одного голосу. Особи винні у здійсненні діянь, що мали за мету порушення свободи та правдивості виборів гласних до міських дум притягувалися до кримінальної відповідальності згідно чинного законодавства. Скарги на порушення під час виборів подавалися до відповідної інстанції адміністративного суду. На випадок визнання судом неправдивості виборів окремих гласних, вони виключалися міською управою із списку гласних та замінювалися наступним за ним кандидатом. Міські вибори за новою демократичною виборчою системою в українських містах (з урахуванням судових розглядів) пройшли в серпні – жовтні 1917 р. Під час перебудови нові органи

громадського управління (міські думи, міські управи та дільничні міські управління) були сформовані вже в 192 містах України.

Потрібно зазначити, що 25 листопада 1917 р. Центральна Рада УНР ухвалює важливий Закон “Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР”, згідно якого: 1) підтверджує чинність розпоряджень російського уряду, які були видані до 27 жовтня 1917 р., якщо вони не змінені або не скасовані УЦР та Генеральним Секретаріатом (*авт.* – у тому числі Положення Тимчасового уряду відносно перебудови діяльності органів міського самоврядування); 2) вказує, що всі особи обрані до органів самоврядування, “зостаються на своїх урядах без особливих прохань чи заяв” [5, с. 477].

Розглянувши атрибути реорганізації органів громадського управління в українських містах за міською реформою 1917 року, автор приходить до висновку, що глибокого дослідження проблем пов’язаних з еволюцією місцевого (міського, земського, селищного) самоврядування періоду відродження української державності та права 1917–1921 років вітчизняними та зарубіжними вченими ще не проводилось, хоча історичний позитивний досвід в цій галузі корисний для формування сучасної правової системи України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 3-е. – Том XII. - № 8798. – С. 430-456.
2. Сводъ законовъ Россійской имперіи. Том II. Положенія объ общественномъ управленіи городовъ. – Петроградъ, Государственная типографія, 1915. – 754 с.
3. Сборникъ указовъ и постановленій Временнаго правительства. Выпускъ № 1 – 27 февраля – 5 мая 1917 г. / Составлеъ Отделеніемъ Законовъ Государственной Канцеляріи. – Петроградъ, Государственная типографія. – 1917. – 557 с.
4. Сборникъ указовъ и постановленій Временнаго правительства. Выпускъ № 2 – 5 мая – 2 июля 1917 г. Часть первая. Отделы I-VIII. / Составлеъ Отделеніемъ Законовъ Государственной Канцеляріи. – Петроградъ, Первая Государственная типографія. – 1917. – 698 с.
5. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Том 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – Київ : Наукова думка, 1996. – 589 с.

Гаврилюк Д. Ю.
кандидат політичних наук, викладач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ДЕРЖАВНИЦЬКА ПОЗИЦІЯ ГЕТЬМАНА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ

На сьогоднішній день історичному дискурсу щодо оцінки державницької позиції очільника Української держави – гетьмана Павла Скоропадського не вистачає політологічного аналізу, який би без зайвих епітетів, сентиментів продемонстрував, що окремі епізоди сучасного політичного життя мають багато спільного із суспільно політичними викликами та економічною турбулентністю.

Тим не менш варто зазначити, що Українська держава навіть за нетривалого гетьманства П.Скоропадського в державотворчій аспекті досягла більшого чим Центральна Рада протягом кількох років УНРівської політичної турбулентності. Особливо це помітно в частині чіткого розмежування владних повноважень між керівництвом державою та урядом, міжнародного визнання гетьманської держави, створення боєздатної армії, сприянні наукового прогресу, стримуванні регіонального сепаратизму, який уособлювали ватажки селянських повстань, типу Н. Махна і його подібних.

До політичної честі П. Скоропадського, йому вдалось не підкоритись впливам прихильників відродження монархічної політичної традиції після державного перевороту і не стати фактично само призначеним монархом. В період загальної анархії, розладу всіх сфер громадського й політичного життя лише одноосібна сильна влада на його точку зору здатна була і мала вивести державу з глибокої кризи. “Грамота” передбачала тимчасовий характер надзвичайних повноважень до скликання Українського Союму [1]. Скоропадський навпаки, як досвідчений військовий офіцер та політик з державницькими амбіціями пристав до формату одноосібної влади на тимчасовий період. Останній як відомо супроводжувався відлунням військово-політичних протистоянь Першої Світової війни, системним викликам збоку невідконтрольних гетьману місцевих самопроголошених отаманів, які не гребувала фінансовою підтримки російських більшовиків та латентним веденням організаційної та агітаційної боротьби проти гетьмана зі сторони російської переговорної делегації на чолі Х. Раковським та Д. Мануїльським [2].

Однією з показових державницьких позицій була культурна політика. Серед її головних здобутків це відкриття двох державних українських університетів, власної Академії наук, державних театрів, опери, багатьох шкіл, гімназій, Державної бібліотеки, Державного архіву. Дані факти, на мою точку зору, демонструє, що держава твориться не лише політичними трансформаціями, військовими кампаніями, економічними домовленостями, але й освітніми модернізаціями, розумінням

політичним керівництвом державою, що остання матиме успіх, якщо управлятиметься і розбудовуватиметься завдяки співпраці талановитих та інтелектуально здатних громадян, патріотів своєї країни.

Цілком логічно варто нагадати, що незважаючи на свою проукраїнську налаштованість гетьман П. Скоропадський все ж таки був носієм і специфічних, але доволі типових для того часу федералістських поглядів, згідно, якими Скоропадський вважав Україну рівноправною часткою майбутньої Російської Федерації і мав готовність воювати з більшовиками. Тим не менш далі теоретичних умовиводів жодних політичних проектів в цьому векторі не було створено, і навпаки викликало жорстке обурення з боку, як більшовиків, так і Українського національного союзу. Тому не є раціональним нівелювати постать гетьмана Скоропадського за дану позицію, якою він після відмови від влади вже не підтримував. Варто нагадати, що лише коли більшовики фактично не лишили шансу для того, щоб УНР не зникла як суб'єкт внутрішньої політики, її очільники спромоглись вже в третьому Універсалі чітко означити свій державницький вектор на самостійність і автономність від Москви. До цього Центральна влада марила про автономну державну одиницю але теж у складі ще тодішньої політичної утопії - демократичної Росії. Як ми добре пам'ятаємо цієї мети так і не було реалізовано, більшовицький режим чітко окреслив свою мету на монополію політичної влади і бажання підпорядкувати землі, які входили до складу Російської імперії в структуру радянського державного утворення. Як засвідчила історія, навіть враховуючи, що договорі про створення радянської держави і допускався вихід союзних республік зі складу держави, але реального механізму не було передбачено.

Іншим прикладом шляхетності в державницькій позиції було відношення до політичних опонентів. Так, в умовах коли гетьман приступив до формування перших урядів Української держави новоствореною Радою міністрів було прийнято безпрецедентну ухвалу в умовах громадянської війни. Згідно її акцентів, оскільки діяльність колишніх міністрів не виходила за рамки виявлення їх особистих поглядів і переконань, вони, згідно із проголошеними гетьманом законами про свободу віри та слова, не підлягали будь-якій відповідальності, а тим більше арешту. Так, якби вони в нових умовах розпочали боротьбу проти режиму, то несли б повну відповідальність за скоєне після перевороту [3]. Цим кроком, як на мене, гетьман продемонстрував, що не збирався розпочинати звичну для політичного сьогодення традицію становлення влади нових політичних еліт, коли починається сумнозвісна практика "полювання на відьом". Хоча, якщо враховувати, що державний переворот Скоропадського припав на історичний момент, коли ще вирувала Перша Світова війна, розгул отаманів, загроза з боку армії генерала Денікіна, яка до слова озброювалась, фінансувалась як раз завдяки Українській державі.

Додатковим аргументом легітимації притягнення до політичної відповідальності колишніх урядовців УНР стало те, що саме останні в Бресті домовились про не підйомний для країни в економічному і ресурсному аспектах,

мирний договір між кайзерівською Німеччиною та УНР. І саме гетьману Скоропадському варто віддати належно, що нова держава і новий політичний режим залишився вірним міждержавним домовленостям, фактично підтвердивши свою зовнішньополітичну договороздатність. Так, Павло Скоропадський домігся передачі справи збору продовольства з рук німецьких військових до створених ним хлібних бюро, що значно впорядкувало справу. Його заслугою було і збільшення надходжень німецьких промислових товарів для обміну. Втім позбутися повноцінно усіх зловживань, певна річ не вдалося.

Значно більше здобутків було у встановленні відносин з іншими, переважно нейтральними державами, а також країнами, які виникли на теренах колишньої Російської імперії. Зусиллями молодого української дипломатії повноцінні стосунки зав'язалися із Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, Румунією, Швейцарією, Данією, Норвегією, Швецією, Іспанією, Персією, Португалією, Бельгією, Нідерландами, Фінляндією, Польщею, Білорусією, Литвою, Латвією, Естляндією, Грузією, Вірменією, Азербайджаном, Всевеликим військом Донським. Наприкінці існування гетьманату вживалися зусилля щодо направлення дипломатичних місій у Велику Британію, Францію, Італію, США. Проте фактична відмова Антанти від співробітництва зі Скоропадським прирекла ці намагання на невдачу [4].

Погоджуюсь з українським вченим Г. Папакіним, про те, що сім із половиною місяців гетьманської України у 1918 р. були періодом найбільших досягнень у зовнішній політиці, відзначались внутрішнім спокоєм та культурним розвоєм, були часом справжнього державотворення [5, с. 60]. Державотворчий поступ гетьман в частині поводження з політичними конкурентами, фокус на пошук зовнішньополітичної підтримки, тверда позиція у безпекових гарантіях захисту держави у вигляді боротьби за і створення боекздатних одиниць, просування ідеї створення і функціонування автономної від Росії Української церкви, підтримка невеличкої і середньої ініціативи на селі, прогресивна культурницька політика після демократично-соціалістичного мрійництва Центральної Ради є тими державотворчими акцентами, яким бракує нинішнім політичним елітам, який зазвичай лише політично паразитують та маніпулюють громадською думкою з даних питань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 2, спр. 1, арк. 34.
2. *Волковинський В.* Християн Раковський. Політичний портрет [Текст] / В. Волковинський, С. Кульчський. – Київ, 1990. – С. 63-70.
3. ЦДАВО, ф. 3766, оп. 3, спр. 8, арк. 1.
4. *Заруда Т.* Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української держави [Текст] / Т. Заруда // Останній гетьман. – С. 76-80.
5. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина [Історико-архівні нариси] / Г. Папакін. – Київ, 2003. – 282 с.

*Губань Р. В.
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО
УСТРОЮ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ
ТА УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ В 1918-1919 РОКАХ
(до 100-річчя прийняття закону “Про поділ України на землі”)**

Недоліки адміністративно-територіального устрою, які залишилися Українській Народній Республіці у спадок від Російської імперії, а також бажання повернутися до джерел власної державності, спонукали керівництво УНР до прийняття нового нормативно-правового акту, який би врегулював адміністративно-територіальний устрій. І 6 березня 1918 р. був прийнятий Закон “Про поділ України на землі”. Відповідно до першого пункту зазначеного вище акту, поділ України на “губернії і уїзди” скасовувався. Натомість Українська Народна Республіка розділяється на такі землі (п. 2 Закону): 1) Підляще, центр Боресть; 2) Волинь, центр Луцьк; 3) Погорина, центр Рівне; 4) Болохівська земля, центр Житомир; 5) Дреговська земля, центр Іскорость; 6) Дреговицька земля, центр Мозир; 7) Київ з околицею (приблизно на 20-30 верст); 8) Поросє, центр Біла Церква; 9) Черкащина, центр Черкаси; 10) Побоже, центр Умань; 11) Поділе, центр Камінець; 12) Брацлавщина, центр Вінниця; 13) Подністрове, центр Могилів; 14) Поморе, центр Миколаїв; 15) Одеса з околицею; 16) Низ, центр Єлизавет; 17) Січа, центр Катеринослав; 18) Запороже, центр Бердянськ; 19) Нове Запороже, центр Херсон; 20) Азовська земля, центр Маріуполь; 21) Сіверщина, центр Стародуб; 22) Чернигівщина, центр Чернигів; 23) Переяславщина, центр Прилука; 24) Посеме, центр Конотоп; 25) Посуліє, центр Ромен; 26) Самара, центр Кремінчук; 27) Полтавщина, центр Полтава; 28) Слобідщина, центр Суми; 29) Харків з околицями сумежними; 30) Донеччина, центр Славянськ; 31) Подонє, центр Острогожськ; 32) Половецька земля, центр Бахмут [1]. Однак, незважаючи на прийнятий закон, згідно повідомлення Генерального писарства від 30 березня 1918 р. територія УНР ділилася на губернії і повіти [2, с. 49].

В ст. 5 Конституції Української Народної Республіки (Статуті про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р. називалися нові адміністративно-територіальні одиниці замість скасованих “губерній і уїздів”: “Не порушуючи єдиної своєї влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації” [3].

Однак і після ухвалення Конституції і після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського прийнятий 6 березня 1918 р. Закон “Про поділ України на землі” так і не був втілений в життя. Так, у повідомленні Міністерства внутрішніх справ від

15 червня 1918 р. йшлося: “Для адміністративного упорядкування частин губерній, які відходять від Радянської Російської Республіки до України, ці частини губерній тимчасово до остаточного розв’язання питання про поділ України на нові адміністративні округи, підлягають під владу губерніяльних старост: повіти: Акерманський Бесарабської губернії – до Херсонської губернії; Хотинський Бесарабської губернії – до Подільської губернії; Речицький, Пінський і Мозирський Мінської губернії – до тимчасово утвореної Поліської губернії; Гомельський Могилівської губернії, Путивльський і Рильський Курської губернії – до Чернігівської губернії; Суджанський, Грайворонський, Білгородський, Корочанський і Новоскальський Курської губернії – до Харківської губернії [4, с. 5]. Нами був віднайдений в архіві список губерній та повітів із зазначенням кількості волостей в кожному з них. Однак, на жаль, на ньому відсутня дата. Хоча, з огляду на його розташування у справі і її датування, очевидно, що йдеться про липень 1918 р. Відповідно до цього документу, адміністративно-територіальний устрій був таким: Бесарабська губернія – 2 повіти, Волинська – 12, Воронежська – 5, Катеринославська – 8, Київська – 13, Курська – 8, Мінська – 3, Могилівська – 1, Подільська – 9, Полтавська – 15, Таврійська – 3, Харківська – 11, Херсонська – 6, Холмська – 11, Чернігівська – 15, Буковина – відсутня цифра, Галичина – 42 цілих і 5 частково. На жаль, через поганий стан документа не завжди можна зрозуміти кількість повітів у губерніях, а у частині губерній дані про повіти відсутні [4, с. 3]. Однак, чітко зрозуміло, що продовжував існувати поділ на губернії, повіти та волості.

3 лютого 1919 р. відбулася чергова спроба реформувати адміністративно-територіальний устрій. У витязі з журналу засідання Ради Народних Міністрів йшлося про пропозицію Голови Ради Міністрів про утворення у зв’язку з проведенням реформи про управління освітою міжвідомчої комісії нового адміністративного поділу земель. В результаті постановили: “Утворити при Міністерстві внутрішніх справ комісію в складі представників Міністерства внутрішніх справ, народного господарства, освіти, фінансів, юстиції, а також інших міністерств, коли те чи інше з них визнає потрібним делегувати в комісію свого представника”. В рішенні також було зазначено, що комісія при проведенні поділу мала заслуховувати висновки місцевих організацій.

Невирішеність питання про проведення реформи адміністративно-територіального устрою почала загрожувати національній безпеці держави. 23 серпня 1919 р. Головне управління Генерального штабу звернулося з проханням надати схему нового адміністративно-територіального поділу УНР “оскільки потреба в цій схемі дуже велика” [5, с. 4]. На своє звернення 26 серпня 1919 р. із Кам’янця Головне управління Генерального штабу отримало відповідь, що Міністерство внутрішніх справ не тільки не має закону про новий поділ земель УНР, але навіть ще не приступило до складання відповідного законопроекту [5, с. 3]. Далі у справі йшов листок із системою адміністративно-територіального поділу: Київська губернія –

13 повітів, Волинська – 12, Подільська – 13, Катеринославська – 8, Полтавська – 15, Харківська – 17, Херсонська – 7, Чернігівська – 18, Таврійська – 3, Поліська – 3, Холмська – 12 [5, с. 5-6].

Таким чином, на жаль, можна констатувати, що незважаючи як на прагнення реформувати застарілий адміністративно-територіальний устрій Російської імперії, який не відповідав вимогам сьогодення, так і на бажання змінити назви адміністративно-територіальних одиниць на питоמו українські, прийнятий 6 березня 1918 р. Закон “Про поділ України на землі” так і не був (як і багато інших проектів) втілений у життя. У той же час, правова спадщина Української Народної Республіки та Української Держави могла б бути реципіювана українськими державними органами української держави при проведенні реформи адміністративно-територіального устрою на сучасному етапі. Принаймні, в аспекті термінології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон “Про поділ України на землі” [Електронний ресурс] : Режим доступу: http://yury108.blogspot.com/2012/08/1918_31.html
2. ЦДАВО ф. 1216, Оп. 1, Спр. 9.
3. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>
4. ЦДАВО ф. 1064, Оп. 1, Спр. 292.
5. ЦДАВО ф. 1092, Оп. 2, Спр. 81.

Іванова А. Ю.
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)

ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПАРАДИГМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЙ 1917–1921 рр.

Головним здобутком революційного руху кінця XIX – початку XX століття стало визнання принципу рівноправності народів та права народу на самовизначення, що були покладені в основу миру після I Світової війни. Саме реалізація права українського народу на самовизначення стала основною юридичною підставою проголошення суверенітету Української Народної Республіки. Низка революційних рухів і процесів, локалізованих переважно на українських територіях та головним результатом яких стало проголошення УНР 7 (20) листопада 1917 року, дістали в історіографії загальну назву “українська революція”.

Незважаючи на давність подій, – минулого року відзначали 100-річчя початку української революції – їх осмислення та обговорення досі триває в суспільстві. Наразі в історіографії української революції паралельно співіснують декілька інтерпретаційних парадигм, що пов’язано з тривалою ідеологізацією проблематики як в руслі радянських догм, так і в світлі націєцентричних підходів. Паралельний процес – зміна загальних методологічних підходів, пов’язана із відмовою від “модернізаційних” теорій на користь постмодернізаційних інтерпретацій. Очевидно й те, що такого роду зміни відбуваються не одномоментно, зберігається тяглість між старими і новими парадигмами. Досі дослідники відмічають глибоку методологічну пов’язаність академічного дискурсу з марксистськими підходами, “націоналізацією” історії, генеалогією з міфами сучасників. Мусимо визнати – написання об’єктивної наукової історії цього періоду ще триває.

Доводиться констатувати ізоляційний характер багатьох досліджень, відірваність їх від західноєвропейського та північноамериканського дискурсів, що спричинено слабкою доступністю, а іноді й недоступністю таких джерел, а також певними мовними перепонами. Наразі процес зближення “внутрішньоукраїнської” та “зовнішньоукраїнської” історіографії лише починає відбуватися, щоправда дуже активно.

Значною мірою це оприявнюється у відмінностях термінології – ті самі процеси паралельно іменуються українська революція, національно-визвольні змагання, державотворчі пошуки тощо. Існують суперечки і з приводу найпоширенішого концепту “українська революція”, що пов’язано зі зміною парадигми феномену “революція”.

Дослідники ХХ століття розуміли її як глобальне явище, швидкий прорив до нової якості. Чарльз Тіллі пропонував певні архетипи – “повстання”, “тиха революція”, “велика революція”. Головним недоліком цієї та інших структурних теорій революції є те, що адекватна інтерпретація суспільно-політичних змін може відбутися лише через тривалий час, коли стане цілком очевидно, чи зробила ця подія внесок у державний або суспільний лад, чи можна визнати критерій змін, що відбулися, справді революційним. Також, утворення архетипу “великої революції”, відносно якої інші є невеликими, а може й не революції загалом, видається певною ідеалізацією, може корисною як дослідницького інструментарію, однак нездатною врахувати будь-які відхилення від генералізованої лінії.

Сьогодні, окрім домінуючих у ХХ ст. державоцентричних підходів до революції (коли головною метою революції є намагання отримати та утримати державну владу), вирізняють й інші форми протистояння, базовані не на державі. Наприклад, Ноель Паркер виокремлює такі: космополітична форма, як наприклад, транснаціональні рухи за глобалізацію знизу; релігійна та/або етнічна, відомі на прикладі революцій в Ірані і Афганістані; сецесіоністські рухи в рамках існуючих держав Південно-Східної Європи і Близького Сходу; і “особливі” (subaltern) повстання в третьому світі (Індія). У цих

моделях протистояння державність як така не є первісною причиною конфлікту або національна державність, якщо вона є, амбівалентно співвідноситься із державністю.

Нові тенденції у дослідженнях феномену революції дають змогу дещо по-іншому поглянути і на події 1917–1921 рр. на території України. Очевидно, тут відбувалося декілька паралельних конфліктів, що, як правило, жорстко протиставляються. Відмова від радянської історіографії, яка оперувала переважно поняттями “громадянська війна” та “іноземна інтервенція”, призвела до опозиції понять “українська революція” – “громадянська війна”. Необхідне заповнення цієї лакуни суто україноцентричними дослідженнями призвело до появи нової опозиції “українська революція” – “російська революція”. Ця опозиція підживлюється наразі і російською історіографією, яка в останніх роботах вже дійшла до повного заперечення української революції, перейменувавши на дещо хворобливий, судячи з назви, “український синдром” [2]. Досі залишається простір для питань: чи є українська революція самостійним явищем або це просто місцеві особливості загальноросійського поступу? Якщо перше, то чи є українська революція частиною та продовженням російської революції чи можна її вважати цілком окремішнім явищем?

Нам ближча інтегративна позиція, висловлювана зокрема Ярославом Грицаком [3]. Адже на пограничних територіях ніколи не буває одного конфлікту. На українських землях одночасно спостерігаємо наслідки декількох: Велика Світова війна, Російська революція, Українська революція, громадянська війна, селянський і анархістський рухи. В юридичному контексті найбільше звертає увагу яскраво виражений сецесіоністський рух. Всі ці рухи утворюють українську революцію в широкому сенсі.

Отже, на сьогодні нами сприйнято концепт української революції в широкому сенсі як можливо недосконалий, але самостійний методологічний інструмент, який дає змогу національно, соціально та географічно відокремити події на території України від загальнореволюційного поступу.

Змінюються юридичні оцінки політико-правової організації періоду української революції. Як не дивно, тривалий час та й досі, вона оцінювалась як декілька хронологічно послідовних напівлегітимних державних чи напівдержавних утворень (УНР періоду ЦР, Гетьманату П. Скоропадського, Другої УНР періоду Директорії). Сьогодні активний розвиток історико-правових досліджень разом із застосуванням концепції перехідної держави дає можливість стверджувати про існування в 1917–1921 рр. *єдиної Української держави перехідного періоду* (з різними політичними режимами та офіційними назвами – Українська народна республіка, Українська держава), певними ознаками притаманними саме Українській перехідній державі початку 20 ст. [4].

Не будемо зупинятися тут на перевагах та особливостях такого підходу, про це є окремі наші публікації. Зауважимо найголовніше – він дав змогу включити в цілісний державницький (історико-правовий) контекст західноукраїнські території ЗУНР, території окуповані іноземними державами (Польщею, Румунією, Росією),

півострів Крим, а також під іншим кутом розглянути території, підвладні більшовицьким, військовим та анархічним псевдодержавним утворенням або невизнаним “республікам”. Нагадаємо, що в цей час на українських територіях також існували т. зв. анархічна республіка Махна Гуляй-поле, Холодноярська республіка, республіка Чорного Лісу, Медвинська республіка, Мліївська республіка, Команчанська республіка (Східно-Лемківська республіка), Флоринська республіка (Західно-Лемківська республіка), Гуцульська республіка тощо.

Безумовна методологічна перевага такого підходу у можливості відійти від безперспективних намагань обґрунтувати однозначну легальність чи легітимність, або ж навпаки – нелегальність чи нелегітимність котрогось з владних режимів. Адже для перехідної держави, особливо на перших її етапах, легальність чи легітимність не є обов’язковими ознаками влади. Більше того, лише однозначна реалізація цих ознак є передумовою завершення перехідного періоду. А “нелегітимність або псевдолегітимність” деякі автори навіть відносять до основних ознак змісту перехідної держави (поруч із нестабільністю, динамізмом та фрагментарністю влади). Так само зменшується актуальність полеміки щодо форми такої держави, адже перехідна держава припускає змішаність елементів різних форм держави, аж до утворення нової перехідної форми.

Видається, що переоцінка подій періоду 1917–1921 рр. і відповідної їм усталеної термінології, пов’язана, передусім, із зміною методологічних підходів та інтерпретаційних парадигм, а також залученням до фактичного історико-правового матеріалу осучаснених політологічних та теоретико-правових концептів. Все це дає підстави стверджувати про існування *єдиної Української держави перехідного періоду* з різними політичними режимами й офіційними назвами та відкриває перспективи для інших ракурсів і нових оцінок досліджуваних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Корольов Г.* Академічний дискурс дослідження історії української революції 1917–1921 років (90-ті р. XX ст. – початок XXI ст.) // Історіографічні дослідження в Україні. 2012. 22. С. 371–384.
2. Виступ Валерій Солдатенко на круглому столі “100 років Конституції Української Народної Республіки: історія і сучасність”... http://www.golos.com.ua/article/302575?_utl_t=fb
3. Докладніше див. Грицак Я. Українська революція, 1914-1923: нові інтерпретації // Україна модерна. Львів, 1999. № 2/3.
4. *Іванова А. Ю.* Евристичний потенціал концепції держави перехідного періоду для досліджень державотворчих процесів періоду української революції 1917–1921 рр. // Правова держава. Випуск 24. К., 2013. С. 64-72; Еволюційні і революційні процеси в історії права, держави і юридичної думки : до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. : матеріали XXXVI Міжнародної історико-правової конференції, 1-4 червня 2017 р., м. Дніпро / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), В. Є. Кириченко, Н. М. Крестовська, О. О. Малишев, І. В. Музика, Є. В. Ромінський, О. Н. Ярмаш. – Київ-Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2017. – 422 с.

*Кушинська Л. А.
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук
КНУТК імені І.К.Карпенка-Карого (м. Київ)*

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ

Перебування під іноземною юрисдикцією є однією з сторінок історії вітчизняної державності, як і те, що українці мусили доводити своє право на суверенне існування. Правове становище українців Австрійської імперії еволюціонувало від з реформ кінця XVIII століття, через реформи 1867 року і до повноправного представництва у австрійському парламенті на початку ХХ століття. В цьому процесі русини мали впливових конкурентів, адже на автентичні українські території, політичні права та культурний спадок претендувала інша національна спільнота. Збереження своєї переваги над українцями на всіх рівнях влади у провінції поляки вважали життєво необхідною умовою для відродження своєї держави у майбутньому [10].

21 грудня 1867 році Державна Рада Австро-Угорщини схвалює закони, що становитимуть відому “грудневу конституцію”. Друга стаття Конституційного закону про загальні права громадян королівств і областей, які представлені в рейхсраті, від 21 грудня 1867 проголошувала рівність усіх громадян перед законом, а третя – однакову доступність державних посад для всіх осіб, які мають права австрійське підданство. Дев’ятнадцята стаття зазначеного документу декларувала рівність у правах усіх народів держави, невід’ємне право кожної нації підтримувати і культивувати свою національність і мову, визнання державою за всіма мовами, вживаними в областях монархії, рівного права на використання у школах і при здійсненні функцій та різноманітних актів державного життя. Важливим було положення про організацію установ народної освіти в областях, населення яких належить до різних народностей, про право кожної з них отримувати освіту власною мовою [1].

Реалізувати на практиці декларовані права для українського населення було не простою справою. І хоча вважається, що у багатонаціональній Австрійській імперії, одній з найуспішніших судових систем, не було проблем з корупцією [9], щоби скористатись позитивами конституційної монархії, потрібно було докласти неабияких зусиль. Насамперед, необхідно було в межах чинного законодавства забезпечити своє повноправне представництво у парламенті, зважаючи хоча б на те, що у Східній Галичині відсоток русинів об’єктивно був більшим, ніж поляків та інших націй – 65% проти 20% поляків і 10% інших народностей. Однак, крім перших та останніх виборів, галицькі українці завжди програвали вибори, як до місцевого Галицького сейму, так і до Віденського рейхсрату [10]. Причина полягала у недостатній мотивації так званої “пасивної більшості” русинів, й у надмірній активності їх опонентів (поляків, москвофілів). Давався взнаки низький рівень освіти українців, відсутність єдності

політичного бачення та скрутне матеріальне становище українських селян, що сприяло купівлі-продажу голосів виборців.

Початок ХХ століття став знаковим для українців обох імперій. У Австро-Угорщині посилилася боротьба за загальне виборче право, у Російській імперії з'являється перший станово-представницький орган – Держдума, що було вимушеним заходом царя, стурбованого масштабом заворушень 1905 року. Запровадження загального виборчого права для всіх чоловіків в Австрійській імперії й чергові вибори до парламенту відбувались одночасно з II Держдумою Росії. Однак, ці дві, фактично паралельні події підкреслюють різницю правового становища підавстрійських та наддніпрянських українців, і рівня їх правосвідомості.

Насамперед, варто уваги, що політична активність підавстрійських українців була об'єктивно помітнішою. На початку століття у Галичині, в межах чинного законодавства існувало кілька політичних партій, котрі визначились зі своїми програмними вимогами. Передові позиції посідало національно-демократичне сторонництво, позиції ж радикалів та соціалістів виявились чужими українському праворозумінню. “Бути соціалістом або радикалом і християнином – се річ неможлива, Сьвідомий соціаліст і сьвідмий християнин – се вогонь і вода” [4, стор. 1].

Рівень правосвідомості підавстрійських українців важко характеризувати однозначно. Національна інтелігенція докладала всіх зусиль, аби русини не лише усвідомлювали себе повноправними підданими конституційної монархії, але намагались зробити, аби ця обізнаність охопила якомога більшу частину громади. Однак, давалась взнаки політична незрілість, слабка мотивація та відсутність громадянської позиції незаможної частини галицького населення. Знаходилося чимало селян, котрі, не усвідомлюючи важливості українського представництва в сеймі чи парламенті, продавали свої голоси, за що отримували презирливе прізвисько “хруні”.

Така ситуація була відома проведу політичних партій. У резолюції З'їзду національно-демократичного сторонництва від 2 січня 1907 року, зокрема, йдеться: “Наші народні організації по всіх повітах краю мусять безупинно ширити в наших народних масах національну свідомість, вціплювати всі маси віру в будучність народу, та добувати в сих народних масах енергію, силу і карність до політичної боротьби, як також усіма способами вести роботу до покономічного піднесення народу аби живу народну ідею здійснити в політичній свободі і економічному гаразді” [2, с. 2].

З іншого боку, очевидним є поступове усвідомлення селянами своїх правових та політичних інтересів. Питання виборів депутатів (послів) до парламенту активно обговорювалось не лише в україномовній пресі, доступній письменному населенню, але й на сільських передвиборчих вічах. Польські радикальні угруповання вдавались до політтехнологій, від тиску на війтів й таємного проведення першого етапу виборів до затримки виборців під надуманими приводами в день голосування, підкупу, банального залякування, провокування заворушень і бійок за допомогою підкупленого натовпу.

Вищезазначена резолюція так описує події: “Руський народ в Галичині є сильно zagrożений у своїм правно-політичнім становищі тому, що краєве правління віддано виключно в руки польських верховодів, – а послідня надія на поліпшене політичних відносин Русинів в Галичині дорогою справедливої виборчої реформи не здійснила ся ухваленням нового виборчого уставу до державної ради, бо нечуване покривджене руського народу що до єго парламентарного заступництва збільшено розширенєм краєвої автономії, через що віддано в руки польських верховодів нову зброю на знищення руського народу.” [2, с. 1].

Вибори до австрійського райхсрату 1907 року були знаковою подією в середовищі української громади, що висвітлювалась у пресі. Часопись “Основа” розлого описує передвиборчі перегони, вона ж дає поіменний список послів (депутатів), з зазначенням округу. У парламенті було утворено Руський клуб на чолі з Юліаном Романчуком, програмною основою якого було насамперед “оборона інтересів малоруської нації для її самостійного розвою політичного, економічного, суспільного і культурного” [5, с. 2]. На своєму засіданні від 05 липня 1907 р. Русько-український парламентський клуб прийняв програму діяльності посольського представництва, де зазначалося про опозиційну політику щодо Відня, доки не будуть створені належні умови розвитку для українського народу в Австрії.

Питання, котрі висувались українцями в обох парламентах, були подібними, наскільки то дозволялось чинним законодавством, однак, різним був механізм їх вирішення. Попри конституційну гарантію щодо організації установ народної освіти, обов’язковість початкової освіти та право кожної з народностей навчатись власною мовою, її реалізація потребувала значних зусиль. З середини ХІХ століття майже повсюди у шкільництві панувала польська мова викладання, що було підкріплено законодавчо. На зламі ХІХ та ХХ століть більшість українського сільського населення Галичини було неписьменним, що робило його вразливим перед бюрократією польської адміністрації. Боротьба за українізацію початкової, середньої та вищої освіти уже від середини ХІХ ст. стає провідним напрямом політичних вимог та безпосередньої просвітницької діяльності нечисленної русинської (української) інтелігенції, вагомим фактором національного виховання українців в умовах відсутності власної державності [1, с. 41].

Задля збереження рівноваги у імперії, а також зважаючи на так звані “обструкції”, тобто, перешкоди діяльності парламенту, що вчинялись руськими послами, наприкінці 1907 р. австрійський уряд був змушений піти на поступки українцям. Визнаючи сам факт зловживання польських урядовців та їх передвиборчі політтехнології, уряд пообіцяв притягнути до відповідальності винних урядовців у зловживанні під час парламентських виборів. Також було погоджено питання надання українцям концесії на заснування банку у Львові, постійних субсидій для “Просвіти” та на фундацію “Народного Дому” у Львові. Передбачалось посприяти у проведенні виборчої реформи до галицького сейму, й виборів до громадських рад.

Обговорення мовного питання у Австрійському парламенті заслуговує на окрему увагу. Липневий номер “Основи” за 1907 рік описує протест, котрий був викликаний спробою одного з послів, доктора Дмитра Марківа доповідати російською мовою. Депутату просто не дали продовжити виступ, а віце-президент попередив, що відбере послу право голосу, якщо той не доповідатиме українською мовою [6, с. 2]. Уряд пообіцяв вирішити справу урядової мови у громадах та відкрити ще дві українські кафедри в Львівському університеті.

Україномовна преса носила не лише культурно-інформативний характер, її рубрики стосувались реалізації прав, тобто, становили своєрідний лікбез для селян. Так, простою й доступною мовою журнал “Основа” за 5 червня 1907 рік описує, як потрібно скласти позов. Номер за 19 червня 1907 року розлого оповідає про так зване “право бідних” й детально описує, як його оформити, що мають написати селянинові у війтовській приймальні безкоштовно, як він має засвідчити свій тяжкий матеріальний стан, так зване “убожество” за допомогою відповідного свідоцтва – “Квестіонару”, що звільняє малозабезпечених від сплати стемплій. Зазначається, що надрукувати зазначений документ можна самому, або ж “мусить се зробити *безоплатно* громадський писар” [4, с. 3].

Якщо порівняти становище підавстрійських та наддніпрянських українців, ілюстрацію до того дає вересневий випуск “Основи” за 1907 рік, котрий зокрема, констатує, що “...в Україні через недбальство російських властей дуже тяжко живеться селянському народові, адже українці не мають ні своїх шкіл, ніяких просвітніх товариств, ні читалень, ні кас позичкових, не вільно відбувати ні віч, ні зборів, а до недавня те не було вільно видавати народною мовою книжок для наших людей, ні часописів...” [7, с. 4]. Описуючи ж діяльність Держдуми Російської імперії, журнал оповідає коротко ”Дума поки що не розігнана, радить” [3, с. 2].

Таким чином, українська громада Австрійської імперії мала правові гарантії й механізми їх реалізації, а також потенціал до їх подальшого вдосконалення. Проводом нації виступила національна інтелігенція, котра парламентським шляхом домагалась реалізації гарантованих конституцією прав, а також, сприяла просвітницькій діяльності серед русинів. Підавстрійські українці, зокрема, інтелігенція відчували свою єдність з наддніпрянцями і намагались донести цю ідею через друк. Вочевидь процес національного відродження не дійшов тої стадії, що передбачає стратегію, єдність, мотивацію. Попри ті позитиви, що надавала конституційна монархія, українці не асимілювались, а усвідомлювали себе як нація, котра прагне державності й соборності. Подальша Велика злука 1919 року, як етап Української національно-демократичної революції та безпрецедентне явище світової історії, стане яскравим прикладом такого прагнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті 1867. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : <https://constituanta.blogspot.co.at/2011/08/1867.html>
2. Журнал “Основа”, Число I., Річник II, Львів, дня 2 січня 1907 року.
3. Журнал “Основа”, Число 12., Річник II, Львів, дня 20, марта, 1907.
4. Журнал “Основа”, Число 25., Річник II, Львів, дня 19, червня, 1907.
5. Журнал “Основа”, Число 26., Річник II, Львів, дня 26, червня, 1907.
6. Журнал “Основа”, Число 29., Річник II., Львів, дня 17, липня, 1907.
7. Журнал “Основа”, Число 36., Річник II, Львів, дня 4, вересня, 1907.
8. *Плекан Ю.* Перший досвід парламентаризму: українці – депутати віденського парламенту та галицького крайового сейму. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : <http://personal.pu.if.ua/depart/yurii.plekan/resource/file/dovidnuk.pdf>
9. *Чарльз Интрао.* Розпад Австро-Угорщини: причини та наслідки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: <http://ah.milua.org/dissolution-of-the-habsburg-monarchy-causes-and-consequencts>
10. *Шеремета О., Шумлянський В.* Польські зловживання та українське хрунівство як елементи виборчої системи в Австро-Угорській державі у 1873 – 1914 рр. . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Sheremeta,Shumljanskyj.pdf

Кушинська С. В.
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри суспільних наук
КНУТК імені І. К. Карпенка-Карого (м. Київ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ СКОРОПАДСЬКОГО

Період національно-визвольних змагань поставив на порядку денному суверенне право українського народу на розбудову власної держави. Кожна з політичних сил мала власну стратегію щодо досягнення цієї мети, але був єднальний чинник, той, що ні у кого не викликав сумнівів у своїй нагальності – культурна сфера.

У науковій літературі іноді застосовується більш широке поняття “гуманітарна сфера”, що охоплює ідеологію державотворення, розвиток української мови, культури, ментальності, національного інтелектуального потенціалу, охорону здоров’я населення, формування громадянського суспільства, охорону природи, систему взаємодії з міжнародним співтовариством, демографічну політику, формування національної еліти, освіту, науку, виховання, світоглядну й релігійну свободу людини, її соціальний захист і допомогу, розвиток міських і сільських типів поселень, інформатизацію суспільства тощо [9]. Автор зупиняється на більш вузькій сфері, що

спрямована на забезпечення духовного життя людини та суспільства і стосується освіти, науки й культури.

Каденція гетьмана Павла Скоропадського розпочалась за військової присутності інших держав, непростих міжнародно-правових зобов'язань України та нестабільної внутрішньої й зовнішньої обстановки (на етнічній українській території перебувало п'ять офіційно визнаних армій, а I Світова війна ще тривала). Не варто також недооцінювати кризу національної ідентичності, що мала місце серед українського населення Наддніпрянської України. Як зазначає сам гетьман: “Стара українська верства була слаба й числом і внутрішньою своєю дезорганізованістю і слабкістю. Вона не мала ні спільної національної культури, ні спільного державного ідеалу, ні спільної організації. Лівобережні плекали московську, правобережні польську і тільки невеличка частина, розкидана по різних кутках України, плекала Українську національну культуру” [8].

Розбудова гуманітарної сфери була одним з пріоритетних напрямків державної політики гетьмана, оскільки, по-перше, відродження української культури було важливим чинником національного державотворення, а по-друге, не представляла загрози для окупантів (на відміну, скажімо, від оборонної).

Фактично, саме гетьманом було розпочато політику українізації гуманітарної сфери, в якій національна культура посідали провідне місце. Низку законів було спрямовано на їх реформування освіти, науки і культури, особливе місце в цьому процесі посідало врегулювання мовного питання. Для оголошення законів Української Держави при Генеральному суді Державній канцелярії доручалося тимчасово оповіщати всі закони через газету “Державний Вістник”, яка таким чином набувала значення урядового часопису [2]. За матеріалами цієї газети, у період правління П. Скоропадського було підготовлено і затверджено сімнадцять законів, чотирнадцять постанов, два статuti та одна інструкція – усього тридцять чотири документи, що стосувалися розвитку освіти, науки і культури.

При Міністерстві народної освіти створювалося Головне управління з метою завідування справами мистецтва, художнім вихованням і культурними установами України. Було розробило план університетського будівництва, спрямований на українізацію всієї вищої освіти країни, враховуючи чисельність українських вчених і можливості старих викладацьких кадрів оволодіти українською мовою викладання. Документ передбачав запровадження української мови у всіх російських вищих школах України, а також заснування кафедр українознавства, підготовку нової української професури.

Не всі з зазначених положень вдалось реалізувати, однак, головні моменти виконувались. З ініціативи тодішнього прем'єр-міністра і міністра освіти гетьманського уряду В. Василенка було утворено Комісію у справах вищої школи і наукових установ під головуванням академіка В. І. Вернадського, яка мала дорадчі функції. Її завданням було опрацювання законопроектів щодо діяльності вищих

навчальних закладів та наукових установ. Комісія, яка складалася із тринадцяти професорів і двох приват-доцентів, розпочала роботу 20 червня 1918 року і працювала до 12 грудня 1918 року. І вже 22 липня вона схвалила в остаточній редакції законопроект про перетворення Київського українського народного університету в Київський державний український університет. А 26 липня вона повністю погодила інший проект закону – про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. 5 серпня 1918 року Рада міністрів Української Держави ухвалила обидва закони, 17 серпня гетьман України затвердив їх. З метою популяризації нового українського формату вищої освіти відкриття обох університетів проходило в урочистій обстановці.

Постановою Ради міністрів від 30 серпня 1918 р. на утримання Київського і Кам'янець-Подільського державних університетів було виділено більш як два мільйони карбованців. Кошти спрямовувались на платню викладачам та працівникам, господарські потреби, розробку плану реконструкції помешкань університетів, а також стипендії та матеріальну допомогу студентам [3].

Оскільки в Україні бракувало свідомих україномовних викладачів та науковців, окремим пунктом плану університетського будівництва передбачалось залучення українських вчених з-за кордону. Для підготовки власної генерації професури також було прийнято кілька законів, як-от “Про заснування двадцять стипендій у розмірі від п'яти тисяч до семи тисяч двохста карбованців для підготовки професорів вищих навчальних закладів України з викладанням українською мовою”, “Про право писання і оборони дисертацій на присудження вчених студентів у всіх вищих навчальних закладах України українською мовою”, “Про зміну умовин отримання звання приват-доцента в державних університетах України”.

Особливу увагу приділялось мовному питанню, зокрема, у Законі “Про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету” зазначалось, що “...викладовою мовою в Університеті є мова українська, але по проханню факультетів, з дозволу Міністра Народної Освіти, в окремих випадках можливо читання лекцій і російською мовою” [5]. Також для вирішення мовного питання відкривались спеціалізовані кафедри, на що було спрямовано Закон Ради Міністрів Української Держави про відкриття чотирьох кафедр українознавства у Харківському та Новоросійському Державних університетах [6].

Для забезпечення міцної бази вищої освіти, просвітницької діяльності та поліпшення загального рівня культури населення України окремі закони були спрямовані на заснування й поповнення фондів бібліотек – як університетських, так і публічних. Важливо, що вже тоді на законодавчому рівні наголошувалось на необхідності створення книгозбірень не просто як накопичувачів різнодруку, а як осередку національної культурно-духовної спадщини. Так, Законом Ради Міністрів Української Держави про утворення Фонду Національної бібліотеки зазначалось, що

“бібліотека повинна бути книгозбірнею, в якій має бути зібрано всі пам’ятки духовного життя Українського Народу і України (рукописні і друкарські) [7].

Також передбачалось зібрати книги, часописи, газети, гравюри, листівки, ноти, літографії та інші вироби друкарень, літографій і металографій, видані на Україні і за кордоном, задля розповсюдження знання і підтримання наукової праці. В документі зверталась увага на створенні окремого, найповнішим чином розробленого відділу бібліотеки “*Ucrainica*”.

Зважаючи на ситуацію в державі, законом передбачалось залучити добровільну допомогу від населення у формуванні фондів книгозбірні. “В цілях побільшення Фонду Національної бібліотеки доручити Міністрові Народної Освіти та Мистецтва звернутися до всієї людності Української Держави з закликом про підтримання цієї справи і відкрити загальну підписку для побільшення Фонду” [7]. Такий заклик стосувався не лише Фонду Національної бібліотеки Української Держави. У Кам’янці-Подільському ректор новоствореного університету, професор Іван Огієнко, особисто звернувся до громадськості про допомогу і до кінця 1918 року фонди університетської книгозбірні сягнули до десяти тисяч томів. Користування бібліотеками було безкоштовним.

Безперечною заслугою гетьманського уряду було надання українській науці академічного рівня. Рада міністрів затвердила чотири закони у справі організації Української Академії наук. В серпні було асигновано двісті тисяч карбованців з фондів Державної скарбниці в розпорядження міністра народної освіти та мистецтва на початкову роботу по створенню Академії [5]. Українська Академія Наук, що була заснована наказом гетьмана у листопаді 1918 року, мала свій статут, що передбачав залучення науковців з інших країн, якщо за це схвалить дві третини дійсних членів установи.

Важливим кроком гетьманського правління у культурно-духовній сфері була спроба вирішити питання автокефалії Української церкви. Стосовно свободи віросповідання, то вже у першому ж документі “Закони про тимчасовий державний устрій України” зазначалось, що головною є віра православна християнська, а всі громадяни іншої віри, а також ті, хто проживають на території України, вільні у своєму сповіданні й відправленні релігійних обрядів [4]. Діяльність гетьмана в релігійній сфері зачіпляє ще один важливий аспект – відновлення історичної справедливості та національної пам’яті. Йдеться про відомого діяча України, Степана Мазепу, ім’я якого православна церква московського патріархату покрила анафемою, що досі не знята. Павло Скоропадський намагався вирішити питання на законодавчому рівні, щоправда, на заваді стали настрої переважної пастви українського населення. Однак, заслуговує на увагу сам факт відновлення доброго імені українського державного діяча й поновлення історичної справедливості стосовно українського патріархату.

У сфері культури діяльність гетьманського уряду започаткувала ті установи, котрі раніше або були імперськими, або не існували взагалі. Зокрема, вперше за всю історію на державний рівень було поставлено театральне мистецтво – серпневою урядовою постановою в Києві засновувався Державний драматичний театр. То був перший професійний театр України, який отримав статус державного, згідно із законом уряду Української держави від 23 серпня 1918 року. За допомоги уряду був утворений другий Український драматичний театр у Києві, “Вільний театр” у Полтаві, Український губернський театр у Катеринославі. Виданням гетьманського указу про українізацію кіно було засновано першу українську державну кінематографічну організацію “Українфільм”.

Головне управління мистецтв і національної культури Міністерства освіти Української Держави підготувало законопроект “Про перетворення Музично-драматичної школи імені М. Лисенка на Вищий музично-драматичний інститут імені М. Лисенка з програмою і правами консерваторії”. Головноуправляючий справами мистецтв і національної культури Петро Дорошенко підписав цей документ 2 вересня 1918 року за № 180. Оскільки Рада Міністрів Української Держави не затвердила законопроект, він вважається законодавчим актом щодо реформування приватного творчого навчального закладу.

Таким чином, гетьманом Павлом Скоропадським і його урядом було зроблено все можливе для розбудови гуманітарної сфери в Україні. Прагнення не дійшло логічного завершення, оскільки саме населення цікавили більш повсякденні практичні питання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архівні документи Українська держава. – [Електронний ресурс]. – режим доступу до тексту: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/arhiv.getmanat.php>
2. Державний Вістник. – Nq 8. – 31 травня 1918 р. – С. 1.
3. Державний Вістник. – Nq46. – 10 вересня 1918 р. – С. 2.
4. Закони про тимчасовий державний устрій України Центральний державний архів органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 2537. – Оп 1. – Спр. 42. – Арк. 27а
5. Закон “Про заснування Кам’янець-Подільського Державного Українського університета”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(08\)17.kam.-pod.univ.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(08)17.kam.-pod.univ.php)
6. Закон Ради Міністрів “Про відкриття чотирьох кафедр українознавства у Харківському і Новоросійському державних університетах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(09\)28.zakon.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(09)28.zakon.php)
7. Закон “Про утворення Фонду Національної бібліотеки Української Держави. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(08\)02.biblioteka.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(08)02.biblioteka.php)
8. *Пиріг Р. Я.* Гетьманат Павла Скоропадського: сутність і форма державності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: <http://coollib.com/b/256112/read>
9. *Степанко О. В.* Сутність, мета, завдання та складові гуманітарної сфери. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Trpdu_2012_3_29.pdf

*Кононець О. М.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

*Кеба Л. А.
студентка 2-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Проблема створення ефективної системи законодавства і фінансового в тому числі поставала перед українським суспільством протягом усього періоду його існування. А особливо загострилася увага на цій проблемі саме в період національно-демократичної революції, коли виникла необхідність у створенні державного апарату, судової та фінансової систем. Так, у вкрай складних соціально-економічних і політичних умовах, за відсутності національної грошової одиниці, недостачі грошової маси в розпорядженні влади і за глибокої системної політичної та економічної кризи в країні. Центральна Рада вперше в історії України запровадила національні паперові грошові знаки, оголосила про створення власної податкової і банківської системи, Державного банку і Державної скарбниці, створила урядове фінансове відомство сучасного зразка (Генеральне секретарство фінансів, а потім – Народне міністерство фінансів), провадила фінансову політику на міжнародному рівні тощо.

Досвід України 1917–1918 рр. у сфері розбудови державних фінансів для її сучасної спадкоємниці особливо важливий і корисний, адже грошова система держав з несталою економікою та з іще несформованою демократією та громадянським суспільством, надто залежна не лише від внутрішніх катаклізмів, але й від різного роду потрясінь зовнішніх. Сьогодні ж, у добу глобалізації світових державних фінансів, здобутки і втрати національного державотворення у цій сфері мають бути не лише ретельно досліджені, а й враховані в моделюванні майбутньої фінансової політики сучасною Україною.

Після проголошення в листопаді 1917 року Третім універсалом утворення Української Народної Республіки, Центральна Рада зініціювала розробку національної валюти. Спершу грошова одиниця УНР отримала назву “карбованець”, вартість якого дорівнювала 17,424 долі щирого золота (1 доля = 0,044 грама золота). Першою банкнотою була купюра в 100 карбованців, на ній був вказаний 1917 рік, а в обіг вона увійшла з 5 січня 1918 року. Проте, Центральна Рада та її уряд не мали розробленого

плану побудови національної грошової системи. Запровадити власну грошову одиницю уряд УНР змусило безгрошів'я і фінансова ізоляція з боку Петрограду. Теоретичним підґрунтям до його прийняття стала субстанціональна економічна теорія, а остаточним поштовхом до практичного втілення – більшовицький переворот і остаточна відмова Ради народних комісарів постачати грошову масу в розпорядження уряду УНР [1, с. 32].

З часом фінансові потреби молодої Української Республіки приводять її керманичів до думки про необхідність заснування власної національної центральної банківської установи. Як наслідок, 29.IX.1917 р. з'являється Декларація Генерального Секретаріату України. Вона обіцяла, що “в найближчому часі буде вироблено законопроект про те, що на чолі всіх кредитових установ України має стати Національний Український Банк, до якого мусять перейти всі справи Київської контори Державного Банку та всіх його відділів на території України. Діяльність Національного Банку має бути погоджена з діяльністю другої центральної кредитової установи на Україні – Українського Народного Банку”. Оголошення про створення Держбанку, Держскарбниці, заборона надсилати податкові збори до всеросійського центру, запровадження цукрової монополії тощо в грудні 1917 р. були вкрай важливим кроком уряду УНР, але явно запізнілим і технічно непідготовленим [2, с. 38-42].

Стан банківської справи на державному рівні характеризує й той факт, що у першій половині 1918 р. центральна бухгалтерія Держбанку навіть не вела звітних балансів. Однак зведені баланси всіх кредитових установ України (за винятком районів Одеської і Харківської контор та Кам'янець-Подільського і Рівненського відділень) висвітлюють фактично завмерлий стан приватного кредиту і недовіри населення до банків, зумовлених нестійкою позицією уряду.

У березні 1918 р., із поверненням до Києва, Малою Радою було ухвалено закон, який встановлював в Україні нову грошову одиницю – гривню. Новостворювана грошова система країни мала керуватися і контролюватися державою заходами двох інституцій, а саме – Українського Державного банку та Державної скарбниці, що ще самі знаходилися у стадії формування. Заходи ці регулювалися Міністерством фінансів. Державний банк повинен був опікуватися процесом забезпечення грошової системи і являв собою емісійний банк. Випущені ним кредитові білети вважалися банківськими грошима. Директора та урядовців Держбанку призначав міністр фінансів. Державна скарбниця ж являла собою департамент Міністерства фінансів, що шляхом акумуляції державних податків, різноманітних прибутків та кредитових операцій мала фінансувати бюджет країни. У випадку вилучення з обігу з тих чи інших причин грошових знаків (як це згодом сталося із знаками у 100, 50 та 25 крб.) з банкнот витиналися імена скарбника і директора Держбанку (чи Держскарбниці) [3, с. 58-61].

Подальші історичні події показали, що так непевно закладений фундамент, який прагла звести Центральна Рада, не став надійною підмурівкою для державного будівництва в Україні. Без сформованої фінансової системи напівдієздатними

опинилися чи не всі галузі народного господарства. Недооцінка місця і ролі фінансової політики в життєздатності державного організму та її впливу на суспільні процеси врешті й стала однією з головних причин падіння УНР у 1918 р.

Перший бюджет української держави було складено за часів гетьмана П. Скоропадського, який разом із своїм урядом прагнув побудувати нову Українську державу зі стабільним устроєм як в політичному, так і в економічному контексті. Проте незадоволеними виявилися нижчі верстви населення, і уряд. Економіка, планування та управління галузі Скоропадського було ліквідовано [4, с. 184-210].

Таким чином, фінансова система України в період національно-демократичної революції пройшла тривалий шлях розвитку, який характеризувався прогресивними модифікаціями, проте не достатнім рівнем зрілості, та, нажаль, не сприятливими історичними і соціальними передумовами. Даному етапу розвитку державності України відповідав властивий йому фінансовий устрій, якому притаманні власний фінансовий ринок, специфічні платіжні інструменти, фіскальна політика, тобто набір певних особливостей, що історично склалися і визначали характер функціонування фінансової системи того періоду. Аналіз історичного досвіду розвитку фінансової системи нашої держави потрібно врахувати у побудові сучасної, інтегрованої в європейську модель, фінансової системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фінансова політика Центральної Ради та урядів Української Народної Республіки (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Павло Павлович Гай-Нижник ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2008. – 32 с.
2. Грошова система і фінансова політика урядів УНР та Української Держави в українській історіографії // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика : зб. ст. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 8. – С. 38-47.
3. *Поліщук В.* Фінансова політика Української Центральної Ради і Директорії / В. Поліщук // Розбудова держави. – 1995. – № 9. – С. 58-61.
4. Фінансова політика уряду української держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) [Текст] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Павло Павлович Гай-Нижник ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2000. – 210 арк. – арк. 184-210.

Пашинський В. Й.
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри адміністративного права
КНУ імені Тараса Шевченка, (м. Київ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

На початок ХХ ст. (1917–1921 рр.), коли в результаті розвалу Російської імперії, активізуються державотворчі процеси на Україні, припадає третій період розбудови Української держави, який характеризується багатодержавністю [1, с. 8]. **Вихідною точкою відродження української державності** стало **створення** 17 березня 1917 р. Української Центральної Ради (УЦР), як крайового органу влади. Не зважаючи на те, що **військове будівництво** традиційно вважається “ахілесовою п’ятою” УЦР [2, с. 49; 3, с. 60], державотворчі процеси спонукали до створення збройних сил та системи оборони держави. З самого початку УЦР висунула і підтримувала гасло українізації армії, відіграла ключову роль в організації українських військових з’їздів та організації керівництва обороною держави. Для керівництва військовим будівництвом, у листопаді 1917 р. створено Генеральний секретаріат військових справ, який утворив Генеральний військовий штаб та затвердив його організаційну структуру. Паралельно із створенням державних органів управління обороною закладалися правові основи військового будівництва. Так, у грудні 1917 р. був прийнятий закон “Про відстрочення призову на військову службу і відкомандирування з неї громадян Української Республіки”, потім закон “Про утворення Комітету по демобілізації армії”. В січні 1918 р. прийнято тимчасовий закон про утворення українського народного війська, який передбачав демобілізувати тодішню армію та замінити її народною міліцією. Цей закон юридично закріпив перемогу тих, хто виступав проти регулярної армії, зруйнував організаційно-правові основи оборони держави, мав негативні наслідки для УНР, яка виявилася незахищеною перед більшовицькими військами, що наступали і залишили Київ. Після повернення до Києва в березні 1918 р., Центральна Рада змінює військову концепцію, проводить реорганізацію Військового міністерства, Генерального військового штабу та розробляє план організації регулярної армії на основі територіального набору [3, с. 62]. Але ці заходи виявилися запізними і влада Української Центральної Ради була повалена.

На зміну УНР, за підтримки німецьких військ, у квітня 1918 року, до влади приходять генерал Павло Скоропадський, який був обраний Гетьманом всієї України. Незважаючи на супротив німецького командування, гетьманська адміністрація зуміла зробити важливі кроки в плані організації української армії [4, с. 424]. У структурі Військового міністерства було створено Генеральний штаб, Головне артилерійське, Головне інтендантське та Головне інженерне управління, також створені штабні

структури восьми територіальних корпусів. Розпочинається формування нової української армії у складі 8-ми корпусів піхоти та 4-х корпусів кінноти [5, с. 124]. Також створюється законодавча база оборони та військового будівництва. Приймається закон “Про загальний військовий обов’язок”, який визначає порядок та строки військової служби. Проведено деполітизацію збройних сил. Закон “Про політично-правове становище службовців військового відомства” від 1 серпня 1918 р. позбавляв їх активного й пасивного виборчого права, а також можливості входити до складу організацій, які мають політичний характер, брати участь у політичних акціях [6, с. 51]. Для забезпечення військової дисципліни у війську, прийняті “Закон про військову підсудність”, який визначив перелік типових складів військових злочинів та коло осіб, які мали підлягати військовому суду та закон “Про організацію військово-судових установ та їх компетенцію” яким в системі загальних судів запроваджувалися військові суди [1, с. 280]. Не зважаючи на проведення організаційних, адміністративно-правових заходів по створенню системи оборони держави та професійної регулярної армії, Гетьманат Скоропадського у звязку із загостренням соціально-політичної ситуації втратив підтримку більшості населення і у грудні 1918 р. припинив своє існування.

Директорія УНР, яка повалила Гетьманат Скоропадського, уже не мала жодних сумнівів щодо необхідності регулярних збройних сил. Тому період відродження УНР (листопад 1918 – листопад 1920 р.) позначився активними заходами щодо розбудови оборони держави. Уже 24 листопада 1918 р. був підписаний “Наказ Армії УНР”, який проголошував створення збройних сил “для оборони Української Народної Самостійної Республіки і захисту всього трудового народу” [2, с. 161]. На початку 1919 року, в складних умовах проводяться організаційні-правові заходи забезпечення оборони держави. Відбувається активний розвиток законодавства у сфері оборони: у січні-лютому Директорія ухвалила закони “Про призов на військову службу”, “Про прийом у діючу армію УНР добровольців”, “Про поповнення армії і флоту”, “Про мобілізацію старшин і службовців-учителів” [2, с. 159]. Крім того було затверджено нову штатно-організаційну структуру та систему Вищого військового управління [7, с. 11]. У квітні-травні 1919 р. була проведена реорганізація армії: створено 11 дивізій, в кожній по 3 піхотні полки, артилерійський полк та сотнею кінноти [8, с. 536]. Також, поступово українська армія отримала власні військові статuti. У січні 1919 року затверджено Дисциплінарний статут, який врегулював питання дисциплінарної відповідальності та сприяв підтриманню і зміцненню військової дисципліни. Потім було затверджено Статут внутрішньої служби та Статут залогової (тобто гарнізонної) та польової служби [13, с. 163]. Та все одно в розбудові системи оборони держави, національних збройних сил не вистачило політичної волі та єдності всіх суспільно-політичних сил, що мало негативні наслідки для Української Народної Республіки.

В цей же час відбуваються державотворчі процеси на Західній Україні де створюється Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Після захоплення українськими частинами 1 листопада 1918 р. влади у Львові розпочинається українсько-польська війна. Це змушує особливу увагу приділяти обороні держави, розбудові збройних сил для захисту від агресії. У складі уряду ЗУНР створюється Державний секретаріат військових справ для керівництва обороною держави [3, с. 117]. Для комплектування збройних сил 13 листопада 1918 р. Українська Народна Рада видала Закон “Про загальну військову службу громадян ЗУНР” на основі якого оголошено загальну мобілізацію чоловічого українського населення віком від 18 до 35 років. Територію ЗУНР було поділено на три військові області на чолі якої стояв військовий комендант, а області на 12 військових округів. До обов’язків військового коменданта входили набір новобранців, їх підготовка та поповнення військових частин навченими підрозділами. Було розроблено текст військової присяги, форма одягу, відзнаки, взято на облік усе військове майно, озброєння, спорядження [3, с. 125]. Так, в короткі термі були сформовані регулярні збройні сили, які отримали офіційну назву – Українська Галицька армія (УГА), у складі трьох корпусів [8, с. 56]. Найвищим органом військового управління УГА була Головна команда, на чолі з командувачем, яка фактично виконувала функції Генерального штабу і керувала усіма військовими операціями, організувала фронт і прифронтову смугу [1, с. 54].

Важливе значення для оборони держави, підтримання законності і військової дисципліни у збройних силах ЗУНР мало створення органів військової юстиції: військової прокуратури, військових судів, військово-польових судів [3, с. 124].

За короткий час у ЗУНР, завдяки вжитим організаційним – правовим заходам була створена регулярна, дисциплінована й патріотично налаштована армія, яка хоробро воювала з переважаючим силами противника. Через загострення військово-політичної ситуації, наступ переважаючих сил противника, більшість частин УГА приєдналися до армії УНР і продовжували боротьбу у складі об’єднаною армією УНР-ЗУНР під проводом Директорії аж до остаточної поразки української держави.

Таким чином, у період державотворчих процесів на початку ХХ ст. (1917–1921 рр.), всі державні утворення на теренах України, були змушені, за короткий термін створювати систему оборони, власну армію та приймати акти військового законодавства. Але прорахунки організаційно-правового характеру щодо розбудови системи оборони держави та політичні помилки призвели до втрати державності. В той же час, в умовах нинішньої складної воєнно-політичної обстановки, російської збройної агресії, для забезпечення оборони держави, реалізації завдань оборонної реформи необхідне врахування попереднього досвіду, допущених помилок і прорахунків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія держави і права України: підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін.; за ред. А. С. Чайковського. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с. – Бібліогр.: с. 506-510.
2. *Копиленко О. Л., Копиленко М. Л.* Держава і право України. 1917–1920: навч. посібник. – Київ: Либидь, 1997. – 208 с.
3. Історія держави і права України: підручник. – у 2-х т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Том 2. – Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – Київ: Концерн “Видавничий Дім “Ін юре”, 2003. – 580 с.
4. *Крип’якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З.* та ін. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / упорядник Б. З. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.
5. *Кравчук М. В.* Правові основи будівництва національних збройних Сил України в 1914–1993 рр.: (Орг.структура, штати): Іст.-правове дослідження. Івано-Франківськ: Вид. “Плай”, 1997. – 292 с. – Бібліогр.: с.257.
6. *Поляков С. Ю.* Аміністративно-правові засади забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України: монографія / С. Ю. Поляков. – Х.: Право, 2012. – 256 с.
7. *Мина Ж. В.* Зборойні сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук. спец.20.02.22. Ж. В. Мина. – Львів, 2008. – 19 с.
8. *Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А., Лешкович Н. О.* Становлення державності в Україні (1917–1922). – Львів-Івано-Франківськ. – Вік, 2000. – 272 с.

Протосавіцька Л. С.
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
НУБіП України (м. Київ)

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЕКТ О. ЕЙХЕЛЬМАНА (історико-правовий аспект)

Упродовж останніх десятиліть різко зріс інтерес історичної та юридичної науки до вивчення української державності в 1917–1921 рр. На сучасному етапі державотворення в Україні досить актуальними є питання дослідження наукової спадщини видатного українського правника О.Ейхельмана.

У 1917 р. О. Ейхельман входив до складу групи науковців, які розробляли проект конституції Української Народної Республіки. З січня 1918 року О. Ейхельман активно залучився до національного відродження та розбудови Української держави. Займав посади консультанта закордонних справ і міністерства торгівлі та промисловості, старшого радника міністерства закордонних справ та заступника товариша міністра, був уповноваженим уряду УНР на торговельній конференції з Австрією та Німеччиною, членом місії для переговорів з РСФРР. Науковець входив до Найвищої правничої ради (1921–1922 рр.) [1].

Протягом 1918–1920 рр О.Ейхельман сумлінно працював над вдосконаленням положень Конституції 1918. Наприкінці 1920 р він запропонував комісії, яку в серпні 1920 р. створив уряд Української Народної Республіки для розроблення нової конституції, власний проект “Основних державних законів” [2]. Головною метою проекту було встановлення державного устрою, який цілком відповідав би потребам народних мас і національній державницькій традиції.

Конституційному проекту О. Ейхельмана присвячено публікації українських дослідників Я. Турчина, О. Забзалюка, К. Савчука, Ю. Шевчика А. Присяжнюка та ін. [1; 3; 4; 5].

В проекті “Основних державних законів” вчений запропонував не класичний розподіл влади за Ш. Л. Монтеск’є на законодавчу, виконавчу та судову, а обґрунтував та довів необхідність встановлення п’яти гілок – установчої влади як найвищої влади в державі, двопалатного парламенту (законодавчої влади), управління, чи виконавчої влади, суду (судової влади), фінансового контролю (контрольної влади).

Кожній з гілок влади в проекті “Основних державних законів” О. Ейхельмана було присвячено цілий розділ, де чітко регламентувалася структура, основні повноваження, сфера діяльності, спосіб обрання та строки перебування на посадах тих чи інших посадовців. Крім того до основних принципів конституційного проекту О. Ейхельмана належали провадження механізму відповідальності представників державної влади за наслідки їхньої роботи; усунення партійної упередженості у процесі організації та функціонування державної влади; незалежність судової системи і фінансового контролю від парламентської і виконавчої влад тощо.

Значна частина тогочасних учених, громадсько-політичних діячів високо оцінила авторський проект Конституції УНР О. Ейхельмана. Так С. Дністрянський відмітив специфіку конституційного бачення вченого, концентрацію уваги виключно на територіальний простір УНР; побудову державної конструкції від центральної влади федеративної держави, а далі – через конструкцію “земель”, як поодиноких елементів державного зв’язку, до громад. Натомість С. Шелухін відзначив науковий підхід у конструюванні проекту, використання як українського, так і зарубіжного досвіду, насамперед, США, Швейцарії та інших європейських країн. Серед базових принципів проекту він виділив такі: побудову республіканського демократичного устрою; утворення двопалатного парламенту; реалізацію ідеї соборності, коли федеративний зв’язок складових частин республіки утворено з додержанням суверенітету держави загалом, а також кожного з її структурних елементів, починаючи від сільських громад [6].

Здебільшого опоненти критикували проект Основного закону О. Ейхельмана за його деталізацію та об’ємність – документ складається із 345 статей, об’єднаних у п’ятнадцять розділів. Учений дотримувався позиції, що Конституція України не може бути лаконічною, як Основний закон США чи Франції, бо має широко і детально

регулювати різні сфери конституційно-правових відносин. Значною мірою це визначалося особливостями політико-історичного розвитку України [7].

Проект Конституції Української держави О. Ейхельмана був останнім конституційним актом УНР, який значною мірою відповідає сучасним конституційним уподобанням українського суспільства. Цей документ містить обґрунтування федерально-державного устрою України, на взірець швейцарської союзної форми правління. Запропонований проект Основного закону не здобув достатньої кількості прихильників серед членів конституційної комісії та Національної Ради. Лише троє з них підтримали проект О. Ейхельмана, посилаючись на його цікаві елементи юридичного й адміністративного характеру в дусі М. Драгоманова зі своєрідним краєвим федералізмом [8].

Отже, підсумовуючи вище викладене зазначимо, що працюючи над проектами державної організації, О. Ейхельман вірив, що його ідеї знайдуть практичне застосування у вільній та незалежній Україні, яка має вагомі підстави і дані, які надають повне право бути сильною, самостійною, національною державою, мати свій вільний народний уряд і власну, утворену на основі суверенної волі, демократично-республіканську конституцію.

ЛІТЕРАТУРА :

1. *Турчин Я. Б.* Принципи і шляхи реалізації державної влади в науково-теоретичних працях Отто Ейхельмана / Я. Б. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : збірник наукових праць. – Львів : Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2009. – Вип. 21. – С. 39-45.
2. *Ейхельман О.* Проект Конституції – основних державних законів Української Народної Республіки – Київ – Тарнів, 1921. – 96 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1921.html>
3. *Заблоцька Л. Г.* Ейхельман Отон Отонович / Л. Г. Заблоцька // Юридична енциклопедія : в 6 т. – К. : Українська енциклопедія. – Т. 2. – 1999. – 744 с.
4. *Шевчик Ю. В. О.* Ейхельман про правові аспекти територіальної організації Української держави / Ю. В. Шевчик // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 2. – С. 40-49. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvlduvs_2014_2_7.pdf]
5. *Присяжнюк А. Й.* Деякі аспекти державного будівництва у галузі забезпечення безпосередньої демократії за проектом конституції УНР О. Ейхельмана / А. Й. Присяжнюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – серия “Юридические науки”. – 2007. – Т. 20 (59). – No 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.ua/portal/natural/uztnu/zapiski/2007/law/unc_20_11/07_prisyajnu.pdf
6. Урочисте засідання на пошану проф. д-ра О. Ейхельмана // Український тиждень. – 1933. – 8 травня.
7. *Турчин Я. Б.* Основні етапи становлення і розвитку конституційних ідей О. Ейхельмана [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermgmt/2010/130-117-20.pdf>
8. *Науменко О.* Українські конституції. Скільки їх було? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://maidan.org.ua/>

Токарчук О. В.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

КОНСТИТУЦІЙНІ АКТИ УНР У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) поспіхом була прийнята в останній день існування Центральної Ради 29 квітня 1918 року і не діяла жодного дня, проте це не може применшити її значення в історії вітчизняного революційного конституціоналізму. Сучасні дослідники відзначають, що текст Основного Закону не тільки враховував найкращі досягнення світової та національної правової думки, а й за рівнем демократичності багато в чому і перевищував усі сучасні йому конституції. Не поступався він чинним у той час основним законам і за рівнем правової культури та юридичної техніки.

Конституція УНР 1918 р. знаходилася в центрі уваги і ставала предметом вивчення як визначний документ української історико-правової думки не одним поколінням українських істориків права. Одним з перших до аналізу тексту конституції вдалися українські політичні емігранти-правники, які були одночасно будівничими української державності 1917–1921 рр. і після військової поразки УНР опинилися в еміграції.

Робота над проектом Конституції розпочалася після проголошення Української Народної Республіки 3 Універсалом, оскільки ця історична подія поставила на порядок денний необхідність прийняття Основного Закону.

Найглибше дослідив і висвітлив Основний Закон 1918 р. Андрій Яковлів (український учений, правник, громадський і політичний діяч), який видав працю “Основи Конституції УНР”. Він зазначав, що 4 Універсал остаточно встановив основи Конституції УНР. Оцінюючи значення 4 Універсалу про повну незалежність Української Держави у формі Української Народної Республіки, учений-правник згадував, що: “Український Народ устами своїх 800 представників, членів УЦР, визнав і формально проголосив свою повну, необмежену державну самостійність та свою незалежну державу – Українську Народну Республіку. 4 Універсал верховного законодавчого органу України – Української Центральної Ради, був, є й буде Хартією свободи Українського Народу, актом, що проголосив 22 січня 1918 р. державну самостійність і незалежність України на віки” [1, с. 3].

На думку А. Яковліва розвиток основних принципів, проголошених в 4 Універсалі мав лягти в основу Конституції 1918 р.

Натомість Сергій Шелухін (учений-правник, історик, викладач, політик, громадський діяч, активний учасник визвольних змагань, теоретик історико-правових

підстав української державності) котрий мав свій оригінальний, відмінний від традиційного, погляд на перебіг української революції та державотворчих процесів 1917–1921 рр., стверджував, що факт появи 4-го Універсалу є спірним, сумнівним щодо своєї природи й значення та компетентності джерела, а виставлявся самостійним, безсумнівним і абсолютним джерелом та основою найвищих прав українського народу – суверенітету державності і самостійності. Про цей Універсал правник відгукується як про декларативний, неаргументований, складений через примус ситуації спеціально для Бреста, за своєю метою терміновий для укладення миру. Указаному документові, за словами правника, було надано фальшивої ролі установчого акта.

С. Шелухін відстоював думку, що датою відновлення української державності є зречення московського царя 3 березня 1917 р. від суверенітету й престолу та звільнення російських народів від присяги підданства.

Сучасні дослідники підкреслюють, що через гетьманський переворот Конституція УНР 1918 року не набрала чинності. Але зміст Основного Закону доби Центральної Ради дає підстави стверджувати, що з точки зору права він хоча й був недостатньо професійним, проте важливим як документ часу. Конституція УНР 1918 року донесла до нас провідні ідеї творців української державності [2, с. 174].

Конституція складалася з 8 розділів (I. Загальні положення. II. Права громадян України. III. Органи влади Української Народної Республіки. IV. Всенародні збори Української Народної Республіки. V. Про раду народних міністрів Української Народної Республіки. VI. Суд Української Народної Республіки. VII. Національні союзи. VIII. Про тимчасове припинення громадських свобод.) Україна проголошувалася суверенною державою (ст. 1); суверенне право в УНР мало належати народові України, тобто всім громадянам ст. (2). Народ повинен здійснювати своє суверенне право через всенародні збори України (ст. 3). Кордонів держави конституція не означувала.

Станіслав Дністрянський (український вчений-правник, політичний діяч, автор проекту Конституції ЗУНР) зазначав, що Українська Конституція Центральної Ради дотримувалася загальних принципів європейських конституційних систем, не приймаючи радянського устрою, хоча й визнала систему соціалізації землі. Правник позитивно оцінював та звертав увагу на вирішення національного питання в рамках УНР: витворювалися форми національно-персональної автономії недержавних національних меншин [3, с. 316].

На думку С. Дністрянського, досить оригінальними були постанови конституції про *національні союзи*, зокрема зазначалося: “Націям УНР дається право впорядкування своїх культурних прав в національних союзах”. Питання національних союзів регламентував розділ VII Конституції. Так, кожна з націй, що проживала в УНР мала право в її межах на національно-персональну автономію, тобто право на самостійне влаштування свого національного життя, що здійснювалось би через органи

національного союзу, влада якого поширювалася на всіх його членів, незалежно від місця проживання в УНР (ст. 69). Для здійснення даного права, громадяни, належні до певної нації, мали право утворювати свої національні союзи (ст. 71). Обсяг справ, належних до компетенції національного союзу й окремих його органів, устрій установ, визначався постановою установчих зборів окремої нації... Прийняті постанови, які торкалися обсягу компетенції національного союзу, належало розглядати та затверджувати всенародним зборами УНР. Національний союз міг встановлювати свій щорічний бюджет і мав право а) оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загальнодержавного оподаткування; б) під свою відповідальність брати позики й застосовувати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності національного союзу (ст. 74). [3, с. 315-316]. Оцінюючи Конституцію УНР 1918 р. А. Яковлів писав, що вона була складена на зразок європейських та американських конституцій, проте мала певні особливості, так, встановлена лише одна палата – Всенародні збори. Голові зборів надано функції президента республіки та голови ради міністрів. Правник відзначає і певні прогалини, зокрема, не означено територію УНР, не включено закону про скасування приватної власності на землю [4, с. 19-20].

Ухвалюючи різні основні закони, представники українського народу бачили УНР як державу, що повинна охоплювати всю етнографічну територію України з корінним українським населенням [4, с. 28].

Українські дипломати відстоювали територію УНР на мирних перемовинах у Бресті наприкінці 1917 р. – лютому 1918 р. Однак втілити в життя розмежування за етнографічним принципом, що відповідало нормам міжнародного права, українським дипломатам було дуже важко, враховуючи постійну окупацію нашої етнічної території чужими військами [5, с. 65].

Так як і положення сучасної Конституції України, у Конституції 1918 р. територія УНР проголошувалася неподільною та цілісною. Як важливий етап українського конституціоналізму, зазначена конституція справила вплив на майбутню українську законодавчу діяльність, зокрема розробку проектів конституції С. Дністрянського, О. Ейхельмана та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Яковлів А.* Незабутні дні відновлення державної самостійності України (Уривки з моїх “Споминів”) (6) / А. Яковлів // Свобода. – 1953. – № 28. – 30 січня. – С. 3.
2. *Румянцев В. О.* Конституція УНР 1918 року – важливий крок у розвитку конституційного законодавства України / В. О. Румянцев, Д. В. Лученко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Х.: Право, 2006. – Вип. 11. – С. 165-175.
3. *Дністрянський С.* Загальна наука права і політики / С. Дністрянський: Т. 1 Наклад українського університету в Празі. Друк державної друкарні в Празі, 1923 р. – 400 с.
4. *Яковлів А.* Основи Конституції У.Н.Р. / А. Яковлів. – Нью-Йорк: Укр. вид-во “Говерля”, 1964. – 63 с.
5. *Токарчук О. В.* Державно-правові погляди С. П. Шелухіна: монографія / О. В. Токарчук. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 178 с.

Шитий С. І.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

**РОЛЬ І МІСЦЕ ІВАНА СТЕШЕНКА
У РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
(до 100-річчя української національно-демократичної революції
і до 145-річчя від дня народження І. М. Стешенка)**

У статті розкривається роль і місце видатного громадського, політичного і державного діяча, першого Міністра освіти України Івана Матвійовича Стешенка у розбудові української національної державності. Його вклад у створення та розвиток державних інститутів в Україні, періоду національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Народився Іван Матвійович Стешенко 24 червня 1873 р. в сім'ї відставного унтер-офіцера і полтавської міщанки. Дитинство та юність минули в батьківській оселі на околиці Полтави.

Великий вплив на формування майбутнього творця Української держави мало суворе батьківське виховання, що залишило глибокий слід у пам'яті І. М. Стешенка і знайшло відображення в його автобіографічних поетичних творах. Проте батько прагнув дати своїм дітям належну освіту. Дітей у сім'ї було дев'ятеро, але він для цього не шкодував коштів. У 1882–1892 рр. І. М. Стешенко навчався в Полтавській класичній гімназії. Тут він написав свої перші поетичні твори російською мовою, оскільки до 7-го класу не усвідомлював себе українцем.

Перелом у світогляді відбувся під час мандрівки навколишніми селами. Особливе значення мало спілкування з полтавським земським лікарем О. Кривком, який сформував у юнака поняття патріотизму і любов до рідного народу. Значний вплив справило також спілкування з представниками Братства Тарасівців М. Байздренком, М. Базькевичем, І. Липою, які, перебуваючи в Полтаві, мешкали в будинку Стешенків.

Будучи студентом історико-філологічного факультету Київського університету, І. М. Стешенко познайомився з цвітом української інтелігенції – родинами Старицьких, Лисенків, Косачів. Був членом літературно-мистецького гуртка “Плеяда”. Вільно володів французькою, німецькою, іспанською, італійською, багатьма слов'янськими мовами, перекладав зарубіжну поезію.

Захопившись марксизмом, очолив радикальну групу студентської громади. Разом із Лесею Українкою у 1896 р. заснував у Києві групу “Українська соціал-демократія” (на два роки раніше, ніж аналогічну російську створив В. Ленін) [1, с. 167-

168]. З молодих років І. М. Стешенко займався суспільно-політичною діяльністю і здійснив перші кроки на шляху становлення як борця за незалежну Україну.

Після закінчення університету І. М. Стешенко влаштувався лектором Фундуклеївської жіночої гімназії, проте невдовзі був заарештований за участь у студентських заворушеннях. Після п'яти місяців ув'язнення в Лук'янівській тюрмі І. М. Стешенко був висланий за межі Києва. Протягом 1897–1900 рр. разом із дружиною жив на чернігівському хуторі М. К. Садовського. Займався перекладацькою та літературною працею: досліджував творчість І. П. Котляревського, видав збірки поезій “Хуторні сонети” та “Степові мотиви”. У 1898 р. взяв участь у нелегальному з'їзді таємного товариства “Молода Україна” [2, с. 147-148].

Після повернення до Києва ввійшов до Старої Громади. У подальшому брав участь у роботі революційної української партії, згодом української соціал-демократичної робітничої партії. Через заборону викладацької діяльності працював в управлінні Південно-Західної залізниці, у Київській міській думі. У 1904 р. був обраний секретарем Київського літературно-артистичного товариства.

З початком Української революції з головою поринув у вир подій. Був одним із організаторів Української Центральної Ради (УЦР) і членом Малої Ради, головою шкільної і редакційної комісії. Очолив рух за українську школу [1, с. 169]. Тут І. М. Стешенко здійснив внесок який важко переоцінити. Він узяв участь у процесі офіційного визнання, тобто легітимації УЦР і закріплення офіційного статусу УЦР, який розпочався, коли міська дума м. Києва включила М. С. Грушевського та І. М. Стешенка, впливових членів двох наймасовіших партій УЦР (Товариства українських поступовців і української соціал-демократичної робітничої партії відповідно), до офіційного складу гласних [3, с. 75] таким чином визнавши їх як учасників правових відносин у сфері державного управління саме як представників УЦР, чим включили останню до правового поля.

6 березня 1917 р. заснував і очолив Товариство поширення шкільної освіти в Україні. Як його голова, а також член Всеукраїнської учительської спілки і Київського губвиконкому ради об'єднаних громадських організацій, докладав чимало зусиль для реалізації програми дерусифікації школи, схваленої I Всеукраїнським учительським з'їздом (5-7.06.1917 р.). Одним із найголовніших результатів діяльності Товариства в 1917 р. було проведення з'їзду українських педагогів.

15 квітня 1917 р. І. М. Стешенка було призначено генеральним секретарем освіти. Він обіймав цю посаду спочатку як генеральний секретар, а потім уже як Народний міністр освітніх справ, до відставки кабінету В. Винниченка в кінці січня 1918 р.

Саме результати I Всеукраїнського вчительського з'їзду лягли в основу програми діяльності Генерального секретарства справ освітніх Генерального секретаріату УЦР і Української Народної Республіки (УНР) [4, с. 7].

Зусиллями І. М. Стешенка в 1917 р. було відкрито 39 українських гімназій, з яких 25 – сільські, перший в Україні Народний інститут, Педагогічну академію, Академію мистецтв, Державний народний університет [1, с. 170].

Крім того, І. М. Стешенко почав вимагати від керівництва Київської шкільної округи виконання конкретних заходів щодо здійснення шкільної реформи взагалі та українізації освіти зокрема.

І. М. Стешенко виявив жорсткість у своїх переконаннях і не відступив від мети українізації української школи. Його підтримали інші українські професійні учительські організації, такі як Центральне бюро Всеукраїнської учительської спілки [5, с. 199].

Для І. М. Стешенка це була велика підтримка, адже йшлося не так про конкретних осіб, як про долю національної школи. У цій ситуації генеральний секретар освіти не міг іти на компроміси [5, с. 200-201].

Продовжуючи свою політичну лінію, І. М. Стешенко звертається до УЦР з пропозицією скасувати шкільні округи та запровадити інститут комісарів шкільної освіти, які були б підпорядковані виключно секретарству освіти. За його дорученням Генеральне секретарство почало терміново опрацьовувати законопроект про ліквідацію шкільних округ. До речі, на його розробку воно затратило всього кілька тижнів, і 28 грудня 1917 р. Центральна Рада приймає пропозицію І. М. Стешенка [6, арк. 106].

Важливим напрямом роботи І. М. Стешенка було створення нових закладів освіти на засадах національної школи. І в цій сфері генеральному секретарю разом із соратниками вдалося зробити чимало. Вище вже згадувалося про відкриття Першої української гімназії ім. Т. Шевченка в Києві у березні 1917 р. Того самого року у вересні в Києві було відкрито Другу українську державну гімназію ім. Кирило-Мефодіївського братства, Третю українську гімназію і Четверту українську гімназію (товариством “Просвіта”) на Шулявці. За даними Генерального секретарства освіти, до осені 1917 р. було взято 53 дозволи на відкриття громадських або приватних закладів освіти, зокрема на Київщині – 18, на Полтавщині – 16, на Поділлі – 5 гімназій та 1 реальної школи, на Чернігівщині – 1, на Катеринославщині – 2, на Херсонщині – 5, на Волині – 2. Українські гімназії було відкрито в Харкові, Катеринодарі та в інших містах. І це всього за кілька місяців [7, с. 113-115]. Справді, приклад, вартий наслідування.

У серпні 1917 р. було проведено II Всеукраїнський педагогічний з'їзд та Всеукраїнський професійний з'їзд учителів, де головним завданням ставилося сприяти освітньому розвитку народу шляхом боротьби “з темрявою, що охопила нашу Землю, після чужого панування”. 5 жовтня було відкрито Київський народний університет, а 10 жовтня створена Педагогічна академія, завданням якої стала підготовка вчителів з українознавства. Українознавство стає політикою та філософією не тільки Генерального секретарства освіти, а й усієї УЦР.

Лише за перші три місяці своєї роботи Генеральним секретарство освітніх справ у 1917 р. було відкрито 53 українських середніх школи, в тому числі 3 українські гімназії в Києві. В 1918 р. в Україні діяло 1162 вищих початкових школи. Протягом 1917–1918 рр. українська влада відкрила два університети – в Києві та Кам'янець-Подільську, історико-філологічний факультет у Полтаві, Українську академію мистецтв, Українську академію наук. Діяло понад 100 учительських курсів, 952 “Просвіти”, виходило 63 періодичних видання, побачило світ 1084 найменувань книг українською мовою [8, с. 472-473].

Досить актуальними залишаються й сьогодні педагогічні ідеї І. М. Стешенка про постійне вдосконалення вчителів. Більше того, вони й у майбутньому не втратять своєї цінності. Не на одне десятиліття випереджаючи свій час, І. М. Стешенко вважав, що необхідно створити й таку вищу школу, у якій мають навчатися вчителі за для здобуття вищої педагогічної освіти, а сама по собі педагогічна праця має стати однією з провідних і найбільш пошанованих в Україні і світі.

І. М. Стешенко залишив посаду міністра народної освіти, пішовши у відставку разом з усім кабінетом В. К. Винниченка. 30 липня 1918 р. він був на смерть забитий у Полтаві невідомими злочинцями. Похований на Байковому кладовищі в Києві. За однією з версій, І. М. Стешенко був убитий членами місцевої більшовицької організації за свої проукраїнські погляди і професійну діяльність на посаді генерального секретаря і міністра освіти УНР.

Іван Матвійович Стешенко був одним з найвидатніших синів України і стояв у витоків відродження української національної державності у 1917 р. Він, фактично, розпочав відродження національної української освіти, а ставши керівником освітнього відомства, продовжив цей процес і побудував ефективну і дієву освітню систему. Під його керівництвом Генеральне секретарство, а потім Міністерство народної освіти УНР стало одним з найдієвіших і найбільш розвинутих державних органів УНР доби УЦР. Іван Стешенко за правом заслуговує місце у пам'яті нащадків, як один з видатних державотворців України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Верстюк В. Ф.* Діячі Української Центральної Ради : бібліогр. довідник / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко ; НАН України, Український міжнародний комітет з питань науки і культури. – Київ : [б.в.], 1998. – 255 с.
2. *Український педагог Іван Стешенко : посібник з історії педагогіки / ред. В. Слюсаренко.* – Київ : КМІУВ, 1994. – 220 с.
3. *Верстюк В. Ф.* Українська Центральна Рада : навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / В. Ф. Верстюк ; Міжнар. фонд “Відродження”, Міністерство освіти України. – Київ : Заповіт, 1997. – 344 с.
4. *Сірополко С. О.* Історія освіти в Україні / С. О. Сірополко ; ред. Ю. Вільчинський, Л. Масенко ; Український Вільний Ун-т, Друзі товариства ім. Григорія Ващенка. – Київ : Наукова думка, 2001. – 912 с.
5. *Хроніка // Вільна українська школа.* – 1917. – № 3-4. – С. 197-206.

6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. Ф. 1115. “Українська центральна рада”. Оп. 1. Спр. 1. Постанови центральної ради та її комітету про затвердження інструкції про Комісію для підготовки статуту автономії України, компетенцію та склад Комітету Центральної ради, склад Генерального секретаріату та його статут; витяги з протоколів засідань, обіжники, законопроекти та закони, проекти конституції УНР; статут канцелярії Центральної ради; тимчасовий земельний закон і ін. 272 арк.
7. Хроніка // Вільна Українська Школа. – 1917. – № 1. – С. 63-64.
8. *Литвин В. М.* Історія України / В. М. Литвин. – Київ : Знання, 2006. – 839 с.

ПАНЕЛЬ ІІІ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Бєлєвцева В. В.
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач науковою лабораторією,
НДІ інформатики і права НАПрН України (м. Київ)

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В УМОВАХ ОПТИМІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасний глобалізаційний розвиток світової спільноти ознаменований інтенсифікацією міграційних процесів. За даними Міжнародної організації по міграції (МОМ), в цей час по всьому світу налічується 244 мільйони міжнародних мігрантів (або 3,3% світового населення). Робота є основною причиною міжнародної міграції, і трудящі-мігранти складають найбільшу частку міжнародних мігрантів, головним чином в країнах з високим рівнем доходів і в секторі послуг. На цей час міжнародне переміщення досягає рекордних висот, число внутрішньо переміщених осіб перевищує 40 мільйонів чоловік, а число біженців складає більше 22 мільйонів чоловік [1].

Україна не залишилася в стороні від світових економічних тенденцій, враховуючи прийняття Закону України “Про зовнішню трудову міграцію” Відповідно до даних дослідження, проведеного в рамках проекту МОМ в Україні у 2014–2015 рр., за кордоном перебувають для здійснення трудової діяльності близько 700 тис. громадян України [2].

Економічний словник визначає міграцію як “переміщення людей, працівників, зв’язане, переважним чином, із зміною місця проживання і місця роботи” [3, с. 240]. Стосовно трудової міграції йдеться про заробітки на стороні і про виїзд на короткий час, причому виїзд передбачає повернення або в країну мешкання (зовнішня) або в місто постійного мешкання (внутрішня трудова міграція).

Проаналізувавши роботи вітчизняних і зарубіжних науковців, можна зробити висновок, що трудова міграція має як позитивні, так і негативні аспекти, крім того, “плюси” і “мінуси” будуть різними для країни-реципієнта і для країни-донора [узаг. за 4-6].

До позитивних наслідків трудової міграції для країни-імпортера трудових ресурсів відносяться наступні аспекти: пом’якшення проблеми зайнятості завдяки

ліквідації дефіциту робочої сили; стимулювання додаткової зайнятості, утворення додаткових робочих місць і розвиток інфраструктури, викликаний попитом іноземних робітників на товари і послуги; поліпшення рівня та якості життя населення і розвиток сфери послуг, будівництва і сільського господарства унаслідок невибагливості трудових мігрантів у виборі робіт, малопривабливих для місцевого населення; підвищення якості місцевої робочої сили, оскільки залучення малоосвічених, некваліфікованих трудящих-мігрантів стимулює місцеве населення займатися більш інтелектуальною працею, тобто сприяє їх вертикальній мобільності; висококваліфіковані фахівці, що здобули освіту в інших країнах, приносять приймаючим суспільствам “чистий прибуток”, дозволяючи без попередніх витрат отримати велику віддачу; зростання продуктивності і ефективності праці, підвищення конкурентоспроможності товарів, що випускаються країною, завдяки створюваним нижчою ціною робочої сили мігрантів передумовам для залучення іноземних інвестицій і впровадження нових технологій, мультиплікаційному ефекту за рахунок зростання виробництва і зниженню витрат виробництва; вирішення демографічної проблеми; зростання економічних показників приймаючої країни (сукупний попит; збільшення прибуткової частини бюджету за рахунок зростання вступів від податків і зборів); уповільнення інфляції за рахунок вищої схильності до заощаджень у іноземних працівників; пом'якшення проблеми “старіння нації”, особливо в разі міграції сімей; мігранти збагачують культуру приймаючої країни новими елементами, сприяючи розвитку толерантності серед місцевих жителів.

Проте країна-реципієнт трудових ресурсів неминує зіткнеться і з негативними наслідками трудової міграції, головними з яких будуть: демпінг на ринку праці і у сфері послуг, що призводить до зниження заробітної плати місцевих працівників; посилення конкуренції за робочі місця, ускладнення ситуації на внутрішньому ринку робочої сили і маргіналізація менш кваліфікованих працівників, викликані тим, що мігранти займають робочі місця, виконуючи роботу, в якій могло б бути задіяне місцеве населення; зростання безробіття, викликане масовим припливом мігрантів; мігранти впливають на соціальну інфраструктуру, а також збільшують витрати на соціальні, мовні, навчальні програми, що є причиною виникнення “мігрантських гетто”; зниження ефективності і продуктивності праці в наслідок використанням дешевшої робочої сили; значну частку заощаджень мігранти відправляють на батьківщину, що не сприяє підвищенню їх платоспроможного попиту в приймаючому суспільстві і реінвестуванню капіталу в економіку країни-реципієнта; стихійний приплив трудових мігрантів і відсутність координації пропозиції з реальним попитом на робочу силу призводять до неефективного використання потенціалу мігрантів унаслідок їх концентрації не в галузях і регіонах, що мають потребу в додатковій робочій силі, а там, де можна розраховувати на швидкий і не завжди легальний заробіток; масові економічні (контрабанда, незаконні фінансові операції) і кримінальні правопорушення; поліпшення демографічного положення країн-імпортерів трудових

ресурсів за рахунок міграції не всі дослідники розглядають як позитивний ефект. Джерелом прибутку, на думку окремих авторів, є не праця, а інтелект, праця – лише засіб реалізації інтелекту. Отже, поліпшення демографічної ситуації в країні можливо лише за рахунок залучення “інтелектуальних” трудових ресурсів; негативне відношення місцевого населення до мігрантів в цілому; мігранти можуть повністю заперечувати культуру приймаючої країни, намагатися нав’язати свою власну, провокуючи тим самим міжетнічні конфлікти.

Як і країна-експортер, країна-імпортер трудових ресурсів стикається і з негативними, і з позитивними наслідками трудової міграції. До останніх відносяться наступні аспекти: зниження рівня безробіття і неповної зайнятості в країнах-донорах; творення робочих місць, підвищення рівня життя населення і зниження рівня бідності завдяки інвестуванню мігрантами і фірмами-посередниками грошових коштів в народне господарство країни походження. Крім того, грошові перекази підсилюють позиції національної валюти, згладжують коливання зовнішньоторговельної кон’юнктури, прискорюють темпи зростання ВВП і ВНП, збільшують золотовалютні ресурси; підвищення кваліфікації трудових мігрантів, що працюють за кордоном, придбання ними нових виробничих і організаційних навиків, що наводить до підвищення ефективності і продуктивності праці надалі. Перебування в країні з більш передовими технологіями, вищими вимогами до виробничих процесів, вищими трудовими стандартами, підвищує загальноосвітній і культурний рівень мігрантів, вони отримують досвід і знання, які згодяться їм на батьківщині; працевлаштування мігрантів з низьким рівнем освіти; створення бізнесу у сфері послуг країни-реципієнта; накопичення стартового капіталу для створення малих і середніх підприємств після повернення мігранта додому, що сприяє формуванню в країні-донорові середнього класу; можливість для мігрантів брати участь в так званій “етнічній економіці” приймаючої країни, орієнтованої на споживачів-земляків; виникнення спільних підприємств, збільшення товарообігу між країною-експортером і країною-імпортером трудових ресурсів.

Підсумовуючи позитивні та негативні наслідків трудової міграції, як для країн-експортерів, так і для країн-імпортерів трудових ресурсів, слід зазначити, що українське законодавство з питань міграції потребує значної нормотворчої діяльності щодо приведення у відповідність до нього чинного міжнародного законодавства, а також розробки нових нормативно-правових актів, необхідних для його реалізації з урахуванням сучасних світових тенденцій у міграційній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Доклад Международной организации по миграции о мировой миграционной ситуации “Отчет мировой миграции 2018”. URL: <http://mipas.lt/ru/2018/01/30>
2. Міграція в Україні: цифри і факти. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf

3. *Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б.* Современный экономический словарь. – Москва : ИНФРА-М, 2010. – 6-е изд., перераб. и доп. – 512 с.
4. *Римаренко Ю.* Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри. – Київ, 1998. – 912 с.
5. *Романюк М.* Міграції населення України за умов перехідної економіки : Методологія і практика регулювання. – Львів : Світ, 1999. – 292 с.
6. *Чехович С.* Міграційне право України : підруч. – Київ : Школа, 2003. – 260 с.

Білозьоров Є. В.
кандидат юридичних наук, доцент
заступник директора навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Від часу проголошення незалежності в Україні здійснено цілу низку важливих кроків щодо реформатування юридичної науки у відповідності з потребами практики, формування власної моделі юриспруденції, яка б забезпечила відповідні умови для національного державотворення, культурного відродження правових звичаїв та традицій українського народу. В умовах сьогодення, саме ці чинники сприяють процесу входження України у світ як самостійного, дієздатного, конкурентоспроможного суб'єкта міжнародної діяльності та надійного партнера.

На сьогодні розвиток юридичної науки обумовлений інтеграційними та глобалізаційними процесами, що відбуваються в Європі та світі, її переходом від методологічного монізму до світоглядно-методологічного плюралізму. Це у свою чергу викликає необхідність концептуального перегляду традиційних уявлень про державно-правові закономірності та поглибленого осмислення ролі правознавства у сучасному суспільстві. Глибокий аналіз усіх явищ, визначення принципів орієнтирів подальшого розвитку юридичної науки є найважливішим напрямом наукових досліджень, основою ефективності яких має бути методологія правознавства. Тому формування методологічної системи є першочерговим завданням сучасної юриспруденції.

Актуальність теми дослідження зумовлена як тими процесами, які відбуваються у правовій реальності сучасних країн світу та України, зокрема, глобалізацією, гуманізацією, інтеграцією у міжнародне й європейське право, становленням громадянського суспільства, формуванням української правової доктрини, так і потребами їх філософсько-правового осмислення методологічного забезпечення, розробки науково обґрунтованих шляхів подальшого правового розвитку правової системи України.

У розв'язанні цих та інших правових проблем важко переоцінити роль і значення методології юридичної науки, яка зі світоглядних позицій закладає основи

сучасного праворозуміння, наукознавчого осмислення нового етапу розвитку правознавства.

Реалізація методологією права свого призначення у системі юридичних наук можлива, у першу чергу, на основі виокремлення таких засад здійснення юридичних наукових досліджень, які визначають їх “орієнтири”, пріоритетні напрями та “формати” наукових розвідок правової реальності, впливу права на формування суспільного порядку в його єдності та взаємодії з іншими соціальними регуляторами. Проте, гносеологічна та епістемологічна проблематика права на сьогодні ще досить обмежено представлена у вітчизняній юридичній науці, оскільки правові дослідження здебільшого спрямовані на постановку та вирішення онтологічних питань правової реальності.

Зважаючи на те, що досить тривалий час методологічна традиція вітчизняної юридичної науки формувалася та розвивалася переважно на засадах моністичного праворозуміння, зокрема, домінування позитивізму, виникає потреба у переосмисленні певних державно-правових явищ.

Методологія сучасних правових досліджень характеризується такими ознаками як охоплення різних форм теоретичного пізнання державно-правової дійсності, оптимізацією пізнавального інструментарію, впливовістю на рівень розвитку правової науки у цілому, зумовленістю світоглядними, філософськими та наукознавчими підвалинами юридичної науки ХХІ ст., новітньою науковою картиною світу права, тенденціями розвитку останнього.

Тому сучасна юридична практика вимагає від юриспруденції постійного вдосконалення методології. Очевидно, що для сучасної юридичної науки необхідно оновлення інструментарію дослідження. Успіх вирішення будь-якої проблеми залежить від наявності та ступеня розробленості методологічних передумов. За їх відсутності практичні дії виявляються або даремними, або небезпечними, породжуючи неочікувані наслідки, або ж узагалі – протилежні поставленим цілям [1, с. 14]. Результати наукової та практичної діяльності людей є наслідком не лише того, хто діє або на що спрямовано пізнавальну діяльність, а й того, яким методологічним інструментарієм здійснюється сам пізнавальний процес [2, с. 210].

На думку Ю. С. Шемшученка та В. Д. Бабкіна, до фундаментальних проблем юридичної науки під кутом зору демократичної трансформації українського суспільства належить розроблення методології юридичних досліджень, об’єктивне вивчення історичного досвіду у галузі державно-правового будівництва. Істотного оновлення потребує методологія вітчизняного правознавства у напрямі наближення до найбільш вагомих загальноновизнаних досягнень європейської та світової наукової думки [3, с. 6].

Нині є всі підстави стверджувати, що найважливішим досягненням у розробці методологічних проблем у правовій науці України є шлях утвердження як світоглядних орієнтирів основних загальнолюдських цінностей – засад демократичної, правової, соціальної держави, соціальної справедливості, гуманізму, поваги до

людської гідності, прав і свобод людини та громадянина. У цьому контексті постає завдання завершення процесу переходу наукових юридичних досліджень на сучасні методологічні орієнтири, які знайшли своє закріплення у чинній Конституції України.

Основним компонентом методології сучасного правознавства, на нашу думку, визначальним за своїм евристичним потенціалом є методологічні підходи щодо інтерпретації яких склалися різні наукові позиції.

Методологічні підходи займають окреме визначальне місце за своїм евристичним потенціалом у структурі методології сучасного правознавства. Крім того, методологічний підхід є одним із основних складових елементів парадигми та розглядається як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об'єднує різноманітні методи, певним чином пов'язаних між собою, серед яких один або кілька є основними, а всі інші підпорядковуються їм та мають допоміжний характер.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки уявляється за доцільне використовувати не окремо взятий підхід до дослідження правової дійсності, а їх певну сукупність, що сприятиме вирішенню різнопланових дослідницьких проблем (аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, системний, феноменологічний, функціональний та інші).

При цьому, привертає увагу діяльнісний підхід, застосування якого поряд із системним, функціональним, іншими перевіреними практикою підходами, виявляється значною мірою актуальним, ефективним, особливо у поєднанні з іншими методологічними прийомами, таким, що дозволяє проникнути у глибину сутнісних властивостей правового явища [4, с. 35].

Поняття “діяльнісний підхід” у широкому розумінні означає, що в основу методології досліджень покладено категорію “діяльність” як специфічну форму суспільного буття людей, що полягає у цілеспрямованому перетворенні природної та соціальної дійсності. Такий специфічний характер діяльності дає змогу її суб'єкту вийти за межі будь-якої ситуації, вписуючи діяльність у широкий контекст суспільно-правового буття.

Таким чином, діяльнісний підхід необхідно включити до методології сучасного правознавства в якості “інструменту” дослідження державно-правової дійсності. Він є комплексною стратегією вивчення предмета сучасного правознавства, основним елементом якого є діяльнісний метод (який передбачає вивчення всіх державно-правових явищ через призму активної взаємодії суб'єкта з об'єктом), що застосовується у поєднанні з іншими загальнонауковими та спеціальнонауковими методами. Особливою цінністю цього методологічного підходу є те, що він дозволяє зосереджуватися не тільки на праві, але й вивчати його оточення, за допомогою чого право занурюється в історію та соціум і являє собою невідокремлену частину суспільства. Його впровадження дозволить розширити рамки методологічного плюралізму, якого так потребує сучасна юридична наука.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении // Правоведение. 2001. № 4. С. 14-22.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Х. : Консум, 2006. 656 с.
3. Бабкін В. Д., Шемшученко Ю. С. Юридична наука України на сучасному етапі // Правова держава. 2005. Вип. 16. С. 5-9.
4. Гусарев С. Д., Білозьоров Є. В. Методологічні засади використання діяльнісного підходу у сучасному правознавстві // Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 31-41.

Булда А. А.
*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

Корецька А. С.
*викладач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВознавців

Актуальною проблемою сучасної вітчизняної юридичної науки та освіти є визначення проблеми і перспектив її інтеграції в європейський науковий і освітній простір.

Інтернаціоналізація вищої освіти – це посилення міжнародної складової в діяльності українських ВНЗ. Основними її складовими є: розвиток міжнародної співпраці через програми академічного обміну (академічна мобільність студентів та викладачів), впровадження СК І С, спрощення процедури визнання документів про освіту, розвиток програм для навчання іноземних студентів, розвиток міжнародної співпраці в науковій і дослідницькій сферах.

Закон України “Про вищу освіту” містить важливі правові норми які декларують і регулюють міжнародне співробітництво.

При збереженні національного суверенітету в галузі освіти і його національного розмаїття, інтернаціоналізація освіти є ключовим фактором його трансформації в розвинених країнах в останні десятиліття. Процес інтернаціоналізації неухильно посилюється, його значення зростає, в різних країнах інтернаціоналізація розвивається в різних формах. Згідно з визначенням, прийнятим в дослідженнях ОЕСІ\

інтернаціоналізацію освіти (Internationalization of higher education) на національному, секторальному і інституціональному рівнях прийнято розуміти як процес, при якому цілі, функції і організація надання освітніх послуг набувають міжнародний вимір. Поняття інтернаціоналізації в сфері вищої освіти в міжнародній практиці зазвичай включає в себе два аспекти: “внутрішню” інтернаціоналізацію [internationalization at home] і “зовнішню” інтернаціоналізацію або освіту за кордоном, транскордонну освіту [education abroad. across borders. cross – border education].

Інтернаціоналізація освіти включає такі форми міжнародного співробітництва:

– індивідуальна мобільність: мобільність студентів або професорсько-викладацького складу в освітніх цілях;

– мобільність освітніх програм та інституційна мобільність; формування нових міжнародних стандартів освітніх програм;

– інтеграція в навчальні програми міжнародного виміру та освітніх стандартів;

– інституційне партнерство, створення стратегічних освітніх альянсів.

Програми ERASMUS. SOCRATES заохочують студентів та викладачів до мобільності та обміну, що є показником інтернаціоналізації та інтеграції у галузі вищої освіти Європи. Інтернаціоналізація вищої освіти – це як регіональний, так і інтернаціональний феномен, що розвивається з великою швидкістю.

Інтернаціоналізація вищої освіти в ЄС також відображає загальне покращання європейського ринку праці, коли майбутня професійна кваліфікація вимагає не лише формальних академічних знань, а й також загальної культури.

Процес інтернаціоналізації вищої школи складний і суперечливий. Існує безліч невирішених проблем: відсутній належний баланс між його економічними, політичними і культурно-освітніми складовими; далека від реалізації Ідея “єдиного освітнього ринку”; не вирішено багато питань планування та управління; є потреба більшої інтернаціоналізації програм навчання; актуальна задача “конвертованості” дипломів; загострена проблема діалогу культур; недостатньо розвинені інформаційно-комунікативні технології і т.д. [1].

Інтернаціоналізація вищої освіти – вірна ознака радикальних суспільних змін. Вивчення ІВО дозволяє прогнозувати зміни в структурі, змісті, управлінні, фінансуванні вищої освіти, Інтернаціоналізація – зрима межа посилення світової взаємозалежності в сфері освіти і інструментів гармонізації подібної взаємозалежності.

Необхідний порівняльний аналіз основних чинників інтеграції вищої освіти. Фактори розподілені на чотири основні групи: економічні, політичні, культурні, педагогічні. Економічні чинники пов’язані як з прямими фінансовими вигодами (доходами від справляння плати за навчання іноземців, наприклад), а також непрямыми економічними вигодами, перш за все підвищенням кваліфікації випускників вузів як умовою економічного прогресу. Політичні чинники визначені

геополітичними інтересами, питаннями безпеки, ідеологічного впливу і т.д. Культурні фактори зумовлені важливістю міжкультурного діалогу. Педагогічні чинники впливають на функції і зміст інтернаціоналізації вищої освіти.

Важливим аспектом в діяльності і розвитку вищих навчальних закладів, є реалізація концепції правової освіти в Україні як актуального напрямку формування громадянського суспільства, правової держави. І звичайно одним із головних чинників розвитку правової освіти є її інтернаціоналізація.

Інтернет, можливості дистанційного навчання, інформатизаційний бум, різке зростання соціальної динаміки і зміна соціокультурного контексту ламають традиційні уявлення про процес отримання і засвоєння знання. Так звані масові відкриті он-лайн курси (МООС), інтернаціоналізація вищої освіти, студентська та викладацька мобільність тощо генерують потребу у переосмисленні відповідей, які сфера освіти здатна надати викликам сьогодення.

Нова інтерпретація основних компонентів освіти, уточнення її функцій, “свіже” осмислення змісту і якості навчання, зміна відповідних пріоритетів освіти ведуть до необхідності пошуку оновлених підходів до створення навчальних програм. Віднині інтернаціоналізація вищої освіти - це повноцінна складова простору вищої освіти. Стратегічні плани розвитку університетів, заходи національної політики, міжнародні угоди і наукове співробітництво підкреслюють важливість позиції інтернаціоналізації в просторі вищої освіти і, відповідно, потребують в зв'язку з цим кореляції змісту навчальних інструментів. Вища освіта, яка, по суті, є освітою “елітарною”, вимагає масштабного погляду на виклики сучасності, здатності панорамно мислити, об'єднувати фрагменти знань в єдиний цілісний світогляд. Очевидно, що вища юридична освіта може стати в сучасному світі важливим чинником конституювання суспільства, інструментом дипломатії, гарантом національної безпеки. Всесвітній, міжкультурний, глобальний вимір вищої юридичної освіти потребує нового погляду на блок публічно-правових дисциплін, які покликані досліджувати сектор суспільного життя, пов'язаний із забезпеченням порядку і меж втручання в сектор приватного. Сьогодні персональні національні границі є дуже складними, розмитими. По відношенню до різних держав індивід може мати різні обов'язки. Для вирішення глобальних проблем, зокрема, таких як охорона навколишнього середовища, забезпечення приватності інформаційного простору, боротьба з тероризмом тощо люди вступають до асоціацій, утворень, межі яких складні, багатоваріантні і залежать від характеру проблем [2].

Сьогодні ведеться доволі жвава наукова дискусія щодо того, як впливає інтернаціоналізація вищої освіти на інтеграційні процеси, які форми її прояву та впливу на вітчизняні ВНЗ? Світова наукова спільнота виокремлює різні підходи до визначення поняття інтернаціоналізації освіти. Часто інтернаціоналізація розглядається як “процес впровадження міжнародного аспекту дослідницької, освітньої та обслуговуючої функції вищої освіти”. Досліджуючи суть

інтернаціоналізації, дослідники вказують, що інтер-націоналізація далеко не новий термін, хоча у сфері освіти він почав використовуватися тільки з початку 1980-х років. Інтернаціоналізація освіти супроводжується посиленням міжнародної складової розвитку її окремих елементів – національних, регіональних, освітніх систем. В процесі інтернаціоналізації відбувається формування нового міжнародного освітнього середовища, де в найбільш ефективних формах могли б реалізуватися національні інтереси учасників, які діють в ньому, і можуть долучитися до загального пошуку вирішення проблем, які мають життєво важливе значення для людської цивілізації в цілому. Правники-педагоги виділяють такі компоненти інтернаціоналізації вищої освіти та науки, як міжнародні дослідження та публікації, студентська та викладацька мобільність, ступінь мобільності, іноземні студенти, міжнародні навчальні програми. Зважаючи на це, варто звернути увагу саме на важливість інтернаціоналізації юридичної науки і освіти, так як подальший розвиток правничої освіти має бути спрямований на підготовку правника відповідно до його фундаментальної ролі – утвердження верховенства права через захист прав і свобод людини. Такий розвиток має здійснюватися шляхом: розуміння професії юриста як такої, що спрямована на захист прав і свобод людини; визначення стандарту правничої освіти як необхідного обсягу знань про доктрини, принципи та інститути, а також необхідного обсягу юридичних навичок, компетентностей, обізнаності щодо питань етики та прав людини, якими повинен оволодіти студент; гарантування якості юридичної освіти; гарантування незалежного та прозорого механізму доступу до правничої професії; гарантування якості правничої науки та ін. [3].

Аналізуючи дослідження вітчизняних вчених, що стосуються даної проблематики, можна виокремити такі позитивні сторони інтернаціоналізації вищої освіти та її впливу на процеси європейської інтеграції: модернізація навчальних програм, обмін науково-педагогічними кадрами сприяє модернізації й підвищенню якості підготовки кадрів, здатних діяти в міжкультурному професійному середовищі; підвищення якості наукових досліджень; інтернаціоналізація спонукає до постійного пошуку з метою забезпечення конкурентоздатності випускників; поширення власних цінностей і формування позитивного іміджу країни; міжнародна вища освіта є вагомим джерелом прибутку для національних економік; сприяння культурній експансії [4].

Таким чином, інтернаціоналізація, яка здійснюється в процесі міжнародного співробітництва науковців різних країн та інститутів, що представляють різні наукові школи, галузі знань і напрями досліджень, є вимогою часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Левченко Т. І. Європейська освіта: конвергенція та дивергенція. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 655 с.

2. Харитонова О. Глобалізація та інтернаціоналізація вищої освіти у вимірі публічно-правових досліджень. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.
3. Сопілко І. М., Череватюк В. Б. Інтеграція в європейський науковий і освітній простір: очікування для молодих вчених і студентів // Юридичний вісник. – № 3 (44). – 2017.
4. Нітенко О. В. Інтернаціоналізація вищої освіти як фактор розвитку університету / О. Нітенко // Освітологічний дискурс. – 2015. – № 2 (10). – С. 206-215.
5. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. Проект. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249321194&cat_id=244277212

Бучма О. В.
кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

Гнинюк Р. Ю.
магістрант спеціальності “Правознавство”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СТАНУ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Останнім часом відносно нове поняття безпеки в кібернетичному просторі або кібернетичної безпеки все більше актуалізується та розглядається як стратегічна проблема держави. Діяльність комерційних структур, робота урядів та забезпечення системи національної безпеки держав з кожним роком все більше залежать від інформаційних технологій та ІТ інфраструктур кіберпростору. Тотальна інформатизація всіх сфер діяльності суспільства, відсутність кордонів в кібернетичному просторі призвели до драматичного збільшення кількості загроз, актів кібертероризму та кіберзлочинів у всьому світі.

Забезпечення національної безпеки зміщується у бік не стільки декларованої, скільки реально розглядуваної проблеми. Ліпкан В. та Діордіца І. відзначають, що це обумовлено активізацією зовнішніх загроз безпечного розвитку України: посиленням мілітаризації держав у регіоні, використанням положення енергетичної та торговельно-економічної залежності нашої країни, посиленням економічного та інформаційного тиску на неї тощо. Разом із тим, зовнішні загрози посилюються наявністю внутрішніх викликів національній безпеці, зокрема, йдеться про розбалансованість та незавершеність системних реформ, зниження обороноздатності держави, боєздатності Збройних Сил України, незадовільний стан фінансування, складне економічне становище [6].

Розуміючи сучасний стан та актуальність проблеми забезпечення кібернетичної безпеки, більшість країн світу проводять комплексні заходи щодо безпеки в кібернетичному просторі. Ці заходи пов'язані перш за все з розробкою та вдосконаленням нормативно-правової бази, що регулює питання сфери кібербезпеки. Також створюються відомчі та державні структури, що відповідають за забезпечення кібернетичної безпеки. Спеціальні служби різних країн вивчають методи діяльності хакерських груп, а іноді навіть активно співпрацюють з ними, використовуючи їхні знання та навички при проведенні кібернетичних операцій, пропонуючи їм натомість лояльність та захист. Тому проблема забезпечення кібернетичної безпеки в державі є доволі важливим та складним питанням, а зневажливе ставлення до цього питання може призвести до непередбачуваних наслідків. За роки незалежності України, зазначає М. Кропивницький, питання кібернетичної та інформаційної безпеки розвивалося за залишковим принципом. Нормативно-правові документи з регулювання цієї сфери розроблялись безсистемно, не рідко базувались на застарілих радянських нормах та вступали у протиріччя один з одним. Це призвело в свою чергу до гнітючого становища в системі кібернетичної безпеки та інформаційно-комунікаційних технологій взагалі [7].

Впродовж останніх років Україна робить певні кроки у напрямку розбудови інформаційного суспільства, забезпечення кібербезпеки та боротьби з кіберзлочинністю. Нормативно-правову базу у цих сферах діяльності складає: Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, ратифікована Законом України від 7.09.2005 року № 2824-IV; Закони України “Про інформацію”, “Про основи національної безпеки України”, “Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України”, “Про телекомунікації”, “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”, “Про доступ до публічної інформації”, “Про оборону України”, “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”, “Про об'єкти підвищеної небезпеки”; Укази Президента України, зокрема про: Доктрину інформаційної безпеки, Стратегію національної безпеки України та Воєнну доктрину України; окремі положення Кримінального Кодексу України, окремі Постанови Кабінету Міністрів та Рішення РНБО України.

При цьому ключова роль у забезпеченні кібербезпеки покладається на:

1) Закон України “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”, який регулює відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та ІТ систем;

2) Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007–2015 роки” [8] у запропонованих змінах до якого указується на необхідність створення національної системи кібербезпеки;

3) Закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”, який набере чинність 09.05.2018, яким має бути запроваджено низку термінів,

пов'язаних із кібербезпекою, чітко визначено об'єкти та суб'єкти кібербезпеки та кіберзахисту, принципи кібербезпеки, національна система кібербезпеки.

Практичними кроками щодо реалізації чинної нормативно-правової бази стало створення 2007 року в складі Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації (ДССЗІ) України Центру реагування на комп'ютерні інциденти. На виконання статті 35 Конвенції про кіберзлочинність у червні 2009 року при Службі безпеки України на базі спеціального підрозділу для боротьби з кіберзагрозами утворено Національний контактний пункт формату 24/7 щодо реагування та обміну терміновою інформацією про вчинені кіберзлочини. Окрім цього, Указом Президента України “Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році” від 10 грудня 2010 року № 1119/2010 ухвалено рішення щодо початку створення Єдиної загальнодержавної системи протидії кіберзлочинності. Іншим Указом Президента України “Про внесення змін до деяких законів України про структуру і порядок обліку кадрів Служби безпеки України” від 25 січня 2012 року №34 у структурі СБ України створено Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки. З огляду на ступінь та динаміку поширення комп'ютерних інцидентів теренами України в липні 2010 року в структурі МВС України на базі Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, утворено новий структурний підрозділ – Департамент боротьби з кіберзлочинністю і торгівлею людьми [3].

Сьогодні фахівці з кіберзахисту від ДССЗІ, СБ та МВС України стикаються у своїй роботі з численними труднощами, не маючи змоги самотужки розібратися з усіма проявами внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці України в інформаційному та кіберпросторі. Через це їм доводиться дедалі активніше шукати шляхи співробітництва з аналогічними організаціями світового співтовариства, використовуючи для цього всі наявні можливості й механізми, які є в розпорядженні кожної з країн [1].

Ще однією з головних актуальних проблем, яку визначає у своїй праці Дубов Д.В., є “незадовільне кадрове забезпечення відомств відповідними фахівцями у сфері інформаційної безпеки”, про що зазначається у аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України “Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України” [5]. незважаючи на те, що ціла низка вищих навчальних закладів України здійснює підготовку фахівців за різноманітними спеціальностями галузі знань 1701 “Інформаційна безпека”. Аналіз недавно введених галузевих стандартів вищої освіти у галузі знань 1701 Інформаційна безпека, зокрема, освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ) та освітньо-професійної програми (ОПП) [4] за напрямом 6.170101 “Безпека інформаційних і комунікаційних систем” показує, як зазначають В. Бурячок, В. Богуш, що професійні компетентності, задекларовані в цих галузевих стандартах, недостатньо враховують стан та перспективу розвитку методів та засобів забезпечення кібернетичної безпеки.

Тому проблема побудови профілю навчання бакалаврів, спеціалістів і магістрів щодо кібернетичної безпеки відповідно до найновіших досягнень у галузі розбудови кібернетичного простору та забезпечення кібернетичної безпеки вважається авторам надзвичайно актуальною [2].

Отже, впродовж останніх років Україна зробила чи малий вклад у забезпеченні кібернетичної безпеки шляхом створення нормативно правової бази для забезпечення даного сектору безпеки, створено спеціальні органи та підрозділи : Центр реагування на комп'ютерні інциденти, Національний контактний пункт при СБУ, Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки при СБУ та Департамент боротьби з кіберзлочинністю і торгівлею людьми при СБУ. Проте залишається ще ряд проблем, які потребують термінового вирішення, одне з головних, це достатній рівень фахової підготовки співробітників у сфері інформаційної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА :

1. 11-12 лютого в Україні пройшли Консультації експертів “Україна – НАТО” з питань кібернетичного захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zik.com.ua/ua/news/2010/02/12/216707>.
2. *Бурячок В., Богуш В.* Рекомендації щодо розробки та запровадження профілю навчання “Кібернетична безпека” в Україні// Український науковий журнал інформаційної безпеки, 2014. – 2 вид-во. – С. 128.
3. *Бурячок В. Л., Толубко В. Б., Хорошко В. О., Толюпа С. В.* Інформаційна та кібербезпека : соціотехнічний аспект : підручник. – Київ, 2015. – С. 17.
4. Галузевий стандарт вищої освіти України з галузі знань 1701 Інформаційна безпека за напрямом підготовки бакалавра 6.170101 Безпека інформаційних і комунікаційних систем. Освітньо-кваліфікаційна характеристика. Затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України 9 липня 2010 р. № 687.
5. *Дубов Д. В.* Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України. Аналітична доповідь. / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван. – Київ : НІСД, 2011. – 30 с.
6. *Ліпкан В., Діордіца І.* Національна система кібербезпеки як складова частина системи забезпечення національної безпеки України // Інформаційне право. – № 5. – 2017. – С. 174.
7. *Кропивницький М.* Кібербезпека в Україні: 2016 та прогнози на майбутнє : матеріали Всеукраїнської науково-технічної конференції 23-25 листопада. – 2016. – С. 21.
8. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: за станом на 09.01.2007р. / Закон, затверджений ВР України 09.01.2007 № 537-V. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>. – Офіц. вид. – Київ : Відомості Верховної Ради України від 23.03.2007.
9. *Ткаченко В. І.* Шляхи формування системи забезпечення національної безпеки / В. І. Ткаченко, Є. Б. Смірнов, О. О. Астахов // Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. – 2015. – № 2. – С. 3-8.

*Варзар І. М.
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПОЛІТОЛОГО-КРАТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ ПОВСЯКЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ОБЛАШТУВАННЯ КРАЇНИ

Виклад матеріалу витримано у концептиці засадованої мною два десятиліття тому нової політичної науки – *політичної кратології* [2, с. 144-145], яка досі ще перебуває “в роботі” та яка існує і діє у тріаді з політологією і етатологією (державознавством). У цьому зв’язку варто зазначити таке: політологія вивчає історію та процес завоювання кимсь влади в країні, її утримування, а політична кратологія опікується структуруванням влади та логікою її застосування. Тобто *політологія* займається владою, *політична кратологія* – владарюванням, а *етатологія* забезпечує політико-правовий та інституційний супровід життєтворчості політичної сфери.

Сформульований концепт дещо “спрямляє” й “коригує” в теорії й методології інтерпретації запропонованої “*політико-кратологічної моделі держави*” із контексту основного закону політичної кратології – *діалектики співвідношення інститутів “поділ політичних влад” та “розподіл політичний повноважень властей”*. Політико- і державотворчий потенціал означених конструктів найчіткіше втілюються в епістемах (1) структурування політичних влад в суспільстві (а не в державі!), (2) локалізації держави в інституційному контексті політичної сфери та, зрештою, (3) об’єктивації інституційної фрейми згаданого тільки-но основного закону політичної кратології, об який найперше “спотикається” будь-яка нова політикумна команда, опиняючись у владного пульта країни.

Три інтерпретаційні тези про актуальний зміст даних політико-правових матеріалів.

Теза перша. Чи все достеменно ясно нашій сучасності в естві та навколо феномену “держави”? Держава, зазначав ще двісті років тому Гегель, “перебуває у світі, а отже, – у сфері свавілля, випадку, облуди та ... викривлень багатьох її сторінок” [5, с. 285]. У світовій політичній історії та практиці соціумо- і державотворення найтипівішими з тих викривлень смислосмісту держави є 1) перенесення сутнісного акценту з *політичного інституту* (“Гетьманат П. Скоропадського”) на чийось “*персональну геополітичну власність*” (“держави М. Каддафі”), а найчастіше – 2) *ототожнення держави то з країною, то з суспільством*. Оскільки останнє свавілля неприховано присутнє в середовищі пересічних українців, наукових еліт та урядовуючих політиків, – якось ... незручно провести одну паралель. А. Дж. Тойнбі у міжвоєнні роки ХХ ст., по кілька разів

перебуваючи в азійських країнах (Індія, Японія, Індонезія та ін.), – як у пересічних людей, так і в елітних осіб, – спостерігав у них примітну рису політичного мислення: “...усі вони, представники місцевих спільностей, чітко сприймають *свою країну* ... як землю обітовану, а *державу в ній*, – як указуючу мету історичного прогресу” [8, с. 281]. На жаль, нам ще треба доробитися до настання візій на практиці цієї паралелі.

Теза друга. Для розуміння сенсозмісту запропонованої політико-кратологічної моделі вдамся до “експлікації для себе” двох здоровоглуздівських ідеологем. Пригадаймо словесну назву першого параграфу “Програми дій Уряду Ю. Тимошенко” (від квітня 2005 року): “Держава, в якій ми живемо”. “Виходить нісенітниця, – відгукнувся я невдовзі, – усі нормальні люди планети живуть у країнах, а ми – в державі” [3, с. 37]. Інша здоровоглуздівська ідеологема є ще більш переконливою для “бідних розумом” народних елітників. Йдеться про каскадну диференціацію генетично споріднених сутностей за логікою так званої “російської мотрійки”, – коли із надр великої фігури виходить менша, а з останньої – ще менша фігурка.

Тепер “розставляю пріоритети” у *фреймі*, яка самостворилася (англ. *framme* – рамка, межі): найкрупніша фігура – це *країна* (геополітичне поняття); середньовелика фігура – *суспільство* (політико-соціологічне поняття); найменшою ж фігуркою є *держава* (політико-інституційне поняття). Але держава, водночас (як я для себе встановив), є й “найпотужнішим урядовуючим феноменом, що складається, в основному, з чотирьох інститутів, – політико-правлінських, організаційно-управлінських, правосудочинських й адміністративно-регулюючих, які й організують соціально-реформаційні та модернізаційні процеси в країні” [3, с. 37].

Звідси – один гносеологічний крок до встановлення (для себе і для світу) загальної кількості політичних влад в будь-якій країні, за будь-якої форми політичного правління та в контексті будь-якої моделі держави, – три або чотири? Конституція України усіх досі відомих варіантів (після 1996 р.) фіксує давні сперечання й позитивні здобутки світових і вітчизняних класиків: три влади (ст. 6) – і крапка. Підтекстуально інде “чути” й посилання на Ш.-Л. Монтеск’є (“Про дух законів”, 1748 р.): мовляв, він теж називав три влади, і не більше.

Час на це питання подивитися критично-історіологічним чином, та у подвійному ракурсі. *По-перше.* Монтеск’є вів мову не про загальну кількість політичних влад, а лише про ті з них, які підлягають кратологічним препараціям, – скороченням/збільшенням їхньої кількості, волонтарними остракуваннями сили впливу на стан справ в країні одної влади на користь іншої і тому подібне. *По-друге.* Кількість влад і модус їхньої кратологічної співкореляції завше і скрізь залежали від того, хто є верховним політичним сувереном в даній країні. Відреставруємо думку Монтеск’є:

1) в монархічній країні верховним сувереном, звісно, є монарх, який править іменем Бога, а тому остракістськи тими владами “оперувати” можна лише трьома з них, – виконавською, законодавчою та судовою. Та й ними усіма монарх міг

маніпулювати, ліквідувати та волонтарно “наповнювати змістом під себе” (А. Рішельє). Тому лише “типовий” монарх міг і може йменувати себе “главою держави”;

2) в республіканській країні, де верховним сувереном є народ, політичних влад має бути не менше чотирьох: правлінська, виконавська, законодавча, судова, і аж ніяк не можна котру з них “поприховувати”, котроюсь – маніпулювати.

Мої тематичні розвідки у цьому “політолого-кратологічному квадраті” – в якості теоретичної новели – нещодавно зафіксували в енциклопедичному виданні з проблем історії політичної думки [7, с. 109-110].

Тезу третю складає певно суб’єктивний перелік “абсолютних табу” та “типових евфемізмів”, які адекватно істині (як на погляд автора) окреслюють образ держави в абстрактно взятому демократичному суспільстві. Перелічені нижче табу та евфемізми заледве обрамлюють давньолатинську фрейму: “*Forma dat esse rei*” (форма надає речі буття). Внутрішній же зміст цих застережень являє собою синтез інституційних установок, професійних орієнтацій і етико-ментальних якостей державних службовців та інших кадрових посадовців інституційних секторів політичної сфери суспільства в умовно взятій до аналізу країні. Та синтеза в кожній країні конституюється поступово та лише в міру політичного змужніння аборигенно-тамтешнього народу. А тому, зазначав Гегель, “було б безглуздо нав’язувати [тому народів] ті установи, до яких він не прийшов шляхом власного розвитку” [5, с. 383].

Двогруповий перелік табу та евфемізмів подаю короткими номінативними реченнями, в яких синтезується, – але далеко не вичерпується, – світовий політико-кратологічний досвід. У групі табу 1) державі безапеляційно заборонено “підім’яти під себе” країну, суспільство, політичні партії та соціогромадянські формації; 2) у держави не може бути “своєї”, інституційованої економічної власності; 3) держава не може бути єдиним в країні джерелом права. У групі евфемізмів основні акценти я переносу з інституційних правил – на екстремні ситуативи. Серед них – і такі, як-от: 1) навіть найвищим політикумним особам не дозволено порушувати вимоги наукового закону про діалектику співвідношення інститутів “поділу політичних влад” та “розподілу повноважень політичних властей” (звісно, окрім випадків настання форс-мажорних ситуативів); 2) при комплектації кадрово-інституційного апарату будь-якої області державної політики переваги й пільги – тільки тим “раціональним бюрократам” М. Вебера, які в змозі ствердно відповідати на “істинно патріотичне запитання” Н. Макіавеллі: “...що ти зробив для своєї країни?!” [1, с. 219]; 3) повсякчасне державотворчо-кратологічне облаштування, системне реформування та цивілізаційна модернізація країни важливо доручати кадрам, які здатні професійно урядувати суспільними справами на теоретичних засадах соціально-політичних наук і норм позитивного права. (Винятки із ситуативу можливі лише у, – на жаль, частих, – випадках, коли народ демократичним чином “висунув на владу” того, “кому Бог дав посаду разом з розумом”, – як колись жартома зазначав Гегель.

Викладені вище ідейні епістеми, теоретичні політологими та кратологічні праксеологими у найлапідарнішому обсязі аплікую до трьох – уже апробованих світовим політичним досвідом – моделей держави. Модус викладу матеріалу обираю найбільш нейтральний – хронологічний.

Модель політичної держави Т. Гоббса. Теорію та мотиви розробки проблеми викладені ним 1668 року в другому, латинському виданні трактату “Левіафан”. Великобританська обстановка між двома різнотиповими революціями – між збройною революцією О. Кромвеля 1642–1653 років та мирною “Славетною революцією” 1668–1669 років, – дана обстановка розколола багатонародну країну на два соціально-політичні людські субстрати: у верхньоелітних колах йшла боротьба за владу й власність, а в низовонародних масах – “війна всіх проти всіх”. У певному підсумку в жодному соціально значущому для всього суспільства питанні – і у “верхах”, і в “низах” – не було ані патріотичної солідарності, ані бодай тимчасового політичного консенсусу. За подібних екстремальних умов Гоббс запропонував – геніальний для того часу й по сьогодні – *проект побудови політичної держави*. Соціократологічна серцевина проекту – в “добровільній згоді людей підкоритися одній людині або й зібранню людей у надії на те, що вони зможуть захистити їх проти усіх інших. Подібна держава й може бути названа політичною державою...” [6, т. 2, с. 197]. У цій формульній колізії міститься натяк на те, що народу байдуже, що коїться на політичному полі правлячих кіл і партійних сил, – народу завше потрібний соціально-політичний захист взагалі та, зокрема, “захист від інших”, – чи то від внутрішньої опозиції, чи то від зовнішніх ворогів. Інші натяки та ситуаційні паралелі – за колегами-читачами.

Модель політико-правової держави від Г.-В.-Ф. Гегеля, спонтанно розроблена в низці теоретичних лекцій 1817–1831 років. Серцевина гегелівського проекту – у вмінні “державних людей” та інших політичних осіб діалектично й творчо сполучати свій статус, потенціал усього механізму влади та приписи нормативного права як у спокійно-латентні часи, так особливо ж у буремні політичні часи. В обох модустних колізіях *політиці* і *праву* (1) не слід конкурувати в питаннях першості/другорядності й значущості потенціалів у процесах соціумо- і державотворчості; (2) уникати казусів “перевірки на вірність” в горнилі філософської теорії; (3) уникати зіткнень в дискусіях щодо першоджерел виникнення та визнання пріоритетів активного функціонування; зрештою (4) не допускати “змішувань” політико-правової держави з країною і громадським суспільством [5, с. 273, 291, 442].

Політико-правова держава у Гегеля – феномен подвійного політико-режимного змісту. Один варіант (який у ті часи зримо “процвітав” на Сході), – коли протистоять двоє – *правитель* і *народ*: перший “завше правий”, але, побоюючись другого, досить часто “жорстко мститься на чиновниках і народних представниках” [5, с. 343]. Другий варіант (вже у ті часи був майже “чисто європейським”), – коли політику держави уособлює (і виконує) Уряд, – останній не замикається рамками однієї партії і своєю

практичною діяльністю (та на засадах науки права і політики!) підпорядковує собі і мислення, і прогнозовану поведінку народу [5, с. 340, 341].

Модель соціально-правової держави Л. фон Штайна – як політологемний феномен – явився світові на стику 60-х і 70-х років XIX ст. на тлі “переварювання” громадською та суто теоретичною галузями політичної думки підсумків майже одночасного революційного вибуху у низці поліетнічних центральноєвропейських країн (у тому ж числі – в західноукраїнських землях) так званої “весни народів”. Три пункти із тих “підсумків” серйозно налякав політичних кратологів в означених країнах та збудили низовонародну активність в їхніх політичних сферах. Йдеться про наступні політситуативи тамтешніх місць і часів: (1) в 1858 р. в Угорщині виникла перша в світі ліберально-демократична партія; (2) в 1859 р. виникла “мала федерація” східнороманських земель – Румунія; (3) в 1861 р. в провінційній (марамурешській) газеті вперше в світі прозвучав сленг “політична нація”; (4) в 1867 р. відбулося об’єднання двох “чисто монархічних країн” у фрейму “дуальна Австро-Угорська монархія”; (5) в 1869 р. австрійський парламент – вперше у світі! – обговорив і затвердив закон про мирне співжиття етнонаціональних меншин в рамках одної політико-правової держави, а згодом, – (6) в 1871 р. угорський парламент – теж вперше у світі! – прийняв закон “Про мови етнічних і національних меншин” і т. п. У загальному ж підсумку очільники політичних і політико-правових держав Центру Європи постали перед так званою “дилемою” П. Бьорка (1777 р.), адресовану королю і міністрам Франції: “Реформуйтеся і змінійтеся, – аби зберегтися!”

Першим із учених політичних соціологів, який намагався “вловити вітер у вітрила перемін”, виявився віденський професор Лоренц фон Штайн. В епізодичній “не по темі” роботі 1869 року він “натякнув” властям дуальної монархії на необхідність оновлення соціального образу політичної сфери: усі її інститути мусять виказати соціальну лагідність і турботу про народ, – на рівнях як “народнонислової муніципальності”, так і на рівнях законотворчо-парламентської та практично-виконавської політики правлячих верхів і Австрії, і Угорщини [4, с. 27-28]. З тих пір термін “соціальна держава”, “соціально-політична держава” та “соціально-правова держава” вже не зникали зі сторінок теоретичних праць і шпальт та хвиль ЗМІ. Аж поки на початку другої половини XIX ст. термін “соціальна держава” не став конституційною установкою у ФРН (1949 р.), Франції (1958 р.), Іспанії (1978 р.) – і аж до українського 1996 року. Ця установка політичної свідомості “підбадьорює” і верхи, і низи, – на активізацію зусиль зі збереження та облагородження свого статусу. В Україні вже наприкінці 1990-х років спромоглися до впровадження в практику соціумо- і державотворчої посади міністра соціальної політики, а у складі кількох урядів – і спецпосади “соціогуманітарного віце-прем’єр-міністра”.

Коротко проаналізовані політико-кратологічні й державознавчі новели видатних мислителів минулого й досі – “в строю”. Головне полягає в тому, що ці “вибухові” політологемии не дають “дріматити” ні верхам, ні низам, ні тим, хто вчиться, ні тим, хто вчить когось бодай азам соціально-політичних наук.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Браун, Алісон.* Макіавеллі // Енциклопедія політичної думки / за ред. Девіда Міллера. – Київ : Дух і Літера, 2000. – С. 217-219.
2. *Варзар І. М.* Ідейно-теоретичні засади державотворчої політики Л. Д. Кучми. – Київ : Українські пропілеї, 1999. – 148 с.
3. *Варзар Іван.* Радикальні реформи – єдиний порятунок для України // Політичний менеджмент. – 2009. – № 1 (34). – С. 34-48.
4. *Варзар І. М.* Проблема співвідношення етноісторичної нації, політичної нації і політичного класу в історії політичної думки Європи Нового та Новітнього часів: теоретико-історіологічні синтези // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2009. – Вип. 1. – С. 22-38.
5. *Гегель Г.В.Ф.* Філософія права / пер. с нем. – Москва : Мысль, 1990. – 524 с.
6. *Гоббс, Томас.* Избранные произведения. – В 2-х томах. – Том 2 / пер. с англ. – Москва : Мысль, 1965. – 748 с.
7. *Рудакевич О.* Варзар Іван // Історія політичної думки. – Навчальний енциклопедичний словник-довідник / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів : Новий Світ – 2000, 2014. – 766 с.
8. *Тойнбі А.-Дж.* Пережитое. Мои встречи / пер. с англ. – Москва : Айрис-пресс, 2003. – 672 с.

Волянчук О. Я.
*кандидат політичних наук, доцент,
докторантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЗАВДАНЬ ДЕРЖАВИ В АКТУАЛЬНИХ НАРАТИВАХ

У сучасному світі важливо не лише те, які інститути складають сутність держави, які механізми забезпечують її функціонування, або які історичні процеси визначили її формування. Сучасна держава цікава ще й з позицій того, що переповідають про неї у впливових колах, інтелектуальних середовищах, у повсякденних дискусіях. Часто самі ці оповіді визначають подальші можливості розвитку держави. Держава прямо залежить від тих, хто фактично словесно підтримує або ж навпаки – дискредитує її сутність в очах широкої громадськості. Цієї проблематики ми торкалися раніше – у публікації [2], де на основі аналізу вибраних публічних виступів, інтерв'ю, блогів здійснено спробу охарактеризувати ту роль, яку лідери громадської думки відводять державним інституціям. Водночас доречно поглянути на проблему держави з позиції існуючих в Україні інтелектуальних об'єднань – відносно незалежних (позапартійних, позабізнесових), авторитетних груп, до яких дослухається громадськість; своєрідних центрів поширення суспільно-

політичних орієнтирів, культури, обґрунтованих позицій, стратегічних візій тощо. Важливо з'ясувати, які саме позиції щодо держави репрезентують та поширюють авторитетні think tanks України за допомогою різноманітних наративів (причому не лише в нашому суспільстві, але й за його межами). Відтак нашу увагу передовсім привертають відкриті, легко доступні, багатомовні публікації цих центрів, націлені на західну аудиторію. Такі, зазвичай, поширюються у вигляді публічних звернень або відкритих звітно-аналітичних матеріалів.

До прикладу, в аналітичному огляді “Україна–2017: повільний рух вперед” [6] експерти Центру Разумкова загалом визнають об’єктивну нестачу стартових умов для відчутного “прориву” у різних сферах суспільного життя. Водночас на прикладі цього видання можна показати суперечливе розуміння сутності й завдань держави інтелектуальним осередками України. Держава лише тричі прямо згадується у вступному зверненні. Зокрема під загальним означенням “помітні досягнення України” експерти зовсім не використовують слів “державна” або “державний”, частіше – “Україна” та “український”. Хоча очевидно, що названі у документі успіхи (скасування візового режиму до країн ЄС, реформування пенсійної системи, систем охорони здоров’я та освіти, модернізація озброєння, початок імплементації Угоди про асоціацію з ЄС тощо) були б неможливі без урядових зусиль, загалом функціональних інститутів держави. У той же час, коли у виданні йдеться про “загальне зниження реформаторського потенціалу” в Україні, його експерти напряду пов’язують з “втратою діючим *державним* керівництвом суспільної легітимності”, “подальшим падінням довіри до ключових *державних* інститутів”. Загалом державу описують у таких категоріях як “слабкість, несформованість стратегічного бачення”, “брак компетентності та політичної волі”, “вразливість” перед внутрішніми та зовнішніми викликами.

Від подібного критичного погляду на державу, від “розвалу країни зсередини, який обертається роздержавленням української Держави” застерігають учасники Ініціативної групи “Першого грудня”. Проаналізувавши одне із останніх звернень групи під назвою “Не "промайданити" Україну!” [3], помічаємо суттєві зміщення акцентів у риторичі інтелектуалів, зокрема відхід від звинувачень і вимог на адресу державної влади. Навпаки, сформульовані чіткі заклики саме до суспільства “зберігати *державу* і сприяти її розбудові”, оминати долю “руйначів української *державності*”, не керувати державою “через майдани”, навчатися “грамотної *державницької* роботи”. У тексті знаходимо й конкретні визначенні сутності сучасної держави: “нинішня Україна – це не острівна Запорозька Січ XVII – XVIII століть, а велика *державна* XXI століття в центрі Європи”, країна, що “поволі виходить із тоталітарної травми й набуває нових ознак”, має “перспективи цивілізованого розвитку”. І хоча автори визнають, що “демократичний розвиток у *державі* пробуксовує”, але основні вимоги формують саме перед суспільством, яке повинне знати “ціну власній *державності*”, бути “гідним” її. Навіть частота згадувань держави (11 разів) у

відносно невеликому тексті засвідчує прагнення авторів довести ціннісну значущість цього базового політичного інституту.

Потужні інтелектуальні зусилля, об'єднанні довкола Фонду “Демократичні ініціативи” ім. Ілька Кучеріва, також презентують певні наративи про державу, підкріплюючи їх результатами опитувань громадської думки. В одному з останніх видань осередку також знаходимо питання “про спроможність України боронити свою **державність**”, готовність суспільства захищати незалежність і цілісність країни, ідентифікувати себе з українською державою [5, с. 8-9]. Однак це питання авторами розглядається як таке, що саме в останні роки вже знайшло чітку відповідь серед української громадськості, в тому числі й спровоковану військовою агресією Росії. Анексія Криму, brutальне втручання РФ у розвиток подій у Донецькій та Луганській областях “радикально”, на думку авторів, змінили громадську думку “у патріотичний, **державницький** бік” [5, с. 16]. Аргументовано обґрунтовується теза про те, що будь-яка країна не є монолітною, включає різноманітні відмінності, які зазвичай “враховуються в політиці демократичної держави і не становлять загрози **державній** цілісності” [5, с. 10]. Розвивається думка про спільну відповідальність державних інституцій і громадських організацій за різні напрямки політики [5, с. 38], позитивну дієздатність держави як основного економічного реформатора та гаранта безпеки суспільства у військовому, політичному, економічному, соціальному вимірах [5, с. 72]. Загалом маємо відмітити просвітницький, роз'яснювальний характер цього наративу.

Оцінюючи основні виклики та ризики для України 2018 року, експерти Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння сутність держави доносять, передовсім, у міжнародному контексті. Вони зокрема застерігають від розколу поміж **держав-союзників**, окреслюють “латентну конфліктність у геополітичному оточенні України”, вказують на “строкатість інтересів суміжних з Україною держав” (націоналізм, імперські фантомні відчуття, амбіції історико-гуманітарного характеру у взаєминах зі сусідами тощо) [1, с. 23-24]. Звертаючись до міжнародних нормативно-правових документів, тут актуалізовано поняття “**держави-ворога**” [1, с. 8]. Одночасно визнається й потреба в удосконаленні наявної системи прийняття рішень щодо військових формувань держави Україна [1, с. 12]. Вочевидь існуючі загрози національній безпеці зобов'язують особливо обережно ставитися до критичних оцінок та правових означень держави Україна.

Учасники ж Несторівської групи у світлі безпекових викликів підіймають питання “несправедливості та неспроможності держави”. У короткому зверненні інтелектуалів “Попередження про небезпеку” [4] держава прямо згадується 14 разів, при цьому досить суперечливо – як інституція з підваженими “перспективами успіху”, ослабленими безпековими функціями, “дебілізованою” системою управління, низьким рівнем довіри, що переважно сприймається “як ключовий опонент та загроза для пересічної людини”, тощо. Втім поряд із викриттям державницьких проблем визнаються й об'єктивні причини такої ситуації в Україні. Автори не зупиняються на

песимістичних оцінках, але у найзагальнішому розумінні пропонують “практики виправданої довіри” як засадничі і для суспільних відносин, і для державної служби. Конкретизують цю думку у необхідних заходах зі скорочення втручань держави, передачі повноважень на місцевий рівень, у громадський і приватний сектори, а також підвищення кваліфікаційних вимог, зростання конкуренції, підзвітності, відповідальності, зрештою і зарплатні в державному секторі.

Загалом, якщо порівнювати результати цих досліджень з проведеними раніше у 2015 році [2], помітно, що колективний наратив часто відрізняється від індивідуального, зокрема він гнучкіший, менш гострий і критичний. Однак якість наративу про державу відчутно втратила із останніми втратами Україною авторитетних інтелектуалів (Б. Гаврилишина, Л. Гузара, М. Поповича). Більшість проаналізованих матеріалів засвідчує – українські think tanks поки вибудовують такі уявлення про державу, які би вдало резонували зі зарубіжними дискусіями (про “failed state”, “gray zone”, “government-intensive country”), а також із внутрішніми суспільними невдоволеннями. Відходять вони і від конкретних напрямків державної політики, зміщуючи акценти в бік загальної дискусії про українську державу та її спроможності у сучасному світі. Відповідні виклики потребують подальших досліджень окресленого питання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпековий огляд “Виклики і ризики” Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння / ред. колегія: В. В. Бадрак, В. І. Копчак, М. М. Самусь. № 9 (96). Київ, 2018. 76 с. URL: www.cacds.org.ua
2. *Воляннюк О. Я.* Новий контекст розуміння сутності та ролі держави у сучасних політичних реаліях України (на прикладі позицій лідерів громадської думки) // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 19. Київ, 2016. С. 162-169.
3. Не “промайданити” Україну! / Учасники Ініціативної групи “Першого грудня”: В. Брюховецький, І. Дзюба, Є. Захаров, Й. Зісельс, М. Маринович, В. Скуратівський, І. Юхновський та ін. URL: <http://1-12.org.ua/2018/03/22/4086>
4. Попередження про небезпеку / Звернення Несторівської групи; Б. Панкевич, Є. Глібовицький, І. Коліушко, М. Маринович, О. Сушко, П. Хобзей, С. Павлюк, Я. Грицак та ін. URL: <http://nestorgroup.org/docs/>
5. Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / наук. ред. О. Гарань (І. Бекешкіна, І. Бураковський, М. Золкіна, О. Сидорчук та ін.). Київ: Стило, 2017. 235 с.
6. Україна 2017–2018: нові реалії, старі проблеми (аналітичні оцінки) / Центр Разумкова; Ю. Якименко (кер. проекту), В. Голуб, В. Замятін, К. Маркевич, М. Пашков, А. Стецьків, В. Юрчишин та ін. Київ, 2018. 142 с. URL: <http://razumkov.org.ua/vydannia/shchorichni-analitychni-pidsumky-i-prohnozy>

*Гавронська Т. В.
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ В РОЗРІЗІ МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

У сучасній юридичній науці не в повній мірі приділяється уваги дослідженню взаємовпливу релігійних норм і правової системи щодо регулювання суспільних відносин у сфері реалізації прав і свобод людини. За таких умов виникає необхідність наукового осмислення релігійних норм як складового елемента системи права, а отже, і релігійно-правової системи. У зв'язку з цим загострюється актуальність дослідження правового забезпечення прав і свобод людини як фундаментальної цінності, особливостей реалізації останніх, правової активності носіїв прав. При цьому постає потреба у виділенні окремих аксіологічних властивостей прав і свобод людини, які відбивали б пов'язаність останніх із духовними складовими суспільства, включення у систему цінностей, як на загальносоціальному, так і на індивідуальному рівні. Це зумовлює необхідність розширення наукових уявлень про забезпечення прав і свобод людини, заснованих на співвідношенні релігійних норм і правової системи.

Нині у світі активно відбуваються процеси втілення демократичних цінностей до більшості ісламських країн, зокрема, визнання ними ряду загальновизнаних світовою спільнотою прав і свобод людини. Хоча цей процес не позбавлений певних труднощів та перешкод, на які звертається серйозна увага як юристів-практиків, політиків, так і науковців. Проблема прав і свобод людини в ісламі посідає значне місце в юридичній літературі. Не зважаючи на гідний рівень приділеної уваги цій проблемі, усе ж суспільні трансформаційні процеси, що відбуваються у світі на сучасному етапі, посилюють актуальність та важливість питання правового забезпечення прав і свобод людини в ісламі, особливо з огляду на існуючі дискримінаційні елементи щодо жінок та чисельні порушення прав людини в мусульманських країнах.

Мусульманське право (найчастіше його називають терміном “шаріат”) – це складова частина соціально-релігійного світогляду – ісламу (араб.- “покірність”), виникло в VI – X ст. в епоху становлення феодального суспільства в Арабському халіфаті на Аравійському півострові. Створення цього вчення пов'язане з іменем Магомета (571–632 рр.) – вихідця із незаможної сім'ї, який виступив проти племінного багатобожжя (яке на той час не сприяло єдності арабських племен) та оголосив себе пророком єдиного Бога – Аллаха.

Невід'ємною частиною ісламу є шариат, що означає “шлях праведного життя”. Це сукупність норм мусульманського права, релігійних та обрядових настанов і правил, що покликані регламентувати не лише поведінку мусульманин в усіх сферах суспільного та особистого життя, а й їх думки та почуття. При цьому практично всі нормативні приписи походять від ідеї обов'язків людини перед Аллахом, а не з ідеї прав, свобод і гідності людини.

Так, шариат містить чотири групи приписів; 1) норми, які фіксують релігійну догматику ісламу, тобто це те, у що зобов'язаний вірити мусульманин; 2) норми, які закріплюють основи мусульманської моралі та етики; 3) норми, які регламентують відносини віруючих з Аллахом (порядок виконання основних релігійних обов'язків); 4) правила поведінки між мусульманами та немусульманами.

Мусульманські теоретики виділяють такі основи “ісламської справедливості”, як абсолютна рівність усіх правовірних, свобода совісті та взаємна відповідальність суспільства й індивіда. Слід зауважити, що принцип рівності фактично не поширюється на немусульманське населення, яке було позбавлене багатьох основних громадських та політичних прав. У теорії мусульманського права вважається, що прийняття ісламу робить усіх людей рівними незалежно від їх соціального походження, кольору шкіри чи мови. Мова, зокрема, йде про рівність усіх перед законом та судом. Критерієм, покладеним в основу визначення природи єдиних для усіх прав і свобод, є воля Аллаха, виражена в шариаті, яка не піддається впливу суб'єктивних інтересів і бажань.

Права людини в мусульманському праві обумовлені передусім обов'язками відносно самого себе, общини (умми), суспільства, держави і Аллаха. Хоча це не дає підстав заперечувати власне існування прав та можливостей в ісламі. Так, значна увага в мусульманському праві приділяється правам і свободам людини, якому в Корані присвячено 70 віршів. Вихідною передумовою для ісламської теорії основних прав людини слугує тлумачення відомого вірша 74-ї сури Корану, де говориться, що мусульманин має право вимагати від держави поваги до своїх основних прав і свобод. Одночасно вважається, що права і свободи, які зафіксовані в сучасних конституціях мусульманських держав, перебувають у повній відповідності з мусульманськими принципами і повинні дотримуватися державою. Ці права, однак, не розглядаються як абсолютні. Держава зобов'язана при їх реалізації виходити передусім із загальних інтересів віруючих [9, с. 11].

Вирішальним для усього ісламського світу стало опублікування Ісламської радою 19 вересня 1981 р. в Парижі Загальної ісламської декларації прав людини. Ця декларація була прийнята на міжнародній конференції, присвяченій пророку Магомету, яка відбулася в Лондоні з 12 по 15 квітня 1980 р. Генеральний секретар ради Салем Аззам зазначав, що Загальна ісламська декларація прав людини засновується на Корані і Суні і розроблена видатними мусульманськими ерудитами та юристами, а також представниками ісламських рухів та течій думки [4, с. 199]. Отже, в

країнах ісламу відбуваються реформи, що спрямовані на розширення основ демократії в їх політичній системі, правового забезпечення прав і свобод людини, а також створення умов для рівноправної участі жінки в усіх сферах соціально-економічного та політичного життя. Прикладом таких змін можуть бути, перш за все, проведення вільних демократичних виборів до законодавчих органів влади, які за минулі декілька років відбулися у Тунісі, Алжирі, Марокко, Єгипті, Йорданії, Йемені, Кувейті та в Палестинській Національній Адміністрації (далі – ПНА).

Надання політичних прав жінкам в Бахреїні, Омані та Кувейті також стало підтвердженням тих кардинальних змін, спрямованих на розширення демократії в країнах ісламу. Незважаючи на певні зрушення у сфері прав людини в ісламі, усе ж одним з аспектів, із традиційних пунктів критики ісламу, є становище жінки в ісламі, особливо в контексті її нерівноправного становища у сім'ї. Так, іслам офіційно дозволяє побиття чоловіками своїх дружин. Так, Коран (4:34) приписує: “А тих жінок, у вірності яких ви не впевнені, умовляйте (спочатку), (потім) уникайте їх на ложі подружньому і (нарешті) побивайте їх” [8, с. 29]

Це положення явно суперечить принципу рівності та справедливості, на які в окремих аспектах посилається мусульманське право. Це вказує здебільшого на жінок як на слабку та менш захищену категорію населення. Нерівноправним становищем чоловіка та жінки характеризується також дозвіл ісламу чоловіку-мусульманину одружуватися на жінці, яка не сповідує іслам, і заборона шлюбу мусульманки з іновірцем. Також у більшості випадків іслам приписує чоловікові частку у спадщині вдвічі більшу за частку жінки. Так, у Корані вказано: “Аллах приписує відносно ваших дітей: “Синові належить частка, що дорівнює частці двох дочок” (Сура, аят 11) [7, с. 99].

Таким чином, мусульманське право у своїй основі має численні моральні принципи, які суттєво впливають на зміст усього шаріату. Однак, вагомий вплив на життєву практику мусульман справляють звичаї та традиції, які часто суперечать основним правам та свободам людини, і можливо тому не скрізь у світі країни ісламу можуть пишатися належним станом дотримання прав людини. Як приклад, можна згадати Саудівську Аравію, де відверто порушуються права людини, зокрема, на справедливе правосуддя та рівність перед законом, які, були проголошені численними документами, прийнятими арабськими країнами. Такі питання, як арешт і затримання підозрюваних, у тому числі політичних та релігійних активістів, регулюються в Саудівській Аравії Законом про принципи арешту, тимчасового тюремного ув'язнення та превентивного затримання, положення якого не відповідають світовим гуманітарним стандартам, а ті позитивні приписи, які в ньому є, не завжди виконуються.

В юридичній літературі мусульманське право, особливо у сфері захисту прав людини, нерідко піддається критиці, і часто справедливій. Так, серед недоліків міжнародного мусульманського права вважає неможливість застосування принципу універсалізму щодо цієї правової системи, оскільки іслам поділяє світ на

мусульманський і немусульманський. Також міжнародне мусульманське право розраховане на застосування в межах зони поширення ісламу і ніяким чином не зачіпає сферу дії універсального міжнародного права (за межами мусульманського світу). До того ж, мова йде не про мусульманську концепцію міжнародного права, а про концепцію мусульманського міжнародного права – різниця у цих формулюваннях є очевидною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бехруз Хаїматулла*. Іслам – основа мусульманської правової та релігійної системи / Б. Хашматулла // Актуальні проблеми політики / Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2000. – Вип. 9. – С. 281-285.
2. *Галюк С. Є.* Співвідношення мусульманського та позитивного права в арабських державах: теоретичні та порівняльні аспекти / С. Є. Галюк // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні та політичні науки. – Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 40. – С. 710-714.
3. Каирская декларация о правах человека в исламе от 05.08.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_882.
4. *Кияк М. Т.* Порівняльний аналіз християнського та ісламського бачення проблеми співвідношення моралі та економіки / М. Т. Кияк // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2005. – № 301-302. – С. 197-200.
5. *Лубська М.В.* Мусульманське право в контексті сучасного цивілізаційного процесу / М.В. Лубська // Практична філософія. – 2006. – № 3. – С. 154-159.
6. Механізм правового регулювання в мусульманському праві [Текст]: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / В. М. Северинюк; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя: Гу “ЗІДМУ”, 2007. – 96 с.
7. *Шамсутдинова-Лебедюк Т. Н.* Глобалізація та реальна практика сімейно-шлюбних відносин у сучасних мусульманських країнах / Т.Н. Шамсутдинова-Лебедюк // Українське релігієзнавство. – 2004. – № 3-4. – С. 95-108.
8. *Шамсутдинова-Лебедюк Т. Н.* Мусульманські основи шлюбу / Т. Н. Шамсутдинова-Лебедюк // Людина і світ. – 2003. – № 7. – С. 27-32.

Гапоненко В. А.
кандидат політичних наук, доцент
доцент кафедри політології та національної безпеки
КНЕУ ім. В. Гетьмана (м. Київ)

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ: УРОКИ СУЧАСНИХ РЕВОЛЮЦІЙ

Події 2013 року в Україні яскраво засвідчили прихильність громадян до демократичних цінностей та євроінтеграції, здатність до свідомого відстоювання своєї позиції, групової солідарності. Водночас, методи досягнення демократичних ідеалів викликають істотні сумніви. Адже інституціоналізована демократія в широкому сенсі

означає повагу до законності та чітке дотримання формалізованих процедур, здатність до пошуку консенсусу політичними засобами.

На сьогодні аксіомою транзитології є необхідність поступових перетворень. Адже, демократію не можна побудувати на революційній доцільності, яка неминуче породжує сваволю чиновників і руйнування громадянської злагоди [1, с. 89].

Водночас, як доводить практика більшість трансформаційних процесів супроводжувались народними протестами. На нашу думку, це наслідок демократизації суспільства, яка не супроводжується належним рівнем інституціоналізації. Тобто, “сучасна демократична трансформація об’єктивно створює конфліктогенне середовище в суспільстві [2, с. 8].

Часто політичні лідери вітають ознаки незадоволеності серед позбавлених права голосу як найкращий симптом пробудження інтересу до суспільних справ і не відчують відповідальності за загрозу соціального розколу. Тобто, спостерігається свідоме розпалювання агресивного протесту.

Такі приклади відомі і у сучасній українській політичній практиці. Основні політичні гравці тривалий час у ході політичної риторики поглиблювали незначні суспільні суперечності, провокували розкол суспільства з метою маніпулювання громадською думкою. Прикладами цього можуть служити суперечки про необхідність другої державної мови, регіональний поділ та протиставлення інтересів різних територіальних соціальних груп в Україні.

Оптимальним для демократизації суспільства є здійснення перетворень зверху шляхом згоди еліт. Політична активність мас може відігравати позитивну роль лише в тому випадку, якщо вона здійснюється не у формі спонтанних виступів, бунту, а через політичні інститути й контролюється елітами. Адже, привабливість демократії полягає в тому, що вона пов’язана з уявленням про безпеку, узагальненим вираженням якого є концепт правової держави. Сучасна правова держава будується саме на основі демократії, оскільки цей вид суспільного устрою володіє найбільш повним і збалансованим набором норм, практик і процедур, здатних забезпечити захист прав і законних інтересів будь-якого суб’єкта суспільного життя. А розуміння зв’язку демократії з безпекою, внутрішньою і зовнішньою, досі приходиться до свідомості більшості наших громадян досить непростим шляхом, долаючи етатистські установки і психологію закритості [1, с. 74].

В цілому протестні дії, революції не ведуть до встановлення демократії самі по собі. Вони самі є наслідками неінституціоналізованої демократії, що яскраво засвідчує українська дійсність. Адже, докорінних змін у структурі та функціях владних інститутів досі не відбулося. Поставлені у ході протестних дій завдання не були вирішені.

Масова політична участь у ході Революції гідності має ряд недоліків, зокрема для України актуальним є посилення маніпулятивного характеру взаємодії влади і населення.

Також загрозу деінституціоналізації демократії створює загострення соціальних протиріч в Україні, оскільки в умовах військово-політичного конфлікту зростає роль таких недемократичних інститутів як Збройні сили, Національний банк. У зв'язку з складним соціально-економічним становищем зростає розчарування у цінностях демократії [3, с. 12].

Однак, можна відзначити і позитивні чинники інституціоналізації демократії. Зокрема, Революція гідності продемонструвала кризу делегативної демократії. засвідчила її проблеми, зокрема відсутність взаємозв'язку між демократією і громадянським суспільством, незбалансованість повноважень центру і регіонів. Це зробило очевидними пріоритетні завдання державного будівництва.

Також у ході протестних заходів відбулося посилення громадянського суспільства завдяки груповій ідентифікації, патріотизму, консолідації, формуванні загальноукраїнської ідентичності.

Усвідомлення елітами необхідності рахуватись з громадською думкою, загроза нової хвилі протестів зумовили зміни у політичній культурі еліти. Як зазначають дослідники: “У виборчій кампанії 2014 року більшість партій намагались демонструвати прозорість власних джерел фінансування та непричетність до олігархічних фінансів. Партії вже не орієнтуються на фінансових монополістів, а використовують підтримку окремих бізнес-груп локального масштабу. Відповідно, зменшилась інтенсивність лобіювання інтересів фінансово промислових груп у парламенті. Відбувається зближення громадянського суспільства і політичних партій” [3, с. 13].

Підвищення ролі різних форм прямої учасницької демократії позначає новий етап формування політичної культури громадян, поява нового покоління пострадянської молоді, що готове захищати свої права. Варто відзначити, що рівень партійної лояльності українців різко змінився після подій Євромайдану. Таким чином, революційні події не можуть сприяти становленню демократії. Вони лише засвідчують відсутність інституціоналізованих форм захисту соціальними групами своїх інтересів. В Україні завищені очікування громадян, підігріті популістською революційною риторикою, призвели до розчарування в цінностях демократії та створили загрозу деінституціоналізації демократії.

Позитивними чинниками інституціоналізації демократії після Революції гідності стали посилення громадянського суспільства, підвищення ролі різних форм прямої демократії, формування політичної культури громадян. Натомість негативно позначились на процесах інституціоналізації демократії в Україні відсутність докорінних змін у структурі та функціях владних інститутів, невиконання представниками влади своїх революційних обіцянок, зниження рівня довіри до класичних інститутів громадянського суспільства, посилення маніпулятивного характеру взаємодії влади і населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Розумний М. М.* Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. – Київ : НІСД, 2016. – 196 с.
2. *Бабкіна О. В.* Передумови переходу до демократії: ризики транзитивного суспільства // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. [відп. ред. О. В. Бабкіна]. – Випуск 17 : збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – С. 3-11.
3. *Новакова О. В.* Внутрішні дилеми демократії: актуалізація концепції Філіппа К. Шміттєра // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. [відп. ред. О. В. Бабкіна]. – Випуск 17 : збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – С. 11-17.

Дзьобань О. П.
доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник НДІ інформатики і права
Національної академії правових наук України (м. Харків)

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЯК ФАКТОР ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розвиток у напрямку інтеграції у європейську спільноту – це цивілізаційний вибір України. У системі зовнішньополітичних пріоритетів нашої держави він посідає особливе місце. Активізація євроінтеграційних процесів означає також її більш інтенсивне включення у міжнародну співпрацю щодо врегулювання конфліктів та протидії новітнім загрозам у сфері безпеки. Основними ж напрямками забезпечення інформаційної безпеки у сфері міжнародної співпраці є інтеграція в міжнародну систему забезпечення інформаційної безпеки і співпраця стосовно запобігання протиправних дій в інформаційній сфері.

Першочерговим у цьому плані є повернення українців до власної історії, уникнення історичного безпам'ятства українського народу, розвиток його самосвідомості до рівня усвідомлення себе як народу історичного, самобутнього, державо- та культуротворчого. Людина, яка втрачає пам'ять, втрачає й саму себе. Вона перетворюється на сліпого виконавця чужої волі, субстрат, додатковий матеріал чужої соціальної творчості, політичних маніпуляцій. Те саме стосується й народу. Лише той народ має майбутнє, який пам'ятає свою історію, зв'язок зі своїм корінням, постійно звертається до витоків і водночас творить нову історію цивілізованими засобами.

Така постановка питання вимагає особливого звернення до проблеми забезпечення безпеки, оскільки проблеми національної ідентичності, національної культури й ментальності завжди знаходяться в епіцентрі смислового ядра національної безпеки. У сучасному українському контексті питання підтвердження власної

європейської ідентичності безпосередньо пов'язані з проблемами інтеграції до Європейського Союзу.

На противагу традиційному підходу до безпеки, який асоціюється у першу чергу з воєнною складовою, із застосуванням військових засобів, європейське бачення виходить із цілісного розуміння безпеки як взаємної залежності політичного, соціально-економічного, екологічного, культурного, військового та, передусім, інформаційного вимірів. Цьому відповідає трактування ЄС себе як цивільної структури, що прагне здійснювати стійкий і довготерміновий вплив на міжнародне оточення шляхом створення відповідного інформаційного середовища, а не за допомогою методів силового тиску або захоплення. Саме тому європейський вектор вітчизняного державотворення є одним з основних об'єктів інформаційної безпеки України.

У Європі є розуміння того, що заходи у боротьбі із глобальними загрозами будуть по-справжньому дієвими лише за умов налагодження відповідної структури обміну інформацією між її членами. Україна, яка вживає усіх можливих заходів стосовно євроінтеграційного державотворення, за таких умов неминуче зіткнеться з проблемою узгодження безпекових підходів з ЄС і з забезпеченням власної інформаційної безпеки.

Створення планетарного інформаційного простору за допомогою глобальних комп'ютерних мереж може мати серйозні наслідки для національної, зокрема економічної безпеки. Інформаційний простір не має державних кордонів, не має таких інститутів захисту державних інтересів, якими є прикордонна й митна служби, поки що відсутні способи і засоби контролю цінності і важливості інформаційних ресурсів, що “перевозяться” через кордон. Поки що державний кордон є практично прозорим для інформаційних ресурсів.

Якщо протягом перших двох третин ХХ ст. війна переважно впливала на інформаційну сферу, то останнім часом цілком очевидно спостерігається зворотний зв'язок як на макро-, так і на мікрорівні.

На сьогодні Україна, здійснюючи складні демократичні та соціально-економічні трансформації, перебуває в зоні ризику з точки зору інформаційної безпеки, оскільки цій сфері тривалий час не приділялась належна увага, що стало однією з причин посилення внутрішніх протиріч та конфліктів, інспірованих ззовні за допомогою передусім інформаційно-комунікаційних засобів. Агресивного інформаційно-психологічного впливу з боку Російської Федерації зазнає не лише українське та російське суспільства, громадяни країн пострадянського простору, а й населення США, країн ЄС. Для реалізації цього впливу застосовується арсенал засобів, передусім телебачення та інтернет-ресурси. Оплотом російського іномовлення є заснований у 2005 р. одіозний телеканал Russia Today (RT), що транслюється у понад 100 країнах світу, має 700 млн аудиторію, цілодобове мовлення. Наприкінці 2014 р. було додатково запущено Інтернет-портал “Sputnik”, який використовує інформаційний

потік телеканалу RT, що значно збільшує можливості доступу до інформації, яку створює та поширює RT. Російські пропагандистські ресурси вдало експлуатують ідею свободи слова та інформації для поширення дезінформації в європейському суспільстві з метою не просто викликати довіру аудиторії або переконати її у власній правоті (на відміну від класичної публічної дипломатії), а, розповсюджуючи теорії змови та неправдиві чутки, викликати сумніви, розгубленість, відчуття зневіри.

Актуальною є також проблема методів захисту існуючих інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій. Розвиток інформаційних і телекомунікаційних систем, їх широке впровадження у всі сфери життєдіяльності суспільства призводить до зростання залежності суспільства, окремої людини від безперервного функціонування даних засобів, від гарантій використання накопичуваної в них інформації в інтересах громадян, що не суперечить законним інтересам, суспільства і держави. Очевидно, що помилки в роботі інформаційних систем управління повітряними перевезеннями, рухом залізничного транспорту тощо можуть послужити причиною великих трагедій і величезного матеріального збитку, не говорячи вже про системи управління небезпечними виробництвами, АЕС, стратегічною ядерною зброєю. Все це дозволяє констатувати, що складові інформаційної безпеки є центральними для національної безпеки.

Головна інформаційна загроза національній безпеці – це загроза впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру країни, інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості з метою нав'язати державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної державної діяльності, керувати їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для іншої сторони напрямку. Власне, це є загрозою не лише суверенітету України, функціонуванню життєво важливих сфер суспільної й державної діяльності, що реалізовується на інформаційному рівні, а й процесу інтеграції України у європейську спільноту.

Разом з тим, безсистемність процесів формування інформаційної інфраструктури України зумовлює складність розв'язання проблеми інформаційної безпеки, захисту інформаційних ресурсів на усіх рівнях.

Результати аналізу зовнішніх впливів на інформаційний медіа- і кіберпростір України дозволяють констатувати існування реальних загроз для нашої держави. Ґрунтуючись на традиційних підходах, можна виділити декілька їх основних груп. Перша група загроз пов'язана з бурхливим розвитком нового класу зброї – інформаційної, яка здатна ефективно впливати і на психіку, свідомість людей, і на інформаційно-технічну інфраструктуру суспільства й армії. Друга група загроз для особистості, суспільства й держави – це новий клас соціальних злочинів, заснованих на використанні сучасної інформаційної технології (махінації з електронними грошима, комп'ютерне хуліганство тощо). Третя група загроз – електронний контроль

за життям, настроями, планами громадян, політичних організацій. Четверта група загроз – використання нових інформаційних технологій у політичних цілях.

Сьогодні ефективність євроінтеграційного процесу безпосередньо залежить від того, наскільки швидко буде “розміновано” свідомість щодо вирішення проблеми узгодження національної самоідентифікації з самоідентифікацією європейською, каталізатором чого має бути задоволення усього комплексу економічних, соціальних та інформаційних (духовних) інтересів та цінностей громадян України. Причому, якщо розглядати євроінтеграційний процес з ціннісного боку, то саме аксіологічне підґрунтя інформаційної безпеки України є квінтесенцією ментальних, цивілізаційних, політичних, правових, культурно-історичних цінностей і традицій, які повинні забезпечувати ефективність згаданого процесу.

Головна функція європейської інтеграції – консолідація українського суспільства. Традиційно в Україні були чіткі регіональні відмінності у ставленні населення до зовнішньополітичних пріоритетів. Новий формат відносин із ЄС – Угода про асоціацію – передбачає зміну як самої моделі, механізмів поглиблення двосторонніх відносин, так і інформаційного забезпечення цих феноменів. Процес інтеграції набуде прикладних форм, а ефективність можна буде визначати за цілком конкретними критеріями та індикаторами. Це зміна законодавчої бази, впровадження стандартів та норм ЄС, зміна в системі вироблення та реалізації державної політики, рівень та характер української економіки. Все це відкриває нові можливості для зміни суспільної думки. Якщо для пересічних українців наслідки євроінтеграції будуть ефективними й позитивними, то варто очікувати збільшення кількості прихильників європейського курсу в українському суспільстві. Якщо ж реформи будуть проводитися неефективно, то підтримка євроінтеграційної ідеї може зменшитися, а регіональні розколи – посилитися.

Історичний шлях наочно демонструє, що в ментальному просторі українського народу, як в об’єкті інформаційної безпеки, завжди поєднувались індивідуалізм, універсалізм, “гнучкість”, відкритість, тяжіння до новацій і здатність їх самобутньої адаптації, що дозволяє оптимістично оцінювати перспективи України під кутом зору сприйняття нею парадигмальних змін у світі взагалі і змін, зумовлених євроінтеграційними процесами зокрема. Тож роль інформаційних аспектів безпеки у цих процесах важко переоцінити.

Довгань О. Д.
доктор юридичних наук, с.н.с.
перший заступник директора з наукової роботи
Науково-дослідного інституту інформатики і права
Національної академії правових наук України (м. Київ)

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА РЕСУРСІВ НА РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Глобальний розвиток інформаційних, інформаційно-комп'ютерних і телекомунікаційних технологій породив нові інформаційні відносини та організаційні форми в економіці й виробництві, став новим джерелом продуктивності праці й активізував процеси формування глобальної економіки. Стає все більш очевидним, що інформація та інформаційні ресурси є найважливішими чинниками розвитку, стратегічним ресурсом, де первинною стає не вартість праці та природних ресурсів, а вартість знань. Інформація стала продуктивною силою і товаром, який продається і купується, одночасно будучи засобом захисту і нападу у відстоюванні державних, корпоративних і особистих інтересів суб'єктів владних відносин. Нормальна життєдіяльність особи, суспільства і держави стала цілком визначатися рівнем розвитку, якістю функціонування і безпекою інформаційної сфери, де вирішальною стає якість і швидкість обробки інформації.

Тому роль інформаційних технологій в суспільному розвитку сьогодні є особливою. Мова йде не просто про зміну технологічних умов буття, що спрощують комунікацію, навчання, виробництво та інші види діяльності людини, а про принципово новий сенс звичних понять, переосмислення цінностей і зміну способу життя людини і суспільства. На нього здійснюють вплив як зовнішні фактори, обумовлені глобальними процесами розвитку інформаційного суспільства так і фактори внутрішніх змін, пов'язані із вдосконаленням соціальної структури суспільства, систем його комунікацій, насамперед інформаційних, перебудовою суспільної свідомості з акцентами на специфіку розвитку нового, інформаційного суспільства. Прогрес інформаційних технологій не вирішує "автоматично" більшості соціальних проблем, а є лише передумовою для економічної, політичної та соціальної стабільності у світі. Філософські, економічні й політологічні та інші дослідження свідчать, що поширення інформаційних технологій веде не тільки до динаміки відносин між країнами, регіонами, різними галузями промисловості, а й підвищує рівень освіти населення, формує відповідну організацію управлінського середовища, змінюючи суспільні відносини між особою і державою, природою і суспільством. "Процеси формування інформаційної культури державного управління, які відбуваються на сучасному етапі розвитку України, є не тільки складними, багаторівневими, а й часто-густо виступають у низці протиріч політико-правового та комунікативно-психологічного характеру. Інформаційна культура в цьому відношенні

має опосередкований вплив на свідомість, поведінку і діяльність людей, характер, ефективність якої визначається самими людьми, передусім державними службовцями”. Рівень цієї культури в суспільстві значною мірою залежить від якості організаційної роботи в національній інформаційній сфері, здійснюваної державою, від оперативності реагування на швидкоплинні зміни в інформаційній сфері під дією зростаючої кількості внутрішніх і глобальних факторів впливу, прискорення їх еволюції, трансформацій та невизначеностей. Все це потребує передбачення в державній інформаційній політиці прогнозування цих змін і, відповідно, підготовка до реагування на прогнозовані варіанти перспективи.

Крім того, ключовою характеристикою важливих напрямів розвитку сучасної інформаційної культури є створення, завдяки сучасним методам і засобам, нових можливостей для апаратно-технологічної інтеграції (конвергенції) різноманітних інформаційних технологій та ресурсів, що визначає не тільки в якому напрямі просувається розвиток електронно-технологічної сфери, але й потреби у трансформації поглядів на впорядкування інформаційних відносин. Це створює нові можливості для вирішення складних задач, які стосуються інформаційної безпеки, боротьби з корупцією (яку технологічна автоматизація може суттєво зменшувати), розвитку регіональних і глобальних економічних моделей та ін.

Новітні технології, зокрема Інтернету речей, Хмарних обчислень, Великих Даних та побудовані на їх основі сучасні системи електронного урядування складаються у конвергентне електронне середовище, яке стирає кордони у технологічних та правових обмеженнях щодо намірів збереження приватності, тим самим виявляючи неефективність низки існуючих як технічних, так і правових механізмів. Конвергенція може активно наближати появу штучного інтелекту, великі можливості якого у створенні вже не новітніх, а когнітивно-машинних технологій не надають впевненості у тому, що все буде спрямоване на благо людини. У технологіях майбутнього, як видається, лише сама людина буде себе захищати. Тому нагальною постає проблема подальшої розробки теорії наукової інформації з урахуванням прорахунків попередніх десятиліть.

В основу процесів конвергенції технологій закладається новий аналітичний підхід для отримання знань, який припускає мінімізацію чинника людського втручання. Нова “Аналітика” будується не стільки шляхом пошуку і відбору окремих відомостей або фактів за ключовими словами (як у традиційних інформаційно-пошукових системах) з подальшими узагальненими висновками, скільки на основі підбору тематик за кореляційними ознаками взаємозв’язків і взаємозалежності предметів (об’єктів), зіставленні різних тематичних рішень (із залучення додаткових відомостей), прогнозуванні та продукуванні нових знань.

Конвергенція новітніх технологій сприяє розвитку інформаційного права, як окремої галузі права. Її основним завданням постає створення умов гармонізації та збалансованості інформаційних відносин. Фактором підтвердження народження

інформаційного права як самостійної юридичної галузі може бути наявність Інформаційного кодексу, який може сприяти гармонізації нормативно-правових приписів інформаційної сфери. Здійсненню кодифікації інформаційного законодавства може передувати ухвалення рішення про внесення до Переліку наукових спеціальностей, за якими проводяться дисертаційні дослідження, окремої спеціальності “Інформаційне право”. У науковій діяльності її базовими складовими є наукова, науково-технічна, науково-технологічна інформація та інтелектуальна власність.

Нормативне вирішення проблем взаємодії нових технологій вимагає всебічного аналізу як окремих технологій, так і загальної інтеграційної картини їх застосування при доступі, обробці, обігу інформації та захисті даних. При цьому, необхідно вдосконалювати засоби забезпечення інформаційної безпеки, які мають ґрунтуватися на повазі до принципів та норм міжнародного права, стати гарантом подальшого розвитку сучасної інформаційної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Линд У. С.* К войнам четвертого поколения / У. С. Линд и др. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.redstar.ru/index.php/newspaper/item/8003-k-vojnami-chetyjortogo-rokoleniya.
2. *Кіслов В. В.* Інформаційна культура державного управління в умовах глобалізації / В. В. Кіслов, Д. В. Кіслов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vmurol.com.ua/upload/publikatsii/nauka/Kislov/Inform_cultura_DU.pdf. – Назва з екрану.
3. *Довгань О. Д.* Роль електронних інформаційних технологій в удосконаленні управлінських процесів у сучасному суспільстві / О. Д. Довгань, Л. М. Галаган // Розвиток інформаційної культури як умова єдності українського суспільства : [монографія] / [О. Онищенко (кер. проекту), В. Горвий, Ю. Половинчак та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – С. 87-123.
4. *Баранов О. А.* Захист персональних даних в сфері інтернет речей [Електронний ресурс] / О. А. Баранов, В. М. Брижко // Інформація і право. – 2016. – № 2(17). – Режим доступу : http://ippi.org.ua/sites/default/files/11_0.pdf. – Назва з екрана.
5. Звіт про наукову діяльність Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України за 2017 рік // НДІП НАПрН України . – 2017. – 172 с.

Доронін І. М.
кандидат юридичних наук, доцент, зав. наукової лабораторії
Науково-дослідного інституту інформатики і права
Національної академії правових наук України (м. Київ)

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Процес систематизації законодавства, яке регулює суспільні відносини у сфері забезпечення кібербезпеки в Україні, продовжено шляхом прийняття спеціального законодавчого акту – Закону України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” від 5 жовтня 2017 року, який досить тривалий час розглядався Верховною Радою України і був неоднозначно сприйнятий суспільством та бізнес-спільнотою. Цей законодавчий акт набув чинності 9 травня 2018 року. Як підкреслено в його преамбулі, він “визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки” [1].

Одночасно Законом встановлено і певну систему парламентського контролю у цій сфері. Загалом система контролю, що передбачена ст. 15 Закону “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”, складається з елементів парламентського, президентського контролю та контролю виконавчої влади. Контроль за дотриманням законодавства при здійсненні заходів із забезпечення кібербезпеки здійснюється Верховною Радою України, а контроль за діяльністю суб’єктів забезпечення кібербезпеки державними органами та суб’єктами сектору безпеки і оборони - Президентом України та Кабінетом Міністрів України у порядку визначеному Конституцією України та законами України.

Парламентський контроль в Україні за суб’єктним складом має дворівневу структуру – той, що здійснюється безпосередньо парламентом (Верховною Радою України) та той, що здійснюється іншими суб’єктами (посадові особи, народні депутати, органи парламенту та допоміжні парламентські інститути) [2, с. 6-7].

Предмет парламентського контролю визначено у ст. 15 Закону України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”. Зокрема зазначений контроль здійснюється “за дотриманням законодавства”. При цьому, контроль за дотриманням законодавства про захист персональних даних та доступ до публічної інформації у сфері кібербезпеки здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

Водночас, законодавчо встановлений механізм здійснення парламентського контролю має декілька не досить чітко врегульованих моментів, що можуть ускладнити застосування норм права на практиці.

Так, законодавець встановлює процедуру звітування певним колом суб'єктів забезпечення кібербезпеки. До них належать Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, розвідувальні органи, Національний банк України.

Ці органи мають провести *“незалежний аудит діяльності”* з дотриманням *“міжнародних стандартів аудиту”*. Зазначений звіт про результати проведеного аудиту має бути поданий одночасно Президенту України, Кабінету Міністрів України та Верховній Раді України.

Законодавчими актами, прийнятими останнім часом, предмет аудиту розширений і він стосується далеко не тільки питань фінансової діяльності. Зокрема, ст. 41 Закону України *“Про освіту”* від 5 вересня 2017 року серед інструментів, процедур та заходів забезпечення підвищення якості освіти передбачає проведення *“інституційного аудиту”* [3]. Порядок проведення *“внутрішнього аудиту”* Фонду енергоефективності визначено ст. 8 Закону України *“Про Фонд енергоефективності”* [4]. При цьому на підрозділ внутрішнього аудиту зазначеного Фонду законодавчо покладено функції не тільки перевірки фінансово-господарської діяльності Фонду, правильності ведення і достовірності бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а й оцінки інформаційно-технічного забезпечення управління та проведення операцій, здійснення моніторингу дотримання персоналом вимог законодавства, виявлення випадків перевищення повноважень та виникнення конфлікту інтересів. Отже, поняття *“внутрішнього аудиту”* щодо обсягу відповідних сфер контролю в такому разі має розширене тлумачення. Законодавчий акт, що регламентує засади діяльності у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель (Закон України *“Про енергетичну ефективність будівель”*, що набуде чинності 23.07.2018), передбачає *“аудит енергетичної ефективності будівель”*.

Таким чином, законодавство встановлює різні види *“аудиту”* в залежності від предмету, сфери та обсягу діяльності уповноважених органів (осіб).

У той же час, вжиття терміну *“незалежний аудит діяльності”* стосовно питань контролю потребуватиме додаткового правового врегулювання. Зокрема, Закон України *“Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”* передбачає можливість здійснення *“аудиту інформаційної безпеки”* на певних об'єктах (ч. 3, п. 5 ч. 5 ст. 5; ст. 8), *“незалежного аудиту інформаційної безпеки”* (ч. 2 ст. 6), *“аудиту захищеності комунікаційних і технологічних систем об'єктів критичної інфраструктури на вразливість”* (п. 1 ч. 2 ст. 8). Але неможливо чітко стверджувати, що під *“незалежним аудитом діяльності”* (ст. 15) слід розуміти саме різні види аудиту інформаційної безпеки, а не різні види перевірки фінансово-господарської діяльності чи, наприклад, оцінку ефективності виконання поставлених завдань за

аналогією зі щорічною оцінкою (аудитом) ефективності діяльності Національного антикорупційного бюро України, його операційної та інституційної незалежності (ч. 6 ст. 26 Закону України “Про Національне антикорупційне бюро України”).

На нашу думку, було б можливим визначити порядок проведення такого аудиту наприклад за аналогією з заходами фінансового аудиту політичних партій (ст. 17 Закону України “Про політичні партії” в редакції Закону України від 08.10.2015 № 731-VIII в частині предмету, вимог до суб’єктів аудиту та порядку надання його результатів), або визначити особливу процедуру за аналогією з процедурою оцінки для Національного антикорупційного бюро України. Якщо мова йде про проведення аудиту саме інформаційної безпеки, то про це слід було б прямо зазначити і у тексті ст. 15 Закону України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”.

Повертаючись до порядку проведення парламентського контролю у сфері забезпечення кібербезпеки, слід також звернути увагу і на неоднозначність щодо розгляду звітів.

У Верховній Раді України такі звіти розглядатимуть відразу два Комітети. Тобто саме ці комітети фактично і представлятимуть Верховну Раду України, оскільки подальші їхні дії (а також дії інших органів чи самої Верховної Ради України) з цього приводу законодавчо не визначені.

Окрім цього, стаття 14 Закону України “Про комітети Верховної Ради України”, яка розкриває зміст контрольної функції комітетів, не містить згадок про заслуховування звітів за результатами “*незалежного аудиту*” та не окреслює подальші дії комітету з цього приводу [5].

Слід також зазначити, що формулювання, вжиті в абзацах четвертому та п’ятому ч. 3 ст. 15 Закону України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” мають двояке значення оскільки одночасно згадують “*звіт про результати незалежного аудиту*” і “*звіт про стан виконання заходів з питань забезпечення кібербезпеки*”, що містить також інформацію про результати проведення незалежного аудиту. При цьому лише щодо другого з них визначена процедура розгляду – у Комітеті, до предмета відання якого належать питання інформатизації та зв’язку, який “може порушити питання про розгляд цих питань Верховною Радою України”, хоча у чому полягають такі “*питання*” не роз’яснено. Отже, законодавчо визначено лише повноваження комітетів щодо розгляду звітів, при цьому комітет, що опікується питаннями національної безпеки і оборони, практично позбавлений компетенції у прийнятті рішень.

Зрозуміло, що контрольна функція комітетів Верховної Ради України видається дещо обмеженою порівняно з контрольними функціями аналогічних суб’єктів інших європейських парламентів [6, с. 11, 12, 20]. Зазначене положення зумовлено правовою позицією Конституційного Суду України, яка висловлена у низці рішень [6, с. 20-22], хоч така позиція і не відповідає європейській практиці парламентаризму.

Але навіть за таких вітчизняних реалій правова регламентація здійснення парламентського контролю саме у сфері кібербезпеки видається явно недосконалою.

Підсумовуючи викладене, можливо визначити наступні основні висновки.

1. Слід повністю підтримати загальну ідею здійснення парламентського контролю у сфері забезпечення кібербезпеки, що сприятиме підвищенню ролі цивільного контролю над державними органами. Водночас, у питанні парламентського контролю на нашу думку слід належним чином законодавчо визначити механізм та порядок проведення такого контролю. Закладений чинним законодавчим актом порядок, що містить термінологічну неузгодженість та дуалізм компетенції різних комітетів у прийнятті (а точніше – у неприйнятті) рішень, виглядає недосконалим.

2. Доцільність заслуховування звітів державних органів у сфері безпеки має кореспондувати із визначенням повноважень органів виконавчої влади, оскільки іноземними фахівцями відмічається притаманне Україні явище “захоплення законотворчістю і нормативними актами”, що заважає компетенції уряду особливо у сфері національної безпеки та оборони [7, с. 8]. За результатами відповідних заслуховувань має бути визначено порядок прийняття рішення відповідним компетентним органом.

3. Підвищення ролі парламентських комітетів загалом має кореспондувати з практикою парламентаризму провідних демократій світу, але одночасно враховувати міцність та досконалість демократичних інституцій в нашій державі, але в усякому разі ця роль у питанні контролю на сьогодні видається недостатньою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>. (дата звернення: 09.05.2018).
2. *Барабаш Ю. Г.* Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 17 с.
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145- VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (дата звернення: 09.05.2018).
4. Про Фонд енергоефективності: Закон України від 08.06.2017 р. № 2095-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2095-19>. (дата звернення: 09.05.2018).
5. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 № 116/95. В редакції Закону України від 05.10.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/116/95-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 09.05.2018).
6. *Лінецький С., Кушніренко В.* Контрольні повноваження комітетів Верховної Ради України. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2015. 26 с. URL: http://radaprogram.org/sites/default/files/publications/kontr_povnov_comm_vr.pdf. (дата звернення: 09.05.2018).
7. *Шерр Дж.* Урядування в секторі безпеки: роль демократичних інституцій і кращі міжнародні практики. Моніторинг викликів урядуванню в секторі безпеки України: матеріали другої міжнародної конференції “Урядування в секторі безпеки: роль демократичних інститутів і кращі міжнародні практики” (м. Київ, 16-17.03.2016). Київ : Вид-во “Заповіт”, 2017. С. 6-10. URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_02_01/DCAF_Conference-2-UKR.pdf (дата звернення: 09.05.2018).

Дубчак Л. С.
кандидат юридичних наук, доцент, керівник юридичної клініки
“Центр правничої допомоги” НПУ імені М. П. Драгоманова,
Президент Клубу майбутніх адвокатів ААУ, адвокат (м. Київ)

РЕЄСТРАЦІЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ОБ’ЄКТ НЕЗАВЕРШЕНОГО БУДІВНИЦТВА

Норми цивільного законодавства України, зокрема статті 177, 181, ч. 3 ст. 331 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), передбачають існування у цивільному обороті такого об’єкта правовідносин, як об’єкт незавершеного будівництва. Такі ознаки, як тісний зв’язок із землею, неможливість переміщення без знецінення та шкоди його призначенню, обумовлюють поширення на об’єкт незавершеного будівництва правового режиму нерухомої речі (нерухомості).

Об’єкт незавершеного будівництва є об’єктом з особливим правовим статусом, оскільки має ряд ознак, за якими він відрізняється від об’єктів нерухомого майна, що розташовані на земельній ділянці.

Законом України “Про іпотеку” визначено, що об’єктом незавершеного будівництва є об’єкт будівництва, на який видано дозвіл на будівництво, понесені витрати на його спорудження та не прийнятий в експлуатацію відповідно до законодавства.

Майже аналогічні за своїм змістовним навантаженням визначення містяться у Національному стандарті № 2 “Оцінка нерухомого майна”, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 р. № 1442, та наказі Фонду державного майна від 15.03.2006 р. № 461 “Про затвердження Класифікатора державного майна”, відповідно до яких об’єктами незавершеного будівництва є, зокрема будівлі, споруди, які фактично не експлуатуються внаслідок того, що перебувають у недобудованому стані, включаючи законсервовані об’єкти.

Аналізуючи правову природу об’єкта незавершеного будівництва, його ознаками, зокрема є:

– міцний (грунтовний) характер об’єкта будівництва, що зводиться, який дає можливість зробити висновок, що такий об’єкт створюється на довгий період експлуатації, утворюючи при цьому єдине ціле із земельною ділянкою, та відмежовуючи вказаний об’єкт від малих архітектурних форм, тимчасових споруд тощо;

– будівництво здійснюється на підставі дозвільних документів, виданих відповідно до законодавства у сфері регулювання містобудівної діяльності;

– відсутність стовідсоткової готовності об’єкта незавершеного будівництва, що унеможлиблює використання його за призначенням та введення відповідно до законодавства в експлуатацію.

Відсутність можливості використання об'єкта незавершеного будівництва за призначенням, задля якого він будується, не позбавляє особу, яка здійснює його будівництво, звернутися за проведенням державної реєстрації права власності на такий об'єкт.

Відповідно до ч. 3 ст. 331 ЦК України до завершення будівництва (створення майна) особа вважається власником матеріалів, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва (створення майна).

Коли така особа має намір укласти договір щодо об'єкта незавершеного будівництва, право власності на такий об'єкт реєструється органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно на підставі документів, що підтверджують право власності або користування земельною ділянкою для створення об'єкта нерухомого майна, дозволу на виконання будівельних робіт, а також документів, що містять опис об'єкта незавершеного будівництва.

Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно врегульована Законом України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень” та Порядком державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1127 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 р. № 553).

Для державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва подаються:

- 1) документ, що посвідчує речове право на земельну ділянку під таким об'єктом;
- 2) документ, що відповідно до законодавства надає право на виконання будівельних робіт;
- 3) технічний паспорт на об'єкт незавершеного будівництва.

Документ, що відповідно до законодавства надає право на виконання будівельних робіт, не вимагається у разі, коли реєстрація такого документа здійснювалася в Єдиному реєстрі документів.

Під час формування та реєстрації заяви щодо державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва автоматично за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав у режимі реального часу отримуються відомості Єдиного реєстру документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт, відомостей про повернення на доопрацювання, відмову у видачі, скасування та анулювання зазначених документів (далі – Єдиний реєстр документів), або у разі проведення державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва – про документ, що відповідно до вимог законодавства дає право на проведення будівельних робіт.

Відомості, отримані відповідно до абзаців першого та другого цього пункту, обов'язково зберігаються в електронній формі в Державному реєстрі прав та

додаються до відповідної заяви для подальшого використання державним реєстратором.

Також заявником подається

- документ про сплату адміністративного збору;
- документ, що підтверджує плату за видачу витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

У разі проведення державної реєстрації права власності на окремий індивідуально визначений об'єкт нерухомого майна, об'єкт незавершеного будівництва вперше, державний реєстратор за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав відкриває новий розділ у цьому Реєстрі з присвоєнням реєстраційного номера об'єкту незавершеного будівництва та формує реєстраційну справу відповідно до законодавства.

З метою проведення державної реєстрації виникнення права власності на об'єкт незавершеного будівництва державний реєстратор вносить до запису Державного реєстру прав наступні відомості щодо такого об'єкту:

- технічну характеристику об'єкта незавершеного будівництва;
- місце розташування об'єкта незавершеного будівництва;
- реєстраційний номер земельної ділянки, на якій розташований об'єкт незавершеного будівництва;
- підстава для внесення запису: назва рішення; дата формування рішення; індексний номер рішення;
- прізвище, ім'я та по батькові державного реєстратора;
- найменування органу державної реєстрації прав або найменування нотаріальної контори, назва нотаріального округу.

Після проведення державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва державний реєстратор формує витяг з Державного реєстру прав.

Витяг з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав у паперовій або електронній формі має однакову юридичну силу та містить обов'язкове посилання на Державний реєстр прав.

Зважаючи на особливий правовий статус об'єкта незавершеного будівництва свідоцтво про право власності на об'єкт незавершеного будівництва не видається.

Здійснюючи державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно, на об'єкт незавершеного будівництва, держава офіційно визнає і підтверджує факт виникнення цих прав. Наслідками визнання державою факту виникнення права власності є:

по-перше, можливість укладення правочинів стосовно такого майна;

по-друге, пріоритет зареєстрованих речових прав та їх обмежень над незареєстрованими в разі виникнення спору щодо цього майна.

Статтю 1 Закону України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень” від 01.07.2004 № 1952-IV визначено, що державна реєстрація прав на об'єкт незавершеного будівництва та їх обтяжень у випадках, установлених

законом, проводиться у порядку, визначеному цим Законом, з урахуванням особливостей правового статусу такого об'єкта.

Отже, після проведення державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва, такий об'єкт набуває цивільну оборотоздатність, що полягає у вільному відчуженні такого об'єкта або переході його від однієї особи до іншої.

У разі здійснення наступних операцій з об'єктом незавершеного будівництва, новий власник такого об'єкта стає новим замовником подальшого здійснення такого будівництва.

Після завершення будівництва об'єкта незавершеного будівництва та прийняття в установлених законодавством випадках його в експлуатацію, право власності на новостворений об'єкт нерухомого майна підлягає державній реєстрації. У разі якщо право власності на об'єкт незавершеного будівництва було зареєстровано відповідно до вимог Порядку, державний реєстратор не відкриває новий розділ Державного реєстру прав та реєстраційну справу на такий новостворений об'єкт нерухомого майна.

*Дяченко М. О.
студентка 3-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

*Пєсцов Р. Г.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЩОДО НАДАННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ РОБОТОТЕХНІЦІ

Стрімкий розвиток робототехніки та штучного інтелекту в різних сферах суспільного життя стає реальною дійсністю в буденному житті людини. Розвиток технологій підштовхує законодавців до розробки нових юридичних норм у сфері штучного інтелекту та робототехніки. Про розробку та прийняття таких юридичних норм в сфері високих технологій говорять представники ІТ-компаній. Зокрема, засновник Mail.Ru Group Дмитро Грішін в грудні 2016 року представив перший варіант такого документу, який мав назву “Перший закон про робототехніку”. За основу бізнесмен взяв закони робототехніки письменника-фантаста Айзека Азімова. В

ньому пропонувалося використати щодо машин із штучним інтелектом права, які визначені для тварин або юридичних осіб [1].

В січні 2017 року Європейський парламент прийняв до розгляду проект резолюції про правовий статус роботів (переважно це стосується роботів з високим ступенем автономності), як “електронної особистості”, “електронної особи”. Запропоноване визначення таких роботів в документі ґрунтується на декількох критеріях: 1) автономний робот набуває самостійності через використання датчиків і/або обміну даними з навколишнім середовищем; 2) передавати та аналізувати дані; 3) є самонавчальною системою; 4) адаптивно змінює свої вчинки під оточуюче середовище. Депутат Європарламенту Маді Дельво, автор проекту концепції, зазначив: “Робототехніка і штучний інтелект стають реальною дійсністю сучасного буття. І якщо ми хочемо вписатися в цю дійсність, то повинні зробити все, аби роботи залишалися на службі людей, для цього нам необхідно невідкладно створити надійну (загальноєвропейську) правову базу” [2].

Чим більше самостійними (автономними) стають роботи, тим важче їх розглядати як прості знаряддя праці в руках інших суб’єктів (виробників, користувачів). Автори розробки Резолюції про правовий статус роботів зазначили, що “роботи не можуть вважатися лише як інструмент в руках власників, і тому постає важливе рішення щодо можливості надання їм юридичного статусу”. У зв’язку з цим виникає дилема про перспектив у наявності або відсутності у робота правового статусу. Який зміст має включати відносно існуючих категорій фізичної, юридичної особи, тварини, або речі? Чи є необхідність вводити нову категорію “електронної особи” з особливими характеристиками щодо прав, обов’язків, та відповідальності. В цій ситуації наявні норми про відповідальність є недостатніми. Для врегулювання цих відносин необхідні нові правила, які мають вирішити питання про можливість відповідальності роботів за власні дії / бездіяльність. В будь-якому разі у випадку відповідальності роботів, яка не пов’язана із майновою шкодою, законодавство жодним чином не повинно обмежувати види та розмір компенсації для потерпілої сторони лише на тій підставі, що заподіювачем шкоди була не людина.

В п. АЕ Резолюції Європейського парламенту [5] зазначено: “беручи до уваги, що до шкоди, яка заподіяна роботами або штучним інтелектом, застосовуються існуючі правові норми, по-перше, про відповідальність за якість та безпечність товарів, згідно яких виробник несе відповідальність за будь-які несправності; по-друге, про відповідальність за шкідливі дії, згідно яких користувач продукту несе відповідальність за поведінку, наслідком якої є спричинення шкоди”. В Резолюції також передбачено, що стандартних правил щодо відповідальності недостатньо у випадках, коли шкода заподіяна внаслідок рішень, які прийняті роботом самостійно, і неможливо визначити сторону, яка зобов’язана виплатити компенсацію і відшкодувати заподіяну роботом шкоду. Також Резолюція приймає до уваги той факт, недоліки існуючого правового регулювання в сфері договірної відповідальності і

передбачає необхідність створення нових, ефективних та сучасних правил, які будуть враховувати технологічний розвиток та інновації, які були впроваджені та застосовуються недавно. Також необхідно врегулювати випадки спричинення шкоди роботами нового покоління, які можуть адаптуватися та навчатися. Такі властивості роботів нового покоління роблять неможливим передбачити їх поведінку, оскільки останні будуть навчатися на власному досвіді; їх взаємодія із оточуючим середовищем буде непередбачуваною.

Необхідно зазначити, що окрім Європейського Союзу питанням законодавчого регулювання правового статусу робототехніки займаються і в США, Південній Кореї та Російській Федерації. Так, 25 жовтня 2017 року під час проведення наукових читань “Проблеми правосуб’єктності на сучасному етапі” суддя Конституційного Суду РФ Гадіс Гаджієв заявив, що “не бачить складнощів у визнанні правового статусу робототехніки. Вирішенням питання наділення робота цивільно-правовим статусом можливо через внесення робототехніки в “спеціальні реєстри”. Суддя також зазначив: “Інформаційне право наступає на цивільне право, але, не дивлячись на явну втрату правом своїх позицій, воно неминуче буде затребуване в умовах розширення цифрового простору” [3].

Протилежної позиції дотримується Голова комісії Ради Федерації РФ з інформаційної політики Олексій Пушков. В соцмережах він назвав “ініціативу з розробки такого законодавства зоною маразму” [1].

Голова комітету Державної Думи РФ з економічної політики, промисловості, інноваційному розвитку та підприємництва Сергій Жігарєв розповів, що питання визначення правового статусу роботів вже обговорюється в нижній палаті парламенту. С. Жігарєв зазначив: “Ми цим активно займаємося. Приємно, що Конституційний Суд до цього підключився, із задоволенням вислухаємо їх думку. Тому, що питання дуже непросте. Як юридично визначити робота – як раба людини? На сьогодні ні у нас ні у наших колег із інших країн сформувалася єдина думка щодо надання кожному роботу статус окремої юридичної особи. А в залежності від кількості осіб, які володіють роботом, заснувати новий вид форми власності. Це потребує створення нової юридичної бази” [4].

Разом з цим існує висока ймовірність, що через кілька десятиріч штучний інтелект може перевершити людський інтелектуальний потенціал. Деякі експерти вважають, що розробка законодавства щодо визначення правового статусу роботів є передчасною і не на часі. Так, керуючий директор Асоціації німецьких машинобудівників Патрік Шваркопф вважає, що “передумови для такого законопроекту можуть з’явитися лише через 50 років, а не найближчі 10... Надмірне регулювання сповільнить розвиток робототехніки” [2].

“Роботи не можуть отримати жодних прав, оскільки робот – ретельно детермінована машина. Навіть якщо штучний інтелект працює на основі статистичних методів, то все одно, ці методи розроблені людиною. Жодної свободи волі, необхідної

для здійснення права, у робота немає і бути не може”, – зазначає, керівник Робототехнічного центру “Сколково” Альберт Єфімов [2].

Варто зазначити, що на сьогоднішній день законодавства щодо визначення правового статусу роботам не існує в жодній країні світу. Є лише окремі види державних та регіональних актів, що регулюють автоматичний транспорт (штат Каліфорнія США), Південна Корея лише заявила про створення етичного кодексу роботів (до сьогодні ніде не опублікований).

Необхідно окремо вказати на відсутність правових норм в сфері інтелектуальної власності, які застосовуються для творів, які можуть бути створені роботами та штучним інтелектом. У зв’язку з цим Резолюція Європарламенту [5] передбачає необхідність розробки Комісією з цивільно-правових норм в сфері робототехніки поняття та критеріїв “продукту інтелектуальної діяльності”.

В матеріалах аналізу департаменту з прав громадян та конституційних питань Європейського парламенту міститься детальний звіт окремих положень Резолюції, а саме: “Ми вважаємо, що неправильним та недоречним не лише визнання існування “електронної особи”, але і створення такої правосуб’єктності. В цьому випадку виникає ризик не лише наділити правами та відповідальністю фактично інструмент, але і зруйнувати кордони між людиною та машиною, зруйнувати межі між живим та неживим... Запропонований підхід ставить під питанням гуманістичні основи Європи” [2].

Збільшення кількості роботів в сферах людського життя, безумовно, несе загрозу безробіттю для людей в окремих галузях економіки.

Надання правосуб’єктності ненаділеному свідомістю технічному творінню буде серйозною помилкою, яка поставить людину на один рівень із машиною. Недаремно на останньому Всесвітньому економічному форумі серед глобальних загроз, які сьогодні стоять перед людством, робототехніка та штучний інтелект згадувалися найчастіше [2].

Тому ігнорування обговорення цієї проблеми є небезпечною. Безумовно, Резолюція Європарламенту не може передбачити на сьогодні всі положення, правила та стандарти щодо роботів та штучного інтелекту, так як технології розвиваються досить швидко і до чого дійде людський прогрес щодо впровадження штучного інтелекту передбачити неможливо. Але в будь-якому випадку деякі країни сьогодні починають усвідомлювати збільшення впливу робототехніки на життя людей та необхідність встановлення правил створення та використання такої техніки.

З прийняттям Резолюції Європарламент підняв досить серйозну проблему, яку найближчим часом необхідно треба буде вирішувати і українському парламенту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Електронний ресурс: <https://www.gazeta.ru/tech/2017/02/14/10525223/roboduma.shtml#pag1>
2. *Бокарева Наталья, Эфендиева Марина.* Нужен ли роботам юридический статус <https://techfusion.ru/nuzhen-li-robotam-yuridicheskij-status/>

3. РИА Новости <https://ria.ru/technology/20171025/1507522376.html>
4. Електронний ресурс: <https://russian.rt.com/nopolitics/news/443007-roboty-pravovoi-status-gosduma>
5. Нормы гражданского права о робототехнике Резолюция Европарламента от 16 февраля 2017 года 2015/2013(INL) P8_TA-PROV(2017)0051, включает текст Хартии робототехники. Електронний ресурс: http://robopravo.ru/riezoliutsiia_ies

*Єрмолаєва В. В.
викладач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ ТА ІДЕОЛОГІЯ ЛІБЕРАЛІЗМУ: ПІДМІНА ПОНЯТЬ

Сучасний суспільно-політичний наворот неможливо уявити без словосполучення “Європейські цінності”. З цим поняттям пов’язують сам факт існування Європейського Союзу. Цей набір ціннісних орієнтирів вважається таким, що забезпечує існування найрозвиненішого суспільства сучасності. Він виступає певним орієнтиром суспільно-політичного розвитку для країн, що не входять до Європейського Союзу, і саме прагнення втілити ці цінності стало початком Революції Гідності в Україні.

Так само, усталена в інформаційному полі думка стверджує, що “Європейські цінності”, тобто цінності сучасної Європи в межах ЄС, мають настільки ліберальне підґрунтя, що між поняттями “європейські цінності” та “ліберальні цінності” можна ставити знак тотожності. На перший погляд, цьому припущенню важко знайти емпіричне підтвердження. Проте уважно поглянувши на заголовки новин після виборів у Німеччині, Австрії, Чехії, можна часто зустріти словосполучення на кшталт “криза лібералізму в Європі”, “Кінець європейського лібералізму” і т.д. Відповідно, користуючись формальною логікою, можна зробити припущення, що існування таких думок можливе лише за існування попередньої тези про те, що ліберальні цінності є цінностями Європи в цілому.

Проте політика в 21 столітті вносить корективи до усталених ідеологій, і часто користуючись певними термінами що стосуються політичних ідеологій, здійснюється апеляція до змісту, що початково не належав цьому поняттю. Батьком-засновником класичного лібералізму беззаперечно вважається Джон Локк. Ним же і була сформульована “тріада” цінностей – основа всієї ідеології лібералізму та всіх похідних від неї течій. За Локком, лібералізм визнає за людиною 3 природних, невід’ємних права: право на життя, свободу та приватну власність. При цьому, говорячи про свободу, Локк чітко стверджує: “Єдиний шлях, за допомогою якого будь-хто

відмовляється від своєї природної свободи і вдягає на себе пута громадянського суспільства, - це угода з іншими людьми про об'єднання в співтовариство... Коли якесь число людей таким чином погодилося створити співтовариство або державу, то вони тим самим уже об'єднані та складають єдиний політичний організм, в якому більшість має право діяти і вирішувати за інших. Адже коли якесь число людей створило за згодою кожної окремої особи співтовариство, то вони тим самим зробили це співтовариство єдиним організмом, що володіє правом виступати як єдиний організм, що може відбуватися тільки з волі і рішення більшості” [1]. Ліберальна демократія передбачає захист прав меншості, проте так само виключає диктатуру прав меншості відносно прав більшості.

В економічному аспекті це виявляється у тому, що державою забезпечуються умови вільного ринку, на якому кожен індивід в міру своїх навичок і компетенцій реалізує себе, отримуючи певний рівень добробуту. В політичному вимірі – абсолютне втілення свободи вибору, свободи слова, свободи ідеологічних переконань за умови їх прийнятності для більшості суспільства.

Проте наразі, країни ЄС втілюють як у внутрішній, так і у загальноєвропейській (мається на увазі ЄС як політичний інститут) політиці інші принципи. Перш за все, це стосується економічного виміру: в провідних країнах Європи втручання держави в економіку є куди більш значним, ніж передбачено ідеологією класичного лібералізму. Німеччина, Франція, Норвегія, Швеція, та ціла низка інших країн мають розвинену систему соціальних гарантій для вразливих верств населення, які передбачають виплати по безробіттю, безкоштовні послуги в освіті, охороні здоров'я, тощо. Соціальний захист населення, безумовно, є важливою функцією держави, проте у провідних країнах ЄС соціальна політика є не стільки інструментом захисту вразливих верств населення, скільки засобом скорочення розриву між бідними та багатими і зрівняння верств населення. Так, нормальною практикою для переважної більшості країн ЄС, серед яких – Бельгія, Німеччина, Франція, Австрія, Нідерланди - є прогресивне оподаткування. Іншим аспектом такої економічної політики є високий рівень податків, що сплачуються на соціальні потреби як працівником, так і роботодавцем. За даними ОЕСР, відсоток відрахування від доходу на соціальне забезпечення становить, відповідно: 17.3% – для працівника і 16.2% – для роботодавця в Німеччині, 10.5% і 26.8% – у Франції, 13.9% і 22.4% – у Австрії, 10.9% і 22.3% – у Бельгії. Середній показник для країн-членів ОЕСР становить 8.2% для робітника і 14.4% – для роботодавця, в той час у 17 з 28 країн ЄС рівень соціальних відрахувань перевищує середній по ОЕСР [2].

Така політика створює умови, за яких малозабезпечені верстви населення отримують компенсації за рахунок працюючих, таким чином зрівнюючи населення в цілому.

Інший важливий та актуальний аспект, що демонструє невідповідність державної політики країн Європи ліберальній ідеології полягає у кризі політики

мультикультуралізму. Потік мігрантів та криза біженців, пік якої прийшовся на 2015 рік унеможливили “пасивну” асиміляцію для великої кількості людей, що сповідують інші релігії, мають відмінні культурні та політичні традиції. Як наслідок, замість мирного співіснування культур Європа отримала велику кількість людей, що не бажаючи приймати європейський образ життя за ідеал створюють тиск на економіку, вимагаючи соціального забезпечення на рівні з громадянами, піднімають рівень доступності, тощо. Проте ключовим в цьому аспекті є те, що провідні держави Європи толерують цінності таких меншин і повністю захищають їх право на прояви ідентичності, різко засуджуючи будь-які спроби нав’язування таким меншинам цінностей та традицій місцевого суспільства. Іншими словами, свободи агресивної меншості виявляються куди більш захищеними за свободи пасивної більшості, що ховається за привабливими гаслами рівності народів та мирного співіснування культур.

Звідси, висновок – вищеперераховані цінності, що втілюються політикою ЄС, лежать в основі не лібералізму, а соціал-демократії. Соціал-демократія належить до поміркованих ідеологій, є лівоцентристською, а отже – багато в чому збігається з лібералізмом як у ідеологічному, так і у практичному аспекті. Проте є ціла низка критеріїв, за якими можна сказати, що пануючими цінностями серед країн ЄС є саме соціал-демократичні. Серед таких можна зазначити: соціальна економічна політика, прагнення скорочення розриву між бідними і багатими, захист прав робітників, загальний економічний добробут, мультикультуралізм та космополітизм, тощо.

Очевидно, що соціал-демократія перемогла в межах ЄС, або як мінімум – в межах його провідних країн. З цього правила є і виключення: так, в урядах Польщі і Угорщини, домінують праві ідеї, а партії такого соціал-демократичного спрямування не мають ключової ролі у політиці. Проте саме за таку “невідповідну” внутрішню політику Польща і Угорщина протягом останнього часу різко критикувалися лідерами провідних країн ЄС, а офіційні установи ЄС погрожували їм санкціями у випадку продовження дій, що не відповідають політиці об’єднаної Європи.

Соціал-демократія як ідеологія жодною мірою не є злом чи загрозою прогресивному суспільству. Більше того, європейським соціал-демократам по-суті вдалося досягти своєї глобальної мети – створити державу загального добробуту. Проте проблема полягає саме в науково-теоретичному аспекті: називаючи цінності та прагнення сучасної Європи ліберальними, ми легітимізуємо підміну понять, наявність якої вже відчувають європейські інтелектуали. Надзвичайно цікавою в цьому контексті є “Паризька декларація” 12 відомих філософів та інтелектуалів з 9 країн ЄС, з підзаголовком “Європа, в яку ми віримо”. Автори декларації прямим текстом пишуть про існування “фальшивої Європи” в сучасному ЄС, основною цінністю якої є не свобода, а рівність, що виявляється у мультикультуралізмі та фактичному обмеженні свободи слова: “Політичні лідери, що відкрито говорять незручну правду про іслам там імміграцію сьогодні постають перед судом, а принципи політкоректності

накладають табу на ті погляди та точки зору, що загрожують існуючому status quo. Фальшива Європа не захоплює культуру свободи. Вона запроваджує культуру однорідності, якою рухає ринок та політично вимушеного конформізму” [3]. Криза лібералізму виявляється замаскованою кризою соціал-демократії.

За проблемою кризи соціал-демократії ховається більш масштабна та концептуальна теоретична криза – криза політичної шкали. У відомій роботі “Кінець історії та остання людина”, Френсіс Фукуяма передбачав, що атаки на лібералізм “зліва” відбуватимуться шляхом підміни понять та цінностей: “Майбутні загрози ліберальній демократії зліва, будуть, вірогідніше за все, рядитись в одяг лібералізму, змінюючи його сенс зсередини, а не йти фронтальною атакою на основні демократичні інститути та принципи” [4]. Це, як наслідок, призводить до того, що в суспільно-політичному дискурсі Європи та її найближчих партнерів “нульова” позначка політичної шкали фактично зміщується вліво. Соціал-демократія мімікрує під лібералізм, і оголошує себе центром політичного спектру. Будь-яке класичне ліберальне об’єднання, партія чи кандидат тепер стають “правоцентристськими”, правоцентристи – “правими”, праві – “ультраправими радикалами”. Європейські праві виносяться на маргінес політичної системи, в той час як ліві рухи набувають все більшої сили і ваги. Як і будь-яка інша підміна понять, ця відкриває поле для спекуляцій та порушує баланс сил. Як наслідок – політична система ЄС як організації а окремих її країн вже не може адекватно реагувати на виклики сучасності.

Прикладом може виступити та ж сама ситуація, що склалася навколо кризи біженців. Сучасні популісти уміло використовують незадоволення мас невірніваженою політикою щодо біженців та мігрантів для маніпуляцій на власну користь. Цим пояснюються успіхи “Альтернативи для Німеччини”, “Права і Справедливості” в Польщі, Маріано Рахоя в Іспанії, вихід у другий тур для Марін Ле Пен у Франції та багато інших подій недалекого минулого. Популізм належить до неявних загроз, що порушують стабільність всієї економічної, політичної, культурної системи якою є Європейський Союз. Внаслідок внутрішніх протиріч та нездатності до їх вирішення в форматі ЄС відбувся Brexit, який показав, що об’єднана Європа не є чимось сталим, і ЄС як політична організація здатен не лише до розширення. Очевидно, що вирішення актуальних проблем, чимала низка яких лежить в ціннісно-ідеологічному аспекті, неможливе без чіткого прояснення та демаркації пануючих в Європі ідеологій.

“Кінець історії та остання людина” хоч і не відповідає більш пізнім роботам автора, все ж дає цікаву та змістовну теорію домінування ліберальної демократії. Ліберальна демократія позбавлена критичних внутрішніх протиріч і здатна забезпечити як економічний добробут і стабільність широких мас, так і амбітні прагнення окремих індивідів, тобто – справжню свободу. Вже згадувана Паризька декларація говорить і про вирішення зазначених у ній проблем, що полягає у поверненні традиційних цінностей та “відродженні справжнього лібералізму”.

“Майбутнє Європи має бути ліберальним в найкращому розумінні цього слова, що означає відданим ідеї здорових публічних дебатів, вільних від будь-яких загроз насильства та примусу... Ми цінуємо політичні досягнення сучасної доби. Кожен чоловік та жінка повинні мати рівне виборче право. Базові права мають бути захищені. Але здорова демократія передбачає соціальну та культурну ієрархію, яка заохочує прагнення до досконалості та пошану до тих, хто служить загальному благу”[3].

Підбиваючи підсумки, можна сказати наступне:

1) В Європейському суспільстві дійсно існує підміна понять щодо значення та впливу ідеологій лібералізму та соціал-демократії на політичну систему країн ЄС. Вплив цієї підміни понять вже відчувають інтелектуали та філософи багатьох країн Європи

2) Підміна понять призводить до викривленого сприйняття будь-якої сили на ідеологічній шкалі через зміщення умовного центру “вліво”. Це доволі успішно використовується популістськими силами для критики центристських позицій в політиці та підвищення власних рейтингів такими силами.

Повернення ідей класичного лібералізму не є панацеєю від всіх політичних криз сучасної Європи. Проте прояснення підміни поняття ліберальних цінностей соціал-демократичними, а також – підтримка оновленого суспільного дискурсу, що сприятиме стабілізації ідеологічної шкали є, надзвичайно важливим кроком для створення стабільної та ефективної політичної системи в Європі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Локк. Дж. Сочинения : в 3 т. Т. 3. Москва : Мысль, 1988. Книга вторая, Глава VIII. С. 317.
2. OECD: Taxing Wages 2017. URL: <http://www.oecd.org/berlin/publikationen/taxing-wages-2017.htm> (дата звернення: 10.05.2018)
3. The Paris Statement: Europe we can believe in. URL: <https://thetrueeurope.eu/a-europe-we-can-believe-in/> (дата звернення: 10.05.2018)
4. Francis Fukuyama. The end of history and the last man. New York : The Free Press, 1992. С. 296

Жмур Ю. М.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРИЧИНИ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Запобігання злочинності серед неповнолітніх в Україні є вкрай важливою та складною для суспільства й держави проблемою. На сьогодні стан злочинності неповнолітніх (осіб віком 14-18 років) – це застереження для подальшого соціального

розвитку і, водночас, необхідність активізації роботи з попередження протиправної поведінки, активного пошуку й реалізації профілактичних заходів, що можуть локалізувати рівень злочинності неповнолітніх. Якщо не здійснювати роботу з профілактики злочинів серед неповнолітніх, наша держава запросто може втратити майбутнє молоде покоління, що може призвести до виродження української нації в цілому.

Високий рівень злочинності неповнолітніх свідчить про неналежну організацію запобіжної роботи. В сучасній Україні постала нагальна потреба створення системи попередження злочинів на нових засадах, розбудови з цією метою відповідної законодавчої бази та якнайширшого залучення громадськості до цієї діяльності. За цих умов нового змісту набуває запобіжна діяльність спеціальних органів та установ, виникають і поширюються нові форми й методи запобігання злочинності неповнолітніх, що потребують відповідно нового наукового осмислення. Підвищення ефективності заходів запобігання злочинності неповнолітніх – одна з найактуальніших проблем у кримінологічній науці та правозастосовній практиці [1, с. 1].

Діти – це окрема, самостійна частина суспільства, якій притаманні особливі правила поведінки, своєрідні життєві стереотипи, що забезпечують її розвиток і становлення та перетворення в дорослу (основну) частину суспільства. Проте діти разом із дорослими також можуть вчинювати протиправні діяння.

Проблема злочинності неповнолітніх та малолітніх є досить актуальною і сьогодні, постійно привертаючи особливу увагу вчених юристів, та практиків. Це пов'язано з тим, що неповнолітні та малолітні завжди визнавались злочинцями, так званої, певної (привілейованої) категорії, особливого роду, особливого статусу. Але й варто зазначити, що саме ці категорії осіб – є одні з найбільш кримінально уражених верств населення.

Дослідження злочинності неповнолітніх, застосування та ефективності заходів її запобігання вже здійснювався на теренах кримінально-правової та кримінологічної науки. У зарубіжній та вітчизняній кримінології цьому питанню приділяли увагу такі вчені, як Г. А. Аванесов, Ю. А. Амбросімова, Антонян, М. М. Бабаєв, Т. С. Барило, І. Г. Богатирьов, М. І. Ветров, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В.К. Грищук, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. П. Ємельянов, В.Д. Єрмаков, А. П. Закалюк, К. Є. Ігошев, І. І. Карпець, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, В. І. Лановенко, Ф. А. Лопушанський, Г. М. Міньковський, В. В. Панкратов, М. І. Панов, А. А. Примаченок, О. Б. Сахаров, І. О. Топольскова, І. К. Туркевич, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко та ін.

Семантика слова “*Повноліття*” – вік, по досягненню якого людина набуває повної відповідальності за свої дії та вчинки згідно з Конституцією та законодавством. При цьому людина набуває також додаткових прав та зобов'язань [2].

Злочинність неповнолітніх в даний час є однією з найбільш актуальних проблем сучасного суспільства, її частка в загальній структурі злочинності постійно зростає,

зростає і суспільна небезпека діянь неповнолітніх. Порушення неповнолітніми кримінально-правових норм свідчать про недоліки їх виховання в сім'ях, у школі, а також про не спроможність держави контролювати дану ситуацію. Зростання злочинності серед неповнолітніх вказує про незадовільний стан системи попередження злочинності неповнолітніх.

Підлітковий вік – це час, коли людина ще не доросла, але вже й не дитина. Тоді молодь шукає себе й намагається довести всім, що вона чогось варта. У цьому віці діти доторкаються до антисоціальних моментів життя, проте, на жаль, не завжди розуміють межу між добром і злом та вміють вибрати правильний шлях [3, с. 157].

Саме неповнолітні та малолітні, на жаль, є найвразливіші із груп населення України. Незважаючи на певні заходи, які вживає наша держава – реальне становище дітей погіршується під впливом багатьох факторів.

Причинами та умовами злочинності є система соціально негативних явищ та процесів, які її детермінують як свій наслідок. Причини та умови злочинності – не випадковий механічний набір детермінант злочинності, а система, тобто єдність та цілісність взаємодіючих підсистем та елементів, які розташовані в певній ієрархії та підрядності рівнів. Причини – це явища (системи), що породжують інші явища (системи) – наслідок.

“Детермінант” – це складова, компонент, визначник, причина, умова. На думку Жоржа Гурвича, “детермінанта – це універсальний чинник, який стимулює інтегрування окремих реалій суспільної дійсності в соціальні рамки або середовище, які вже існують (щойно виникли, відомі давно, створені штучно). До загальних причин протиправної поведінки необхідно відносити соціально-психологічні детермінанти, які складаються з таких елементів, як економічна, політична, правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості.

Відхилення від норм свідомості і поведінки підлітків – правопорушників залежать від цілого ряду причин, серед яких велике значення має вплив негативних факторів на формування свідомості особистості

На нашу думку, сміливо можемо ставити на перше місце сім'ю: Звичайно для люблячої сім'ї-власна дитина – “це найдорожчий скарб у світі”, проте досить часто саме сім'я є “джерелом зла”, яке негативно впливає на формування особистості дитини. Батьки, які зловживають алкоголем і вживають наркотичні засоби своєю поведінкою впливають на дитину. Така дитина не має справжньої родини і батьківської турботи. Інколи такі діти не маючи “родинної підтримки” змушені шукати її на вулиці, попадаючи в сумнівні компанії. Також досить суттєво впливає на поведінку дітей – батько чи матір, які відбували покарання у місцях позбавлення волі. Інколи діти сприймають такий фактор, як те, що можна брати за приклад, а не сторонитися.

Друге місце посідає навчально – виховний процес в загальноосвітніх школах, училищах, коледжах та виробничих колективах. Недоліки такого роду виховання вже

самі по собі можуть відіграти негативну роль у поведінці неповнолітнього. У тих же випадках, коли на молоду людину впливають при цьому ще й негативні елементи сімейних і побутових відносин, у наявності реальна основа для формування суспільно небезпечної особистості [4, с. 64].

Також важкі матеріальні умови: Економічні зміни в країні, втрата роботи батьками, корупція, невисокі заробітні плати – все це впливає на неспроможність батьків забезпечити дитині найелементарніші умови для проживання (одежа, взуття, харчування, кишенькові гроші). Часто підліток не може бути забезпечений на рівні зі своїми друзями. Бажання мати дорогий мобільний телефон, планшет або інший гаджет – штовхає дитину на вчинення злочину, зокрема крадіжки грошей, або чужих речей. Підліток не бажає виглядати серед своїх друзів “білою вороною” і для того, щоб від них не відстати – іде на злочин. Соціальне сирітство: Через постійну зайнятість на роботі або байдужість, дитина стає сиротою при живих батьках. Батьки помилково вважають, що нагодувавши сина чи доньку, а також одягнувши її – виконали свої батьківські обов’язки. Тому прийшовши додому, батьки поринають у свої власні справи, не звертаючи ніякої уваги на дитину, не запитуючи про проблеми чи здобутки у школі, про мрії чи бажання. Інколи проста розмова матері з дитиною може врятувати її від згубних звичок, або від вчинення нею злочину.

Негативний вплив підлітків із неблагополучних сімей, із сімей, в яких батьки відбували чи відбувають покарання у місцях позбавлення волі. Не маючи “фактичної родити” діти намагаються знайти собі прихисток і порадишників в інших місцях: на вулицях, інколи в дорослих, сумнівних компанія. Досить часто такими компаніями можуть стати інші підлітки або старші друзі, які не раз вчиняли кримінальні чи адміністративні правопорушення. За таких умов дитина, як “губка” “всмоктує” підґрунтя для злочину.

Пропаганда наркотиків, тютюну через телебачення, через засоби масової інформації. Агресивна реклама, музика, яка пропагує вживання психотропних речовин, а також алкоголю.

Поширення суб’єктивних культур... (хіпі, рокери, емо, готи і т.п.), в середовищі яких пропагується так званий “дух протесту”, самогубства і протиправна поведінка в суспільстві, не сприйняття суспільства в цілому.

Демонстрація відповідних сцен насилля у кінофільмах, відеофільмах, телевізійних передачах, поступово нейтралізують негативне ставлення до неправильного способу життя. Негативні герої показуються, як справжні герої, а їх вчинки – часто виправдовуються.

Нажаль за останні декілька десятиліть кількість протиправних дій вчинених саме неповнолітніми чи малолітніми зростає. Тому для зупинення цього явища нашої державі потрібно докласти чималих зусиль, проте такі зусилля мають бути застосовані в комплексі. Погоджуємося з Ю. А. Абмросімовою, що запобігання злочинності неповнолітніх повинно базуватися не лише на правових засобах, а й передбачати

використання соціальних, психологічних, економічних, культурних, виховних та медичних заходів.

Система заходів попередження злочинності неповнолітніх має базуватися на засадах загальносоціального характеру, які призначені забезпечити необхідний рівень добробуту, культури, виховання та навчання молодих людей. Ця система заходів: діє у співвідношенні з соціальною, економічною, молодіжною, карною політикою держави, яка реалізується через низку цільових програм надання матеріальної та іншої допомоги сім'ям і дітям, запобігання бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Абросімова Ю. А.* Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Амбросімова Юлія Андріївна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Д., 2009. 20 с.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Повноліття>
3. Криминологія : підручник / під ред. Н. Ф. Кузнецової, В. В. Лунеева. – 2-ге вид. – Москва : Волтерс Клувер, 2004. – 640 с.
4. *Заросинський Ю., Заросинський О.* Причини і умови злочинності неповнолітніх потребують теоретичного і практичного розроблення // Право України. – 2004. – № 3. – С. 64-67.

Іванова Н. Ю.
*кандидат філософських наук, доцент,
заступник завідувача кафедри політології та національної безпеки
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана (м. Київ)*

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЯК СИНТЕЗ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Найбільш важливим і значущим видом політики є державна. Єдиного визначення поняття “державна політика” немає. Більшість авторів вважає, що державна політика – це такі дії органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства. Таким чином, під державною політикою найчастіше розуміють розв’язання проблем суспільного розвитку. Отже, в основі державної політики є виявлення та вирішення проблем, що існують в суспільстві. Саме суспільство здійснює первинну селекцію проблем, тоді як вторинна селекція здійснюється на рівні держави. В цьому полягає складність державної політики, яка вимагає її аналізу, як на етапі формування порядку денного, але також і на етапах впровадження та оцінювання, де актори публічного процесу за допомогою різних механізмів включають в політику публічні рішення, здійснюють їх, що призводить до певних результатів, які показують ступінь її ефективності.

Постає питання, чи не є моралізаторством вважати державною політикою лише ті дії влади, що здійснюються в “інтересах всього суспільства”? Адже маємо чимало прикладів, коли від рішень, які приймали, як центральні, так і місцеві органи державної влади, вигравали окремі групи, чи навіть окремі особи, тоді як суспільство частіше за все програвало. Українське суспільство сьогодні незадоволене станом боротьби з корупцією, повільним ходом реформ, їх неоднозначністю (прикладом може бути судова реформа), воно не відчуває покращення ситуації.

На думку італійських дослідників КарлозаСкортазіні, Ернесто Штейна, Маріано Томазі якість політичних інститутів, отже і державної політики, залежить від можливості парламенту, судової незалежності, професіоналізму. Тут дуже важливі характеристики всіх, а не тільки зміст кожного [1, с. 60].

“В Україні маємо інституційне переродження, функціонують “свої привласненні побудовані на корупційних принципах” політичні інститути; ... міське, пострадянське, призначене для переділу власності й державного рейдерства право, ... невеличкий базис закону й порядку в оточенні мутуючого совка” [2, с. 7].

В ухваленій 25 січня 2017 року резолюції ПАРЕ “Функціонування політичних інститутів в Україні зазначається: “Асамблея стурбована тим, що боротьба проти корупції просувається дуже повільно, а конкретні результати є обмежені”. Корупція деформує політичні інститути, створює дисбаланс суспільних і національних інтересів з одного боку, і особистих чи кланових корупційних устремлінь – з іншого, політичні інститути втрачають свої функціональні властивості та сутнісні ознаки, перероджуються в антинародні. Як зазначає професор О. М. Рудакевич, – “сутність корупційної трансформації політичних інститутів полягає, перш за все, в тому, що за фасадом конституційних органів державної влади й управління формуються і поступово починають домінувати неформальні, тіньові інститути...” і центри влади. “Мова йде про фальсифікацію результатів виборів, підкуп народних депутатів, купівлю і продаж державних посад, кулуарні домовленості між суб’єктами влади і олігархами, призначення так званих “смотрящих” у регіонах і галузях народного господарства, “кнопкодавство” в парламенті, “телефонне право, так звана “джинса” в ЗМІ, замовні арешти і вбивства та ін.” [3, с. 154].

Сучасну позицію, щодо ролі держави в процесі формування політики представила Н. Беляєва, яка вважає, що “публічну політику” роблять саме “публіка” (public), яка зовсім не обов’язково асоціює себе з державними інститутами. Більш того, вона себе їм значною мірою протиставляє. Зараз на Заході, стверджує дослідниця, та й в усьому світі, активно йде “реорганізація” – виникають спонтанні масові рухи громадян, які потребують врахування їхньої думки в управлінні державою. Навіть в основі сучасних суспільних протестів не тільки економічні вимоги патерналістського характеру, звернені до “держави загального благоденства”. Протестуючі вимагають реалізації своїх цивільних прав, забезпечення можливості громадської участі у виробленні та прийнятті політичних рішень [4].

На думку народного депутата України Вікторії Войціцької, “Конституція гарантує громадянам можливість впливати на політику – як на виборчих дільницях у визначений для цього час, так і в щоденному житті шляхом реалізації прав на мирні збори та вільне висловлювання своїх думок, ... пряме народовладдя неможливе у великих спільнотах, однак не слід забувати, що граніт демократії шліфується тільки різцями публічного контролю. Критична незалежна журналістика, діяльні громадські організації, різноманітні форми артикуляції групових інтересів відповідно до професійної чи будь-яких інших ідентичностей і мають стати цими різцями. Кожен повинен розуміти, що держава – це не ідеал годівничка, а механізм вирішення колективних проблем людей, який фінансується їхнім коштом, і який очолюють наймані громадянами працівники” [5, с. 2].

Отже, державні мужі в політиці мають дотримуватись складного балансу різноманітних інтересів, цінностей, чинників в процесі визначення стратегії дій державних органів влади та її практичної реалізації, проте завжди інтереси, які реалізує держава мають відображати інтереси суспільства. Таким чином, сучасні підходи враховують нові тенденції політичного життя, включаючи, крім адміністративного (“згори-вниз”) все більше елементів громадського сектора (“знизу-вгору”) в процесі здійснення державної політики.

Розгляд державної політики неможливий без участі недержавних акторів, що і забезпечує найоптимальнішу реалізацію інтересів суспільства. стратегія їх поведінки і роль участі в процесі вироблення державної політики варіюються в залежності від статусу, ресурсних можливостей, структурованості й умов, які їм надаються державою. Суттєвий вплив на державну політику здійснюють громадське суспільство, групи тиску, експертно-аналітичні спільноти, політичні партії.

На думку І. В. Мірошніченко, на державну політику впливають як державні так і недержавні актори; громадський процес за допомогою різних механізмів узгодження інтересів і культури консенсусу [6, с. 20].

Отже, державна політика, не тільки вироблення та реалізація управлінських рішень державою, а й демократична участь різних груп за інтересами, державних і недержавних політичних акторів політико-управлінському процесі, досягнення комплексного бачення соціальних проблем із дотриманням процедур узгодження інтересів перед безпосередньо політичною дією уряду [7, с. 20].

З розвитком концепції Відкритого урядування і реалізації її на практиці з'явилася необхідність в глобальному кількісному вимірі якості влади (отже, і державної політики), який з 2014 р. представлений в однойменному Індексі Відкритого уряду (Open Zovernment Index). Індекс заснований на таких групах показників, як:

- Відкритість урядових даних для громадян (рівень інформованості суспільства про діяльність державних органів);

- Право громадян на інформацію (рівень доступу громадян і організацій до інформації про діяльність державних органів, включаючи механізми реалізації права громадян на отримання такої інформації);

- Громадська участь (рівень громадської участі в процесах прийняття суспільно значущих рішень, включаючи механізми громадського контролю);

- Механізми реалізації громадянами своїх прав (можливості практичної реалізації громадянами своїх прав, включаючи механізми розгляду звернень та скарг “і реакцію на такі звернення” [8]).

Як зазначає українська дослідниця О. М. Чальцева, “одним з головних акторів публічної політики є громадянське суспільства, розвиненість і самостійність якого визначають демократичність системи і якість управління. Індекси громадянського суспільства, розроблені сучасною політологією, дозволяють оцінити рівень організованості та активності громадянського сектора, ступінь його впливу на публічну політику. Так, Індекс громадянського суспільства відображає стан структури громадянського суспільства, зовнішнього середовища, в якому воно працює, цінностей яких дотримуються і які захищають його організації, і впливу, який чинять організації громадянського суспільства на державу. Індикаторами стану громадянського суспільства виступають правове середовище, організаційна спроможність, фінансова життєздатність, компанія громадського представництва, послуги, інфраструктура. Ставлення з боку громадськості [1, с. 193]. “Саме громадянське суспільство має бути здатним формувати завдання перед владою, конструктивно співпрацювати з нею, примножувати людський соціальний капітал, самостійну громадську активність і народний ентузіазм, ідейно мотивованих, орієнтованих на задоволення потреб суспільства й особистий успіх громадян” [9, с. 7].

Що нам заважає? За словами Пасхавера О. “соціальні цінності нашої пасивної більшості – стратегія виживання, вироблена сторіччями проживання в інших державах, у ворожому середовищі ... коротко її можна висловити кількома словами: довіряй тільки своїм, приховуй, не виходить – обдури, не виходить – підкупи. Можна собі уявити, як важко будувати свою державу (і державну політику) при недовірі більшості до держави, її законів, її інституцій, коли в суспільстві існує тривожна невизначеність припинююча стратегія виживання та втрата свободи як життєвої потреби. В цій ситуації не завжди потрібно розраховувати на владу. Громадяни – не її слухняні помічники, а найважливіший фактор тиску. Потрібно робити, що потрібно попри обставини, працювати і напрацьовувати, попри історичне минуле, менталітет, розчарування і зневіру” [10].

Перефразовуючи відому фразу В. Вільсона “...велич країни визначається величиною її рядових громадян”, можна сказати, що державна політика також визначається величиною її рядових громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Чальцева О. М.* Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика: монографія. – Вінниця : ФОП Барановська Т.П., 2017. С. 60, 193.
2. *Ситуха О.* Замки на піску // ДТИА. № 1. 13 січня 2018, С. 7.
3. *Рудакевич О. М.* Пізнавальний потенціал теорії політичної системи в дослідженні політичної корупції суспільно-політичні процеси // Науково популярне видання Громадської організації “Академія політичних наук”. Київ ; ГО АПН, 2017. Випуск 1 (5). С. 154.
4. *Беляєв Н. Ю.* Публичная политика идет на смену партийности URL: <http://openc.ru/155378/.html>
5. *Войціцька В.* Візія України XXI століття // ДТ. UA № 10 (356). 17 березня 2018. С. 2.
6. *Мирошниченко И. В.* Сетевой ландшафт российской публичной политики. Краснодар : Просвещение-Юг, 2013. С. 20.
7. *Беляева Н. Ю.* Развитие концепта публичной политики: внимание “движущим силам” и управляющим субъектам // Полис. 2011. №3. С. 20
8. Індекс відкритого урядування (Open Zovernment Index) URL: <http://worldjusticeproject.org/open-government.index>
9. *Покальчук О.* Раскаленное пространство. ZTUA № 42 (338). 11 грудня 2017. С. 7.
10. *Пасхавер О.* Вибір долі // ДТ. UA № 16 (312). 28 квітня 2017.

Кархут О. Я.
*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ

З кожним роком народовладдя в Україні набуває нових рис, волевиявлення народу стає вагомішим, а вплив громадян на рішення державної влади ще більш помітним. Для реалізації своїх законних прав та захисту інтересів особи мають свої інструменти, але все ж ефективність їх дій не завжди та, яка необхідна, а результати не завжди відповідають очікуваням. Тому в Європі, Америці, Африці вже протягом десятиліть існує практика не просто конституційного звернення громадянина, а конституційної скарги.

Конституційна скарга – це важливий правовий інститут, який необхідний для утвердження демократичної, соціальної та правової держави. Наскільки повним є обсяг конституційних прав особи в державі, настільки чітко можна сказати, що держава має не тільки демократичний лад, а й гарантії захисту прав на високому рівні. Запровадження даного інституту в країні дає можливість сказати, що національна

юриспруденція не стоїть на місці. Завдяки конституційній скарзі права як фізичних, так і юридичних осіб стають більш захищеними від державної сваволі.

У зарубіжній правовій літературі часто підкреслюється, що ХІХ століття було століттям парламентів, а ХХ століття (точніше його друга половина) стало віком конституційного контролю. При цьому мається на увазі, що інститут конституційного контролю отримав світову підтримку. Розвиток цього інституту підкреслює значення Конституції як акту, що встановлює “фундамент” будь-якої держави, а саме: основи правового становища особистості, структуру та взаємовідношення державних органів, форму правління і територіального устрою, основи правового становища цієї держави на міжнародній арені [1, с. 11].

Все більше європейських країн запроваджують у свій правовий механізм конституційну скаргу. На сучасному етапі правової еволюції вона закріпилася у юрисдикціях таких європейських держав: Латвія, Литва, Польща, Словенія, Словаччина, Угорщина, Чехія, Німеччина. Також даний інститут присутній у Російській Федерації, Казахстані, Бразилії, Сирії, Маврикії, Судані та ін.

Що ж розуміється під поняттям “конституційна скарга”? Як зазначає М. Гецько: “Конституційна скарга – це адресоване Конституційному Суду прохання громадянина по конкретній справі, про захист своїх порушених конституційних прав і свобод, з допомогою конституційного судочинства” [2, с. 60].

Із Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” від 02 червня 2016 року випливає, що конституційна скарга – це звернення будь-якої особи до Конституційного Суду з підстав, визначених Конституцією та Законом [3].

Отже, на нашу думку, конституційна скарга – це правовий інститут, механізм, за допомогою якого фізична, юридична особа може захистити свої конституційні права, звернувшись до Конституційного Суду України індивідуально, як до вищої конституційної інстанції.

Тому, можна сказати, що демократична та правова держава на сучасному етапі правового розвитку не може продовжити свого існування без впровадження конституційної скарги. Найкращим прикладом по впровадженню такого механізму захисту прав та свобод громадян є Федеративна Республіка Німеччина – чи не одна з перших країн, яка успішно легалізувала інститут конституційної скарги, а конституційна практика цієї держави слугує прикладом для інших європейських країн.

Кожний громадянин Німеччини має право звернутись із конституційною скаргою до Федерального конституційного суду, якщо він вважає, що його право порушено з боку держави. Єдиною умовою такого звернення є те, що до цього необхідно звернутися до компетентного органу за захистом і лише після отримання відмови можливе подання конституційної скарги.

Відповідно до ст. 1 Конституції України Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Становлення нашої держави як

демократичної та правової неможливе без інституту конституційної скарги, а особливо у період, коли Україна в процесі реалізації курсу вступу до Європейського Союзу.

Думки про можливість запровадження даного інституту у колі науковців-правників вирували протягом останнього десятиліття. Проривом конституційного законодавства та права загалом стало прийняття Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” (далі – Закон) від 02 червня 2016 року, яким були внесені суттєві зміни у Конституцію України, повноваження Конституційного Суду України.

Аналізуючи зміни у конституційному законодавстві, надходимо до висновку, що Конституційний Суд України більше не розглядає питань, щодо офіційного тлумачення законів України за поданням громадян. Останнє буде проводитись лише за зверненням Президента України, не менше сорока п’яти народних депутатів Верховної Ради України, Верховного Суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Деякі вчені вважають, що запровадження інституту конституційної скарги згодом перетворить Конституційний Суд в суд четвертої інстанції загальної юрисдикції. Але, на нашу думку, така трансформація не відбудеться, адже сама по собі правова природа конституційної скарги є інакшою від тих самих позовів та заяв до судів загальної юрисдикції. Конституційний Суд України виступає окремою, незалежною судовою ланкою конституційної юрисдикції, що покликана забезпечити гарантії та захист основоположних прав фізичної та юридичної особи від державного свавілля, а не від конкретних осіб.

Все ж таки, основні проблеми, що можуть виникнути в процесі подання конституційної скарги, вирішення питання, щодо прийняття такої скарги можна врегулювати удосконаливши конституційну нормативно-правову базу.

Впровадження даного інституту має і позитивні сторони, адже, таким чином, конституційна скарга є чинником розвитку людини як суб’єкта права, бо дає їй відчуття належності до процесу нормативного закріплення її правового статусу. Конституційна скарга – це інструментарій конституційного контролю за дотриманням державою положень, які визначають її як демократичну.

Запровадження інституту конституційної скарги – це новий для України досвід. На певному етапі законотворчої та правової діяльності держави стало зрозуміло, що виникла необхідність у легалізації такого захисту громадянами своїх прав. Впровадження такого механізму контролю мало і має в собі як позитивні, так і негативні наслідки. Але негативні наслідки проявляються зараз лише в тому, що саме у процесі реалізації громадянами такого права ще не врегульовано певні моменти, наприклад, обмеження предмету звернення, чи належність обґрунтування даної скарги. Поряд з тим, можемо чітко зазначити, що інститут конституційної скарги – це можливість утвердження Конституції України як основи демократичної, з високим правовим рівнем держави, а також спосіб постійного моніторингу та оновлення законодавчої бази відповідно до потреб суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Маклаков В. В.* Конституционный контроль в зарубежных странах / В. В. Маклаков – Москва : Норма, 2007. – 655 с.
2. *Гецко М. М.* Інститут конституційної скарги як засіб захисту основних прав і свобод: порівняльно-правовий аналіз / М. М. Гецко, Ю. М. Бисага, Д. М. Белов. – Ужгород : Видавничий дім “Гельветика”, 2015. – 228 с.
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 02 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради України – 2016 р. – № 28. – ст. 532 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.
4. *Кархут О. Я., Кравчук А. С.* Інститут конституційної скарги як гарантія прав і свобод людини і громадянина / О. Я. Кархут, А. С. Кравчук // Право і суспільство. – 2017. – № 3. – С. 18-23.

Корж І. Ф.
*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач науковою лабораторією,
НДІ інформатики і права НАПрН України (м. Київ)*

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ ЗДІЙСНЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Одним із головних завдань на сучасному етапі розвитку такої молодої країні як Україна, є державотворення. Процес державотворення в Україні, у порівнянні з іншими її сусідами, проходить у специфічних умовах і визначається своїми особливостями. Їх пізнання і розкриття є вкрай важливими, оскільки зазначене сприяє розумінню тих проблем, з якими зіштовхнулося українське суспільство у процесі розбудови держави, становлення громадянського суспільства, побудови української нації, демократизації суспільного життя і впровадження демократичних, правових засад, як його регуляторів. Крім того, їх знання допоможе Україні вийти з економічної кризи та політичної нестабільності, в яких вона перебуває до цього часу. А саме визначальне – це розкрити та довести до усього світу причини вчиненої неонацистською Росією агресії проти України.

Необхідно зазначити, що усі роки незалежності Україна нагадувала своєрідного канатоходця, який постійно балансував на натягнутому канаті над прірвою. Перехід від тоталітарного політичного режиму до демократичної, соціальної, правової держави до нинішнього часу здійснюється болісно і з відповідними втратами. До влади в державі поетапно проривалися різні політичні групи – від маргіналів до відвертих злочинців,

Виховані попередньою системою кадри з їхнім досвідом “соціалістичного господарювання” були поставлені перед дилемою: або одночасно і вчитися, і працювати над створенням сучасної держави з сучасною політичною та економічною

системою, або працювати приблизно так, як за старих часів. Судячи з сучасного стану українського суспільства, зокрема його економіки, владі так і не вдалося знайти оптимального розв'язання проблеми кадрів, а саме від них значною мірою залежить успіх будь-якої справи. Наслідки цього продовжують справляти свій негативний вплив практично на всі сфери нашого життя [1].

Серйозною перепоною на шляху державотворчих процесів є те, що в суспільстві, політичних партіях і рухах і досі немає злагоди щодо того, яке суспільство ми маємо будувати. Українська національна ідея, як концентрований вираз національних інтересів та почуттів, як форма духовного самоусвідомлення, як показник того, як народ усвідомлює себе, свою роль і місце у світі, ще не є загально визнаною.

Гострота проблем, з якими стикнулася наша держава, поглиблювалась економічною кризою, катастрофічним падінням промислового та сільськогосподарського виробництва. При цьому зусилля політичного керівництва значною мірою витрачалися не на негайне подолання цих явищ, а на полеміку та між-партійні чвари.

Байдужість правлячої верхівки держави до соціального стану суспільства породила високий рівень бідності. У поєднанні з психологічною неготовністю переважної частини населення України рахуватися з такою ситуацією, викликає політичну нестабільність, ідеологічне протистояння. Невід'ємна складова такої ситуації – зростання корумпованості в суспільстві, створення кланово-олігархічних об'єднань, майже тотальна політична заангажованість ЗМІ, порушення конституційних прав громадян, тощо. За рівнем корумпованості на думку “Трансперенсі інтернешнл” Україна посідає перше місце у Європі. Все це посилює опозиційні настрої в суспільстві, викликає гострі соціально-політичні конфлікти, підриває довіру до влади, не сприяє зміцненню міжнародного іміджу України.

Як зазначає у своєму дослідженні науковець В. Воловик [2], особливістю політичної культури українського суспільства є суперечливість, роздвоєність політичної ідеології. Ця ознака виявляється в юридичному проголошенні України незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою та в усвідомленні численних фактів нехтування демократії, у відсутності найважливіших соціальних гарантій, у правовому свавіллі. Вона виявляється і в падінні рейтингу різного рівня владних структур, керівників усіх, навіть найвищих, рангів, чий розпорядження і публічні обіцянки часто не виконуються. Зазначене доповнюється зростанням соціального песимізму, зумовленого розбіжністю політичних обіцянок, які давали представники політичних партій і рухів, та у зневірі, що зростає, наших співгромадян у можливість будь-яких відчутних змін у житті суспільства, власної безпорадності і безвиході, зниженні політичної активності, насамперед у наймобільнішої частини суспільства – осіб середнього віку та молоді.

Зазначені та інші проблеми державотворення породжують кризові стани правової політики держави, деформують політичну і правову свідомість окремого члена соціуму та призводить до проблем реалізації права, проявів нігілізму щодо усіх політико-правових явищ з боку громадськості.

Зазначені негаразди вітчизняного державотворення зумовлені, на наше переконання, чинниками трансформації усього суспільства, історичними реаліями переходу від радянської командної системи функціонування владного механізму до умов “дикого капіталізму”, а потім до легітимної демократичної держави із втіленням верховенства права як вагомої правової гарантії для соціуму та для окремого громадянина.

Правовий нігілізм деформує сприйняття усіх державно-владних, політичних та правових механізмів як необхідних соціальних цінностей. Науковець Н. Оніщенко зазначає [3, с. 223], що формування правової держави в Україні передбачає підвищення якості правового регулювання соціальних процесів, зміцнення правової основи державного і суспільного життя, конституційного ладу, посилення законності, покращення правового виховання громадян. Реалізація цієї державної стратегії неможлива без підняття на новий якісний рівень правової культури та професійної свідомості юристів, яка виступає у вигляді цілісної системи правових поглядів, знань, почуттів, ціннісних орієнтацій та інших елементів правосвідомості спільноти людей, які професійно займаються юридичною діяльністю, що вимагає освітньої та практичної підготовки.

Як зазначають науковці [4, с. 28], зловживання правом само собою, і зловживання правом в публічно-правовій сфері зокрема, належать до найбільш негативних явищ сучасної конституційно-правової дійсності, оскільки істотно нівелюють значення права, як соціальної цінності, і становлять істотну загрозу конституційній законності та правопорядку, підривають основи існуючого конституційного ладу України, знижують престиж державної служби. Особливо негативним є значне поширення практики відвертого нехтування правовими приписами суб'єктами державно-владних відносин – органами законодавчої, виконавчої та судової влади, адже це неминуче призводить до поширення правового нігілізму, зростання рівня корупції, викликає зневіру широкого загалу у право і справедливість, в ефективність усієї державно-владної діяльності.

На сучасному етапі здійснюваних у країні реформ, насамперед пов'язаних із правом, постає завдання щодо недопущення зловживання правом в різнобічних механізмах держави: при здійсненні реформи судової системи; реформи правоохоронної системи; адміністративної реформи тощо. Після “революції гідності”, громадян України надихнули перспективи щодо можливості та спроможності демократичних перетворень в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства, перспективи увійти у когорту європейських, демократичних, правових спільнот.

Незважаючи на певні недоліки у царині демократизації суспільного життя, все ж Україна добилась певних успіхів щодо впровадження права в усі сфери життєдіяльності. Так за даними міжнародної неурядової організації World Justice Project [5] Україна зайняла 77-у позицію серед 113 країн світу у рейтингу верховенства права за 2017–2018 роки, піднявшись на одну сходинку. Індекс верховенства права відображає забезпечення законності в країні і розраховується з урахуванням стану урядових повноважень, рівня корупції, відкритості урядування, фундаментального характеру права, забезпечення порядку і безпеки, цивільного і кримінального правосуддя.

Однак зазначене не є підставою для прояву великого оптимізму, а є лише підставою для здійснення подальшої кропіткої праці у цьому напрямку. В підтвердження зазначеного наведемо наступне: фахівцями групи Intelligent Unit журналу *The Economist* Україну поставили на 83-ю позицію зі 167-и у рейтингу Democracy Index 2017. Україна має загальний бал 5,69, де найменший бал в 3,21 відведено показнику “функціонування влади”. При визначенні балу враховувалося 5 аспектів – виборчий процес та плюралізм, громадянські свободи, функціонування влади, політична участь і політична культура. Виходячи з балів за 60-ма показниками в межах цих категорій, кожна країна класифікується як один із чотирьох типів режиму: повна демократія, недосконала демократія, гібридний режим і авторитарний режим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Україна в умовах Незалежності: проблеми та перспективи. URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/history/34800/> (дата звернення: 12.05.2018).
2. *Воловик В. И.* Философия политического сознания : монография / В. И. Воловик. Запорожье : Просвіта, 2006. 204 с.
3. *Оніщенко Н. М.* Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Юрид. думка, 2008. 320 с.
4. *Веніславський Ф. В.* Зловживання правом у публічно-правовій сфері як загроза стабільності конституційного ладу України // Університетські наукові записки. 2009. № 3 (31). С. 24-29.
5. Україна трохи піднялася в рейтингу верховенства права. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/4/7170523/> (дата звернення: 12.05.2018).
6. Україну віднесли до “гібридного режиму” у рейтингу світових демократій. URL: <http://racurs.ua/ua/n100616-reytyng-svitovyh-demokratiy-ukrayinu-vidnesly-do-gibrydnogo-rejumu-infografika> (дата звернення: 12.05.2018).

ПОТЕНЦІЙНА ТА АКТУАЛЬНА МОТИВАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДИ ТА ОКРЕМИХ ГРУП СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

З метою з'ясування можливості консолідованості як одного з етапів демократизації українського суспільства доцільно звернути увагу на питання мотивації українських громадян, зокрема таких груп як суб'єкти влади (політичний клас (політичні лідери і державні службовці)) і суспільства (зокрема, виокремити такі групи як громадські активісти, волонтери, молодь та використати узагальнений образ “пересічного” громадянина – виборця). За основу аналізу обрано структуру мотивації В. Вілюнаса, де виокремлюються актуальні мотиви (“те, що спонукає реальну активність людини”) і потенційні мотиви – “велике коло явищ, які актуальної діяльності не спонукають, але можуть її спонукати: екс-мотиви (тобто результати діяльності людини у минулому, професійні досягнення, власні якості, дорослі діти та ін.); невпевненість в успіху; результат вибору серед інших альтернатив (які і стають активними та потенційними). Потенційна мотивація позначає “резервні варіанти життя” і резервні ресурси самої людини як суб'єкта діяльності, тобто “те, чи буде і як буде вона (*мотивація – вставка наша – М. К.*) змінюватися у випадку появи перед людиною нових можливостей (наприклад, змінити роботу, місце проживання, коло спілкування тощо)” [38, с. 24]. Отже, психологічна готовність до змін, підготовленість до життєдіяльності в нових умовах характеризують потенційну мотивацію політичної участі, а реальна активність (дії, вчинки, діяльність) – актуальну.

Потенційними мотивами політичного класу можна, спираючись на дослідження вітчизняних науковців, визначити такі “важливі соціально-психологічні резерви”: професіоналізм, компетентність, культура політичної діяльності; поєднання моралі з вимогами професійної діяльності, відстоювання цінностей та принципів демократії, відповідальність, законслухняність, репутація та авторитет, що обумовлює якість і термін проведення реформ та інновацій. Серед актуальної мотивації суб'єктів влади переважно виявлено використання влади з метою збагачення, політичний популізм, “психологія тимчасовості”, отримання місця у владних структурах, псевдопатріотичність та інші.

Потенційна мотивація громадських активістів виражається формулою “замість проблем бачити можливості”. Актуальна мотивація посилюється за рахунок кризових та революційних умов – реалізація громадянської позиції шляхом активного тиску на владні органи. Серед чинників, що демотивують громадську участь українських громадян, є суспільна апатія, скептичне ставлення до успіху вирішення проблем; недостатній рівень знань та досвіду здійснення громадської участі; стереотипи,

несформованість демократичних традицій та навичок; неувиразненість розуміння змісту політичної свободи; псевдогромадський статус та “кон’юнктурність” багатьох громадських організацій. Актуальна мотивація вітчизняних волонтерів – це переважно альтруїстичні, соціально спрямовані мотиви, егоїстичні (моральне задоволення) і певний “кар’єризм”.

Актуальна мотивація політичної поведінки вітчизняної молоді виражається у наступних формах: моніторинг політичного життя в Україні; членство у молодіжних громадських організаціях, відвідування їх заходів; участь у військових діях; участь у волонтерській діяльності. Потенційна мотивація молоді виражається в підтримці громадських ініціатив; діях, спрямованих на захист прав чи інтересів молоді чи їх близького оточення; дії, спрямовані на розвиток інфраструктури місця проживання; дії, спрямовані на боротьбу з корупцією; орієнтація молоді на майбутнє в Україні; готовність захищати Україну зі зброєю у разі мобілізації або нагальної необхідності; готові захищати незалежність та територіальну цілісність України ненасильницькими шляхами через волонтерство та благодійність.

Актуальна мотивація пересічного громадянина (виборця) пов’язана зі ставленням громадян до особливостей режиму та диференціюється за віссями “влада – опозиція”, “підтримка – протест”, ставленням до широкого ідеологічного напрямку; орієнтуватися на більш впливові та сталі партії, окремих політичних лідерів. Потенційна мотивація електорату – участь у позачергових виборах; мотивація протестної участі.

Сформованість потенційної мотивації політичної активності та стійких типів політичної поведінки обумовлюється наступним: ступінь довіри у суспільстві (українці довіряють переважно волонтерам та Збройним силам України); складністю та суперечливістю самих демократизаційних перетворень; наявністю псевдомотивації. Остання формується, як правило, методами пропаганди та формальними мотиваторами, характеризується викривленим змістом реалій, втратою зв’язків з попередніми мотивами і змістом діяльності, а також домінуванням емоційності при прийнятті рішень, що сприяє непослідовній та ситуативній політичній участі. Псевдомотивація (“участь заради участі”, “боротьба заради боротьби”) формується на основі відсутності актуальної потреби в політичній участі. Актуальна потреба є внутрішньою, усвідомленою потребою в діяльності, формує її добровільний, ініціативний, свідомий характер та перешкоджає маніпулятивним впливам на поведінку. Серед іншого, на формування псевдомотивації політичної поведінки, на наш погляд, впливають особливості політичної культури та процеси політичної соціалізації суспільства, що демократизується.

В умовах демократизації суспільства актуальною є проблема створення мотиваційного потенціалу дії, вирішення якої пов’язано з формуванням потреби у політичній участі. Актуальна потреба може підмінятися “штучною потребою”, що формується за допомогою вольових зусиль чи ззовні, коли людина не може чітко

пояснити ті чи інші дії. Також це прийняття та вплив суспільних цінностей (мотивація “це важливо для суспільства”), прийняття вимог групи (конформізм) та підпорядкування нормам моралі (засвоєної із середовища). Для українського суспільства нині ще залишається невирішеною проблемою вироблення його загальної ціннісної основи, проблема подвійності моралі, що робить окреслені шляхи формування псевдомотивації досить дієвими. Науковцями відзначається полімотивованість та певна субординаційність мотивів (одні мотиви є провідними і підпорядковують інші) політичної поведінки. Ця риса вказує на складність та динамічність системи мотивів політичної поведінки.

На формування мотивації політичної участі впливає і “життєва стратегія людини”. Систематизовано критерії якісної (а не псевдо-) активної та потенційної мотивації: усвідомлений характер політичної активності громадян та їх реальна “спроможність через участь у процесах прийняття рішень ефективно впливати на суспільно-політичні процеси”; “залученість” до політичної сфери та політична ефективність; ступінь сформованості ціннісно-сміслових основ політичної участі; рівень сформованості ідентичності особистості; відповідальність за вчинки та дії; орієнтація на можливість зміни середовища; здатність до компромісів.

Потенційна мотивація відображає внутрішній стан готовності, що має передувати активності, є елементом мотивації політичної участі та сформованого типу поведінки. Психологи вказують, що готовність до дії відтворює готовність до вже раніше сформованої дії. Проте, за умов трансформаційних змін така готовність пов’язана більше з подоланням раніше сформованих дій, шаблонів, які вже не відповідають реальним умовам, аніж з їх втіленням. Психологічна готовність до змін, підготовленість до життєдіяльності за умов демократії і реальні активні дії формують відповідні стійкі типи політичної поведінки людини як свідомого та відповідального суб’єкта політичного життя.

Проблема формування потенційної мотивації політичної активності та відповідних стійких типів політичної поведінки, пошук збалансованості між актуальною і потенційною мотивацією політичної поведінки набуває значної ваги у контексті демократизації українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Вилюнас В. К.* Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. Москва : Изд-во МГУ, 1990. 288 с. – Режим доступу: <http://ibib.ltd.ua/raznoobrazie-motivatsionnyih-otnosheniy-34474.html>.
2. Формування навичок ефективної політичної участі молоді: технології психологічного супроводу : монографія / за наук. ред. Л. О. Кияшко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Київ : Міленіум, 2014. – 314 с.
3. Ставлення громадян до політичної ситуації, виборів і партій / Фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва. – 27 липня 2017. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/stavlennya-gromadyan-do-politichnoi-situatsii-viboriv-i-partiy>.

*Купіна Л. Ф.
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СОЦІАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА

Право, як регулятор суспільних відносин, існує для забезпечення їх оптимального рівня та балансу прав, інтересів та обов'язків учасників цих суспільних відносин. Виходячи з такої соціальної зумовленості права необхідно говорити про те, що одним з найважливіших аспектів дослідження права є оцінка його ефективності.

За загальним правилом під ефективністю права розуміють співвідношення результатів, які були досягнуті внаслідок застосування правових норм, та тих цілей, які були поставлені законодавцем при прийнятті тої чи іншої норми права. Тобто, ефективність норм права на думку ряду авторів [4, с. 22], визначається тим, на скільки реалізація правової норми сприяє досягненню цілі, поставленої перед правовим регулюванням тих чи інших правовідносин. Таким чином, ціль, задля досягнення якої була прийнята правова норма, визнається критерієм ефективності правової норми.

Виступаючи в якості регулятора суспільних відносин, будь-яка правова норма покликана, перш за все, забезпечити певну поведінку людей. В той же час, забезпечення такої поведінки не є самоціллю. Це – засіб для досягнення більш глибоких соціальних цілей, які мають суспільно-значимий сенс. Звичайно, масове відхилення реальної поведінки людей від поведінки, яка визначена правовою нормою як правомірна, виключає її ефективність, адже режим законності – одна з найважливіших умов соціальної ефективності правового регулювання. Однак, неможливо не відмітити, що забезпечення бажаної поведінки тих осіб, яким відповідна норма була адресована, не завжди гарантує досягнення більш віддаленої соціальної цілі, яка переслідується законодавцем.

Таким чином, ефективність правових норм характеризується відповідністю поведінки адресатів правової норми тій поведінці, яка вказана в правовій нормі. Саме така ефективність є юридичною, яка тісно пов'язана, із соціальною ефективністю правової норми, яка характеризується не самою правомірною поведінкою її результатів, а більш віддаленою соціальною ціллю, що знаходиться поза безпосередньою сферою правового регулювання. Важко сперечатись, при цьому, з висновком про те, що вирішальним в практичному застосуванні є визначення саме соціальної ефективності правових норм [4, с. 48-49]. Зазначимо, що суб'єкти правозастосовної практики не завжди мають можливість ознайомлюватися із правовим регулюванням своєї діяльності, подекуди діють абсолютно інтуїтивно, виходячи із загальноприйнятих норм суспільного характеру з метою досягнення потрібного їм результату, тому переваги соціальної ефективності норм права очевидні.

Як відзначає Н. П. Осипова, якщо брати діяльнісні аспекти буття соціальної ефективності права, то ця ефективність є не чим іншим, як соціальними функціями права в дії. Зв'язок соціальної ефективності права з реалізацією його функцій здійснюється декількома шляхами. По-перше, шляхом легітимації тих соціальноекономічних, соціальнополітичних та духовних аспектів життя, що потребують правового регулювання. Цей шлях є особливо актуальним у сучасних умовах соціальноекономічних і соціальнополітичних трансформацій суспільства. По-друге, через фіксацію соціальних механізмів впливу права на соціальні інтереси та суспільну поведінку людей; забезпечення такого зв'язку соціальної ефективності права з функціями права є передумовою вибору ефективних засобів впливу права на соціальну дійсність. По-третє, шляхом використання поняття соціальної ефективності права для вияву, через аналіз соціальних наслідків дії права, рівня реальності самого права як регулятивного інституту [3, с. 65].

В літературі [1, с. 13] слушно відзначається, що дослідження соціальної ефективності права тісно пов'язане з вивченням його соціальної зумовленості. Якщо та чи інша норма права не викликана вимогами життя, навряд чи можна розраховувати на те, що її запровадження дасть бажаний результат. Норма права, створена на основі суб'єктивної, неадекватної оцінки суспільних відносин, може призвести до наслідків, які викличуть соціально-політичну напругу і значно спотворять зміст самої норми, чому немало свідчень є зараз, у нашому суспільному житті. Подальший успішний розвиток суспільства можливий тільки на основі підтримання певного рівня його впорядкованості, забезпечення максимально можливої стабільності і стійкості, тобто створення умов для нормального функціонування суспільного організму.

Дослідження соціальної ефективності законодавства має своїм предметом певні суспільні відносини у сфері створення і застосування правових норм. Дане дослідження повинно аналізувати взаємозв'язок конкретних правових норм, правових відносин і фактичних суспільних відносин. Цей зв'язок багатогранний, але в ньому можна виділити основні елементи. Так, треба з'ясувати походження правових норм. Правові норми, які виникають на базі фактичних відносин, відображають їх у перетвореному залежно від волі законодавця вигляді, з урахуванням тенденцій суспільного розвитку, інтересів, потреб і завдань громадянського суспільства та держави. Наскільки правильно правові норми відображають вимоги життя, реальний стан речей, сприяють дальшому розвитку фактичних суспільних відносин, закріплюють саме ті відносини, які повинні бути закріплені, – усі ці питання сфокусовані у проблемі соціальної зумовленості правових норм і правовідносин, а отже, соціальної ефективності законодавства. У громадянському суспільстві право повинно точно відображати соціальні інтереси, потреби, соціальні цінності, яким віддають перевагу великі і малі соціуми і окремі члени суспільства. Можна стверджувати, що існує своєрідна ієрархія цих цінностей: одні з них оцінюються вище,

інші – нижче. І право повинно це точно встановлювати, враховувати, використовувати для ефективного регулювання суспільних відносин [2, с. 32].

Аналіз соціальної ефективності законодавства не може обійтися без дослідження процесу формування нових підходів до праворозуміння. Один з важливих аспектів цієї проблеми – престиж права у суспільстві. Престиж права – це повага до правової системи з боку громадянського суспільства. Залежність тут взаємна. Система права, що створює реальні гарантії для розвитку особи, захисту її свобод та інтересів, забезпечує собі найбільш повне визнання і позитивну підтримку з боку суспільної думки. Своєю чергою, висока оцінка громадянами чинних законів, діяльності правоохоронних та інших правозастосовчих органів створює сприятливі умови для свідомого дотримання нормативних приписів, розвитку суспільних відносин і формування відчуття впевненості у стабільності правопорядку. Тобто ступінь суспільного престижу права прямо пропорційний ступеневі його оцінки суспільною думкою. Саме так забезпечується відповідність цілей законодавця інтересам суспільства [2, с. 33].

Таким чином, соціальна ефективність права є ключовим показником при дослідженні ефективності права в цілому, оскільки, відображає глибинну суть права – не як сукупності правових норм, інститутів та галузей права, а як системи правил поведінки, які є основоположними в існуванні того чи іншого суспільства.

Соціальна ефективність права не зводиться до забезпечення правомірної поведінки в суспільстві (що, в свою чергу, є ключовим при визначенні юридичної ефективності права).

Соціальна ефективність права характеризує більш глибокі зв'язки між учасниками суспільних відносин та правом, як регулятором таких відносин, і дозволяє відповісти на запитання, яку роль відіграє право та закон в суспільстві, яким чином законодавство впливає на формування правової свідомості, наскільки високий престиж права в суспільстві на конкретному етапі його розвитку та наскільки за допомогою правового регулювання досягаються ті загальні соціальні цілі, які стоять перед правом та відображаються в більш конкретизованих цілях нормативно-правових актів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Законодавство: проблеми ефективності / В. Б. Авер'янов, С. В. Бобровник, В. В. Головченко та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. Корещького. – Київ : Наук. думка, 1995. – 229 с.
2. Матвеева Ю. І. Соціальна ефективність правових норм [Електронний ресурс] / Ю. І. Матвеева // Наукові записки. – Т. 53. Юридичні науки. – 2006. – Режим доступу : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7107/Matvieieva_Sotsialna_efektyvnist_p_ravovykh_norm.pdf
3. *Осипова Н. П.* Соціальна ефективність права: онтологічні проблеми [Електронний ресурс] / Н. П. Осипова // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Вип. 9, 2005. – Режим доступу : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2491/1/Osyrova_63.pdf
4. Эффективность правовых норм / В. Н. Кудрявцев, В. И. Никитинский, И. С. Самошенко, В. В. Глазырин. – Москва : Юрид. лит., 1980. – 280 с.

*Лавриненко В. Г.
кандидат історичних наук, професор,
проректор з міжнародних зв'язків
Національного педагогічного університету
імені М. Драгоманова (м. Київ)*

ЯВИЩЕ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЧИННИК ПОДОЛАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ В РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Однією із головних причин, чому варто розглянути питання подолання політичної турбулентності в подальшому розвитку України через призму формування її Стратегічної Культури, є факт, що це явище можна віднести до одного із ключових чинників, які визначають можливість та засоби досягнення цілей держави, перед усім, в сфері подолання політичної турбулентності у розвитку держави. Від її формування залежить в якій мірі ці цілі мають шанс на реалізацію, якою мірою вони віддзеркалюють реальні потреби суспільства і в якій мірі ці потреби будуть враховані в діях влади. Тим самим можна стверджувати, що стан Стратегічної Культури в значній мірі вказує на реальний стан і напрями політики стабільного розвитку держави, а також механізми її реалізації [1, с. 187-189].

Тим самим, можна стверджувати, що Стратегічна Культура віддзеркалює ступінь готовності суспільства і його еліт до виконання спільних дій і стримування від інших. Інакше кажучи, її аналіз дозволяє зрозуміти дії керівників країни в сфері підтримки політичної стабільності, а також те, якою мірою вони враховують очікування суспільства. Тим самим її слід трактувати як один з головних чинників, що впливають на форми і інтенсивність дій, які здійснюються державою в сфері політичної стабільності у розвитку суспільства. Хоча існують різні підходи до пояснення сутності Стратегічної Культури, загальноприйнятим є те, що вона відображає погляди, які ґрунтуються на історично сформованій системі цінностей, переконань, символів і звичаїв, та які впливають на сприйняття безпеки. Говорячи в цілому, вона має свої джерела [2, с. 92-94].

Окрім джерел умовно національних, до того ж пов'язаних з тією чи іншою країною, існують також джерела транснаціональні, які були прийнято на добровільній основі, або вони були "нав'язані". До них необхідно віднести: глобалізацію; інтеграційні процеси в політичному, економічному та соціально-культурному вимірі; і, нарешті, явища, пов'язані зі створенням і функціонуванням інформаційного суспільства [3, с. 94].

Процес формування Стратегічної Культури є дуже тривалим і залежить від багатьох чинників, як матеріальної природи, так і нематеріальної. В результаті, багато характерних ознак можуть свідчити про не до кінця сформовану Стратегічну Культуру. Така ситуація може мати багато причин. Починаючи з історичних явищ

(короткий період державності, геополітичне положення, відсутність національної ідентичності), так і з політичних міркувань (обмеження державного суверенітету: номінально, або практично).

Одним із чинників, що ускладнюють остаточне формування Стратегічної Культури конкретної держави, а насправді унеможливають досягнення такого стану, є її невідповідність. Це може бути результатом, або функціонування всередині країни кількох Стратегічних Культур (одночасне існування на даній території відмінних, часом суперечливих самим собі, історичних, політичних, культурних традицій), або відсутність консенсусу у поглядах на шляхи та механізми організації безпеки держави, що існують між елітами та суспільством [4].

В умовах, коли на рівні суспільства не відбувається узгодження поглядів на політичну стабільність, або коли повідомлення не доходить до еліт, або воно ігнорується ними з політичних причин (наприклад еліта приймає тільки погляди вибраної частини суспільства, або еліта налаштована дослухатися до зовнішніх центрів влади), з'являється явище відсутності узгодженої Стратегічної Культури. Ця ситуація призводить до того, що дана держава діє непослідовно, імпульсивно і її політика характеризується обмеженою раціональністю. В екстремальній ситуації, цей, свого роду, феномен може призвести до прямої конфронтації між суспільством і владою.

Довготривалість формування Стратегічної Культури і її специфіка, природно, впливає на обмежену можливість її зміни протягом короткого періоду часу. Взагалі можливо вказати на три можливості зміни Стратегічної Культури в різного роду ситуаціях. Перша з них розглядається як наслідок стресу генерованого ззовні. Цей шок може бути як наслідком драматичних і трагічних подій з історичного досвіду (наприклад, поразка у війні, дестабілізація і розпад державної системи, як наслідок діяльності інших країн), так і дискредитації існуючих до певного часу цінностей та прийняття народом нового каталогу цінностей [5, с. 101-102]. Досить часто цей вид “розвороту” Стратегічної Культури є результатом “допомоги” інших країн (наприклад, у випадку Третього Рейху: поділ та окупація Німеччини, охоплення західної частини країни “планом Маршалла”, введення принципу 4-х Д: демократизація, денацифікація, декартелізація, демілітаризація) [6, с. 193-218]. Мета при цьому полягає в тому, щоб послабити і без того негативний зміст Стратегічної Культури і зміцнити протилежну тенденцію.

Другий випадок, слід розглядати як результат появи невідповідностей цілей державної політики, в умовах зростаючих амбіцій національних очікувань, з домінуючою до цього Стратегічною Культурою. Причиною такої ситуації, як правило, є зростаючі амбіції суспільства, або збільшення очікувань міжнародної спільноти до ролі даного суб'єкту. У даній ситуації, існуючі рамки Стратегічної Культури є занадто вузьким для великомасштабних завдань стабільного політичного розвитку держави та

очікувань еліт і суспільства. В результаті, зі схвалення суспільства, еліт і міжнародної громадської думки, ці рамки можуть бути розширені.

Третій випадок, який може призвести до зміни Стратегічної Культури є довготривалі зміни поколінь. Вони мають об'єктивний характер за своєю природою і, як правило, є результатом суспільних змін, які відбуваються у сфері моралі і домінуючих цінностей суспільства. Багато в чому це обумовлено глобальними тенденціями. Ця ситуація вимагає нової інтерпретації Стратегічної Культури елітою [7, с. 102].

Враховуючи довготривалість формування Стратегічної Культури, можна констатувати, що у випадку з Україною, вона знаходиться в процесі формування, який характеризується відсутністю узгодженості поглядів стосовно цілей національної політики, як серед суспільства, так і серед еліт. Саме явище узгодженості відноситься, як до питання формування, так і до збереження єдності поглядів стосовно основних цілей політики держави.

На сьогоднішній день в Україні не вдалося дійти до певного формування та консолідації Стратегічної Культури, так як в ній чітко проявляються існуючі неузгодженості поглядів. Це означає, що існує дисбаланс між очікуваннями і потребами суспільства, а також здатністю еліт і їх готовності відображати інтереси суспільства в процесі реалізації державної політики. В результаті, зв'язок між загальними цілями, як їх сприймає суспільство, і уточненням поглядів на спосіб функціонування суспільства та держави через відповідні рішення влади, не був повністю встановлений.

У випадку відсутності остаточного формування Стратегічної Культури, політика держави характеризується мінливістю в своїх цілях і обмеженнями в їх досягненні, а також неготовністю прийняти остаточні рішення, що мають стратегічний характер. Таким чином, консолідація Стратегічної Культури сприяє досягненню єдності в розумінні викликів і загроз, з якими стикаються суспільство та еліта.

Стан Стратегічної Культури України є наслідком взаємодії багатьох і різноманітних чинників на процес формування суспільної свідомості і свідомості українських еліт щодо своєї безпеки. До них відносяться, перед усім:

обмежена традиція державності; знаходження території країни в довготривалому територіальному поділі між іншими державами; географічне положення; не повністю сформована еліта держави і т. д.

Все це впливає на те, що Україна до цього часу має серйозну проблему з визначенням, погодженням та систематизацією повного каталогу своїх національних інтересів, які слід розуміти як національну ідею [8, с. 356-357].

В той же час, не має сумнівів що хід подій в Україні, які мали місце з грудня 2013, несе на собі відбиток “шоку”, генерованого ззовні, що може призвести до цілковитої зміни (що розуміється, як процес консолідації так і формування) Стратегічної Культури України. Можна також стверджувати, що поглиблення інтеграції України в ЄС і НАТО рано чи пізно призведе до ситуації, в якій існуючі

рамки української Стратегічної Культури стануть занадто "вузькими" для реалізації нових політичних цілей та очікувань еліт і широких верств суспільства в сфері національної безпеки. Свідченням можливості такого є багато явищ, починаючи від посилення національної і державної ідентифікації, що проявилось у готовності українських громадян захищати кордони своєї держави, так і до росту підтримки суспільством майбутнього членства України в НАТО та ЄС.

Хоча важко говорити про зміну Стратегічної Культури України в ситуації її не повної сформованості, однак не можна виключати, що нинішні події, які відбуваються в країні з кінця 2013 року, можуть нести характер шоку, який в даний момент може призвести як до поглиблення існуючих в ній протиріч, так і, в довгостроковій перспективі, до її остаточної консолідації. Враховуючи нинішню ситуацію, може статися так, що справжнім імпульсом для цього процесу стане страх дезінтеграції держави. Потреба уникнення такого роду ситуації змусить і нинішню і майбутню українську владу прагнути до досягнення широкого консенсусу, в значній мірі на основі компромісу, що визначить основні напрямки політики національної безпеки, забезпечуючи тим самим основу для прийняття остаточного стратегічного рішення. Враховуючи прагнення України до інтеграції з ЄС та членства в НАТО, слід зазначити, що обидва процеси можуть впливати на кінцеву форму Стратегічної Культури України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *R. Kuźniar*, Polityka i siła. Studia strategiczne – zarys problematyki, Warszawa 2006, s. 187-189.
2. *J. S. Lantis, D. Howlett*, Kultura Strategiczna, op. cit., s. 92-94.
3. *Ibidem*, s. 94.
4. Por. *A. Dawidczyk*, Projektowanie celów polityki i strategii bezpieczeństwa państwa, cz. II, "Zeszyty Naukowe AON" 2007, nr 1.
5. *J. S. Lantis, D. Howlett*. Kultura Strategiczna, op. cit., s. 101-102.
6. Zob. *K. Longhurst*, Niemiecka kultura strategiczna – geneza i rozwój, [w:] Kultura strategiczna w Polsce i w Niemczech, red. *K. Malinowski*, Poznań 2003, s. 193-218.
7. *J. S. Lantis, D. Howlett*. Kultura Strategiczna, op. cit., s. 102.
8. *W. Andruszchenko*. Społeczeństwo zorganizowane, Wrocław 2008, s. 356-357.

*Макаренко Л. О.
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)*

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ЯК НЕГАТИВНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Виникнення правового нігілізму в Україні і його надзвичайне поширення нині не викликають сумнівів. Однак з'ясування сутності й навіть самого моменту його виникнення досі є предметом дискусії.

Одні вчені, особливо прибічники школи радянського права, стверджують, що правовий нігілізм в Україні виник у момент здобуття незалежності й основна причина його виникнення – це відмова від радянської системи права на користь більш сучасної демократичної, що призвело до колапсу правової системи та руйнування того, що радянські вчені називали порядком.

Прибічники класичних шкіл права, дотримуються думки, що правовий нігілізм став закономірним наслідком багатовікового безправ'я громадян спочатку в період існування Російської імперії, а потім імперії радянської. Як результат – відсутність національної правової традиції, високого рівня правової культури і правової свідомості, наслідком чого стала нездатність більшості громадян ефективно скористатися правом на здійснення влади та контроль над нею після отримання Україною незалежності й надання такого права [1, с. 236-237].

В сучасних умовах нігілізм отримав широке поширення в різних сферах суспільства: у політичному житті знаходить відбиття в запереченні демократичних ідеалів і цінностей; у літературі, публіцистиці, історії проявляється у негативному відношенні до попереднього досвіду розвитку, прагненні “переписати” історію або представити її виключно в одновимірному, негативному відображенні; у мистецтві, живопису проявом нігілізму є поширення масової субкультури. Все це, безумовно, генерується в правове середовище, підживлює ґрунт для правового нігілізму, сприяє його поширенню [2, с. 526].

Як слушно зазначає Ю. Шемшученко, правовий нігілізм призводить до крайнього прояву правового безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей, до зневажливого ставлення до правових принципів і традицій [3, с. 508].

М. Матузов виокремлює наступні форми прояву правового нігілізму [5, с. 596-607]:

– навмисне порушення чинних законів та інших нормативно-правових актів (найбільш небезпечний вид правового нігілізму);

– масове недотримання і невиконання юридичних приписів (коли суб'єкти правовідносин не співвідносять свою поведінку з вимогами правових норм);

- видання правових актів, які протирічать один одному (що призводить до “війни законів”);
- підміна законності доцільністю (політичною, ідеологічною або прагматичною);
- конфронтація представницьких і виконавчих структур (що породжує багатовладдя на різних рівнях або навіть безвладдя);
- порушення прав людини (слабка правова захищеність підриває віру в закон, у здатність держави забезпечити порядок у суспільстві);
- теоретична форма правового нігілізму (у науковій сфері, у роботах юристів та ін.).

Як слушно зазначає О. Рогач, якщо закон прийнятий належним органом і у встановленому порядку, він буде формально легітимним. Проте, для того, щоб він підтримувався людьми, цього недостатньо.

Закон, у першу чергу, повинен бути справедливим і ефективним. Зміст закону повинен відповідати стереотипам масової свідомості, відбивати загально визнані цінності, мати належне організаційне й матеріальне забезпечення, відповідати міжнародно-правовим стандартам. Закон повинен врегульовувати найважливіші питання суспільного життя і бути спрямованим на задоволення потреб громадян, юридичних осіб та держави в цілому. Однак частішає практика, коли закони приймаються в лобістських цілях. Наприклад, якщо у більшості розвинених країн законопроекти, внесені в законодавчий (представницький) орган, є “урядовими”, то в Україні найбільше “зацікавленими” ініціаторами розробки й прийняття тих або інших законопроектів виступають безпосередньо депутати. Очевидне й те, що саме депутати (безпосередньо або як представники депутатських фракцій) є найбільш зручним каналом внесення лобістських законопроектів.

Закон повинен бути стабільним. Часта зміна закону не сприяє ні політичній стабільності, ні підвищенню рівня правосвідомості й правової культури громадян, реалізації їх прав та свобод [5, с. 314-315].

Як зазначається в народній мудрості: хто втратив довіру, тому втрачати більше нема чого. Відповідно завоювати довіру, до всіх інститутів влади, законам, правосуддю, органам порядку, лідерам держави – фундаментальне завдання. Проте, довіра – основа легітимності.

Важливо привчити людей до того, що жити за законом вигідно, комфортно, це ознака культури та інтелігентності. І, навпаки, жити всупереч закону - ганебно, аморально, небезпечно. Древні римляни говорили: хто живе за законом, той нікому не шкодить. Зокрема, народна мудрість свідчить: якщо хочеш міцно спати, візьми з собою у постіль чисту совість. В ідеалі дотримання законів повинно стати для кожної людини “другою натурою”, нормальним, звичним способом життя. Нажаль, реальність є іншою [6, с. 21].

Не сприймаючи закон як мірило справедливості, зазначає В. Маляренко, *наші люди і на справедливість дивляться із позиції особистої вигоди.* Якщо, наприклад,

хтось законно чи незаконно отримав якесь благо, на нього починають дивитися косо, його обговорюють, осуджують. Однак тільки-но критик отримає таке саме благо, він перестає кричати про несправедливість, бо вона його влаштує. Невипадково існує думка, яка передається із покоління в покоління, що українцю боляче, коли йому погано, а сусіду добре.

Протягом багатьох років я мав змогу бачити й оцінювати поведінку українців у суді. Звичайний громадянин завжди вважав, що якщо щось, з його точки зору, несправедливе, то закон “по барабану”. Тобто закон не сприймається як особливо важлива категорія. І це не я перший сказав. Про це говориться упродовж століть різними людьми. Таке несприйняття обов’язкового підриває основу державності, адже її фундаментом є саме закон, сутність якого не в отриманні симпатії чи прояві схвальної емоції до нього. Навпаки, часто закон можна суб’єктивно вважати несправедливим для окремої людини, але якщо рішення ухвалено відповідно до прописаної ним букви, то необхідно визнати його та виконати. Для Європи це базовий елемент, на основі якого формується все інше. Для них це – основа цивілізації. Для нас – ні! Ми продовжуємо й надалі на всіх рівнях патріархально оцінювати законні рішення категоріями “вигідно”, “прийнятно” тощо. Тотальне його тлумачення кожним українцем на свій лад, зокрема носіями владних повноважень, призводить до того, що *окремі наші лідери “по-європейськи” підписують документи, меморандуми, універсали, декларують рішення і “справедливо” їх не виконують* [7].

Ретельний аналіз засвідчує, що соціальна напруга, економічні та політичні негаразди, порушення прав і свобод людини та громадянина, а також зневіра громадян у механізми реального їх захисту, недосконалість, суперечливість та неузгодженість законодавства, конфронтація між гілками влади та відсутність правових механізмів її вирішення, корупція в органах влади всіх рівнів, морально-психологічна нестійкість суспільства і багато іншого не тільки не сприяють подоланню правового нігілізму, а й постійно відтворюють і помножують його.

Зрозуміло, що правова культура неможлива в суспільстві, де порушуються закони, не дотримуються елементарні права і свободи людини, де правопорядок зіштовхується зі свавіллям посадових осіб, корупцією, неконтрольованим рівнем злочинності та іншою юридичною делікатністю [8, с. 114-115].

Усі форми боротьби з правовим нігілізмом так чи інакше пов’язані з виходом українського суспільства з тривалої кризи, але варто погодитися з твердженням про те, що багато чого залежить від активної правової позиції кожного з нас.

Отже, причин правового нігілізму надзвичайно багато і їх кількість з роками, як показує практика, на жаль, не зменшується, а, навпаки, невпинно зростає. Усвідомлення цього факту викликає стурбованість за наше майбутнє, адже зведення до мінімуму правового нігілізму в українському суспільстві можливе лише за умов усунення зазначених вище причин цього явища, а на це потрібно переосмислення цінностей і впровадження їх у життя не одним поколінням [9, с. 51].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що витoki правового нігілізму не вичерпуються факторами спеціально-юридичного характеру, а йдуть за межі правового простору. Це явище правового життя пов'язано з історичними, політичними особливостями розвитку країни, національними традиціями, рівнем соціального самопочуття людей та станом духовності суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Шитий С.* Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні / С. Шитий, А. Бондаренко // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 2. – С. 235-239.
2. *Гойман-Калинский И. В.* Элементарные начала общей теории права : учебное пособие / И. В. Гойман-Калинский, Г. И. Иванец, В. И. Червонюк ; под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. И. Червонюка. – Право и Закон, Москва : КолоС, 2003. – 544 с.
3. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Феміна, 1996. – 696 с.
4. Теория государства и права : Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – Москва : Юристъ, 1999. – С. 596-607. (672 с.)
5. *Рогач О. Я.* Зловживання правом: теоретико-правове дослідження / О. Я. Рогач. – Ужгород : Ліра, 2011. – 368 с.
6. *Матузов Н. И.* Правовой нигилизм как образ жизни / Н. И. Матузов // Правовая культура. – 2012. – № 1(12). – С. 8-24.
7. *Маляренко В.* Правовий нігілізм – одвічна традиція українського народу / В. Маляренко // Центр суддівських студій. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.judges.org.ua/dig10434.htm>
8. *Клімова Г. П.* Про типологію правової культури / Г. П. Клімова // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2012. – № 2 (12). – С. 111-119.
9. *Мельничук О. Ф.* Правовий нігілізм: причини, форми прояву та шляхи подолання / О. Ф. Мельничук // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. Ідея правової держави: історія і сучасність. Спец. випуск. Частина 3. – Луганськ, 2004. – С. 50-54.

*Макарова О. В.
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

*Батюк А. О.
студентка 1-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ВИТОКИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

В Україні протягом тривалого часу і дотепер важливою проблемою, яка стає на заваді побудови демократичної правової держави, є існування такого поняття як правовий нігілізм. Він присутній не тільки у звичайних суспільних відносинах, а й у діяльності державних структур. Саме тому стає перепорою у реалізації прав, свобод та законних інтересів громадян.

Метою цієї статті є дослідження історичних передумови виникнення й розвитку правового нігілізму.

До вивчення правового нігілізму зверталися багато науковців серед яких: Ю. А. Ведерніков, О. В. Волошенко, О. В. Макарова, М. І. Матузов, В. А. Туманов, В. В. Черней, Ю. С. Шемшученко, В. І. Шинкарук та інші.

Розглянемо різні погляди на поняття правового нігілізму. Так, наприклад, О. В. Макарова пропонує трактувати його як сформоване в масовій, груповій або індивідуальній свідомості зневажливе ставлення (відверте або приховане) до права як регулятора суспільних відносин, заперечення його значення у суспільно-політичному житті держави, відкидання або ігнорування приписів права [1, с. 12]. Мухаєв Р. Т. наголошує на тому, що правовий нігілізм переважно розуміється як тип правосвідомості, який заперечує соціальну та особисту цінність права, вважає його недосконалим способом регулювання суспільних відносин [2, с. 464]. Протасов В.Н. називає правовим нігілізмом патологію правової свідомості [3, с. 64]. Шемшученко Ю. С. під правовим нігілізмом розуміє крайній прояв правового безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм та загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій [4, с. 508]. Загалом можна визначити, що правовий нігілізм – це стан викривлення свідомості особи, для якої характерна зневага до приписів закону та ігнорування правових норм.

Передумов для появи правового нігілізму в Україні було чимало. Однією з основних ми вважаємо історичні витоки. Протягом періоду становлення Української держави, її територія входила до складу різних країн, що, безумовно, відіграло не останню роль у формуванні правосвідомості народу. Держави, які захоплювали у

володіння українські землі, встановлювали на них свої порядки, що часто-густо не лише не задовольняли інтереси суспільства, а й взагалі порушували права людей. Українці не були рівними перед правосуддям, не були під охороною закону, постійно зустрічалися з цинізмом та упередженим ставленням з боку представників влади та, зрештою, не були освіченими у галузі права. Для населення влада і право асоціювались із насильством [5, с. 114-115]. Все це стало початком розвитку правового нігілізму.

С. Ю. Десницький вбачав однією з причин появи правового нігілізму відсутність кодифікованих законів. Слов'янофіли ж вважали, що на російських землях люди повинні керуватися передусім нормами моралі та релігії, а писані норми права нехай залишаються для європейського суспільства [6, с. 5].

Однак не завжди нігілізмом називали поняття негативне. Наприклад, у 60-х роках XIX ст. цей термін застосовували для найменування революційних сил, оскільки тодішні “нігілісти” негативно ставилися до дворянсько-кріпосницького ладу та традицій. Тож у зв'язку з тим, що нігілізм використовувався для досягнення важливої політичної мети, незалежно від наслідків його трактували як суспільно корисну діяльність [7, с. 408].

Після входження України до складу СРСР становище погіршилося: самодержавство, відсутність правосуддя, масові репресії, розбіжності між писаними законами та реальним застосуванням правових норм, збільшення кількості злочинів та безкарність лише посилювали відразу та недовіру у правомочність права врегулювати суспільні відносини та становище в державі [8]. В історії радянської політичної думки також відсутні будь-які праці, присвячені теорії держави і права, природному праву та правам людини. Звісно, адже Радянський Союз диктував комуністичний нігілізм, згідно з яким зневажалися будь-які права і законні інтереси громадян та обов'язковим було виконання усіх норм диктатури Комуністичної партії, навіть із застосуванням примусу й насильства.

Загалом в СРСР можна виокремити такі форми реалізації правового нігілізму: теоретична, або ідеологічна, та практична. Перша полягає у тому, що держава сама проголошувала ідеї про занепад права за умов соціалізму, чим спричинила зневажливе ставлення до правових норм, які знецінювалися також через те, що законодавчо виступали нижче за рішення Комуністичної партії. Іншою формою є накопичення застарілих нормативно-правових актів, які містили нечіткі формулювання або суперечили один одному; встановлені державою норми права не виконувалися владними структурами; правоохоронні органи керувалися передусім принципом пріоритету доцільності перед законом [9, с. 368].

З початком радикальних реформ громадяни почали сподіватися, що на додачу до тих благ, які вже є, вони отримають ще й переваги західної демократії. Однак не усвідомлювали, що до подібних змін вони не готові. Почалася хвиля економічної кризи, інфляція, зростання безробіття, зниження заробітних плат та затримка їхніх

виплат – усі ці чинники зумовили відчай, невдоволення та страх у суспільстві. Ситуація значно погіршилася через неспроможність влади вирішувати проблеми, прогресивний розвиток корупції та відсутність єдності у державних структурах. Вкотре зовсім не на руку урядові зіграв і низький рівень правового виховання населення та брак досвіду у вирішенні конфліктів [10].

У сучасному світі на зміну комуністичному нігілізму прийшов елітарний, який є притаманний для еліти сучасних державно-правових систем перехідного типу, що пояснюється внутрішніми суперечностями, економічною, політичною та правовою нестабільністю, критичною переоцінкою різних державно-правових інституцій минулого та пошуком нових шляхів розвитку. Такий перехідний стан зумовлює зневіру та зневагу до правових приписів, регулятивних можливостей права тощо. На заміну законності на пріоритетне місце висуваються інтереси окремих політичних сил або олігархічних угруповань [11, с. 54].

Погоджуємося з І. С. Демченко, який вказує, що одним із основних недоліків в українському праві є недостатня компетентність органів влади, оскільки вони приймають нормативні акти, однак не визначають дієвого механізму їх реалізації або ж створюють передумови для зловживання права його суб'єктами. Деякі правові норми не вступають у дію, доки уповноважений орган не зробить певні інструкції до них [12].

Отже, причини появи досліджуваного нами явища криються в далекому минулому, насамперед, це історичні передумови, пов'язані з самодержавством, порушенням прав людини, репресіями, беззаконням тощо. Підсумовуючи викладене, приходимо до висновку, що для того, щоб якщо не подолати проблему правового нігілізму, то хоча б мінімізувати його прояви в Україні, громадянам необхідно, насамперед, зрозуміти, що досліджуване явище є перешкодою розбудови правової держави, підвищення рівня благополуччя населення та економічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Макарова О.В.* Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / О. В. Макарова. – К., 2010. – 19 с.
2. *Мухаев Р.Т.* Теория государства и права / Р. Т. Мухаев. – Москва : ПРИОР, 2002. – 585 с.
3. *Протасов В. Н.* Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы / В. Н. Протасов. – Москва : Новый Юрист, 1999. – 240 с.
4. *Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка.* – Київ : Феміна, 1996. – 696 с.
5. *Колодій А. М.* Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
6. *Головченко В.* Історичні витоки правового нігілізму / В. Головченко // Віче. – № 11. – 2007.
7. *Матузов Н. И.* Правовой нигилизм и правовой идеализм / Н.И. Матузов // Общая теория государства и права: акад. курс [в 2 т.] / под ред. Н. М. Марченко. – Т. 2: Теория права. – Москва : Зерцало, 1998. – С. 473.

8. Туманов В. А. Правовой нигилизм: понятие, формы, пути преодоления. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bookzie.com/book_6_glava_143_7.5._OKHRANA_TRUDA.html.
9. *Ведерніков Ю. А.* Теорія держави і права / Ю. А. Ведерніков, В. С. Грекул. – Дніпропетровськ : УЛ, 2002. – 423 с.
10. *Волошенюк А. В.* Правовой нигилизм в постсоветском обществе : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Волошенюк Александр Владимирович. – Х., 2000. – 190 л. – [Электронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vsepravo.narod.ru/oglav/0549.htm>.
11. *Бурдоносова М. А.* Правовой нігілізм як форма деформації правової свідомості населення / М. А. Бурдоносова // Держава і право. – 2009. – № 45. – С. 60.
12. *Демченко І. С.* Правовой нігілізм в Україні. Шляхи його подолання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/demchenko-is-pravoviy-nigilizm-v-ukrayini-shlyahi-yogo-podolannya/>.

Макарова О. В.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

Гоцуляк О. О.
студентка 1-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ

На сьогоднішній день, проблема правової соціалізації є надзвичайно актуальною. Насамперед це стосується дітей і підлітків. Так, аналізуючи статистику правопорушень за 2017 рік, можна спостерігати зростання криміногенних випадків на 6% серед неповнолітніх осіб [1].

Бандурка О. М., Борзих О. А., Довгополюк В. О., Колпаков В. К., Копейчикова В. В., Копиленко О. Л., Кравченка Л. В., Кудрявцева В. М., Лазарева В. В., Легуши С. М., Лівшица Р. Е., Пірожков В. Ф. у свої працях аналізують причини підліткової злочинності і профілактично-виховні заходи щодо попередження вчинення правопорушень. В роботах науковців зосереджується увага на тому, що проблеми сімейного насильства, хуліганства, злодійства, поширення наркоманії й алкоголізму серед неповнолітніх взаємопов'язані з процесом входження особи в правове середовище, ознайомлення з правовими цінностями, засвоєння людиною системи правових знань і поглядів, які допомагають їй адаптуватися у суспільстві.

Соціалізація людини триває все життя, але саме в період дитинства закладається її підґрунтя. Основним осередком безперечно виступає сім'я. Та не слід забувати й про інші “елементи навколишнього середовища”, де дитина проводить більшість свого

часу [2, с. 6]. Це насамперед дошкільні, загальноосвітні середні, професійно-технічні, позашкільні навчальні заклади.

Процес соціалізації дитини можна розділити на цілеспрямований і хаотичний, тобто самостійне пристосування до соціальної повсякденності. Основними факторами, що впливають на процес соціалізації дітей та призводять до негативних наслідків, є падіння рівня життя, культури, освіти, посилення майнової нерівності, зміни в ідеології, ціннісних орієнтаціях тощо [3, с. 28].

Найсуттєвішою причиною виникнення проблем правової адаптації дитини, на наш погляд, є стрімке падіння рівня життя в Україні. Батьки, щоб забезпечити належне харчування, виховання дитини, змушені багато працювати. Це, у свою чергу, призводить до відсутності часу і бажання на спілкування з дитиною. Залишившись без уваги, діти часто шукають її в компаніях друзів і опиняються під загрозою потрапити під вплив кримінальних компаній. Так, деякі починають жебракувати, красти, займатися проституцією. Саме на вулиці підліток знаходить підтримку і повагу з боку таких же, як він, тут реалізуються його бажання, прагнення до самостійності і незалежності, але в той же час розвивається девіантна поведінка, що суперечить прийнятним в суспільстві правовим нормам [3, с. 30].

З посиленням майнової нерівності, діти починають оцінювати одне одного за різними матеріальними критеріями (новий телефон, старе взуття та ін.), за якими виділяють друзів і ворогів. Так виникає відчуття несправедливості, заздрості, злості, й, навіть, агресії. Дітям важко зрозуміти, що сьогодні більшість професій не дозволяє отримати високу заробітну плату. І для того, щоб покращити своє становище в соціумі вони готові на будь-яку роботу. Науковці виділяють “правильний” та “кримінальний” способи заробітку. “Правильний” полягає у пошуку законних заробітків; “кримінальний” – участь у незаконних видах діяльності (крадіжка, хуліганство, шахрайство).

Наступною проблемою правової соціалізації дітей є великий вплив засобів масової інформації. Це стосується різноманітних реклам, які ідеалізують сучасність і зовсім не відповідають реаліям. Не дивлячись на те, що ЗМІ не можуть бути використані для закликів до захоплення влади, порушення територіальної цілісності, насильницької зміни конституційного ладу України, пропаганди жорстокості, розповсюдження порнографії, у мережі Інтернет можна знайти безліч статей, реклам, агітацій, які порушують встановлені заборони [4]. Та поведінка, яка на екрані, починає втілюватися у реальному житті.

Ще одним негативним чинником, що впливає на правову соціалізацію дітей є відсутність безкоштовних позашкільних закладів освіти. Це стає причиною великої кількості вільного часу дитини, який вона навряд чи проведе, наприклад, за читанням літератури. В результаті виникає можливість втягнення у кримінальні компанії. Раніше було безліч дитячих закладів для самореалізації: спортивні і музичні школи, самодіяльні гуртки і студії, піонерські установи. Вони допомагали дитині реалізувати себе, відкрити певні таланти, знайти однодумців.

Не слід забувати й про таку проблему як збільшення рівня алкоголізму та наркоманії серед дорослих людей, що стає наслідком сімейного насильства, конфліктності, агресії. Діти в таких родинах досить часто починають наслідувати поведінку батьків.

Проаналізувавши сучасні причини злочинності серед дітей можна виокремити низку факторів, які безпосередньо впливають на процес правової соціалізації і ведуть до незворотних наслідків руйнування суспільства. Державі необхідно звернути особливу увагу на нагальні проблеми сьогодення, адже майбутнє залежить насамперед від нового покоління, його правосвідомості, правової і загальної культури, ціннісних орієнтацій, обізнаності у суспільних нормах і правилах поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Слуцька Т. І.* Злочини неповнолітніх: про що говорить статистика? / Т. І. Стуцька // Судово-юридична газета. – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sud.ua/ru/news/blog/117843-zlochini-nepovnlitnikh-pro-scho-govorit-statistika>.
2. *Швачка В. Ю.* Правова соціалізація особи в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / В. Ю. Швачка. – К., 2008. – 16 с.
3. *Ніколаєнко С. І., Ніколаєнко О. С.* Проблеми адаптації в процесі правової соціалізації та десоціалізації особистості / С. І. Ніколаєнко, О. С. Ніколаєнко // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1(4). – С. 27-32.
4. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – Ст. 3.

Макарова О. В.
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

Кондрич М. С.
*магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СУСПІЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства система правового виховання й соціалізації особистості потребує глибокого теоретико-експериментального вивчення, адже вагомою умовою успішного вирішення завдань

правової соціалізації особистості є оптимізація потенційних соціально-педагогічних можливостей суспільства та його соціальних інститутів.

Соціалізація являє собою процес навчання та засвоєння індивідом соціальних норм, культурних цінностей, зразків поведінки тощо.

Проблема соціалізації особистості в суспільстві потребує всебічного висвітлення, усвідомлення її різноманітних складових, оскільки соціалізація – міждисциплінарна категорія. Різноманітні визначення поняття “соціалізація”, окрім отримання соціального досвіду, відображають широкий спектр інших процесів і явищ: адаптацію, засвоєння норм, цінностей і ролей, навчання, становлення особистості, набуття нею професійних якостей.

Різноманітні концепції знаходяться в межах категорії “особистість” та “суспільство”. Це означає, що всі процеси, що відбуваються між ними, надзвичайно різноманітні. Поліфункціональність процесу соціалізації передбачає, передусім, міждисциплінарність підходів до її вивчення та фундаментальність цього поняття [1].

Процес соціалізації забезпечує підтримання і відтворення соціальної, політичної, економічної, культурної, психологічної та педагогічної сфери. Тому слід враховувати як досвід країн із розвинутою демократією, які вже пройшли етап трансформації, так і специфіку трансформаційного періоду громадсько-політичного життя в нашій державі. Він вивчається, передусім, на базі традиційних психолого-педагогічних концепцій. Це породжує певну диференціацію у наукових підходах та визначеннях. Тому актуальним питанням постає систематизація та інтерпретація накопиченого знання з метою виявлення як традиційних, так й інноваційних аспектів соціалізації, які виступають провідною метою формування та розвитку пізнавальної діяльності та активності особистості [2].

Соціалізація постає результатом і водночас елементом цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу. При цьому не слід забувати, що суспільні вимоги соціалізації визначаються конкретно-історичними умовами існування суспільства. Головна увага при такій постановці соціально-педагогічного процесу приділяється саме внутрішньому розвитку і формуванню особистості, її становленню.

Соціалізація і виховання починають втрачати свою термінологічну відособленість одна від одної, взаємно врівноважують і взаємно стимулюють одна одну. Підсумковим виразом цієї динаміки на індивідуальному рівні є взаємно зумовлене формування потрібних і бажаних суспільству ціннісних орієнтацій та світоглядних переконань особистості.

Серед соціально-педагогічних механізмів соціалізації розрізняють: традиційний (засвоєння людиною норм, зразків поведінки, поглядів, стереотипів, які притаманні її найближчому оточенню); інституціональний (функціонує у процесі взаємодії людини з різноманітними соціальними інституціями й організаціями суспільства, в результаті чого набувається певний соціальний досвід, здійснюється входження особистості в соціум); стилізований (діє в межах окремої субкультури як комплекс певних цінностей

та особливостей поведінки, притаманний для людей певного віку, професії, національності чи соціальної групи, що в цілому впливає на стиль життя і мислення особистості); міжособистісний (функціонує в процесі взаємодії людини з авторитетними для неї особистостями) [3].

Право, як вид соціального регулювання, здійснює прямий вплив на процеси соціалізації, орієнтуючи індивіда в різноманітній соціальній дійсності. Факт правової урегульованості суспільних відносин, спосіб правового впливу на них, визначення належної та дозволеної поведінки, різноманітні заборони – все це оптимізує процеси соціалізації.

У процесі правової соціалізації індивід засвоює не тільки норми та закони, а й всі елементи правової системи, в тому числі правові поняття. Таким чином, основу правової соціалізації становлять: засвоєння правових норм і визначення певної позиції стосовно до цих норм; оцінка безпосередньої реалізації норм у юридичній практиці, формування ставлення до правових інститутів та установ; засвоєння правової ідеології як системного, науково-обґрунтованого відображення правової дійсності в ідеях, поняттях, принципах [2].

Правова соціалізація – це не тільки формування навичок соціальної поведінки, яка відповідає правовим нормам суспільства, а й інтеріоризація таких норм, виникнення внутрішньої мотивації, що орієнтує особистість на їх додержання. Початком цього процесу є засвоєння у дитинстві норм соціальної поведінки, спілкування та взаємодії людей, соціальних заборон і вимог. Пізніше правова соціалізація набуває виразніших форм: це відбувається тоді, коли людина, будучи дорослою, стає повноцінним учасником правовідносин і стикається з необхідністю самостійно відстоювати свої права, цивілізовано вступати у стосунки з іншими людьми і виконувати свої обов'язки перед суспільством.

У процесі правової соціалізації відбувається поступова інтеграція особистості в широкий соціальний контекст, перехід її до повноцінної участі в функціонуванні громадянського суспільства та держави. Однак при цьому можуть виникати перекручення, деформації, які призводять згодом до появи у індивіда кримінальних нахилів, правового нігілізму, асоціальної й антидержавної поведінки.

Аналіз різноманітних концепцій соціалізації показує, що всі вони зводяться до одного із двох підходів, що розмежовуються між собою в розумінні ролі людини в процесі соціалізації. Перший підхід припускає пасивну позицію людини, а саму соціалізацію розглядає як процес її адаптації до суспільства, яке формує кожного свого члена відповідно до властивої йому культури. Цей підхід визначений як суб'єктно-об'єктний (суспільство – суб'єкт дії, а людина – його об'єкт). Прихильники іншого підходу виходять з того, що людина бере активну участь в процесі соціалізації і не тільки адаптується до суспільства, але й впливає на свої життєві обставини і на самого себе. Цей підхід визнають як суб'єктно-суб'єктний [1].

Підсумовуючи викладене, приходимо до **висновку**, що сама лише педагогіка не може відокремлено виконувати свої функції щодо правового виховання та правової соціалізації громадян, їй необхідні знання інших наук, що дозволятиме їй визначати традиційні та інноваційні шляхи інтеграції “виховних сил” суспільства, визначати різноманітні можливості суб’єктів виховання, використовувати і модифікувати педагогічні, психологічні та соціально-психологічні форми і засоби соціалізації людини у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Ковганич Г.* Соціальна активність сьогодні – соціальна успішність завтра / Г. Ковганич, К. Козицина // *Методист.* – 2015. – № 11. – С. 54-63.
2. Соціалізація дітей та учнівської молоді в сучасному освітньому просторі: бібліографічний список літератури до методичних рекомендацій щодо реалізації обласної науково-методичної проблеми (2014–2018 рр.) / упоряд. Н. В. Алексєєва, С. А. Паламарчук. – Херсон : КВНЗ “Херсонська академія неперервної освіти”, 2017. – 13 с.
3. Теоретико-методологічні засади процесу соціалізації дітей та учнівської молоді в сучасному освітньому просторі: методичні рекомендації. – Херсон, 2013. – 48 с.

Мельничук О. Ф.
доктор юридичних наук, доцент,
декан факультету менеджменту та права
Вінницького національного аграрного університету (м. Вінниця)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

З прийняттям Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” від 15 квітня 2014 р. держава підтвердила свій головний конституційний обов’язок – вжиття всіх необхідних заходів щодо гарантування конституційних прав і свобод усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Наразі стаття 7 цього закону гарантує зазначеним громадянам право на здобуття або продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету з наданням місць у гуртожитках на час навчання [1, ст. 7]. Тобто всі особи, які проживають на тимчасово окупованій території, у населених пунктах на лінії зіткнення мають право на здобуття дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти за будь-якою формою навчання. Ті, кому потрібно отримати документ державного зразка про повну загальну середню освіту, мають право продовжити навчання та пройти державну підсумкову атестацію в загальноосвітніх навчальних закладах на території інших регіонів України. Відповідно вони мають право здобувати вищу (на

конкурсних засадах) та професійно-технічну освіту за кошти державного бюджету в межах квот, визначених профільним міністерством.

Для забезпечення права на освіту державою створено освітні центри “Донбас-Україна” та “Крим-Україна”. Скажімо, цього року освітні центри “Крим-Україна” діятимуть на базі 35 вишів у різних регіонах України (Дніпрі, Львові, Києві, Харкові, Херсоні, а також Запорізькій, Одеській та Миколаївській областях) [2]. Через ці центри абітурієнти можуть вступати до закладів вищої освіти України без складання ЗНО. З метою вступу за квотою на бюджет абітурієнти мають подати заяву до одного з таких центрів та заповнити освітню декларацію (про предмети, що вивчались раніше), а також скласти два екзамени (з української мови та історії України) у формі державної підсумкової атестації й один за фаховим спрямуванням.

Важливо, що Верховна Рада України на рівні закону [3] вирішила питання щодо закріплення фіксованих обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою у ЗВО на підконтрольній українській владі території Донецької та Луганської областей, чим збільшила шанси студентів доступу до безоплатної вищої освіти.

В умовах збройного конфлікту на сході України постала нагальна проблема – забезпечення здобуття професійно-технічної та вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах учасникам бойових дій та їхнім дітям. Тому Законом України “Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти” від 14 травня 2015 р. [4] передбачено надання цій категорії осіб державної цільової підтримки. Вона надається у вигляді: повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти; соціальної стипендії; безоплатного забезпечення підручниками; безоплатного доступу до мережі Інтернет, систем баз даних у державних та комунальних навчальних закладах; безоплатного проживання в гуртожитку; інших заходів, затверджених Кабінетом Міністрів України. Для реалізації вище вказаного закону Уряд лише 23 листопада 2016 р. затвердив порядок та умови надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти [5].

На жаль, особи, які брали безпосередню участь у бойових діях у складі добровольчих формувань, що в подальшому були включені до складу Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, а також на території інших країн були позбавлені права на одержання державної цільової підтримки для здобуття професійно-технічної та вищої освіти, що посилювало напругу в суспільстві. Тому 27 лютого 2018 р. законом, який

набуде чинності 1 січня 2019 р., надано право на державну підтримку всім категоріям учасників бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та їхнім дітям [6].

Таким чином, в умовах збройного конфлікту на сході України, державою було вжито низку оперативних, хоча й не завжди системних, заходів для реалізації права на освіту. Вони стосувалися вирішення таких першочергових завдань, як забезпечення громадянам здобуття або продовження здобуття певного освітнього рівня, надання місць у гуртожитках на час навчання; гарантування права на здобуття дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти за будь-якою формою навчання; врегулювання діяльності навчальних закладів, розміщених на підконтрольній українській владі території Луганської і Донецької областей, і особливо переміщених навчальних закладів; закріплення фіксованих обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою для всіх спеціальностей та всіх освітніх рівнів; надання державної цільової підтримки учасникам бойових дій та їхнім дітям з метою забезпечення здобуття професійно-технічної та вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах тощо [7].

Наразі органам державної влади необхідно продовжити реалізацію заходів щодо захисту права на освіту, зокрема в таких напрямках: проведення ремонту та відновлення навчальних закладів, оснащення їх матеріально-технічною базою, будівництва гуртожитків для студентів та житла для науково-педагогічних працівників, евакуйованих з непідконтрольної українській владі території, створення опорних шкіл у Донецькій та Луганській областях, реалізації права на отримання пільгових довгострокових кредитів для здобуття студентами вищої та учнями професійно-технічної освіти тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. Ст. 892.
2. МОН: для вступу кримчан в українські виші за спрощеною процедурою діятимуть 35 освітніх центрів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29200188.html>.
3. Про внесення зміни до розділу XV “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про вищу освіту” щодо діяльності вищих навчальних закладів на підконтрольній українській владі території Донецької та Луганської областей : Закон України від 11 липня 2017 р. № 2122-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 33. Ст. 360.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти : Закон України від 14 травня 2015 р. № 425-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 30. Ст. 271.
5. Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2016 р. № 975. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249614440>.

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та їхніх дітей для здобуття професійно-технічної та вищої освіти від 27 лютого 2018 р. № 2300-VIII // Офіційний вісник України. 2018. № 26. Стор. 9. Ст. 928.
7. Мельничук О., Чернищук Н. Забезпечення освітньої діяльності в умовах проведення антитерористичної операції на сході України // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 26. Збірник наукових праць / за заг. ред. проф. О. А. Мельничука. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2018. С. 132-138.

*Морозова О. О.
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

*Морозова В. О.
аспірантка кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ВПЛИВ ОСВІТИ НА ПРОЦЕС ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Питання політичної соціалізації молоді – це теоретична і практична проблема, пов'язана з вирішенням завдань демократизації суспільства, серед яких на першому місці стоїть аспект особистісного чинника. Суспільнопасивна особистість являє собою своєрідний життєвий вакуум, який у випадку стихійного заповнення може викликати непередбачені соціальні й політичні наслідки. Німецький соціолог Г. Вурцбахер висловив думку про те, що від організації процесу соціалізації залежить, чи стане людина громадянином свого суспільства чи буде його проблемою [3, с. 123].

Під політичною соціалізацією пропонується розуміти сукупність тих суспільних процесів, у результаті яких індивід приймає певну політичну роль. Політична соціалізація відбувається в багатьох сферах життя: у родині, групі ровесників, школі, політичній організації. Її інструментами є безпосередній виховний вплив, непрямий приклад, вплив політичної пропаганди й, нарешті, власний політичний досвід [1, с. 375].

Американські вчені Д. Істон та Дж. Деніс виділяють чотири найважливіші аспекти стадії політичної соціалізації [3, с. 131]: політизація, персоналізація, ідеалізація та інституціоналізація. Варто також, використовуючи порівняльний метод, звернути увагу на етапи політичної соціалізації: первинну та вторинну. Під час первинного етапу включення особи в політичний простір передбачає сприйняття досвіду і традицій в так званих екстенсивних формах, в яких отримана інформація поєднується з побутовим досвідом, прикладом діяльності старших. Вторинна політична соціалізація характеризує здатність особистості до самостійного

виробництва різноманітних цінностей, настанов і форм, а в ширшому розумінні – до створення нової індивідуальної політичної культури (субкультури). Досліджуючи питання первинної і вторинної політичної соціалізації, можна вказати на те, що рівень політичної соціалізації – величина змінна. Він детермінований значною мірою умовами соціально-політичного життя, найважливіші з яких – свобода, демократія.

Отже, процес політичної соціалізації сучасної молоді відбувається на тлі складної обстановки, яка зумовлена, з одного боку, переходом до ринкових відносин, серйозними змінами в політичній системі, а з іншого – кризою всіх сфер суспільного життя, зокрема, в освіті, що призвело, в свою чергу, до зростання соціальної напруги серед студентів. Це пояснюється скрутним матеріальним, соціальним і правовим становищем студентської молоді, а також частковим нерозумінням у суспільстві необхідності пріоритетного розвитку освіти в цілому та вищої зокрема.

Заслуговує на увагу, на нашу думку, й такий аспект досліджуваного питання, як порівняльний аналіз особливостей політичної соціалізації розвинених країн, в яких теорія та практика органічно поєднує ознаки правової і соціальної держави, досвід яких слід враховувати сьогодні, коли в Україні відбувається процес державотворення, що супроводжується формуванням нового, демократичного типу політичної культури.

Єдиною ідеологією, яка забезпечує стабільність держави та гідний рівень матеріального і духовного життя людини, є гуманістична й демократична система цінностей, що базується на політичному плюралізмі, вільній ринковій економіці та рівності громадян перед законом. Але в Україні існує глибока прірва між метою (на словах) і умовами її реалізації.

Друга проблема політичної соціалізації українського суспільства полягає у відсутності спадкоємності в передачі досвіду політичної участі й поведінки. Це виявляється в тому, що старі моделі політичної поведінки та участі, засвоєні старшим поколінням, не відповідають новим політичним реаліям, нові моделі формуються та засвоюються повільно. У цьому зв'язку слушним є зауваження польського політолога Є. Вятра, який підкреслює велике значення для розвитку демократії спадщини минулого, тобто, такого типу політичної культури, який би характеризувався взаємною терпимістю і впевненістю в тому, що переможений поважатиме демократичні правила гри [2, с. 264].

Політична соціалізація молоді з погляду досліджуваної проблеми є одним з найважливіших завдань освітніх закладів. З погляду класиків педагогічної науки, а також на думку сучасних науковців, дуже важливо пробуджувати серед молоді інтерес до зростання необхідності в політичному розвитку особистості, її самосвідомості та активному включенні в політичні процеси. Це сприятиме зростанню національної свідомості, гідності, любові до витоків національної культури, відродженню традицій попередніх поколінь серед сучасників, розвитку естетичної, моральної, правової культури, політичної культури, світогляду в цілому.

Саме процес соціалізації спрямовується на формування у дітей та молоді політичної культури і духовності, національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури.

Удосконалюючи навчально-виховний процес освітніх закладів з точки зору досліджуваної проблеми, слід звернути увагу на такі моменти: якщо молодь не цікавиться політичною соціалізацією, то у них не вихована потреба розуміти, любити й належним чином оцінювати найдосконаліші форми цього явища. Молодь завжди чекає від старших, включаючи педагогів, наставників-викладачів відповідних уроків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бурлацкий Ф. М., Галкин А. Л.* Социология. Политика. Международные отношения. – Москва : Международные отношения, 1974.
2. *Вольтер.* Метафизический трактат // Философские сочинения. – М., 1988. – 517 с.
3. *Остапенко М. А.* Політична культура сучасної студентської молоді в Україні (на прикладі вузів м. Києва): дис. ... канд. політ. наук / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова – К., 2000.

Новакова О. В.
*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ХХІ СТОРІЧЧІ

Ідея суверенної державності України пройшла довгий і складний шлях. Її часова та просторова довготривалість, не дивлячись на слабкість сприятливих чинників і безліч загроз, свідчить про об'єктивно-історичне право та глибинне вкорінення в свідомості поколінь прагнення українського народу на реалізацію власної державності. Наприкінці ХХ сторіччя ця мета була досягнута у формальній площині, але досі продовжується боротьба за реалізацію та захист суверенітету, як і століття тому вимагаючи від українців жертв, втрат та величезної наснаги.

Однією з перешкод на шляху успішного соціально-політичного розвитку сучасної України виступає неефективність системи державного управління, брак системного стратегічного підходу до вирішення актуальних завдань державотворення. Ми весь час за кимось, або за чимось ідемо, будь-то Європа чи Росія, Америка чи Китай, виступаючи частиною, одним з багатьох чинників розвитку інших держав. У внутрішній політиці часто діємо за логікою пожежника, який з героїзмом, відвагою та надзусиллями намагається погасити вогонь, коли він вже палає. Така система державно-політичного управління, як наголошує професор Г. Зеленько “призвела до

руйнування багатьох рис державності, втрати окремих рис державного суверенітету..., що уможливило анексію Криму Російською Федерацією і військову агресію на Донбасі” [1, с. 56].

Набагато перспективнішим є шлях створення і послідовного слідування власній стратегії розвитку, з урахуванням, безумовно, і позитивного досвіду інших країн, і культурно-цивілізаційних впливів. Найголовніше тут – позитивний баланс між зовнішніми і внутрішніми чинниками на користь останніх. Як відомо, соціальна система може успішно розвиватися лише за умови здатності до створення ефективних функціональних структур без наявності визначального зовнішнього впливу.

Основний документ, що визначає напрямки вдосконалення системи державного управління, “Стратегія реформування державного управління на 2016–2020 роки” серед пріоритетних завдань називає такі:

- “визначення політичного лідера, відповідального за реформу державного управління, дієвих механізмів координації та чіткого розподілу відповідальності;
- посилення спроможності державних органів щодо реформування державного управління;
- комунікаційний супровід реформи державного управління” [2].

Відповідно, головне – це виявлення політичної волі до реформування країни та системи її управління, послідовність у постановці та реалізації стратегічних завдань. За даними експертного опитування знаних політологів України, що було проведено Фондом “Демократичні ініціативи” ім. Ілька Кучеріва на початку 2018 року, можна створити своєрідну ієрархію реформаторських цілей, що постають перед нашою країною у поточному році.

Таблиця 1

Пріоритетні напрямки реформування українського суспільства на 2018 р.

<i>№</i>	<i>Пріоритетні напрямки реформування на 2018 рік</i>	<i>Рівень підтримки експертами</i>
1.	Створення Антикорупційного суду; ухвалення комплексу правових актів щодо державної безпеки, полону і полонених; припинення спроб із дискредитації НАБУ, громадських активістів, які є союзниками, а не ворогами влади; скасування електронного декларування для антикорупціонерів, доведення до логічного фіналу судових справ провідних корупціонерів,	5
2.	Законодавче забезпечення розвитку приватної ініціативи, зменшення тиску на бізнес, детинізація ринку праці та обігу коштів	5
3.	Зміна виборчої системи передусім з точки зору унеможливлення фальсифікацій результатів і маніпуляцій свідомістю громадян, вдосконалення виборчого законодавства та механізмів його реалізації	3
4.	Оптимізація кадрової політики, заповнення вакансій в уряді	3
5.	Вирішення земельного питання, створення ринку землі	2
6.	Імплементация Угоди про асоціацію з ЄС та модернізація зовнішньополітичної стратегії	2

<i>№</i>	<i>Пріоритетні напрямки реформування на 2018 рік</i>	<i>Рівень підтримки експертами</i>
7.	Завершення медичної реформи, реформи децентралізації влади	2
8.	Формування енергонезалежності держави	1
9.	Підсилення обороноздатності країни	1
10.	Впорядкування інформаційного простору, визначення різниці між цензурою та інформаційною безпекою держави	1

* Таблицю складено за даними опитування Фонду “Демократичні ініціативи” ім. Ілька Кучеріва [3].

З розташування пріоритетних напрямків реформування українського суспільства видно, що найбільше значення експерти надають комплексу політико-правових питань, серед яких виділяється створення Антикорупційного суду та захист прав і свобод громадян, особливо активістів та пов'язаних із військовою агресією Росії. На перших позиціях також соціально-економічні питання: підтримка малих та середніх підприємців, зниження бюрократичного тиску на бізнес, правові гарантії приватної власності. Таке виділення є цілком зрозумілим, оскільки саме у названих галузях міститься критична маса невирішених питань, що гальмують якісні позитивні зміни суспільного життя та суттєво знижують ефективність боротьби з найпотужнішими ворогами – корупцією та бідністю.

Стабільною підтримкою користується також проблема вдосконалення виборчого законодавства і механізмів його практичного запровадження, завершення децентралізації влади, медичної та земельної реформ, кадрового забезпечення провідних державних посад.

Неочікувано низькі рівні підтримки (всього по одному голосу експертів) отримали такі завдання, як підвищення обороноздатності країни, розширення співробітництва з зовнішньополітичними партнерами та вдосконалення інформаційної політики держави. І якщо невелику увагу до перших двох можна пояснити тим, що ці напрямки користуються достатньою увагою суб'єктів прийняття рішень і достатньо активно розвиваються, то нехтування важливістю проблеми вдосконалення інформаційно-комунікативного простору вдається неправомірною. На нашу думку, формування ефективної інформаційної політики української держави не поступається вагою питанням права та економіки, а подекуди може визначати їх успішність та темпи просування. І це вірно не лише тому, що в сучасну епоху контроль над інформацією означає контроль над світом, але й тому, що Україна знаходиться у гострій фазі інформаційної війни, яку розв'язала Російська Федерація проти демократичного світу. Як влучно зазначила посол США в Україні Марія Йованович: “подальший рух України на шляху реформ – найкращий спосіб урятувати її суверенітет, урятувати від зовнішніх загроз, російської агресії. ... одна з найбільших проблем – поширення дезінформації. Тому дуже важливо, щоб Україна мала такі ЗМІ, яким довіряють, які можуть вести боротьбу з дезінформацією, яка стала зброєю” [4].

До того в українському суспільстві зростає попит на об'єктивну інформацію, громадяни вже отримали певний досвід, значна їх частина не хоче бути сліпим об'єктом інформаційного маніпулювання. За даними соціологічних досліджень 2017 року телевізійні канали регулярно дивляться 46% українців, із них найбільше – телеканал “UA Перший” (32%) та обласні суспільні телеканали (13%). 29% українців готові сплачувати власні гроші, щоб мати можливість дивитися/слухати/читати об'єктивні й неупереджені новини та аналітику на каналах суспільного мовлення [5]. Тому створення сучасного інформаційного простору, досягнення інформаційної відкритості сфери прийняття рішень та запровадження дієвих засобів захисту від пропагандистських впливів в умовах інформаційної війни повинні отримати статус пріоритетів державного реформування та активно впроваджуватися в життя.

Можна констатувати, що і на рівні держави, і в експертному середовищі активно формується стратегія державного розвитку України, основні її складові не викликають заперечень. Проблема полягає в акумуляції критичної маси політичної волі для переведення сформульованих завдань в площину послідовної та неперервної практичної реалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Зеленько Г. І.* Функціональний розподіл між владними інститутами та інституціями: механізми та принципи координації. Державне політичне правління і національна єдність: аналітична доповідь. Київ : ППІЕНД, 2017. 248 с.
2. Стратегія реформування державного управління на 2016–2020 роки. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/474-2016-%D1%80> (дата звернення 27.03.2018).
3. Політичний сезон-2018: прогнози експертів. URL: <http://dif.org.ua/article/eksperti8989gqrgojq3org> (дата звернення 20.03.2018).
4. Україна знаходиться на передовій інформаційної війни, – посол США. URL: https://zaxid.net/ukrayina_znahoditsya_na_peredoviy_informatsiynoyi_viyeni_posol_ssha_n1424514 (дата звернення 2.04.2018).
5. Реформи в Україні: недороблене і недовиконане. Дослідження Фонду “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології. 23 жовтня – 5 листопада 2017 року. URL: <http://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-nedoroblene-i-nedovikonane>

*Песцов Р. Г.
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

*Кривенко Т. Ю.
магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СПАДКОВОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Спадкове право впродовж багатьох сторіч залишається значущим в системі українського законодавства.

Як свідчить історія спадкового права, не можуть існувати правові норми, які суперечать природі людини. У це право в Україні внесені істотні зміни і доповнення, деталізований механізм переходу, розподілу і перерозподілу спадщини, внаслідок чого вітчизняне законодавство не лише стало відповідати реаліям дня, а й правовим нормам сучасних економічно розвинутих країн [2, с. 30].

Спадкування, як найдавніший інститут права був і є актуальним з позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення, оскільки стосується особистих інтересів людини.

Він в усіх правових системах, як стародавніх, так і сучасних, виступає в якості одного з тих їх структурних елементів, що має велике значення з точки зору своєї суспільної необхідності. Його значимість обумовлюється також тим, що об'єктом спадкування є право власності, яке завжди уособлювало низку питань дискусійного характеру з приводу своєї юридичної і фактичної приналежності до певного кола суб'єктивних відносин. Наразі, що залишається після смерті власника, кому має перейти майно, і в якому порядку та обсязі – всі ці проблеми спадкового права з найдавніших часів і до нашого часу залишаються в центрі уваги суспільства та держави, законодавців та дослідників, і окремо кожної людини, оскільки в тій чи іншій мірі торкається її інтересів [4, с. 45].

Питання, пов'язані з становленням інституту спадкового права в Україні, розглядають такі вчені-цивілісти, як Б. С. Антімонова, І. А. Безклубий, Т. В. Бондар, О. В. Дзера, Ю. О. Заїка, В. К. Дронікова, Н. С. Кузнецова, І. М. Кучеренко, В. В. Луць, О. І. Нелін, З. В. Ромовська, Є. О. Рябоконт, В. І. Серебровський, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко, Л. В. Шевчук, К. Б. Ярошенко та ін.

Спадкування споконвіків здійснювалося відповідно до звичаєвого та писаного права. Потреба передачі майна саме своїм дітям сприяла переходу від групового шлюбу до парного, а від парного – до моногамного [8, с. 19].

Посилання на Руський закон в русько-візантійських договорах 907, 911, 945, 971 років є першим документальним свідченням існуванням звичаєвого права на Русі, в основі якого був звичай нормативного характеру міста Києва та навколишніх земель. Руський закон виявляється як добре опрацьоване, самобутнє законодавство, яке карає за злочин проти власності, яке знає тестаменти (заповіти). Система українського права відповідає вже розвиненому суспільству, що є свідченням того, що в Україні-Русі законодавство вже існувало до “Руської правди” [10].

Історія становлення та розвитку вітчизняного спадкового законодавства розглядає декілька етапів.

У загальному вигляді спадкове право України, та й усіх країн романо-германської правової сім'ї, своїм існуванням значною мірою зобов'язане римському праву, що вперше сформулювало й послідовно провело думку про універсальний характер спадкового правонаступництва. Ця основна ідея вироблялася в тривалому процесі історичного розвитку спадкового права і вперше була закріплена саме у римському праві [5, с. 170].

Римському спадковому праву завжди був властивий формалізм, від якого воно частково поступово вивільнилося. Проте багато які формальні вимоги (щодо форми заповідальних розпоряджень, порядку відкриття і прийняття спадщини тощо) збереглися й у сучасному спадковому праві [7, с. 432].

Часи змінювалися, спонукаючи до внесення відповідних змін і до інституту спадкування, але ніколи і ні у кого не виникало думки про необхідність його скасування. І лише комуністи спробували зазіхнути на приватну власність та її спадкування [8, с. 19]. У Маніфесті комуністичної партії одним із завдань пролетарської революції було скасування спадкування. Перехідним етапом до його виконання мало бути запровадження високого податку на прийняту спадщину та скасування можливості спадкування побічними родичами. В УСРР спадкування було скасовано декретом уряду УРСР “Про скасування спадкування” 11 березня 1919 р. Право спадкоємства за законом і за заповітом дружини та родичів низхідної лінії споріднення у межах 10 тис. крб. золотом було відновлено в УРСР декретом ВУРНК від 26 липня 1922 р. [1, с. 294].

Навіть поверхове ознайомлення з книгою шостою “Спадкове право” Цивільного кодексу України 2003 р., дає можливість звернути увагу на істотне збільшення обсягу правового матеріалу: порівняно з розділом VII (“Спадкове право”) ЦК УРСР 1963 р. кількість статей книги шостої зросла більш ніж удвічі. Таке збільшення відбулося як за рахунок більш деталізованої розробки окремих інститутів, що існували ще в радянському законодавстві, так і завдяки впровадженню нових, донедавна невідомих вітчизняному законодавцеві, правових конституцій [3, с. 8].

Демократичність сучасного інституту спадкового права полягає також у тому, що воно стало більш доступним і надійним, у ньому враховані сучасні українські реалії, зарубіжний досвід, досягнення правової науки. Слід виділити також новий

методологічний підхід щодо розширення диспозитивних засад у спадкуванні і розширення договірною регулювання спадкових відносин, що раніше взагалі не допускались [6].

Реформування спадкового законодавства, проведене в межах всебічної кодифікації приватно-правових відносин, мало своїм наслідком як запровадження нових, донедавна невідомих вітчизняному законодавцеві правових інститутів, так і внесення істотних змін і доповнень в ті з них, що існують протягом багатьох десятиліть або століть [9, с. 129].

Таким чином, етапи становлення спадкового права України пройшли тернистий шлях свого розвитку. Норми Цивільного кодексу вдосконалюються до сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Вольфсон Ф.* Гражданское право. – М., 1930. – С. 294.
2. *Заїка Ю. О.* Проблеми, що виникають при застосуванні спадкового законодавства / Ю. О. Заїка // Вісник Верховного Суду України. – 2006. № 3 (67). – С. 30-35.
3. *Заїка Ю. О., Рябокони С. О.* Спадкове право. – Київ : Юрінком Інтер, 2009. – 8 с.
4. *Кобзар В. В.* Актуальні питання правового регулювання спадкування за заповітом / В. В. Кобзар // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 32. – С. 45-48.
5. *Кондратова А. М.* Історія становлення і розвитку законодавства про спадкування в Україні / А. М. Кондратова // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 169-174.
6. *Печений О.* Деякі проблеми методології спадкування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com/ua/books-text-10069.html>.
7. *Підпригора О. А., Харитонов Є. О.* Римське право. – Київ : Юрінком Інтер, 2014 – 432 с.
8. *Ромовська З. В.* Українська цивільне право. – Київ : Правова єдність, 2013. – 19 с.
9. *Рябокони С. О.* Інститут прийняття спадщини в цивільному законодавстві України: проблеми і перспективи / С. О. Рябокони // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – № 67-69. – С. 129-134.
10. *Чубатий М.* Огляд історії українського права / М. Чубатий. – Мюнхен, 1947. – Ч. 1. – Вид. 111.

Постоловська О. О.
викладач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ДО ПРОБЛЕМИ КОНСОЛІДАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Сучасні трансформаційні процеси актуалізують питання консенсусу та консолідації еліти, а також пов'язані з цим питання її соціально-політичної мобільності, ротації та рекрутування. Консолідація еліти може відображати внутрішні

інтереси збереження влади, а також мобілізацію задля досягнення суспільної мети та реалізації національних інтересів.

В умовах трансформації суспільств суттєво зростає роль елітних груп. Разом з тим, суперечливість у тому, що, з одного боку, в умовах нестабільності значно зростає роль еліти у нав'язуванні суспільній свідомості системи оцінок та цінностей, а з іншого – до еліти все менше довіри має. За оцінками фахівців, складність трансформаційного процесу пострадянських країн, серед іншого обумовлюється відсутністю чи слабкістю традиції державотворення. Відповідно, процес суспільно-політичних перетворень відбувається паралельно із процесом побудови держави і становленням національної еліти [11].

У таких складних умовах особливої актуальності набувала проблема консолідації та консенсусу політичних еліт. Так, І. Равлик, аналізуючи консолідуючу роль політичної еліти у перехідному суспільстві, саме її вважає ключовим суб'єктом формування консенсусу у суспільстві: “Політичній еліті належить провідна роль у формуванні національної ідеї, визначенні суспільних інтересів, стратегії внутрішнього та зовнішнього розвитку держави. Політична еліта під час трансформації перебуває в ролі групового творця принципів переходу від однієї системи до іншої. Політична консолідація передбачає певну єдність на рівні політичної еліти та суспільства навколо цінностей та цілей розвитку (неприйнятними є суперечки щодо форми режиму, економічної системи тощо), а також спільно визнаних правил гри в межах політичної системи” [6, с. 549].

Консолідована політична еліта мала забезпечити успіх процесів модернізації українського суспільства. Зокрема, М. Сидоренко називає політичну еліту “чи не єдиним дієвим актором, якому під силу здійснення реальних модернізаційних змін” [7]. Також Л. Хорішко, розглядає політичну еліту як суб'єкта модернізації політичної системи через виконувани нею функції, зокрема політичного цілепокладання, консолідації суспільства і регулювання основ соціально-політичної діяльності [9, с. 347].

Не менше значення в умовах суспільства, що трансформується, відводилося ролі елітних груп у переході до демократії. Як підкреслюють Е. Афонін та О. Крюков, еліта відіграє важливу роль у перехідні часи, і часто питання про те, відбудеться перехід чи ні (і чим закінчиться цей перехід) вирішується у зв'язку з поведінкою еліти. При цьому важливою проблемою переходу від тоталітарного режиму до демократії з точки зору елітного підходу є трансформація самої еліти [1, с. 26-27]. Д. Коротков розглядає елітну трансформація як “процес кардинальних змін, які зачіпають не лише персональний склад, а й структуру внутрішньоелітних і мас-елітних взаємодій, ціннісно-нормативну і інституційну бази функціонування еліт. Важливість цієї проблематики впливає з того, що саме політична еліта в період трансформації є одним із головних акторів на суспільній сцені, оскільки за таких умов, як правило, не працюють базові суспільні інститути, і процес демократизації часто залежить саме від якості та мотивів дій політичної еліти” [2, с. 86].

Переходячи до аналізу політичної еліти України, варто звернути увагу на явище деконсолідації політичної еліти, що виражається у різному баченні таких принципових

питань як зміст та роль національної ідеї, історії України, демократії. Значна частина українських науковців визнає це, особливо в перші роки незалежності. Так, авторський колектив під керівництвом В. Солдатенка, розглядаючи політичну еліту посткомуністичного українського суспільства як вкрай несконсолідовану, зазначає, що кожна політична сила, яка так чи інакше була представлена в політичному спектрі держави, прагнула реалізувати своє власне бачення української державності. А це бачення залежало від цілого ряду чинників, починаючи від ставлення до цінностей радянського минулого та інтелектуального багажу особистості до її ідеологічних настанов та геополітичних орієнтирів [8, с. 476]. Звідси простежується характерна для української політичної еліти практика використання окреслених питань в ідеологічній боротьбі, спекулювання на історичних подіях з метою мобілізації політичної підтримки, що зрештою й сьогодні провокує розкол не тільки елітної структури, а й українського суспільства в цілому.

М. Михальченко розкол пострадянської політичної еліти України пов'язує з такими чинниками, як “визрівання історичних умов здобуття незалежності, зростання ролі національного фактора в суспільному житті України, різкий ціннісно-цивілізаційний розкол населення країни, докорінні геополітичні і геоекономічні зміни в світі, зміна політичної, економічної та ідеологічної систем України” [3, с. 190]. Варто відзначити і те, що політичній еліті перших років незалежності України не вдалося виробити ідеологію, що б користувалася масовою підтримкою.

Риси, що уповільнюють процес консолідації політичної еліти в сучасній Україні, на думку науковців такі: “показова деідеологізованість правлячої частини політичної еліти, щоб утримати владу; відсутність загально визнаної мети щодо політичного майбутнього, заради якого нібито й проводять реформи; домінування групових інтересів над громадськими з огляду на відсутність економічної та політичної консолідації українського суспільства; конфлікти загальнодержавних, галузевих і територіальних еліт, внутрішньогрупова політична й економічна боротьба в правлячій еліті; (...) слабкий зв'язок правлячої еліти й основної маси населення, що спонукає до відчуження влади” [4, с. 197]; клановість; домінування використання традиційних механізмів управління по вертикалі та поступова наповненість новими, професійно підготовленими до демократичного управління суспільством людьми [4, с. 197]; брак політичної відповідальності та політичної волі; “закритість, популізм, прагматизм та одномірність, корпоративний егоїзм, низький рівень моральності” [10, с. 155].

Погоджуємося із О. Пухкалом, що потребує “реформування система державного управління; розвиток громадянського суспільства, (...) що надасть поштовх ... формуванню “новітньої” соціально відповідальної, державницької еліти; ротація в межах політичної еліти, що обмежить вплив бізнес-еліти і посилить можливості модернізаційної еліти” [5, с. 221]. Означені шляхи вплинуть і на консолідованість політичної еліти навколо принципової згоди щодо мети розвитку України та її національної ідеї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Афонін Е.* Проблеми становлення політико–управлінської еліти в перехідних суспільствах (деякі підсумки 2007 р.). Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. К., 2008. Випуск 12. С. 25-33. 26-27.
2. *Коротков Д. С.* Становлення політичної еліти України в контексті переходу від тоталітаризму до демократії. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2010. Вип. 19. С. 85-94.
3. *Михальченко М. І.* Формування політичного лідерства в Україні в умовах незалежності. Політика в особах. Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти / за заг. ред. Ф. М. Рудича. Київ : Парламентське вид-во, 2008. С. 185-216.
4. *Пухкал О.* Політична еліта і громадянське суспільство в Україні: становлення і взаємодія. Вісник Національної академії державного управління. Політика і право. 2009. № 4. С. 193-201.
5. *Пухкал О.* Політична еліта як суб'єкт модернізації українського суспільства. Вісник Національної академії державного управління. Політика і право. 2009. № 2. С. 212-223.
6. *Равлик І. О.* Консолідуєча роль політичної еліти у перехідному суспільстві. Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. Київ, 2011. Випуск 48. С. 549-553.
7. *Сидоренко М.* Роль політичних еліт України і Росії в модернізаційних процесах початку 1990-х років [Електронний документ]. Політичний менеджмент. 2006. Спецвипуск. Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=61&c=1345>
8. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 536 с.
9. *Хорішко Л. С.* Політична еліта як суб'єкт модернізації політичної системи. Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. К., 2010. Випуск 31 С. 347-353.
10. *Чернюк І.* Політична еліта в контексті демократичних перетворень в Україні. "Young Scientist" 2017. № 5.1 (45.1). С. 155-158.
11. *Шульга М.* Правляча еліта сучасної України / М. Шульга, О. Потехін, Н. Бойко, О. Парохонська, Т. Шульга [Електронний документ]. Аналітична доповідь. Київ, 1998. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/elit.pdf>

Радченко Л. М.
*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СИСТЕМНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Процеси пострадянських трансформацій, які передбачають зміну політичної системи, супроводжуються інтенсивними структурними перетвореннями, які включають реорганізацію політичної влади, головних механізмів її формування та функціонування, виникнення різноманітних моделей проміжних і нетривалих угод щодо принципів конкуренції політичних еліт й способів залучення населення до процесу прийняття політичних рішень. Існування проблем, характерних першому

рівню системних трансформацій, що залишилися не вирішеними, виявляються у невизначеності та суперечливості основних політичних правил і процедур, у недосконалості конституційного та інституціонального оформлення політичної системи України.

Поняття “трансформація” як теоретичний інструмент аналізу сучасних соціальних змін має і важливий евристичний потенціал. Оскільки це поняття є нейтральним стосовно оцінки динаміки суспільного процесу, то воно дає змогу аналізувати не тільки прогресивні його тенденції, Але й увесь спектр тенденцій соціальних змін, які можуть бути зворотними і незворотними, прогресивними і регресивними, революційними й еволюційними, цілеспрямованими і стихійними, системними і частковими тощо. Поняття “трансформація”, акцентуючи увагу на саморегульованому і самокоректованому характері соціальних змін, орієнтує також на аналіз широкого спектра детермінаційних чинників цих змін - об’єктивних і суб’єктивних, базисних і ситуаційних, внутрішніх і зовнішніх, керованих і некерованих, тих, що стосуються цілепокладання, і тих, що стосуються засобів досягнення визначених цілей тощо. Поняття “трансформація” доцільно застосовувати й тоді, коли характер та спрямування процесу соціальних змін ще не набувають достатньої визначеності, коли суспільство перебуває “на переломі”, у стані переходу від одного суспільно - політичного устрою до іншого [4, с. 52-57.]

Поняття “системна трансформація” з’явилося в кінці 80-х років ХХ століття та являє собою тип політичного процесу, що одночасно чи поступово змінює всю систему та всі її сфери. Ефективність даних трансформацій полягає у поступовості змін. Так як системні трансформації охоплюють усі сфери одночасно, то вони відбуваються на всіх рівнях: трансформація політичної системи України, трансформація громадянського суспільства, трансформація політичної свідомості і політичної культури [3, с. 132]. складність суспільних трансформацій полягає у: неможливості створення загальної програми системних змін; неоднакових темпах трансформаційних змін в різних сферах життя суспільства; необхідності політичної еліти постійно швидко реагувати і приймати стратегічні помірковані рішення; подоланні виникаючих суспільних станів, що супроводжують суспільні зміни (маргіналізація середнього класу. Суспільна аномія, деривація, ерозія влади, криза легітимності, декомпозиція, втрата культурної та національної ідентичності).

Головні завдання системних трансформацій в сучасній Україні полягають у чітко визначеній модернізаційній моделі. Задля її досягнення необхідно забезпечити взаємодію громадянських і політичних інститутів, які матимуть однаковий вплив на політичні процеси; виведення економіки з-під контролю держави; забезпечення інформаційної та ідеологічної підтримки нововведень; пошук нових форм взаємин у суспільстві; створення нового рівня політичної культури; оновлення системи місцевого самоврядування. Український соціум трансформується повільно, оскільки спершу потрібно визначити його модель, на досягнення якої спрямовується

трансформаційний процес та стратегії, що інституційно б визначили багатомірний соціокультурний простір.

Динаміка існуючих в сучасній Україні протиріч визначаються впливом внутрішніх і зовнішніх конфліктогенеруючих обставин. Вони відбивають специфіку політичного і соціально-економічного розвитку держави, особливості ціннісних орієнтацій і психології спільноти та поведінки політичної еліти, глобалізаційні та зовнішньополітичні впливи. Специфічною особливістю став домінуючий вплив політичної складової на національну безпеку України, актуалізуватися проблеми збереження територіальної цілісності й недопущення регіоналізації країни [1, с. 52]. Проте відсутність в Україні власної стратегії модернізації, реального залучення мас до участі у процес прийняття політичних рішень, соціокультурної легітимації, неефективність політичних інститутів приводять до появи кризових явищ і процесів у суспільстві.

Для Української держави стратегічною метою є існування дійсно демократичної політичної системи, яка б сприяла стабільному та ефективному функціонуванню та розвитку суспільства. Визначення стратегічних напрямів подальшого розвитку політичної системи України повинно бути основною, на якій відбувається корегування завдань і функцій держави у політичній, економічній, соціальній, військовій та інших сферах розроблятимуться стратегічні напрямки діяльності тощо. Багато чого Україні не вдалося досягти через об'єктивні та суб'єктивні причини, але вона прагне змін і руху вперед, розвиваючи демократію і прагнучи стати частиною об'єднаної Європи, беручи на озброєння її демократичні цінності та процедури [2, с. 321].

Основними напрямками реформування політичної системи України мають стати: вдосконалення і підвищення рівня ефективності владних структур; поглиблення демократичних засад управління; подальший розвиток інститутів правової соціальної держави та громадянського суспільства.

Системні трансформації мають бути цілеспрямованими і успішними, вони не тільки мають бути послідовними – для них потрібно створювати певні передумови, такі як відповідний рівень національної єдності, “волі до демократії” та реальна боротьба за неї. Складність трансформаційних процесів полягає в необхідності врахування старих і напрацювання нових моделей політичного розвитку, перш з все, удосконалення політичної системи та реорганізації політичної влади, основних механізмів її функціонування, формування нової політичної еліти та ефективних способів взаємодії влади з громадськістю.

Зважаючи на те, що в Україні не було створено дієвих соціальних засад для демократичних перетворень (точніше, вони задекларовані, але не реалізовані), на сьогодні актуальним залишається узагальнення досвіду суспільних трансформацій постсоціалістичних країн і врахування його в процесі вироблення дієвої національної політики демократичних трансформацій. При цьому необхідно взяти до уваги попередній (здебільш негативний) досвід модернізаційних проектів у сфері

вітчизняної політичної, правової, економічної системи тощо. Водночас будь-які демократичні перетворення не матимуть успіху, якщо вони здійснюватимуться всупереч глобалізаційним процесам, якими охоплені практично всі сфери суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Дмитренко М. А.* Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції. – Національний педагогічний ун-т імені М.П. Драгоманова, Ін-т оператив. діяльн. за держ. безпеки. – Київ : Знання України, 2008. – 544 с.
2. *Михальченко М. І.* Україна як історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 2004. – 487 с.
3. Українські стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2004 / А. С. Гальчинський (ред.). – Київ : НІСД, 2004. – 343 с.
4. *Шайгородський Ю.* Поняття “трансформація” як інструмент аналізу соціальних змін // Освіта регіону. – № 4. – 2010. – С. 52-57.

Steценко В. Ю.
доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

В умовах соціально-економічних змін, котрі мають місце в сучасній Україні, перед державою стоїть питання створення умов, за яких громадяни мали б можливість забезпечувати свої права, свободи та законні інтереси. Це має пряме відношення й до сфери охорони здоров'я. Ключове місце в питанні реалізації права громадян на отримання якісних медичних та фармацевтичних послуг займає організація охорони здоров'я, ефективність її функціонування. Саме це є найважливішим завданням публічної влади, яке вона реалізує через свої органи.

Зусилля публічної адміністрації повинні полягати у пошуках шляхів максимально можливого рівня медичного забезпечення населення, надання всім громадянам рівних можливостей в отриманні медичної і лікарської допомоги. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвиткові лікувальних закладів усіх форм власності

(ст. 49). Сутність цих положень яскраво говорить, що без належного регулювання з боку суб'єктів публічного адміністрування сфери охорони здоров'я реалізація зазначених положень Конституції неможлива.

Публічне адміністрування сфери охорони здоров'я здійснюється у всіх державах, в яких існує соціально орієнтована ринкова економіка. Це дає можливість дотримуватися справедливого балансу між приватними і публічними інтересами, забезпечувати рівновагу між ними. В даному випадку, в якості публічного інтересу, в першу чергу, виступає збереження, відновлення та охорона здоров'я населення, яке є суспільним благом.

Охорона здоров'я – це система заходів, що здійснюються з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя.

Публічне адміністрування у сфері охорони здоров'я здійснюється шляхом:

- прийняття нормативно-правових актів, які регламентують медичну та фармацевтичну діяльність;

- забезпечення загальнодоступності медичних послуг (медичної допомоги);

- забезпечення якості та безпеки медичних і фармацевтичних послуг;

- визначення та забезпечення гарантованого державою об'єму медичних послуг та ліків, які сплачуються з державного бюджету;

- здійснення державного контролю та нагляду у галузі охорони здоров'я.

Зупинимося докладніше на такому важливому компоненті публічного адміністрування охорони здоров'я як нормативно-правове регулювання. На даний час воно здійснюється за допомогою положень наступних нормативних актів:

Конституція України від 28 червня 1996 р. (ст. 3 проголошує життя і здоров'я людини серед найвищих соціальних цінностей; ст. 28 встановлює, що жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням; ст. 49 закріплює право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування та визначає основні положення державної політики у сфері охорони здоров'я; ст. 50 встановлює право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди).

Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р., які визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Закон України “Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення” від 19 жовтня 2017 р., який закріплює державні фінансові гарантії надання необхідних пацієнтам послуг з медичного обслуговування (медичних послуг) та лікарських засобів належної якості за рахунок коштів Державного бюджету України за програмою медичних гарантій.

Закон України “Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості” від 14 листопада 2017 р., який визначає

правові, економічні та організаційні засади і напрями регулювання розвитку охорони здоров'я у сільській місцевості для забезпечення гарантій рівного доступу громадян до якісного та ефективного медичного обслуговування.

Низка спеціальних законів, які присвячені правовому регулюванню окремих напрямів охорони здоров'я, зокрема: “Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ” від 12 грудня 1991 р., “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення” від 24 лютого 1994 р., “Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори” від 15 лютого 1995 р., “Про лікарські засоби” від 04 квітня 1996 р., “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині” від 16 липня 1999 р., “Про психіатричну допомогу” від 22 лютого 2000 р., “Про захист населення від інфекційних хвороб” від 06 квітня 2000 р., “Про протидію захворюванню на туберкульоз” від 05 липня 2001 р., “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р. тощо.

Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку створення госпітальних округів” від 30 листопада 2016 р., “Про затвердження Методики розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування” від 27 грудня 2017 р., “Про утворення Національної служби здоров'я України” від 27.12.2017 р., “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання первинної медичної допомоги населенню” від 28 березня 2018 р., “Про затвердження Порядку реалізації державних гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій для первинної медичної допомоги на 2018 рік” від 25 квітня 2018 р. тощо.

Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я” від 30 листопада 2016 р., “Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року” від 27 грудня 2017 р. тощо.

Накази МОЗ України “Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу” від 19 березня 2018 р., “Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги” від 19 березня 2018 р. тощо.

Як бачимо, сьогоднішня реформа охорони здоров'я отримує свої правові обриси. Вже прийняті основні нормативні акти, які регламентують такий найважливіший компонент функціонування системи охорони здоров'я як фінансування. Крім того, запроваджується програма державних гарантій медичного обслуговування населення, яка визначає перелік та обсяг медичних послуг (включаючи медичні вироби) та лікарських засобів, що держава зобов'язується оплачувати, а також затверджуються тарифи на ці послуги. Сподіваємося, що ці перетворення будуть прогресивним кроком вперед по виведенню системи охорони здоров'я з глибокої кризи, яка існує сьогодні.

*Чижова О. М.
кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри політології та публічного
управління і адміністрування
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПРАГМАТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Україна знаходиться на шляху до встановлення демократичного режиму, але на даний момент лише прямує від обмеженого політичного плюралізму до конституційності влади.

Наша країна не багата демократичними традиціями і, по суті, протягом всього періоду розвитку радянської України не розвалилися елементи особистих свобод і правової держави, демократичної свідомості суспільства та особистості, згідно з прагматизмом. Сьогодні важливо не прискорювати штучними засобами процес демократизації в Україні, демократія має визрівати поступово і послідовно, а її межі повинні бути обумовлені логікою розвитку суспільства та його трансформацією.

Щоб визначити прагматичні напрямки руху українського суспільства в його суспільно – державному розвитку слід з'ясувати, що демократизація – це процес конституювання демократичного способу правління, створення економічних, політичних засад залучення громадян в обговоренні, формуванні соціально – політичних цінностей та політики.

Це процес формування в суспільстві позитивного консенсусу, заснованого на системі демократичних норм.

Прагматична практика пострадянських трансформаційних процесів свідчить: від проголошення демократичних цінностей до їх реалізації існує певний історичний період. Жодна з пострадянських країн не отримує відразу демократії, оскільки були відсутні необхідні для цього передумови – економічні, соціальні, політичні. Так, у перші роки розбудови країна отримала здобутки, пройшла відрізок шляху, на який розвинутих демократіям знадобилося століття. Основні віхи цього переходу такі: реальні виборчі змагання, розгалужена система багатопартійності та критично налаштовані по відношенню до влади партії; визнання права кожного громадянина на свободу думки, слова, віросповідання; вільні контакти із світом, в тому числі через Інтернет.

Підсумком стрімкого розвитку демократичних процесів в Україні стало ухвалення Конституції незалежної України.

Якщо застосування вимоги до демократії, запропоновані Робертом Далем, то можна помітити, що демократія передбачає наявність близько восьми інституцій, а сім з них відносяться до України: свобода утворювати організації і приєднуватися до них;

свобода вільно висловлювати свої думки; свобода голосування, виборність органів влади, право політичних лідерів змагатися за підтримку і голоси на виборах; альтернативні джерела інформації; вільні і чесні вибори [1].

Відповідає Україна і тим вимогам, що висуваються до виборців і за дотриманням яких уважно стежить світова спільнота.

І хоч вибори в Україні не можна повною мірою кваліфікувати як “чесні і справедливі”, хоч вітчизняні і міжнародні спостерігачі й фіксують численні порушення, проте їх масштаб визнаний таким, що “істотно не впливає на загальні результати голосування”.

Отже, за об’єктивними політологічними критеріями, Україна може вважатись цілком демократичною країною, вона має усі інші атрибути сучасного демократичного суспільства: цілком демократичну Конституцію, розподіл влади між різними гілками, багатопартійну систему, яка включає легальне існування опозиції, загальне виборче право, регулярно відбуваються вальні вибори різних рівнів на основі змагальності – від місцевих до президентських, кількість недержавних засобів масової інформації набагато перевищує державної, немає проблем з об’єднанням у громадські організації.

Україні, для того щоб успішно завершити демократичні перетворення, необхідно від перехідного етапу до демократії перейти до етапу її консолідації. Іншими словами, після установаження визначеного типу демократії і конституційного закріплення її основних інститутів і принципів, демократичний режим у нашій країні повинен змінитися настільки, щоб не тільки забезпечити своє виживання, але і придбати здатність активного опору можливим кризовим явищам, що і виступає прагматичною орієнтацією даного періоду розвитку держави.

Складається досить парадоксальна ситуація: згідно з основними політологічними критеріями, Україна відповідає більшості критеріїв демократії. Водночас навряд чи хто в Україні і за її кордонами плекає особливі ілюзії щодо демократичності українського устрою. Україна перебуває під постійним наглядом ПАРЕ, час від часу наражаючись на небезпеку виключення з цієї поважної організації саме через проблеми з порушенням демократії.

Життя розвінчало міф про “соціалістичну демократію”, яка нібито була вищим типом демократичного устрою суспільства. За часів “тоталітарного соціалізму” сталося на розширення і збагачення змісту демократії, а навпаки – різке його збіднення, звуження і згортання (репресії, обмеження прав і свобод та ін.). Демократизм суспільства був фальшивим і декоративним, хоча пропаганда й нав’язала значній частині населення ілюзію народовладдя, а розпочатий у роки хрущовської “відлиги” процес демократизації суспільного життя було спершу загальмовано, а потім і взагалі згорнуто. Непослідовним виявився курс на демократизацію і в перебудовний період. Значною мірою труднощі переходу до демократичних форм організації нашого суспільства дією тоталітарних і авторитарних традицій.

Можна з впевненістю констатувати факт побудови в Україні демократії визначеного типу, а за двадцять один рік незалежного розвитку наша країна пройшла ряд важливих кроків прагматичних орієнтацій: у нас є необхідні для функціонування демократії політичні інститути, прийнята демократична Конституція, регулярно проводяться парламентські і президентські вибори, Україна стала міжнародного демократичного співтовариства. До того ж, на відміну від молодих демократій Латинської Америки, для України ніколи не була актуальною погроза антидемократичного перевороту і приходу до влади військових. Іншими словами, імовірність повороту і впевненого руху України в зворотню від демократії сторону вкрай низька. Слід підкреслити, що Україна не може похвастатися стабільністю інститутів демократії. Ми упевнені, що в Україні, принаймні, два роки підряд у результаті виборів відбудеться мирна і демократична передача влади від однієї групи еліти іншій “тест подвійного обороту”, запропонований на початку 90-ї рр. С. Хантингтоном. Не можна сказати, що боротьба за голоси виборців проходить у рівних але всіх учасників конкурентних умовах.

Для консолідації демократичного режиму життєво важливо, щоб демократія стала єдиним правилом гри. Це стає можливим, по – перше, коли жодна з політично значимих груп не намагається скинути демократичний режим; по – друге, частина населення переконана в тім, що будь – які політичні зміни обов’язково повинні здійснюватися в рамках установлених демократичних процедур, і, нарешті, коли всі учасники політичного процесу розуміють, що внутрішні конфлікти можуть бути вирішені тільки відповідно до встановлених норм, а їхнє порушення є неефективним і буде дорого коштувати. Керуючись прагматизмом, демократія глибоко укорінюється в політичних інститутах, громадському житті і суспільній свідомості. Відомі дослідники перехідних процесів Х. Лінц і А. Степан заключають: “Говорячи про консолідацію демократії, ми не маємо на увазі ні лібералізованих недемократичних режимів, ні псевдодемократій, ні змішаних демократичних режимів, у яких окремі демократичні інститути співіснують з недемократичними, неконтрольованими демократичною державою, інститутами. Тільки демократії можуть стати консолідованими демократіями”. На жаль, це поки не про нас [2, с. 29].

Про складність і неоднозначність демократичних процесів в Україні свідчать показники стану волі і щорічно залишається в категорії частково вільних країн, істотно не погіршуючи, але і не поліпшуючи свій статус. Рейтинг верховенства права в нашій країні залишається стабільним, але знаходиться на досить небезпечному для країни, що прагне до демократії, негативному рівні. У ряді досліджень Україну прагматично відносять до категорії країн з чітко вираженою тенденцією безперервного погіршення показників демократизації. У той же час, у країні вже поліпшуються показники економічної лібералізації, що свідчить про можливість формування типової для перехідних країн моделі переверненої легітимізаційної піраміди, при якій

економічні реформи випереджають політичні, роблячи демократичний режим надзвичайно чутливим для більш-менш серйозних економічних потрясінь.

На сьогодні у світовому демократичному співтоваристві вже досягнута згода щодо тих мінімальних вимог, дотримання яких дозволяє тому чи іншому політичному курсу іменуватися “демократичним”.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Robert A. Dahl. Polyarchy: Participation and Opposition. – New Haven : Yale University Press, 1971.*
2. *Гальчинський А. Кінець тоталітарного соціалізму, а що далі? – Київ, 2006. – С. 29.*

ПАНЕЛЬ IV

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

---

*Андрушків А. Р.
магістрант спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ОБОРОННА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

З функціональної точки зору держава покликана вирішити ряд завдань у сферах внутрішньої та зовнішньої політики. Функції держави – це основні напрямки її діяльності, що виражають її сутність і соціальне призначення, цілі й завдання з управління суспільством у властивих їй формах і властивими для неї методами [1].

Однак функції держави не є сталими. Їх трансформація здійснюється під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів. Це, своєю чергою, сприяє появі нових функцій, “відмиранню” інших, зміні третіх.

Такими факторами можуть бути радикальні соціальні зміни в суспільстві; зміни типу, форми держави; сутність держави і її соціальне призначення; особливості завдань і цілей, які стоять перед державою на тому чи іншому етапі її розвитку, та ін.

Нині головними чинниками впливу на еволюцію функцій держави мають глобалізаційні та інформаційні процеси, які зменшили роль матеріального виробництва за рахунок посилення значення інформації та інформаційно-комунікативних технологій та засобів зв'язку [2, с. 33-34].

Таким чином, під функціями держави слід розуміти основні напрямки діяльності держави, в яких відображаються й конкретизуються її завдання і мета. Функції держави безпосередньо відображають чи конкретизують сутність держави. Саме через функції держави реалізуються основні завдання держави. Здійснення функцій держави є умовою досягнення державою поставленої мети на даному історичному відтинку часу – оборони державної цілісності та суверенітету України.

Саме функція оборони держави посідає одне з провідних місць серед функцій держави. Сутність даної функції полягає у захисті суверенітету від зовнішніх посягань як економічними, дипломатичними, так і воєнними засобами.

Оборонна функція держави у науковій літературі часто визначається як історично перша зовнішня функція країни. Крім цього, зазначається, що дана функція

держави відноситься до функцій, які притаманні державі на всіх етапах її історичного розвитку.

Дійсно, в усі історичні епохи пануючі політичні сили надавали виключно важливого значення збройним силам як важливому вирішальному фактору зовнішньої оборони держави, збереження суверенітету і територіальної цілісності, а також підтримки і закріплення своєї влади усередині країни, що зберігає свою актуальність й сьогодні.

Отже, оборонна функція держави є напрямком діяльності держави щодо захисту своєї незалежності та територіальної цілісності. З цією метою держава застосовує різноманітні економічні, політичні, дипломатичні і військові засоби. При цьому дані засоби застосовуються як у мирний час (у вигляді всебічної підготовки країни до відбиття можливого нападу ззовні, так і у воєнний час, коли дана функція реалізується у вигляді прямої збройної боротьби з противником.

Головним напрямом практичної діяльності держави і суспільства в оборонній сфері є вдосконалення військової організації з метою забезпечення можливого адекватного реагування на загрози, які можуть виникати. На реалізацію даного напрямку переважною більшістю сучасних держав прийнято відповідні оборонні доктрини. Суть таких доктрин полягає у створенні оптимальної достатності сил і засобів для запобігання можливої агресії з боку іншої держави або групи держав, при раціональних витратах на оборону. Воєнні доктрини мають за мету в перспективі значною мірою знизити можливість виникнення війн у житті народів з поступовим зникненням війн у світовому масштабі.

Усе вищезазначене дозволяє визначити зміст оборонної функції держави, що полягає, по-перше, у захисті державою своєї незалежності а, по-друге, у захисті державою своєї територіальної цілісності.

Виходячи з особливої важливості оборонної функції держави, вона має відповідне нормативне закріплення на рівні законів, що фактично разом з Конституцією держави, створює систему конституційно-правового забезпечення і супроводження вказаної функції.

Конституція України є основою законодавства і вирішує найбільш важливі, принципові питання, пов'язані з обороною та національною безпекою України. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні сили України.

Прийняті на основі Конституції України закони, інші правові акти визначають організацію оборони України – насамперед, принципи, види, керівництво та порядок проходження військової служби в Збройних силах України та заходи щодо інших військових формувань. Виключно законами України визначаються організація Збройних сил України, правовий режим воєнного стану та вирішуються інші питання у сфері оборони.

Формування і проведення воєнної політики України, законодавче регулювання питань сфери оборони та військового будівництва здійснюються виключно Верховною Радою України.

Важливі функції у сфері оборони покладені на Президента України. Президент є гарантом державного суверенітету та територіальної цілісності держави. До повноважень Президента відноситься право призначення на посади та звільнення з посад вищого командування Збройних сил України, інших військових формувань. Президент України здійснює керівництво у сфері оборони держави та приймає рішення у цій сфері. Такі рішення в подальшому затверджуються законодавчим органом держави.

Президент України є головою Ради національної безпеки і оборони України, формує її персональний склад відповідно до Конституції України. Рада національної безпеки і оборони України, координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері оборони в межах повноважень, визначених Конституцією [3] та Законом України “Про Раду національної безпеки і оборони України” [4].

Також важливою складовою частиною концепції національної безпеки є Воєнна доктрина держави. Даний документ становить сукупність основоположних настанов і принципів щодо організації та забезпечення безпеки особи, народу і держави шляхом політичних, дипломатичних, економічних та воєнних заходів.

Вітчизняна Воєнна доктрина має оборонне спрямування. Україна не вважає жодну державу (коаліцію держав) своїм воєнним противником, але визнаватиме потенційним воєнним противником державу (коаліцію держав), дії або наміри якої матимуть ознаки загрози застосування воєнної сили проти України [5].

Отже, підраховуючи усе вище зазначене, на даний момент оборонна функція України знаходиться у генетичному системному зв'язку з іншими основними функціями держави, що дає змогу ідентифікувати її в якості основної та змішаної функції, а також функції, яка несе в собі великий прагматичний потенціал міжнародного співробітництва та взаємодії держав щодо зберігання міжнародного миру, безпеки та демократичної правової державності.

Оборонна функція одна із функцій держави, що дає змогу глибше пізнати сутність держави, зміст її діяльності, конкретно-історичну роль і значення на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія держави та права : [навч. посіб.] / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. – Київ : НАВС, 2017. – 318 с.
2. Дзевелюк М. В. Концептуальні засади обґрунтування функцій сучасної держави. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету / М. В. Дзевелюк // Юриспруденція. – 2015. – Вип. 1. № 17. – С. 32-34.
3. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>.

4. Про Раду національної безпеки і оборони України: закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр
5. *Коробко В. П.* Збройні Сили України в єдиній державній системі цивільного захисту населення й територій / В. П. Коробко, Є. В. Гаврилко // Наука і оборона. – 2011. – № 3. – С. 17-21.

*Бражник К. І.
магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ЧИННА СИСТЕМА ОРГАНІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Актуальність теми обумовлена тим, що в умовах нестабільної політичної, економічної та соціальної ситуації всередині держави та ряду соціально-політичних подій на світовій арені, для України гостро постала проблема щодо запобігання та протидії корупції. Ще однією причиною, що зумовлює актуальність даної теми, є закріплення на державному рівні політики інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий та правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

У зв'язку з цим перед Україною постало завдання щодо імплементації стандартів Європейського Союзу, згідно яких боротьба із корупцією є ознакою правової держави та її завданням, адже панування корупції обмежує повну реалізацію громадянином його прав та свобод.

До даної проблеми зверталися такі сучасні науковці як В. С. Журавський, М. Ю. Бездольний, М. І. Мельник, О. Ю. Бусол, С. Д. Дубенко, Н. А. Липовська, Т. В. Мотренко, Н. Р. Нижник, В. М. Олуйко, О. Я. Прохоренко, С. М. Серьогін, В. М. Соловйов, С. О. Телешун та інші.

Відносини у сфері корупції регулюються Конституцією України, Кримінальним Кодексом України від 05.04.2001, Законом України “Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014 – 2017 роки” від 14 жовтня 2014 року, Законом України “Про запобігання корупції” від 14 жовтня 2014 року, Законом України “Про Національне антикорупційне бюро України” від 14 жовтня 2014 року, Законом України “Про державну службу” від 10 грудня 2015 року, Закон України “Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів” від 10 листопада 2015 та іншими нормативно-правовими актами.

Протягом 2015–2016 років в Україні з'явилися нові правоохоронні та антикорупційні органи, які мали б подолати корупцію та злочинність в країні. Розглянемо детальніше чинну систему антикорупційних органів в Україні.

Національне агентство з питань запобігання корупції – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики. До сфери повноважень НАЗК належить: формування державної антикорупційної політики та її реалізація; перевірка декларацій; моніторинг способу життя державних службовців; контроль за дотриманням антикорупційних обмежень та вимог законодавства (сумісництво, конфлікт інтересів, подарунки, тощо); контроль за фінансування політичних партій; антикорупційна експертиза; здійснення співпраці з викривачами та їх захист; складання адміністративних протоколів щодо корупційних правопорушень.

Національне антикорупційне бюро України – державний правоохоронний орган, який має за мету своєї роботи попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Сфера повноважень НАБУ: розслідування корупції у вищих органах влади і системної корупції, яка загрожує національній безпеці; розслідування фактів внесення до декларації завідомо недостовірних відомостей; розслідування злочинів, в яких сума заподіяних державі, громаді чи підприємству збитків становить більше 500 розмірів мінімальних зарплат; розслідування підкупу іноземних посадових осіб.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура – самостійний структурний підрозділ Генеральної прокуратури України, який підпорядковується виключно заступнику Генерального прокурора – керівнику Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Сфера повноважень САП: процесуальне керівництво за розслідуваннями Національного антикорупційного бюро України; нагляд за дотриманням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування НАБУ; підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях, які розслідувались НАБУ; представництво інтересів громадянина або держави в суді у передбачених Законом “Про прокуратур” випадках із корупційними або пов’язаними з корупцією правопорушеннями.

Державне бюро розслідувань – центральний орган виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції. Сфера повноважень ДБР: розслідування широкого спектру злочинів, серед яких і корупційні правопорушення, окрім віднесених до підслідності НАБУ; розслідування злочинів високопосадовців та працівників правоохоронних органів, окрім віднесених до підслідності НАБУ; розслідування злочинів працівників НАБУ та Спеціальної антикорупційної прокуратури, окрім віднесених до підслідності НАБУ; розслідування військових злочинів.

Слідчі підрозділи прокуратури – структурні підрозділи органів прокуратури, що наразі замінюють Державне бюро розслідувань у здійсненні слідчих функцій до моменту його створення та початку здійснення ним відповідних повноважень.

Національна поліція – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Сфера повноважень Національної поліції: розслідування корупційних злочинів, що не належать до підслідності НАБУ та ДБР; корупційні правопорушення адміністративного характеру.

Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. Згідно зі статтею 2 Закону України “Про Службу безпеки України” до завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття корупції, яка безпосередньо створює загрозу життєво важливим інтересам України.

Окремо варто зробити акцент на прийнятті Закону про Вищий антикорупційний суд та подальшого його створення. Завданням Вищого антикорупційного суду є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов’язаних із ними злочинів та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів. Основні повноваження Вищого антикорупційного суду: здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його юрисдикції (підсудності) процесуальним законом, а також шляхом здійснення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у таких кримінальних провадженнях; аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику у кримінальних провадженнях, віднесених до його підсудності, та інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд.

Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом. Сфера повноважень Національного агентства з питань повернення активів: здійснення заходів із виявлення, розшуку, проведення оцінки активів за зверненням слідчого, детектива, прокурора, суду (слідчого судді); організація здійснення заходів, пов’язаних з проведенням оцінки, веденням обліку та управління активами; ведення Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні. Наразі цей орган у процесі створення.

Окрім новостворених органів, існують інші державні інституції, які також беруть участь у формуванні антикорупційної політики, запобіганні чи протидії корупції.

Комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції – орган Верховної Ради України, який утворюється з числа народних депутатів України для здійснення антикорупційного напрямку законопроектної роботи, підготовки і

попереднього розгляду питань, що стосуються запобігання та протидії корупції, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, фінансового контролю стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, правового регулювання діяльності НАБУ та НАЗУ, діяльності інших правоохоронних і державних органів в частині їх повноважень у сфері запобігання та протидії корупції, а також державного захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції [3, с. 15].

Із вересня 2015 року при Комітеті діє Рада громадських експертиз, висновки якої враховуються при здійсненні антикорупційної експертизи Комітетом.

Міністерство юстиції – головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної правової політики, а також антикорупційну політику до створення НАЗК. Приклади антикорупційних функцій: антикорупційна експертиза, щорічні звіти з відповідних питань, а також реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення (невдовзі буде передано до НАЗК).

Ще один новий правоохоронний орган, який планують створити на кшталт економічної поліції – Служба фінансових розслідувань. СФР повинна замінити податкову міліцію та включити в себе підрозділи МВС та СБУ, які займаються боротьбою з економічною злочинністю [2, с. 15].

Але, не дивлячись на таку кількість нових антикорупційних органів, є ще багато проблем, які потребують вирішення.

Усі нові антикорупційні органи, які вже створені або створюються, чинна влада намагається взяти під контроль. Це робиться шляхом впливу на комісії, які обирають керівників нових інституцій. Так було під час створення НАБУ, Антикорупційної прокуратури.

Так, на думку відомих вчених і політиків, “старі” силові структури не викликають довіри, але й “нові” органи боротьби з корупцією не змогли стати повністю незалежними від впливу фінансово-промислових груп, окремих олігархів і можновладців, про що свідчать результати експертного дослідження “Боротьба з корупцією наввипередки: успіхи і розчарування”, представленого сьогодні Центром сприяння реформам. Також серед недоліків в боротьбі з корупцією є непрофесіоналізм, недосвідченість і несамотійність керівників та рядових співробітників НАБУ і САП [5, с. 23].

Виходячи з вище наведеного, можна зробити висновок, що для кардинальних змін у сфері подолання корупції в Україні необхідно:

- забезпечити принцип незалежності в роботі антикорупційних органів та унеможливити їх політичну залежність від правлячої еліти;
- налагодити ефективну роботу Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро і Спеціалізованої антикорупційної

прокуратури з обов'язковим інформуванням громадськості щодо результатів їх діяльності;

- здійснити реформу судової системи, сформувати чесний і непідкупний судовий корпус, що буде діяти згідно з принципом верховенства права;

- законодавчо закріпити необхідність проведення поліграфічного дослідження при проходженні конкурсу на ключові посади державної служби, при просуванні по службі тощо, що унеможливить обіймання відповідальної посади людиною, що колись вчиняла або має схильність вчинити протиправні дії;

- створення інформаційних продуктів, освітніх програм, що розповідають про негативні наслідки корупційних діянь, впровадження їх в інформаційний простір на різних рівнях;

- створення умов для залучення неурядових організацій до моніторингу діяльності органів державного управління, виховання кадрів, розробки методології та становлення навичок для запобігання корупції;

- забезпечити покарання для посадовців, що вчинили корупційний злочин, із неможливістю подальшого обіймання посади державного службовця [2, с. 16];

- змінити ставлення суспільства до корупції, до сприйняття цього явища; з раннього віку викорінювати у людей прагнення давати і брати хабар;

- потрібно створити сприятливі умови щодо повідомлення про факти корупції, щоб люди не боялися повідомляти про них, забезпечити анонімність;

- необхідно сформувати нову політичну еліту, якій би люди змогли довіряти;

- скоротити державний апарат, підвищити заробітню плату та підготувати дійсно кваліфікованих спеціалістів;

- збільшити покарання для корупціонерів;

- залучати неурядові, громадські організації до боротьби з корупцією;

- також важливо роз'яснити населенню, як діють нові антикорупційні органи, як вони взаємодіють, у яких випадках до якого органу слід звертатися [4, с. 242].

Першим кроком антикорупційної політики є завершення адаптації законодавства України до вимог ЄС. Особливу увагу також слід приділити належному матеріальному стимулюванню державних службовців і підвищенню авторитету державної служби. Враховуючи низький рівень довіри громадянського суспільства до влади, слід забезпечити прозорість у діяльності державних органів та органів, на які державою покладено здійснення антикорупційної політики. У діяльності зазначених органів на перше місце має стати попередження корупційних проявів.

Створення цієї, як бачимо, розгалуженої системи законів і узгодженого механізму антикорупційних органів мало б привести до зниження рівня корупції в Україні, якщо не різкого її спаду. Але цього не сталося. Опір корупціонерів при владі продовжується. Виразом цього були пристрасті навколо прийняття закону про Вищий антикорупційний суд.

На нашу думку той формально-юридичний підхід, який сьогодні тотально домінує в антикорупційному законодавстві і практиці його застосування має бути доповнений духом відновлення справедливості та невідворотності покарання, зневаженої людської гідності, безперечним пріоритетом загальносуспільних і національних інтересів. Без цього духу перемога над корупцією не можлива.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції” : від 07.04.2011 р., № 3206–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.
2. Брус Т. М. Проблеми реалізації антикорупційної політики в Україні / Т. М. Брус, В. Г. Ковальов // Державне управління: удосконалення та розвиток – 2016. – № 3.
3. Лемснор О. Антикорупційні новели : посібник / за редакцією В. Крижанівського. – Київ : ФОП Москаленко О.М., 2016. – 27 с.
4. Солонар А. В. Напрямки удосконалення законодавства у сфері запобігання і протидії корупції в органах державної влади [Текст] / А. В. Солонар, І. І. Зимогляд // Форум права. – 2016. – № 3. – С. 240-245.
5. Ченшова Н. В., Шпилька Л. О. Сучасний стан, перспективи розвитку і вдосконалення антикорупційної політики в Україні // Науковий вісник УжНУ. Серія “Право” № 43 том 2. – 2017. – № 43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.43/part_2/No.43-2.pdf

*Галенко Т. М.
студентка 2-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ПОБУДОВИ УКРАЇНИ ЯК ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Конституція проголошує Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Всі органи державної влади (їх посадові особи), органи місцевого самоврядування, громадські органи та організації, громадяни, одним словом – народ, в рівній мірі беруть участь у побудові такої держави, яка б реально відповідала статті 1 Конституції України. Всі суспільні відносини в державі мають бути впорядкованими, і роль міждержавних, державних і недержавних засад в їх впорядкуванні, організації та врегулюванні може бути різною. Причини, через які здійснюється неналежне врегулювання суспільних відносин, можуть бути диференційовані: відсутність громадських об’єднань або їх недосконалість, низький рівень соціальної активності індивідів, надмірне втручання у суспільні відносини інститутів (органів) державної влади тощо. Тоді, коли організація спільної життєдіяльності людей вирішується на автономних засадах, в межах вільно

утворюваних ними різноманітних об'єднань, наприклад громадських організацій, це знижує потребу у використанні державно-примусових заходів, що за звичайних обставин розглядаються скоріше як виняток, а не як правило. З цих позицій можна розглядати приватний інтерес як початковий природний процес формування державної влади, на основі якого особи вступають у взаємовідносини, які в подальшому консолідуються інституціями громадянського суспільства. У подальшому здійснюється формування інститутами громадянського суспільства інтересів індивідів, які розмежовуються та визначаються пріоритетними, та такими, що вимагають додаткових ресурсів для їх реалізації. За участю політичних партій, яка проявляється у цілеспрямованій діяльності, вони набувають актуальності та трансформуються в загальнонаціональний інтерес, що нині становить прерогативу держави та організації публічної влади в масштабі всього суспільства. Внаслідок цього деякі питання організації життєдіяльності людей, які безпосередньо не можуть бути вирішені ні індивідами, ні на рівні громадських утворень, держава в особі державних органів та їх посадових осіб, вирішує самостійно.

Без органічного поєднання легітимної влади та забезпеченої нею свободи в суспільстві, без ефективного функціонування механізму держави з дотриманням вимог закону і забезпеченням верховенства права у всіх сферах життя та безпосередньо в діяльності держави та громадянського суспільства, правова державність залишається формальним лозунгом та недосяжною ціллю. Побудова правової держави глибоко пов'язана із зміцненням демократичних традицій функціонування державної влади та поділ її на гілки. Ці традиції у незалежній Україні лише формуються і досягнення усталеності та законності у процесі здійснення влади вимагає чимало часу [1, с. 207].

Правова держава для сучасної України – це не реалії, а перспектива, ідеальна модель для руху, для подолання тоталітарного минулого. Тому про правову державу можна говорити скоріше всього як про принцип, яким слід керуватися українському народу при здійсненні всієї своєї державно-правової життєдіяльності [2, с. 26].

На жаль, побудова правової держави в Україні не є активним процесом. Її слід починати не з декларативного підходу, а безпосередньо із виховання широких мас населення. Це є одним із провідних шляхів удосконалення процесу побудови правової держави в сучасній Україні. В першу чергу підвищиться правова свідомість населення, сформується уявлення народу про Україну, як про правову державу. Адаже в умовах інформаційної війни, глобалізації та української євроінтеграції, знизився рівень довіри громадян до влади. А євроінтеграція – це цивілізаційний вибір України, одна з ключових вимог Революції гідності. Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, вихід на світові ринки, конкурентоспроможність вітчизняного товаровиробника, залучення іноземних інвестицій в науку, залучення новітніх технологій тощо.

Умови побудови правової держави глибоко пов'язані із зміцненням традицій функціонування державної влади. В Україні ж ці традиції знаходяться на стадії

формування та розвитку, а досягнення усталеності в державному механізмі здійснення влади є довготривалим та важким процесом. За умов збереження вільних виборів, демократичного політичного режиму, свободи слова, формування поваги до громадян, іноземців та осіб без громадянства з боку органів державної влади та їх посадових осіб, безперечно ці традиції сформуються. І слід наголосити, що саме вони стануть чи найважливішою запорукою правової держави [3, с. 79].

Формування правової держави, до якого прагне Україна, значною мірою залежить від соціально-економічного розвитку країни, від рівня соціальної забезпеченості громадян. Адже не випадково, що поняття правової держави включає в себе і поняття соціальної держави, тобто держави соціального благоденства.

Неналежне соціальне забезпечення народу з боку держави, відповідно тягне за собою певні наслідки. В Україні вони проявляються перш за все у неактивній підтримці державної політики, недотриманням національного законодавства, у правовому нігілізмі. Знижується рівень законослухняності громадян що призводить до низького рівня довіри людей до органів державної влади тощо. Це є вираженням кризи правосвідомості, виявом правового нігілізму, коли зниження рівня перелічених показників спричиняє зниженню рівня правової культури та призводить до розриву зв'язку між громадянським суспільством та державою. Отже, наступним показником правової держави є правова свідомість, правова культура та правова ідеологія громадянського суспільства. Адже перелічені вище поняття є нічим іншим як якісною ознакою правового життя суспільства, в якому всі дотримуються правових норм.

Одним із шляхів удосконалення побудови правової держави є приведення у відповідність до Європейських стандартів і норм організації політичної, економічної, соціальної і культурної сфер життя. Тобто надання такого обсягу прав, який передбачений європейськими стандартами, та реальне їх забезпечення і гарантування.

Перед Україною постає нагальна проблема опрацювання і практичної реалізації дієвих кроків, які б дозволили уникнути вкорінення такої спотвореної форми політичного режиму як напівдемократія. Вона може виникнути на фоні низької громадсько-політичної активності населення, верхівкового характеру політичних партій і політичного процесу в цілому, неефективність механізмів оформлення та представлення інтересів соціальних груп і прошарків, превалювання “тіньових” форм у стосунках між різними політичними силами тощо. В результаті подолання таких складних проблем, в Україні повинна сформуватися система суспільно-політичного устрою, яка являла б собою втілення творчого потенціалу українського народу, його соціокультурних ментальних особливостей. За таких умов Україна знаходилася б на одному рівні розвитку із передовими європейськими державами, була б здатна розвиватися у відповідності до ключових тенденцій європейського та загально цивілізаційного суспільного поступу, та здійснила б остаточний перехід від пережитків радянського ладу до звичайної, власне української суспільної політичної моделі сучасної правової держави.

Отже, на шляху побудови України як правової держави, в умовах євроінтеграції, потрібно враховувати всі аспекти удосконалення вже існуючої правової, політично, соціальної та інших систем. А, зокрема, приведення національних норм права у відповідність до міжнародних, а саме європейських стандартів. Проведення політики на розширення демократії, розбудову громадянського суспільства, активне управління складнощами зростання і розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Засць А. П.* Правова держава // Теорія держави і права. академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – С. 172-210.
2. *Гринюк Р. Ф.* Правова держава: теоретико-методологічні проблеми співвідношення держави і права // Держава і право : зб. наук. праць. – Юридичні і політичні науки. – Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2002. – Вип. 18. – С. 26-34.
3. *Кириченко С. О.* Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. – Київ : Логос, 1999. – 88 с.

Геращенко В. В.
аспірантка кафедри педагогіки і психології вищої школи
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ВИКЛАДАЧА ПРАВознавства

Згідно з концепцією модернізації юридичної освіти основною метою якої є підготовка кваліфікованого фахівця-юриста відповідного рівня і профілю, конкурентоспроможного, компетентного, здатного до ефективної роботи на рівні світових стандартів.

Саме система освіти ставить перед собою завдання виховати компетентну і соціально-активну особистість, яка має фундаментальні наукові, спеціальні і педагогічні, теоретичні і практичні знання, творче педагогічне мислення, широку ерудицію, духовність. Саме вищий освітній заклад володіє духовним потенціалом, здатним створити новий тип фахівця, професіонала, вивести його на новий значно вищий рівень соціальної реальності, особистої культури, де поєднуються професіоналізм, інтелект, соціальна зрілість, прагнення до творчості. Вимоги до майбутнього фахівця, наставника молоді, зумовлюються соціальною потребою суспільства у гармонійно розвиненій, аксіологічно зорієнтованій, духовно багатій особистості [5, с. 482].

Орієнтуючись на сучасний ринок праці, до пріоритетів сьогодення освіта відносить уміння оперувати такими технологіями й знаннями, що задовольняють інформаційні потреби суспільства та забезпечують готовність молоді активно діяти у

швидкоплинних умовах. Одним зі шляхів узгодження змісту освіти з сучасними потребами суспільства, забезпечення інтеграції світового освітнього простору є орієнтація на компетентнісний підхід у підготовці фахівців-юристів та створення ефективних методик його запровадження [3, с. 237].

Компетентнісний підхід в галузі освіти передбачає підготовку викладачів правознавства нової формації, що не лише володіють енциклопедичними знаннями, а уміють ефективно вирішувати різноманітні проблеми на основі отриманих знань, а також постійно їх поповнювати, тобто безперервно навчатися. Підготовка викладачів правознавства вимагає від вищих навчальних закладів розробки нових підходів, які б сприяли розширенню загальної ерудиції студентів та водночас орієнтували їх на оцінку й вибір інформації, поглиблення фахових знань, забезпечення розвитку спеціалізованих умінь.

Більшість педагогів-науковців переконані, що підготовка фахівців у будь-якій сфері повинна здійснюватися на новій концептуальній основі в рамках компетентнісного підходу. За останні роки серед української педагогічної громадськості, вчених, практиків ведеться дискусія щодо термінологічного позначення компетентностей.

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти поняття компетентності визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, навичок та відносин, що дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, спрямовані на набуття певних стандартів у юридичній галузі професії або виду діяльності [1, с. 12].

У сучасних науково-педагогічних дослідженнях компетентність – це не тільки професійні знання, уміння і досвід, а й відношення до справи, певні схильності, цікавість, прагнення, а також здатність ефективно використовувати знання і уміння, особисті якості для забезпечення потрібного результату на робочому місці.

Компетентність характеризує здатність людини (фахівця) реалізовувати свій людський потенціал для професійної діяльності. Компетентність фахівця з вищою юридичною освітою – це виявлені ним на практиці прагнення й здатність реалізовувати свій потенціал (знання, уміння, навички, досвід, особистісні якості) для успішної творчої (продуктивної) діяльності у професійній і соціальній сфері, усвідомлюючи її соціальну значимість й особисту відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного вдосконалення [1, с. 13].

Викладач правознавства має володіти всіма рольовими складовими професійної позиції: як громадянин – служити суспільству і справі, якій віддає себе, свій досвід і здібності; як майстер своєї справи – розбиратися в науці, яку викладає, педагогіці і психології навчання й виховання, підносити до еталону, зразка майбутню професію студентів; як організатор – активізувати різноманітну діяльність студентів; як вчений –

виявляти надзвичайну захопленість своєю навчальною дисципліною, організувати дослідницьку діяльність студентів; як експериментатор і новатор – удосконалювати методику навчання у виші, оволодівати інноваційними технологіями навчання тощо. Зазначене вимагає перебудови “Я-концепції” викладача, наявність у нього внутрішньої згоди на необхідність змін, усвідомлення власного професійного й особистісного розвитку як цінності і життєво важливої потреби [2, с. 12].

Для успішного виконання своїх професійних функцій викладач правознавства має бути й організатором, і висококваліфікованим, конкурентоспроможним фахівцем у своїй галузі, й оратором, і психологом, й аналітиком, патріотом, громадянином, справжнім ерудитом в інших галузях знань, і творчою особистістю. Сучасний викладач повинен: володіти не тільки компетентністю і готовністю до фахової, науково - педагогічної та викладацької діяльності, але й мати значний особистісний культурний розвиток для реалізації виховних функцій, трансляції норм і традицій соціокультурної спільноти педагогічних працівників; демонструвати ціннісне ставлення до професіоналізму і мати сформовану на цій основі стійку мотивацію до професійної педагогічної діяльності тощо.

Щодо європейського виміру професійних якостей викладача, то сучасне бачення цього питання може бути визначене за контекстом міжнародних угод та настанов, прийнятих в рамках Болонського процесу, і загалом розкриватися як гармонійне поєднання національної й транснаціональної складової в реалізації освітньої діяльності та вихованні громадян сучасного глобалізованого суспільства [4, с. 40].

Аналізуючи міжнародні тенденції розвитку суспільства та сучасні акценти освітньої політики європейських держав, можна визначити основні професійні вимоги, які дозволять викладачу на базі національної освіти стати повноправним громадянином Європи Знань, бути конкурентоспроможним фахівцем в педагогічній галузі і реалізувати свій творчий потенціал в будь-якій з Європейських чи світових держав. Серед цих вимог головними є: 1) європейська ідентичність; 2) європейські знання; 3) європейська полі культурність; 4) європейський професіоналізм; 5) європейський рівень якості. Педагогічна освіта в даний час орієнтовна на новий рівень професіоналізму, не обмежений національними кордонами. Багато навчальних курсів вже будуються на засадах багатой історії європейських традицій, і це починання має успішні результати. Спільні програми за різними рівнями освіти, що пропонуються навчальними закладами Європейських країн, органічно сприяють розвитку європейського професіоналізму, так як і застосування інноваційних технологій, які відкривають для цього широкі можливості [4, с. 43].

Наведені вище положення передбачають подальший розвиток в плані визначення основних складових “європейських характеристик” сучасного освітянина, адже “європейський вимір” професійних педагогічних компетентностей складається з безлічі різних аспектів, які є необхідними для розвитку соціально-політичного і культурного контексту європейського співтовариства. Єдине, що має бути

беззаперечним і вирішальним при формуванні європейських і загальносвітових педагогічних компетентностей – це загальнолюдський і гуманістичний контекст в організації роботи викладача та реалізації навчально-виховного процесу [4, с. 43].

Упровадження компетентнісної парадигми в освіті, має кардинально інноваційний характер, орієнтуючи майбутніх викладачів правознавства на практичне використання власних досягнень, формування загальної та фахової культури та здатності до педагогічної діяльності.

Формування професійної компетентності майбутнього викладача правознавства передбачає широке коло педагогічних завдань, орієнтацію освітнього процесу на розвиток студента, набуття досвіду практичної діяльності, що дозволить майбутньому фахівцю успішно здійснювати професійні функції, здатності самостійно розвивати й реалізовувати набутий у процесі навчання фаховий потенціал.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Авшенюк Н. М.* Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика: монографія / Н. М. Авшенюк, Т. М. Десятов, Л. М. Дяченко, Н. О. Постигаєч, Л. П. Пуховська, О. В. Сулима. – Кіровоград: Імекс – ЛТД, 2014. – 280 с.
2. *Волкова Н.* Підготовка викладача вищої школи як стратегічне завдання / Н. Волкова // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету Лесі Українки. – 2016. – С. 11-18.
3. *Негребецька О. М.* Компетентнісно-орієнтована освіта як один з напрямів підготовки майбутнього вчителя музики / О. М. Негребецька // Наукові записки. Педагогічні науки. – 2014. – С. 237-241.
4. *Субіна О. О.* Формування соціальної компетентності майбутніх викладачів гуманітарних спеціальностей в умовах магістратури: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Субіна Оксана Олександрівна. – Київ, 2015. – 248 с.
5. *Шпортун О. М.* Основні аспекти формування професійної компетентності майбутніх педагогів у ВНЗ / О. М. Шпортун // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2013. – С. 482-486.

*Гнатенко І. Г.
магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПІДХОДИ ТОМАСА ГОББСА, ДЖОНА ЛОККА ТА ЖАН-ЖАКА РУССО

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що проблема співпраці суспільства та держави завжди займала визначне місце в філософській та політичній думці. Адже становлення громадянського суспільства безпосередньо пов'язана з

розвитком демократії, ринкової економіки та становленням правової держави. Так, ще філософи античності Платон і Арістотель розглядали питання взаємовідносин людини і державної влади в контексті аналізу різних форм державного правління, хоча й ототожнювали суспільство з державою. Античні філософи, зокрема Сократ і Платон, висунули ідею природного права, яке випливає нібито з розуму і природи людини.

Серед сучасних науковців, які досліджують громадянське суспільство на різних етапах суспільно-історичного розвитку, слід віднести праці, С. В. Бобровник, О. Л. Богінич, В. М. Бебика, А. Ф. Карася, А. М. Колодій, О. Ф. Скакун, М. В. Цвік, О. Н. Ярмиш.

Важко визначити, коли вперше почали вживати термін “громадянське суспільство”. Багато вчених стверджують, що вперше поняття “громадянське суспільство” зустрічається в філософській спадщині представників античності. Так, Арістотель у творі “Політика” вказує, що “державна є сукупність громадян, громадянське співтовариство” [1, с. 444]. Інші вважають, що вперше поняття вжив А. Фергюсон у 1767 р. [5, с. 35]. Дехто з авторів говорять, що термін з’явився наприкінці XVII ст., в працях політичного мислителя та філософа Т. Гоббса.

Ідеї громадянського суспільства розвивалися у концепціях суспільного договору, тобто домовленості між членами суспільства про співпрацю та допомогу один одному. Багато філософів епохи Просвітництва дотримувалися теорій договірної походження держави. Найвідомішими філософами теорії суспільного договору є Томас Гоббс, Джон Локк та Жан-Жак Руссо.

Т. Гоббс бачить суспільство як сукупність індивідів, які об’єднуються для забезпечення безпеки в одне ціле, носієм якого є суверен, тобто очільник держави. Влада суверена в державі, за Т. Гоббсом, має бути абсолютною. Він має право оголошувати війну, укладати мирний договір, здійснювати правосуддя. Суверенові належать усі види влади, він не підлягає суду, стоїть вище законів. Т. Гоббс говорить, що суверен – це і є суспільство [2, с. 150-155].

Філософ боровся за законність того уряду, створити який і коритися якому згодні всі громадяни держави з власної волі, інакше – люди не зможуть співіснувати. Метою держави – є соціальний порядок, забезпечення безпеки громадян. Підкорення підлеглих державі – безумовне, влада держави – абсолютна [2, с. 170].

Джон Локк, на відміну від Т. Гоббса, який вважав, що влада держави абсолютна, виступав за конституційну монархію і розподіл функцій влади: законодавча – належить парламенту, виконавча – суду й армії, судова – королю і міністрам. Він так само, як і Т. Гоббс, стверджує, що держава створюється завдяки суспільному договору. Здоровий глузд та порозуміння між людьми стають головною умовою для укладення договору. Усі люди на землі рівні між собою від народження, і ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, тому що ми всі є рівними перед Богом. Головним завданням суверена є захист власного народу, його майна та виконання законів. Якщо ж ці функції не виконуються та суверен діє проти інтересів

народу, то народ має право повстати на підставі невиконання суспільного договору між народом та владою [3, с. 19].

Від Джона Локка розпочинає свій розвиток ідея громадянського суспільства як суспільства приватних власників, що захищені від втручання держави шляхом укладання суспільного договору.

Жан-жак Руссо підтримував ідею суспільного договору Томаса Гоббса та Джона Локка, але основа його теорії – це моральні цінності, отримані завдяки освіті. Природний стан – це стан спокою, безпеки та миру. Допоки була мала кількість населення, люди жили без конфліктів, на всіх вистачало ресурсів. Але у зв'язку зі збільшенням населення ресурсів стало менше. Яскраво виражається проблема нерівності. Одні стали працювати на інших, що призвело до поділу суспільства на класи. Тому, головною проблемою Жан-Жак Руссо вважає створення умов для співіснування двох різних класів, які б поважали інтереси, честь, гідність та свободу один одного. Відмова від власної волі задля колективної, або суспільної – єдиний шлях вирішення даної проблеми [4, с. 13].

Т. Гоббс вважав, що людина має себе обмежувати в свободі заради блага і порядку всіх, тобто самопожертва і називається суспільним договором. Джон Локк на відміну від Т. Гоббса вважає, що свободу потрібно зберігати, але в той же час частину повноважень потрібно віддавати урядові, в ході чого укладається суспільний договір і виникає держава. Жан-Жак Руссо як і Джон Локк вважає, що людина не має себе обмежувати, але через розподіл суспільства на багатих і бідних, виникають суперечки, тому громада потребує укладення суспільного договору для встановлення миру та взаємопорозуміння.

З вище зазначеного можна зробити висновок, що епоха Просвітництва обґрунтувала право громадянського суспільства на самостійне існування, вказала шляхи його правової інституалізації. Філософи дотримувалися теорії договірної походження держави, хоча із одної підстави, а саме суспільної угоди походження держави, зроблені різні державно-політичні розв'язки взаємин громадянського суспільства і політичної влади: етатизм – Томас Гоббс, лібералізм – Джон Локк, теорія демократії – Жан-Жак Руссо. Сьогодні цей плюралізм підходів до тлумачення взаємозв'язку держави і громадянського суспільства зберігається, що й робить дослідження даної теми актуальним та відкриває перспективу необхідності її дослідження в подальшому майбутньому.

Сьогодні, розвинені демократичні країни, сприяють розвитку співпраці громадянського суспільства та держави, тому що це є запорукою ефективного функціонування демократії. Таким чином, громадянське суспільство являє собою систему забезпечення політичної, економічної, правової, соціокультурної та духовної сфери суспільства, що є необхідною основою правової держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Аристотель*. Політика // Аристотель. Сочинения. В 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 444.
2. *Гоббс Т.* Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс // Гоббс Т. Сочинения в 2 т. ; сост., ред. и авт. примеч. В. В. Соколов ; пер. с лат. и англ. – Т. 2. – М., Мысль, 1991. – 731 с.
3. *Локк Д.* Два трактата о правлении // Антология мировой политической мысли. – С. 365.
4. *Руссо Ж.-Ж.* Об общественном договоре // Трактаты : пер. с фр. – Москва : Наука, 1969. – С. 161.
5. *Резник Ю. М.* Гражданское общество как феномен цивилизации. Теоретико-методологические аспекты исследования. В 2 ч. Ч. 2 Ю. / М. Резник. – Москва : Союз, 1998. – 148 с.

Дараган Ю. В.
студентка 2-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ

Перевищенням меж затримання злочинця визнається (ч. 2 ст. 38 КК України) умисне заподіяння особі, яка вчинила злочин, тяжкої шкоди, що явно не відповідає небезпечності посягання чи обставинам затримання [1].

Загалом розрізняють три види перевищення меж затримання особи:

– якщо при затриманні особи, яка вчинила злочин, застосовуються заходи затримання, поєднані із заподіянням тяжкої шкоди, що значно перевищує суспільну небезпечність злочину;

– якщо при затриманні особи, що вчинила злочин, незважаючи на можливість завдання їй незначної шкоди, було завідомо завдано тяжкої шкоди;

– якщо ні характер скоєного злочину, ні обставини затримання не викликали необхідності заподіяння тяжкої шкоди особі, винній у вчиненні злочину, та, незважаючи на це, такої шкоди їй було завдано [5].

У статті 118 КК зазначено, що відповідальність за перевищення меж затримання злочинця настає, якщо воно має форму умисного вбивства, а стаття 124 КК вказує також і на тяжкі тілесні ушкодження [1].

При затриманні злочинця часто використовується таке поняття як “необхідна оборона”. Однак сенс останнього має свою специфіку.

Закріплене у ст. 36 КК право кожної особи на необхідну оборону є важливою гарантією реалізації положення Конституції України про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [1].

Оскільки здійснення необхідної оборони є суб'єктивним правом, а не юридичним обов'язком громадянина, то відмова останнього від використання свого права не тягне за собою якоїсь юридичної відповідальності. Крім того, громадянин не зобов'язаний доводити до відома державних або інших органів чи посадових осіб про вчинений ним акт необхідної оборони, хоча він і має право зробити таке повідомлення в інтересах правильного вирішення кримінальної справи, що порушується у зв'язку із суспільно небезпечним посяганням [3].

Тобто, з цього виходить, що затримання злочинця від необхідної оборони відрізняється метою та характером поведінки осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Мета необхідної оборони - відвернення чи припинення посягання, а мета затримання злочинця - доправлення його до відповідних органів влади.

При необхідній обороні особа, що посягає, активно реалізує свій умисел, спрямований на завдання шкоди правоохоронюваним інтересам, а коли особа затримується, то вона ухиляється від виконання обов'язку нести відповідальність за вчинення. А якщо при цьому злочинець чинить опір тим, хто затримує, то її дії переростають у суспільно небезпечне посягання, внаслідок якого виникає право на необхідну оборону. Отже, цілком правомірно можна говорити про те, що необхідна оборона часто буває просто нерозривна із процесом затримання злочинця [4].

Що стосується затримання злочинця уповноваженими органами, то тут у статті 23 ЗУ “Про Національну поліцію” зазначається, що одними із основних повноважень поліції є вживання заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припинення виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень; вживання заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення, а також поліція доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення. Поруч з цим частина 2 статті 30 ЗУ “Про Національну поліцію” регламентує використання поліцейськими для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення також застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені цим Законом. Поліцейськими заходами примусу можуть бути фізичний вплив (сила), застосування спеціальних засобів, застосування вогнепальної зброї та інше. Однак при цьому обов'язково зазначається, що поліцейський зобов'язаний негайно зупинити застосування певного виду заходу примусу в момент досягнення очікуваного результату [2]. Безпосередньо про застосування вогнепальної зброї вказується у частинах 5 і 6 статті 46 цього ж закону, для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; і для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів,

що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського. Однак, не зважаючи на те, що уповноваженим на те особам законом дозволяється використання примусових, превентивних чи інших поліцейських заходів, співробітники поліції завжди мають діяти лише згідно закону “Про поліцію” і ні на мить не перевищувати відповідну норму.

Отже, при затриманні злочинця необхідно звертати увагу на те, якого характеру посягання на суспільні цінності здійснює ця особа. І важливо ні в якому разі не перевищити шкоду завдану при затриманні, ніж буде та шкода, якої завдав злочинець соціальним надбанням чи матеріальним цінностям.

Саме при перевищенні меж затримання злочинця порушуються права та законні інтереси, честь і гідність злочинця як громадянина України. В Конституції України зазначено, що всі без винятку громадяни нашої країни мають однакові і рівні права та обов'язки, а головний закон країни, як відомо, порушувати не варто.

Враховуючи вищесказане, це означає, що має факт умисне заподіяння особі, яка вчинила злочин, тяжкої шкоди, що явно не відповідає небезпечності посягання чи обставинам затримання. Затримувати особу можуть як потерпілі від посягання, так і уповноважена особа, наприклад, працівник поліції.

Серед основних обов'язків працівників поліції є захист суспільних прав та інтересів, а також інших соціальних цінностей громадян. При затриманні, особа, яка вчинила злочин може часто чинити опір, тому уповноважена особа має повне право застосувати превентивні, спеціальні заходи або ж заходи примусу, що часто включають використання вогнепальної зброї. Тому важливо слідкувати, аби справді використання таких заходів було необхідним, і без них іншим чином затримати злочинця було неможливим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26.
2. Закон України “Про Національну поліцію” [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
3. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / П.Л. Фріс. - [2-ге вид., доп. і перероб.] – К. : Атіка, 2009. – 512 с.
4. *Баулін Ю. В.* Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2013. – 376 с.
5. Кримінальний процес України в питаннях і відповідях : навч. посіб. / Л. Д. Удалова [та ін.]. – Київ : Скіф ; Х. : Бурун и К, 2013. – 256 с.

*Демченко І. В.
магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

*Купіна Л. Ф.
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТЬ “ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД РОБОТИ” Й “ТИМЧАСОВЕ ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ВИКОНАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ”

Досвід активного реформування усіх сфер України наразі свідчить про те, що успішні зміни у тій чи іншій галузі напряду залежать від ефективного правового регулювання відносин, що в ній складаються. Нормативний акт, що приймають у процесі проведення реформи, має містити не лише загальні положення та абстрактні напрями удосконалення, а й конкретизацію понять, пропорційне наділення суб'єктів правовідносин правами та обов'язками, відповідний чіткий механізм реалізації.

Одним із проблемних питань швидкого втілення реформ та єдності у застосуванні норм права на сьогодні є те, що звернення до Конституційного Суду України (далі – КСУ) щодо офіційного тлумачення можливе лише щодо Конституції України (далі – КУ) [1]. Раніше, до ухвалення нового Закону України “Про Конституційний Суд України” від 13.07.2017 року, суб'єкти права на конституційне звернення могли звернутися до КСУ з письмовим клопотанням про офіційне тлумачення не лише КУ, а й законів України [2].

Ключовим документом у процесі реформування трудового законодавства є проект Трудового кодексу України (далі – проект ТК України) [3], який має прийти на зміну прийнятому ще у 1971 році Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України, Кодекс) [4]. У зв'язку із цим, тема формування понятійного апарату обраної галузі є особливо актуальною, оскільки прийняття проекту ТК України має усунути будь-які колізії та відповідати сучасному стану суспільних відносин.

Неоднозначне розуміння суб'єктами правовідносин і судами понять відсторонення від роботи й тимчасового відсторонення від виконання повноважень підтверджується багаторічною судовою практикою. Так, наприклад, правова природа згаданих категорій аналізується у постанові Вищого господарського суду України від 20.06.2017 року у справі №911/2898/16 [5], постанові Верховного суду від 05.04.2018 року у справі № 911/1979/15 [6] тощо.

Звертаючись до ст. 46 КЗпП України, можемо визначити допустимі випадки застосування відсторонення від роботи. При цьому наголосимо, що зазначена норма є

єдиною в Кодексі та не містить самого визначення цього поняття, що унеможливило однакове розуміння терміну.

Щодо категорії тимчасового відсторонення від виконання повноважень, то, відповідно до ч. 3 ст. 99 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), повноваження члена виконавчого органу можуть бути в будь-який час припинені або він може бути тимчасово відсторонений від виконання своїх повноважень.

Показовим для з'ясування змісту обраних понять, а також одним із яскравих прикладів доцільності офіційного тлумачення законів України є рішення КСУ у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю “Міжнародний фінансово-правовий консалтинг” про офіційне тлумачення ч. 3 ст. 99 ЦК України. КСУ вирішив, що усунення членів виконавчого органу товариства від виконання обов'язків або відсторонення голови виконавчого органу товариства від виконання повноважень за своєю правовою природою, предметом регулювання правовідносин і правовими наслідками відрізняється від відсторонення працівника від роботи на підставі ст. 46 КЗпП України. Саме тому можливість уповноваженого органу товариства усунути члена виконавчого органу від виконання ним обов'язків міститься не в приписах КЗпП, а у ст. 99 ЦК України, тобто не є предметом регулювання нормами трудового права. Реалізація учасниками товариства корпоративних прав на участь у його управлінні шляхом прийняття компетентним органом рішень про обрання (призначення), усунення, відсторонення, відкликання членів виконавчого органу цього об'єднання стосується також наділення або позбавлення їх повноважень на управління товариством. Такі рішення уповноваженого на це органу мають розглядатися не в межах трудових, а корпоративних правовідносин, що виникають між товариством і особами, яким довірено повноваження з управління ним. У зв'язку з цим “усунення” відповідно до ч. 3 ст. 99 ЦК України є дією уповноваженого органу товариства, спрямованою на унеможливлення здійснювати членом його виконавчого органу в межах корпоративних відносин з товариством повноважень у сфері управлінської діяльності. Необхідність такої норми зумовлено специфічним статусом члена виконавчого органу, який отримав від уповноваженого органу товариства право на управління. За природою корпоративних відносин учасникам товариства має бути надано можливість у будь-який час оперативно відреагувати на дії особи, яка здійснює представницькі функції зі шкодою для інтересів товариства, шляхом позбавлення її відповідних повноважень. Зважаючи на це, зміст положень ч. 3 ст. 99 ЦК України треба розуміти як право компетентного (уповноваженого) органу товариства усунути члена виконавчого органу від виконання обов'язків, які він йому визначив, у будь-який час, на свій розсуд, з будь-яких підстав, але за умови, якщо в установчих документах товариства не були зазначені підстави усунення. Така форма захисту, на думку органу конституційного правосуддя, є специфічною дією носіїв корпоративних прав у відносинах з особою, якій вони довірили здійснювати управління товариством, і не може розглядатися у площині трудового права, зокрема в аспекті ст. 46 КЗпП України [7].

Отож, аналізуючи оновлену в 2014 році ч. 3 ст. 99 ЦК України, підкреслимо, що відсторонення від виконання повноважень за своїм правовим змістом не збігається з відстороненням від роботи, передбаченим ст. 46 КЗпП України. Відтак, під “відстороненням” за ЦК України варто розуміти прийняття рішення компетентним органом товариства, що призводить до позбавлення члена виконавчого органу повноважень у сфері управлінської діяльності. Відповідно, можливість такого відсторонення є предметом регулювання нормами не трудового права, а корпоративного.

На основі виокремлення основних ознак та узагальнення чинного законодавства разом із практикою його застосування сучасні науковці сформулювали дефініції відсторонення працівника від роботи. Зокрема, професор О. Ярошенко, відзначив: “Відсторонення працівника від роботи – це тимчасова відмова роботодавця або уповноваженого державного органу від надання працівнику роботи, визначеної трудовим договором, у випадках, передбачених законодавством, зі збереженням місця роботи і, як правило, без збереження заробітної плати” [8, с. 193].

Проте, особливої уваги заслуговує ч. 1 ст. 70 проекту ТК України, у якій здійснено спробу описати зміст відсторонення від роботи. Так, законодавцем визначено, що відсторонення від роботи полягає в тимчасовому недопуску працівника до виконання обов’язків, передбачених трудовим договором [8].

Отже, підсумовуючи, відзначимо, що попри офіційне тлумачення понять “відсторонення від роботи” й “тимчасове відсторонення від виконання повноважень”, на практиці все ще виникають колізії під час розгляду судами відповідних за змістом справ. Реалізація учасниками товариства корпоративних прав на участь у його управлінні, зокрема, шляхом прийняття компетентним органом рішень про відсторонення від виконання повноважень лежить у площині корпоративних відносин. Категорія відсторонення від роботи є тимчасовим недопущенням працівника до виконання трудових обов’язків з метою запобігання негативним наслідкам, тобто належить до галузі трудового права. У майбутньому, з прийняттям проекту ТК України, є перспективи до однозначного розуміння поняття “відсторонення від роботи”, оскільки новий законодавчий припис містить конкретну вказівку на межі правовідносин, у яких може відбутися відсторонення від роботи: відсторонення від роботи можливе лише того суб’єкта, з яким підписано трудовий договір.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р., № 2136-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017, № 35. – ст. 376
2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р., № 422/96-ВР//Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – ст. 272
3. Трудовий кодекс України: Проект від 27.12.2014 р., № 1658 // Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

4. Кодекс законів про працю України: Закон від 10.12.71 р., № 322-VIII// ВВР. – 1971, додаток до № 50. – ст. 375
5. Постанова Вищого господарського суду України від 20.06.2017 року у справі № 911/2898/16// Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67424920>
6. Постанова Верховного Суду від 05.04.2018 року у справі №911/1979/15// Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73410552>
7. Рішення Конституційного Суду України від 12.01.2010 р., № 1-рп/2010 // Офіційний веб-портал Конституційного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://www.ccu.gov.ua/docs/597>
8. *Ярошенко О. М.* Основні ознаки відсторонення працівника від роботи: на прикладі відмінностей від суміжних правових явищ / О. М. Ярошенко // Публічне право. – 2013. – № 1. – С. 192-199.

Дмитренко К. В.
магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

Купіна Л. Ф.
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКА НА ПІДСТАВІ П. 7 СТ. 40 КОДЕКСУ ЗАКОНІВ ПРО ПРАЦЮ УКРАЇНИ, ЯК ТАКОГО, ЩО ПЕРЕБУВАВ В СТАНІ НАРКОТИЧНОГО СП’ЯНІННЯ

Основна проблема поширення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів – це їх згубний вплив на свідомість людини від чого в подальшому залежить її поведінка, та власне сам спосіб життя. Зрозуміло, що дане питання потребує законодавчого регулювання у всіх сферах суспільних відносин, у тому числі, й в галузі трудового права.

Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП України), зокрема п. 7 ст. 40, передбачено звільнення працівника, який з’явився на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп’яніння [3].

Стан наркотичного сп’яніння настає в тому випадку, коли особа вживає певного виду наркотичні речовини. Тому, вважаємо за потрібне ознайомитися з основними видами та поняттями таких речовин.

Законом України “Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори” № 60/95-ВР від 28.12.2015, визначено такі види:

– наркотичні засоби – речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. N 770;

– психотропні речовини – це речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

– аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють [1].

Отже, особа, яка перебуває під дією наркотичних речовин, тобто в стані наркотичного сп’яніння, на робочому місці й в робочий час може бути звільнена за п. 7 ст. 40 КЗпП України.

Стан наркотичного сп’яніння є небезпечним не лише для самої особи, а й несе негативні наслідки для роботодавця. Адже дії такої особи є неконтрольованими, такий працівник не в змозі відповідально виконувати свої трудові обов’язки, а також може завдати шкоди іншим працівникам або майну підприємства, установи чи організації.

Нетверезий стан особи, наркотичне або токсичне сп’яніння можуть підтверджуватися як медичним висновком так і іншими видами доказів, яким суд має дати відповідну оцінку. Це означає, що для підтвердження стану сп’яніння працюючого достатньо показань свідків, які не суперечать один одному. У той же час вони можуть бути достатнім доказом у випадку, коли нетверезий стан (наркотичне або токсичне сп’яніння) виявляється зовні [4, с. 127].

Порядок розірвання трудового договору за даною підставою не потребує систематичного вчинення проступку, для прийняття роботодавцем вольового рішення, працівнику достатньо одноразово з’явитися в стані наркотичного сп’яніння на робочому місці й у робочий час, що й стане причиною для звільнення працівника за п. 7 ст. 40 КЗпП України.

У свою чергу, роботодавець для забезпечення доказової бази, одразу після вчинення проступку, має скласти відповідний акт із зазначенням показань декількох свідків для підтвердження стану наркотичного сп’яніння відповідного працівника та зажадати від нього пояснень.

Варто зазначити, що спиратися лише на покази свідків не варто, адже тут може відіграти роль особисте ставлення до особи, корисливі мотиви, тому вважаємо за потрібне, для доказу мати медичний висновок. Особливо для встановлення факту наркотичного сп’яніння висновок експерта є обов’язковим.

Як зазначено в ч. 2 ст. 12 Закону України “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними” 62/95-вр від 15.02.1995: встановлення наявності стану наркотичного сп’яніння внаслідок незаконного вживання наркотичних засобів або психотропних речовин є компетенцією лише лікаря [2].

У такому разі роботодавець має повне право на розірвання трудового договору з таким працівником.

Працівник, який перебуває у стані наркотичного сп’яніння, у будь-якому разі, не залишиться непоміченим, на що вказуватиме його поведінка, емоційний стан, а також продуктивність виконання трудової функції, а для роботодавця це спричинить ряд негативних наслідків, основним з яких гальмування самої діяльності підприємства, установи чи організації. Тому роботодавець має вжити всіх необхідних заходів для розірвання трудового договору з цим працівником.

Вважаємо, що задля запобіганню поширення наркотичної залежності у працівника, роботодавець має повідомити органи поліції та спеціалізовані медичні установи, про причини звільнення працівника, які вчинять компетентні дії по направленню працівника на лікування. Було б доцільним дану пропозицію врегулювати на рівні закону, а саме внесення відповідних доповнень до ст. 40 КЗпП України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України “Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори” № 60/95-ВР від 28.12.2015 // Відомості Верховної Ради. – 1995, N 10, ст. 60.
2. Закон України “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними” 62/95-вр від 15.02.1995 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 10, ст. 62.
3. Кодекс законів про працю України: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 20.01.2018: (офіц. текст). – Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2018. – 120 с. – (Кодекси України)
4. Конопельцева О. О. Випадки відсторонення працівників від роботи та їх правове регулювання / О. О. Конопельцева // Право і суспільство. – 2014. – № 6.2(2). – С. 126-131.

*Дочило А. О.
студентка 4-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ВПЛИВ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ НА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ ЖІНОК

“Гендерна рівність – це чутливий індикатор, який демонструє, наскільки розвинутою і демократичною є держава”, – зазначив видатний американський політолог Рональд Інглхарт. Питанню тісного взаємозв’язку політичного представництва жінок і рівня демократичності суспільства вчений присвятив окрему працю – “Гендерна рівність і демократія”.

Висновки його дослідження свідчать: країни з високими показниками представництва жінок у політичних інституціях мають не лише вищий рівень забезпечення громадянських прав і свобод. Такі держави – більш економічно розвинуті, оскільки створюють умови для політичного й економічного різноманіття, толерантності, інклюзивності та міжособистісної довіри.

Наразі, ми можемо наочно спостерігати, що розвинуті суспільства поступово переходять від жорстко ієрархічного стилю управління до більш колегіального. Ієрархічний стиль або умовно “чоловічий” акцентує увагу на домінуванні та змаганні. Тоді як колегіальний стиль і, відповідно, “жіночий” ставить на перше місце в лідерстві – кооперацію та підтримку. Колегіальний стиль управління витісняє ієрархічний і бюрократичний тип лідерства і вважається більш ефективним для підтримки стабільності суспільних інститутів.

В цілому, ствердження гендерної рівності – це частина широкої культурної трансформації, що змінює функціонування традиційних суспільств і сприяє розвитку демократичних інститутів. Утвердження цінності гендерної рівності забезпечує перехід до постматеріалістичних цінностей самореалізації, які сприяють економічному розвитку країн.

Саме тому гендерна політика в Україні, особливо в умовах обраного курсу на побудову європейських демократичних інститутів, постає зовсім у новому, актуальному світлі. І вимагає утвердження цінності гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і у різних його інституціях, зокрема. Це, насамперед, недопущення гендерної дискримінації, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень (у першу чергу, через обрання в представницькі органи та призначення на урядові посади), забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних і сімейних обов’язків, унеможливлення проявів гендерного насильства тощо.

За загальним правилом, гарантії недискримінації у трудових взаєминах полягають, з одного боку, у закріпленні заборони дискримінації (як прямої, так і непрямої), зокрема, за ознакою статі, з другого – у розробці і правовій регламентації заходів, спрямованих на досягнення фактичної рівності у трудових стосунках.

Ратифікувавши міжнародні документи, зокрема Конвенцію “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” від 18.12.1979, Україна зобов’язалася здійснювати політику ліквідації дискримінації за ознакою статі та забезпечити втілення в життя принципу. Для цього цей принцип було включено до Конституції. Так, відповідно до статті 24 Конституції України, громадяни мають однакові конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Норма, яка проголошує рівність усіх громадян (як чоловіків, так і жінок), підсилюється конституційним положенням, згідно з яким не може бути привілеїв чи обмежень за ознакою статі. Попри те, що принцип рівноправності чоловіків і жінок, закладений у частині 1 ст. 24 Конституції України, передбачає відсутність привілеїв за ознакою статі, у частині 3 цієї ж статті вказується, що “рівність прав жінки і чоловіка забезпечується спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров’я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям”. Отже, надаючи особливий захист жінкам, Конституція звужує права чоловіків.

Крім загального положення про гендерну рівність, Конституція України у статті 43, яка стосується права на працю, встановлює, що держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Попри це, частиною 5 цієї статті закріплено положення, відповідно до якого “використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров’я роботах забороняється”. Ця норма, з одного боку, є дискримінаційною щодо чоловіків, а з другого – суперечить праву жінки на працю, яку вона вільно обирає чи на яку вільно погоджується.

Законодавчо варто закріпити такі дискримінаційні ознаки: 1) вагітність і народження дитини; 2) судимість у минулому, якщо вона знята чи погашена у встановленому законом порядку; 3) зовнішність; 4) втрата здоров’я чи обмеження працездатності, фізичні недуги, загальне захворювання, інтелектуальні та психологічні зриви, інші аномалії фізіологічних і психологічних функцій організму або анатомічної будови, використання інвалідної коляски й інших допоміжних засобів для інвалідів, інфікованість організму; 5) особисте життя; 6) вік; 7) сексуальна орієнтація.

Конвенція МОП № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять 1958 р., вказує на випадки, які не вважаються дискримінацією. Так, будь-яке розрізнення, недопущення або перевага відносно певної роботи, що ґрунтується на її специфічних вимогах, дискримінацією не вважається. Для прикладу можна навести положення ст. 42 КЗпП України щодо переважного права залишення на роботі у зв’язку зі

змінами в організації праці і виробництва. Не є дискримінацією необхідні обмеження або переваги, пов'язані зі специфікою трудової діяльності працівника або зумовлені особливою турботою держави про осіб, які потребують додаткового соціального чи правового захисту.

На регіональному рівні було прийнято у 2015 р. “Цілі розвитку тисячоліття” для кожного конкретного регіону. Забезпечення гендерної рівності стало невід’ємною складовою цих документів. На основі “Цілей розвитку тисячоліття” для регіонів мали розроблятися регіональні програми соціально-економічного розвитку, проте здебільшого гендерні пріоритети “розчинились” у пунктах програм, пов'язаних із сім’єю, молоддю та дитинством та не були розроблені.

Протягом 2010–2018 років у центральних органах виконавчої влади й обласних державних адміністраціях було створено ряд інституцій, відповідальних за реалізацію гендерної політики:

1. Гендерні робочі групи та координаційні ради.

2. Міжвідомчу раду з питань сім’ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім’ї та протидії торгівлі людьми (Кабінет Міністрів).

3. У структуру Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини була введена посада Представника Уповноваженого з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності, а також створено Сектор з питань гендерної рівності.

4. Експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі – консультативно-дорадчий орган, що діє на постійній основі при Міністерстві соціальної політики України.

Окрім цього, на основі Закону України “Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків” було запроваджено гендерно-правову експертизу законодавства. Головною метою подібної експертизи є надання висновку щодо відповідності законопроектів принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Висновок експертизи має бути обов’язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акту до розгляду.

Новим імпульсом для розвитку гендерної політики в Україні стала Угода про асоціацію з Європейським Союзом. Забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків, боротьба з дискримінацією – важливі цілі співробітництва, визначені Угодою.

У серпні 2016 року Міністерство соціальної політики оприлюднило проект Концепції Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р. Буквально кілька місяців тому – 11.04.2018 р. ця програма нарешті була прийнята. Метою Програми є удосконалення механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та впровадження європейських стандартів рівності.

Гендерна рівність та участь у політичному житті є засадничими складовими сучасного демократичного управління. Відповідно до міжнародних стандартів, чоловіки і жінки мають рівні права на повноцінну участь у всіх аспектах політичного процесу. Однак, на практиці, жінкам набагато важче повною мірою скористатися цими правами. Попри те, що вони мають де-юре рівний з чоловіками статус, де-факто таки продовжують піддаватися дискримінації внаслідок глибоко укорінених в суспільстві, і, зокрема, у середовищі української влади, гендерних стереотипів.

Дослідження, проведене Українським жіночим фондом серед політичних партій, представлених у Верховній Раді України, виявило таке протиріччя: з одного боку, політичні партії декларують рівні умови та відсутність дискримінаційної політики щодо жінок в політичних партіях; з іншого, відсутність жінок на керівних політичних посадах пояснюють тим, що перевага надається більш професійним та конкурентоспроможним кандидатам (на їхню думку, чоловікам). Водночас діяльність із цілеспрямованого залучення, навчання та підсилення ролі жінок у роботі своєї політичної сили не викликає інтересу в більшості партій, що взяли участь в опитуванні.

Отже, вагомим фактором, який стримує належну й ефективну реалізацію законів, прийнятих в Україні протягом останніх 20 років щодо забезпечення гендерної рівності, є слабка й “розмита” відповідальність за їхнє недотримання. Це втілюється або у відсутності норм, що прописують умови дії санкцій, або у практиках застосування законів судовою системою. Гендерна політика в Україні, на жаль, не може забезпечити виконання всіх належних прав жінок, тому потребує значного вдосконалення.

*Єремєєв М. Д.
студент 2-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА СМЕРТНІЙ КАРІ

Покарання застосовуються з метою забезпечення ефективного захисту суспільних відносин, які охороняються нормами кримінального права, а також запобігання вчиненню нових злочинів і засудженими, і іншими особами. Вчинення особливо тяжких злочинів вимагає застосування покарань відповідного ступеня суворості, тому чимало держав застосовують щодо осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, найвищу міру покарання – смертну кару, це як винятковий, найсуворіший

вид покарання, що полягає у примусовому позбавленні життя засудженого від імені держави за вироком суду. Способом виконання смертної кари, який застосовувався в Україні, був розстріл, як і в усіх інших державах, що утворились у результаті розпаду СРСР. Відсутність смертної кари є обов'язковою умовою для перебування держави в Раді Європи. Це стало однією з причин скасування смертної кари в Україні. В нашій державі мораторій на виконання смертних вироків розпочав діяти 1995 року, незадовго до вступу України в Раду Європи. Проте через кілька місяців смертні вирoki знову продовжили виконувати, зробивши висновок, що рішення про мораторій було ухвалено без дотримання належної процедури. Це могло призвести до виключення України з Ради Європи, але 1997 року мораторій на виконання смертних вироків знову почав діяти, і з тих пір в Україні нікого не страчували. 29 грудня Конституційний Суд України визнав, що смертна кара суперечить Конституції України, чим остаточно заклав шлях до її відновлення. У зв'язку з цим 2000 року Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу України, якими остаточно вилучила поняття “смертна кара” з офіційного списку кримінальних покарань України.

Нині більшість держав світу вирішили застосовувати “як крайню міру” довічне позбавлення волі. Найбільш суворим видом покарання із передбачених чинним КК України є покарання у вигляді довічного позбавлення волі, яке було запроваджене в українську систему покарань Законом України від 22 лютого 2000 р. “Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України”.

Цим Законом Кримінальний кодекс України був доповнений ст. 252, у якій вказувалось, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжкого злочину і застосовується у випадках, спеціально передбачених Кримінальним кодексом, якщо суд не вважатиме за можливе призначити позбавлення волі на певний строк.

Кримінальний кодекс України встановлював довічне позбавлення волі за 5 загальнокримінальних злочинів, пов'язаних, як правило, з умисним посяганням на життя особи, і за 18 військових злочинів, учинюваних у воєнний час або у бойовій обстановці, чи пов'язаних з умисним убивством. Передбачає покарання у вигляді довічного позбавлення волі і чинний Кримінальний кодекс України 2001 року. Зокрема, у ч. 1 ст. 64 Кодексу вказано, що “довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк”.

Після скасування смертної кари кримінальне покарання у виді довічного позбавлення волі, відповідно до чинного Кримінального кодексу України, стало найсуворішим видом покарання. Довічне позбавлення волі як найвища міра покарання в Україні призначається лише у виняткових випадках. У санкціях статей Особливої

частини КК України довічне позбавлення зазначається лише як альтернативне покарання позбавленню волі. Незважаючи на те, що цей вид покарання і називається довічним позбавленням волі, це зовсім не означає, що засуджена до нього особа в усіх без винятку випадках повинна його відбувати до кінця життя. Довічний характер окресленого покарання не є абсолютним, оскільки у передбачених законом випадках можлива його заміна іншим видом покарання. Зокрема, ч. 2 ст. 87 КК України встановлює, що актом помилування може бути здійснена заміна за судженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком не менш як 25 років. Можлива заміна довічного позбавлення волі іншим видом покарання і судом. Так, ч. 5 ст. 80 КК України встановлює: якщо суд не визнає за можливе застосувати щодо особи, засудженої до довічного позбавлення волі, давність виконання обвинувального вироку, то це покарання замінюється позбавленням волі на певний строк.

Найсуровіший характер покарання у виді довічного позбавлення волі визначається істотністю і тривалістю позбавлень та обмежень прав і свобод особи, засудженої до цього покарання, та позначається на порядку і умовах його встановлення, застосування і відбування. Покарання у виді довічного позбавлення волі встановлюється лише за вчинення особливо тяжких злочинів. Так, у ч. 5 ст. 12 КК України визначено, що злочин, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, є особливо тяжким. Це покарання застосовується тільки у випадках, спеціально передбачених КК України, тобто лише тоді, коли воно встановлене у санкції статті, за якою засуджується особа, і за жодних умов не може бути призначене у будь-якому іншому разі. Інші види основних покарань в окремих випадках можуть застосовуватись і тоді, коли їх прямо не передбачає санкція відповідної статті Особливої частини КК України.

В усіх санкціях, які встановлюють довічне позбавлення волі, воно передбачене в альтернативі з позбавленням волі на певний строк, причому останній вид покарання завжди вказаний перед довічним позбавленням волі. Така їх конструкція означає, що закон розглядає як “звичне” покарання за відповідні злочини саме позбавлення волі на певний строк, вважаючи довічне позбавлення волі “винятковим” заходом впливу на винного. Тому безпосередньо кримінальний закон зобов’язує суд у кожному випадку призначення покарання за вчинення такого злочину спочатку вирішити питання про можливість застосування до засудженого покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Отже, відповідно до ч. 1 ст. 64 КК України, довічне позбавлення волі призначається лише у випадках, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. При цьому не має значення, яку роль виконувала особа у вчиненні злочину, – виконавця, організатора, підбурювача, пособника. Був він закінченим, тривало тільки готування до нього чи замах на його вчинення. Рішення про призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, а у зв’язку з цим і висновок про неможливість застосування покарання у виді позбавлення волі на певний

строк у кожному окремому випадку повинні бути належно мотивовані у судовому вирокі.

Отже, виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок що Україна підтримуючи позицію Ради Європи в 1997 році відмовилась від смертної кари як вищої міри покарання. Конституційний Суд України визнав смертну кару такою, що порушує основні норми Конституції, і визнав її неконституційною. Натомість найсуворішим покаранням стало довічне позбавлення волі. Воно в Україні призначається лише у виняткових випадках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний Кодекс України 2001р.
2. Закон України від 22 лютого 2000 р. “Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України”.
3. *Бурда С. Я.* Покарання у виді довічного позбавлення волі за КК України як альтернатива смертній карі 2013 р.

*Іваненко К. С.
магістрант спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ З БАТЬКОМ

Відповідно до частини 1 статті 29 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово [2].

Статтею 160 Сімейного кодексу України від 10.01.2002 № 2947-III, передбачено, що місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

Положенням частини 1 статті 161 Сімейного кодексу України, передбачено, що якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом [3].

Варто зазначити, що у відповідності до частин 1, 2 статті 24 Основного закону України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Частиною 3 статті 24 Конституції України передбачено, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [1].

Згідно зі статтею 11 Закону України від 26.04.2001 № 2402-III “Про охорону дитинства” кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини [4].

Стаття 51 Конституції України передбачає, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

У відповідності до статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, що ратифікована Україною 27 лютого 1991 року передбачено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [5].

Відповідно до абзацу третього частини 1 статті 1 Закону України від 26.04.2001 № 2402-III “Про охорону дитинства” забезпечення найкращих інтересів дитини - дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

Однак, за останні роки в Україні прослідковується тенденція в деяких сферах суспільного життя, що вже чоловіки потребують забезпечення рівності їх прав із жінками, зокрема, при вирішенні спору між батьком та матір'ю про визначення місця проживання дитини/дітей.

Варто зазначити, що національні суди в переважній більшості справ щодо визначення місця проживання дитини/дітей надають перевагу залишенню останніх з матір'ю, причому не враховують та не надають належної оцінки доводам зі сторони батька щодо найкращих інтересів дитини, чим порушують чинне законодавство, зокрема статтю 24 Конституції України, статтю 141 Сімейного Кодексу України, статтю 10 Цивільного процесуального кодексу України, Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 року, що ратифікована Україною 27 лютого 1991 року.

Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своєму рішенні від 11 липня 2017 року в справі “М. С. проти України” встановив порушення Україною статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

На превеликий жаль, підходи ЄСПЛ та підходи національних судів України кардинально відрізняються. Останні, на нашу думку, не готові сприймати та брати до уваги запропонований підхід ЄСПЛ до вирішення справ, зокрема тих, які впливають з сімейних правовідносин.

Варто зазначити, що Рішення “М. С. проти України” не виражає кардинально нової позиції Європейського суду з прав людини, а навпаки, воно надає оцінку якнайкращим інтересам дитини.

У вищезазначеній справі Європейський Суд не відступив від загальних принципів, вироблених в прецедентній практиці, і наголосив, що об’єктом статті 8 є, в основному, захист людини від будь-якого втручання з боку державних органів. Однак це положення не просто змушує державу утримуватись від такого втручання. Крім цього, насамперед поряд з існуванням негативних зобов’язань, існують позитивні зобов’язання, пов’язані з ефективною повагою до приватного або сімейної життя. Ці зобов’язання можуть включати в себе вжиття заходів, спрямованих на забезпечення поваги до приватного життя навіть у сфері відносин між окремими особами (пункт 59) [6].

Європейський Суд підкреслив, що незважаючи на те, що в справі “М. С. проти України” у влади було складне завдання з розслідування, необхідно повторити, що заходи, які застосовуються державою для захисту дітей від дій, що підпадають під дію статті 8 Конвенції - про захист прав людини та основоположних свобод, повинні бути ефективними, і зобов’язання проводити ефективне розслідування є обов’язком не результату, а засобами: влада повинна вживати розумних заходів, які доступні для забезпечення доказів стосовно інциденту, що розглядається (пункт 63) [6].

ЄСПЛ у своєму рішенні розкритикував проведення семимісячного розслідування і серед багатьох інших аспектів вказав, що дане розслідування було неефективним, оскільки воно було недостатньо ретельним, що підтверджується повторними направленнями для подальшого розслідування після того, як рішення, якими закривались попередні скарги, були скасовані як необґрунтовані (пункт 64) [6].

Окремої уваги заслуговує той факт, що Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ надіслав судам нижчих інстанцій інформаційний лист за вих. № 9-1580/0/4-17 від 17.08.2017 року, що стосується порушень, констатованих Європейським судом з прав людини в рішенні у справі “М. С. проти України”.

ВССУ надав роз’яснення, що відповідно до висновків ЄСПЛ під час розгляду справ, зокрема щодо визначення місця проживання дитини слід враховувати лише інтереси дитини, а батьки повинні мати рівні права у спорах щодо опіки над дітьми, і жодні презумпції, основані на ознаці статі, не повинні братися до уваги [7].

Отже, підводячи підсумок, маємо надію, що після завершення судової реформи в Україні, суди в даній категорії справ будуть приділяти увагу та використовувати підходи Європейського суду з прав людини і керуватися, в першу чергу, статтею 3 Конвенції про права дитини, в якій визначається, що першочергову увагу потрібно приділяти якнайкращим інтересам дитини, а не будуть тільки перевіряти наявність зазначених у Постанові Верховного Суду України № 6-2445цс16 від 14 грудня 2016 року виняткових обставин, і відмовляти батьку дитини в задоволенні позовних вимог у разі їх відсутності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. / Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
4. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III “Про охорону дитинства” [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
5. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “М.С. проти України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175140>.
7. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ № 9-1580/0/4-17 від 17.08.2017 року.

*Ільченко О. А.
магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

РОМАНО-ГЕРМАНСЬКА ПРАВОВА СИСТЕМА: ІСТОРИЧНА РЕЦЕПЦІЯ ТА ВЗАЄМОЗВ’ЯЗОК ІЗ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВОВОЮ СИСТЕМОЮ

На сьогоднішній день інтеграційні процеси справляють істотний вплив на романо-германську правову сім’ю. “Картина світу”, в рамках якої формувалася романо-германська догматична традиція, була сформована релігійною схоластичною культурою XI–XIII ст. Справжньою дійсністю для носіїв схоластичної культури мав не досвід, не конкретно-емпіричні явища, а раціонально осяжна ідея, що визначала сутність та єство явищ. Юристи середньовічних університетів були, безумовно, переконані в тому, що весь текст Уложення Юстиніана пронизаний єдиною метою

(ratio legis), яку вони покликані відкрити і висловити за допомогою тлумачення і логічної систематизації юридичного змісту. Тому сприйняття права як логічної системи впливає зі схоластичної “картини світу” [5].

Школи глосаторів і коментаторів заклали основу догматики романо-германського права: встановили межі об’єкта догматичного дослідження, визначили її гносеологічний ідеал, сформуvalи спеціальну юридичну мову вченого правознавства, навчили юристів системному відношенню до авторитетного тексту. Окрім цього, створили і сформуvalи у професійній правосвідомості уявлення про загальні принципи права, норми права, встановили інтелектуальну єдність наукової юриспруденції.

Беручи за основу ряд праць, присвячених сутності та архітектоніці романо-германської правової сім’ї [4] та української правової системи [1]; [3] можемо стверджувати, що взаємодія романо-германської правової сім’ї та вітчизняної є процесом поступового, незворотного і об’єктивного розвитку шляхом зміни і вдосконалення наявних правових елементів, норм, інститутів, заснованих на принципах стійкості і еволюційності, що є наслідком часткового запозичення позитивних напрацювань іншої правової системи (сім’ї).

Зв’язок романо-германської правової сім’ї та української правової системи об’єктивний і історично визначений, що підтверджується наступними закономірностями: розвиток романо-германської правової сім’ї та української правової системи характеризується хронологічними періодами; простежується процес рецепції елементів системи права романо-германської правової сім’ї та української правової системи; є загальні формальні критерії і єдині компоненти, а також тенденції їх взаємного зближення і впливу.

Можна помітити, що в розвитку романо-германської правової сім’ї останнім часом відбувалися певні трансформації, які не могли відобразитися і на українській правовій системі: розвиток права обумовлювався необхідністю вирішення соціальних протиріч; відбувалася функціональна зміна правових принципів і конструкцій; кодифікація витіснялася поточним законодавством; з’являлися нові комплексні галузі законодавства; право трансформувалося з урахуванням інтеграційних процесів.

В нашій країні процес рецепції положень системи права романо-германської правової сім’ї в різному ступені і протягом всієї історії розвитку вітчизняної держави і права отримував свою “нову” реалізацію. Хронологічні етапи рецепції системи права романо-германської правової сім’ї на українську систему можна визначити наступним чином [3], [4]:

– X ст. – XVII ст. вплив на систему права Русі римського права через Візантію (рецепція в даний період носить характер допоміжний; право засвоюється фрагментарно, що обґрунтовується невідповідністю правової системи Київської Русі сприйняти складні юридичні конструкції, терміни, юридичну практику і теорію);

– XVIII ст. – XIX ст. (рецепція права набуває повсюдний характер; відбувається систематизація законодавства, з'являються нові галузі та інститути права, змінюється юридична техніка);

– Сер. XIX ст. – поч. XX ст. (Україна відмовляється від прямих запозичень норм системи права Західної Європи; норми права реціпіюються вибірково, ретельно перероблюючись з урахуванням власних правових реалій);

– 20-ті – 90-ті рр. XX ст. (рецепція системи права країн Європи носить латентний характер);

– Сер. 90-х р. XX ст. по теперішній час (відновлення рецепції системи права романо-германської правової сім'ї, відображення в українському праві).

Не викликає сумніву, що наразі правова система України в своєму розвитку як з об'єктивних, так і з суб'єктивних факторів тяжіє до “європейської цивілізації”, до романо-германської правової сім'ї. Наявність формальних критеріїв (джерела права, кодифікаційний характер законодавства, галузевий розподіл і ін.) не дозволяють говорити про повне проникнення української правової системи в романо-германську правову сім'ю, в той же час культивувати унікальність власної правової системи в умовах сучасності також не представляється можливим. На самобутність української правової системи завжди буде впливати загальний порядок (правові тенденції) романо-германської правової сім'ї.

Складність завдань, що стоять перед державою, короткі терміни і дестабілізація всієї правової системи привели до негативних наслідків: зниження якості юридичної форми і змісту законодавчої бази, виникнення прогалин і колізій. У зв'язку із цим, романо-германська правова сім'я пропонує сукупність відпрацьованих юридичних категорій, засобів, понятійного апарату, а також правових цінностей, що сприяють зближенню механізмів правового регулювання у формі затвердження загальних інститутів і норм для однакового розуміння правової мови і інструментарію.

Резюмуючи відмітимо, що сучасні інтеграційні процеси є одним з основоположних векторів взаємодії романо-германської правової сім'ї та української правової системи. Такі процеси як глобалізація, інтеграція, конвергенція, уніфікація істотно впливають на перспективи їх подальшого розвитку, що є каталізатором зміни системи джерел права, зростання ролі судової практики та нормативного договору, судового прецеденту, посилення регулюючої ролі міжнародного права у відносинах між державами, зміцненні взаємозалежності та взаємопроникнення держав романо-германської правової сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Задорожний Ю. А.* Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та Україні / Ю. А. Задорожній. – Київ : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2009. – 173 с.

2. *Марченко М. Н.* Конвергенция романо-германского и англо-саксонского права: открытые лекции Второго междунар. науч. семинара “Сравнительное правоведение” [отв. ред. А. В. Кресин] ; НАН Украины и др. – К. ; Симферополь : Логос, 2007. – 35 с.
3. Реформування правової системи України в контексті розбудови правової держави та євроінтеграції : VII Всеукр. наук.-практ. конф. : тези доп. : 25 берез. 2016 р. / Дніпропетр. ун-т ім. А. Нобеля, Каф. права. – Дніпропетровськ : Ун-т ім. А. Нобеля, 2016. – 179 с.
4. Романо-германська правова сім'я: гносеологічні та теоретичні аспекти : навч. посіб. / Львів. держ. ун-т внутр. справ ; [І. М. Ситар, О. Л. Чернобай]. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 167 с.
5. Corpus iuris civilis – “Свод гражданского права” 529 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dw.com/ru/corpus-iuris-civilis>

Коба В. В.
магістрант спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ (ст. 304 КК)

Як прямо зазначає Пленум Верховного Суду України у п. 3 постанови “Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність” від 27 лютого 2004 р. № 2 “Судам треба мати на увазі, що відповідальність дорослих осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність встановлена не тільки ст. 304 Кримінального кодексу України, а й іншими статтями цього Кодексу (ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, статтями 323 і 324), котрі є щодо неї спеціальними нормами. У разі вчинення злочину, передбаченого спеціальною нормою, кваліфікувати дії винної особи ще й за ст. 304 КК не потрібно” [1, с. 409].

Злочин, передбачений ст. 304 КК вважається закінченим з моменту вчинення винним дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього у злочинну або іншу антигромадську діяльність незалежно від того чи вчинив неповнолітній злочин або інші правопорушення, зазначені в законі. Вказані положення свідчать про те, що втягнення неповнолітнього в заняття жебрацтвом розглядається як процес (здійснення дорослою особою дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього в систематичне жебрацтво), а не як результат (дитина займається систематично жебрацтвом). При цьому слушною є думка В. В. Дзундзи з приводу того, що “...категорія систематичності тут повинна пов’язуватись також з діями неповнолітнього, а не тільки з діями дорослого втягувача, оскільки у неповнолітнього цілком може виникнути

бажання систематично займатися вказаними антигромадськими діями не тільки в результаті неодноразових втягувань, але і в результаті одноразового, ретельно підготовленого і переконливо проведеного втягування” [2, с. 145].

Зазначимо, що схиляння може проявлятися у підмовленні або примушуванні неповнолітнього до самостійного заняття такою антигромадською діяльністю або в залученні його до участі в ній разом із дорослим. Так, згідно з п. 5 вже згадуваної нами постанови Пленуму Верховного Суду України втягнення передбачає певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов’язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість займатися, зокрема, антигромадською діяльністю [3, с. 410].

Безпосереднім об’єктом втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність переважна більшість авторів вважає громадський порядок, моральність і нормальний розвиток неповнолітніх. Ототожнення родового і безпосереднього об’єктів даного злочину пояснюється тим, що при вчиненні вказаного злочину одночасно порушується нормальний фізичний розвиток та правильне моральне виховання підростаючого покоління, ставляться під загрозу важливі інтереси неповнолітніх. Законодавець, піклуючись переважно про суспільний порядок не забуває при цьому і про інтереси неповнолітніх. У зв’язку з цим нормальний фізичний розвиток і правильне моральне виховання стають додатковим обов’язковим об’єктом злочину, що розглядається [4, с. 127].

Незалежно від форм злочинних дій дорослих, направлених на втягнення неповнолітніх у вчинення суспільно небезпечних діянь, завжди досягаються наслідки, які найбільш важко змінити – порушення нормального морального, розумового та фізичного розвитку неповнолітніх. При чому цей вид наслідків настає як при наявності закінченого складу втягнення, тобто при виконанні неповнолітнім, під впливом дорослого, зазначених в законі необхідних злочинних дій (злочин, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми), так і при відмові неповнолітнього від вчинення вказаних дій [4, с. 128].

Зазначений злочин вважається закінченим з моменту здійснення дорослим дій, спрямованих на залучення неповнолітнього в злочинну або іншу антигромадську діяльність, незалежно від того, чи скоїв неповнолітній злочин [5, с. 565].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27 лютого 2004 р. // Кримінальний кодекс України. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (станом на 20 квітня 2010 року). – Х., 2010. – С. 408-414.
2. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Дзундза. – Х., 2005. – 189 с.
3. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду

України № 2 від 27 лютого 2004 р. // Кримінальний кодекс України. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (станом на 20 квітня 2010 року). – Х., 2010. – С. 408-414.

4. *Бородавко О. С.* Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність як об'єкт кримінально-правового вивчення / О. С. Бородавко // Митна справа. – 2011. – № 5. – С. 126-130.
5. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання сьоме, перероблене та доповнене / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – Х. : Одіссей, 2011. – 824 с.

Кошляк Я. Ю.
*магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

Купіна Л. Ф.
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ

Чергове реформування інституту акціонерних товариств розпочалося 01 січня 2018 року, у зв'язку із набранням в чинності положень Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів”, яким вносяться зміни до яких до Закону України “Про акціонерні товариства”. внесено до 300 новел, Дана реформа як ніколи актуалізується питання проведення дослідження історії становлення законодавства про акціонерні товариства, щоб зрозуміти чи буда вона ефективнію в дії, враховуючи попередній досвід розвитку корпоративних відносин в акціонерних товариствах. На нашу думку так, усвідомлення історичних передумов розвитку і формування даної організаційно-правової форми господарювання дозволить глибше ефективніше зрозуміти особливості акціонерного товариства як суб'єкта господарювання в умовах реформування.

Сучасні дослідження на тематику історичного розвитку законодавства про акціонерні товариства товариства викликають постійний інтерес у багатьох вчених. зустрічаються у багатьох авторів. Так, Білик О. досліджує сутність сутність, становлення та проблеми розвитку акціонерних товариств. Лукач І. прослідковує історію становлення акціонерних товариств в Англії та США, Бровченко Т. встановлює історичні передумови формування установчих документів юридичних осіб.

Історія виникнення акціонерних товариств пов'язана із розвитком економіки, зокрема із впровадженням капіталістичних принципів господарювання. Так, з моменту того, як держава починає втрачати свої провідні позиції в економіці – наростає частка приватного капіталу в розвитку мануфактур, концесій та інших господарських починань. Акціонерні товариства виникли фактично під час первісного нагромадження капіталу, так в 1594 році було створено голландську Ост-Індійську компанію. Проте, на думку Білика О. А, компанії колоніального типу фактично не були акціонерними (лише за назвою). Дійсно перші реальні акціонерні товариства створені в Англії в кінці XVII ст. [1, с. 113]. В США акціонерні товариства почали виникати наприкінці XVIII ст. Ця організаційна форма господарювання була запозичена в Англії (разом із запозиченням елементів англо-саксонської правової системи). Разом із першими акціонерними товариствами в США виникли і “бульбашкові компанії”. Засновники останніх мали ті ж завдання, що й їх британські попередники, – консолідувати кошти під приводом вкладення у прибутковий бізнес, після чого – їх привласнити.

Поява акціонерних товариств пов'язана з розвитком і вдосконаленням економіки та технологій. Як стверджує Бровченко Т. І., головним підґрунтям виникнення акціонерних товариств був дисонанс між розвитком економіки та мінімальними на той час обсягами приватних коштів [2, с. 45]. Зазначені причини змушують бізнесменів укладати угоди про заснування акціонерних товариств і мобілізацію капіталів. Завдяки випуску (емісії) акцій акціонерні товариства використовувались і на етапі становлення банківської системи. Так, перший акціонерний банк був створений у 1694 році у Великобританії. Проте, варто підкреслити, що до 30-х років XIX ст. акціонерні товариства були поодиноким явищем, і лише з подоланням тогочасними підприємствами меж індивідуальних фінансових можливостей, розвиток акціонерних товариств набуває нової енергії.

Згодом акціонерні товариства ініційовані купцями з метою акумулювання коштів для фінансування дорогих міжнародних перевезень, поширилась і у сфері виробництва, так як зростання промислових підприємств потребувало нових методик організації управління та фінансування. Дещо пізніше сформувались і промислові корпорації. Так, перші потужні промислові корпорації були створені у США в XIX ст. Зокрема, компанію “Стандарт Ойл” було засновано у 1870 році, її засновниками були брати Рокфеллери та ще кілька бізнесменів. На той час компанії Рокфеллерів належало не більше 10% нафтопереробки США, але вже в 1879 році корпорація обслуговувала підприємства, що займали на ринку 90-95% нафтопереробки, а її статутний капітал виріс з \$1 млн. до \$70 млн. У 1882 році нафтова компанія “Стандарт Ойл” стала першою монополією в промисловості і першою сучасною великою корпорацією [2, с. 42].

Слід підкреслити відмінності щодо темпів виникнення акціонерних товариств у різних країнах та періодах. Надзвичайно швидким темп їх формування був характерним для останньої третини XIX ст. Так, якщо у Німеччині наприкінці 70-х

років існувало до 460 акціонерних товариств, то уже на початку ХХ ст. їх нараховувалось понад 5 тисяч.

В Україні акціонерні товариства вперше виникли в 1988 році, намагалися започатковувати господарські відносини акціонування в межах державного плану радянської держави. Ця спроба була здійснена через випуск акцій трудового колективу і акцій підприємства та закріплена постановою Ради Міністрів СРСР “Про випуск підприємствами й організаціями цінних паперів у жовні 1988 року”. Слід підкреслити, що хоча випуск вказаних акцій в Україні і розпочався, але вони не набули значного поширення, і в 1992 році він закінчився. Щоправда, обіг таких акцій дозволявся аж до 1996 року.

Правовою основою розвитку акціонерних товариств був Закон України “Про господарські товариства”, прийнятий у 1991 році [7]. Він визначав акціонерне товариство як самостійну форму діяльності і закріпив правові основи його створення і функціонування, що діяли до прийняття нового закону “Про акціонерні товариства” у 2008 році.

Правову основу інших господарських товариств нині визначають Господарський кодекс законів України “Про господарські товариства”, “Про цінні папери та фондовий ринок”, “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні”, “Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні”.

У процесі трансформації адміністративної економічної системи України в ринкову акціонерна форма підприємств виникла як публічна приватна, так і з державною часткою у статутному капіталі. Акціонерним товариством з державною часткою є товариство, в якому держава має певну частку у статутному капіталі, а отже володіє корпоративними правами, тобто має права щодо управління АТ, отримання певної частки прибутку (дивідендів) та активів у разі ліквідації товариства, а також інші права, що передбачені законом та статутом.

Історія розвитку акціонерних товариств свідчить про те, що формування і методи їх створення змінювалися залежно від потреб розвитку продуктивних сил та раціонального використання факторів виробництва. Основними проблемами в подальшому розвитку акціонерних товариств в Україні є: приватизація, жорстка політика держави, регулювання, доступне придбання акцій для будь-якої особи.

Історія розвитку акціонерних товариств свідчить про те, що формування і методи їх створення змінювалися залежно від потреб розвитку продуктивних сил та раціонального використання факторів виробництва. На нашу думку, Основними проблемами в подальшому розвитку акціонерних товариств в Україні є досить формалізована політика держави щодо вдосконалення правового регулювання діяльності акціонерних товариств, можливо, нові норми Закону України “Про акціонерні товариства” дозволить більше ефективніше та прозоро вести бізнес в Україні даним суб'єктам господарювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білик О. А. Акціонерні товариства: сутність, становлення та проблеми розвитку / О. А. Білик // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 8. – С. 112-117.
2. Бровченко Т. І. Історичні передумови формування установчих документів юридичних осіб / Т. І. Бровченко // Проблеми законності. – 2014. – Вип. 127. – С. 39-47.
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19-20, 21-22. – С. 144.
4. Гришина І. І. Суб'єктивні підстави відповідальності акціонерного товариства як учасника акціонерних правовідносин / І. І. Гришина // Форум права. – 2016. – № 4. – С. 84-89.
5. Лукач І. Історія становлення корпоративного права в Англії та США / І. Лукач // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2010. – Вип. 83. – С. 43-46.
6. Про акціонерні товариства: Закон від 17.09.2008 // Відомості Верховної Ради України, 2008, № 50-51, ст. 384
7. Про господарські товариства: Закон від 19.09.1991 // Відомості Верховної Ради України, 1991, N 49, ст. 682
8. Тихончук Р. Нормативно-правове регулювання акціонерної форми господарювання / Р. Тихончук // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – Вип. 2. – С. 162-165.
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – С. 356.
10. Ямкова І. М. Напрями вдосконалення правового забезпечення підприємницької діяльності в Україні / І. М. Ямкова // Економіка та право. – 2013. – № 2. – С. 47-51.

*Крилова Ю. І.
магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в Україні та світі відбулася інформаційна революція, однією з ключових особливостей якої є стрімкий розвиток інформаційних технологій та зростання значимості інформації в суспільних відносинах. Ці процеси визначають і умови становлення інформаційного суспільства, сутність якого була визначена 1993 року Комісією Європейського Союзу: “Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій і технологій зв’язку” [1].

Шлях України щодо створення інформаційного суспільства та інтеграцію до європейського інформаційного суспільства вперше була передбачена Стратегією

інтеграції України до ЄС (розділ 13), ухвалено в 1998 році. Цей документ вимагав дотримання Україною нових вимог ЄС до сфери інформаційної політики та інформаційної безпеки.

Нині сфери ІКТ та розвитку інформаційного суспільства регулюються такими базовими законами України: “Про Концепцію Національної програми інформатизації”; “Про Національну програму інформатизації”; “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007 – 2015 роки”; “Про електронні документи та електронний документообіг”; “Про електронний цифровий підпис”; “Про захист персональних даних” та ін.

Вивченням питання правового регулювання інформаційного суспільства в Україні займаються вчені Е. Аблякимов, О. Бондарчук, С. Гнатюк, Д. Дубов, М. Міхровська, І. Мукомела, О. Нестеренко, А. Новицький, М. Ожеван, П. Остапишин, В. Пожуєв, А. Сіленко, В. Пилипчук та ін. Їхні дослідження в цілому присвячені основним принципам та засадам правового регулювання інформаційного простору в Україні, а також проблемам формування національної інфраструктури та забезпечення її безпеки.

У подальшому проблема становлення інформаційного суспільства в Україні порушується в Законі України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”, де визначено завдання, цілі та напрями розвитку інформаційного суспільства в Україні, основоположні засади національної політики у цій сфері тощо.

Україна належить до числа країн, в яких на законодавчому рівні “розвиток інформаційного суспільства та впровадження новітніх ІКТ в усі сфери суспільного життя і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначається одним з пріоритетних напрямків державної політики” [2]. У національному законодавстві також задекларована підтримка Україною засад, завдань та цілей, проголошених у документах, прийнятих на Женевському (2003 р.) та Туніському (2005 р.) самітах з питань інформаційного суспільства, а також її готовність брати участь у глобальному процесі формування “відкритого для всіх спрямованого на розвиток інформаційного суспільства” [2].

На вирішення зазначених проблем прийнято закони “Про Національну програму інформатизації” та “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2011–2018 роки”. Схвалено Концепцію розвитку електронного урядування в Україні та затверджено План заходів щодо реалізації цієї Концепції.

Крім цього закладено виконання інших заходів, зокрема: впровадження електронного сервісу “Електронний кабінет платника податків”, НКРЗІ розроблено План заходів щодо створення та забезпечення функціонування систем електронного уряду, 2020 рік – розвиток інформаційного суспільства в Україні НКРЗІ розроблено і схвалено проект Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про основні

засади розвитку інформаційного суспільства України на 2011–2018 роки”. У цьому нормативно-правовому акті запропоновано: коригування основних стратегічних цілей, механізмів та нормативного забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні на період до 2020 року, виходячи з сучасного стану його розвитку; удосконалення національної системи показників оцінки розвитку інформаційного суспільства; введення нових принципів розвитку інформаційного суспільства, з урахуванням формування моделей споживання і виробництва; визначення інституційного забезпечення координації діяльності державних органів з питань розвитку інформаційного суспільства; необхідність створення національної системи кібербезпеки.

Основною проблемою формування інформаційного суспільства в Україні, на наш погляд, є відсутність комплексного бачення, куди ми рухаємось, і що ми хочемо побудувати. На відміну від аналогічних стратегій розвитку, розроблених ЄС, США чи КНР, більшість вітчизняних нормативно-правових документів щодо розбудови інформаційного суспільства не містить навіть орієнтовних показників, яких має досягти Україна у віддаленій перспективі. На сьогодні немає достатніх підстав говорити про наявність повноцінної моделі побудови інформаційного суспільства в Україні. Загалом, національна інформаційна сфера перебуває у фазі активного становлення і гармонійного переходу до глобального світового інформаційного простору. Водночас рівень розбудови інформаційного суспільства в Україні не відповідає потенціалу та можливостям України. Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні має ґрунтуватися на таких базових засадах: пріоритетність науково-технічного та інноваційного розвитку держави, формування необхідних законодавчих та сприятливих економічних умов, всебічного розвитку загальнодоступної інформаційної інфраструктури, сприяння збільшенню електронних послуг, покращення кадрового потенціалу, посилення мотивації щодо використання інформаційно-телекомунікаційних технологій, гарантування інформаційної безпеки [5].

З метою усунення “інформаційної нерівності” між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення необхідно пришвидшення впровадження нових методів навчання із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; підвищення рівня комп’ютерної та інформаційної грамотності населення; удосконалення нормативно-правової бази інформаційної сфери; впровадження технологій електронного бізнесу; автоматизації окремих галузей економіки тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Пилипчук В. Г.* Проблеми становлення і розвитку інформаційного законодавства в контексті євроінтеграції України // В. М. Брижко. Інформація і право. – 2011. – № 1(1). – С. 11-19.
2. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.

3. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства 2000 року. – URL: <http://studies.in.ua/inform-pravo-shporu/2201-oknavska-hartyaglobalnogo-nformacynogo-susplstva.html>
4. Політанський В. С. Інформаційне суспільство в Україні: від зародження до сьогодення // Серія. Право. № 42.
5. Кір'ян В. О. Правові аспекти концепції інформаційного суспільства / В. Кір'ян // Європейські перспективи. – 2013. – № 7. – С. 181-185.
6. Європа і всесвітнє інформаційне суспільство. Рекомендації Європейської Ради: звіт групи М. Бангемана від 05.12.93 р. Комісії Європейського Союзу. – Режим доступу: [//www.europa.eu.int/comm](http://www.europa.eu.int/comm)

*Кручина С. І.
студент 2-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СТРУКТУРА ФОРМУВАННЯ МОТИВУ ЗЛОЧИНУ

Мотив злочину є однією зі складових суб'єктивної сторони злочину. Його можна визначити як усвідомлене спонукання особи, яке викликало у неї рішучість вчинення злочину, яке сформувалося у людини при певних обставинах, та призвело до наслідків у вигляді злочинної дії.

Як зазначає В. В. Бедь, основними елементами структури злочинного діяння є :

- мотивація і мотиви злочинної дії;
- формування мети злочинної дії;
- прийняття рішення про здійснення конкретної злочинної дії; спрямованість і зміст злочинного наміру;
- способи, засоби і умови здійснення злочинного діяння;
- досягнення результату і ставлення суб'єкта до цього результату [1].

Першим кроком для формування мотиву злочину є формування механізму злочинної поведінки людини.

Механізм злочинної поведінки – зв'язок і взаємодія зовнішніх факторів об'єктивної дійсності та внутрішніх, психічних процесів і станів, які детермінують рішення вчинити злочин, направляють і контролюють його виконання.

У самому загальному вигляді цей механізм характеризується як “переробка особистістю впливів зовнішнього середовища на основі соціальної й генетичної інформації, формування відношення до діяльності й діяльність, яка обумовлена психологічними процесами й заборонена законом”.

Елементи механізму злочинної поведінки – це психічні процеси й стани, які розглядаються не ізольовано, а у взаємодії з факторами зовнішнього середовища, що визначають цю поведінку.

Ніякий зовнішній акт здійснення свідомого вчинку, у тому числі й злочину, не проходить спонтанно; він майже завжди підготовлений більш-менш тривалим періодом формування мотивів, планування й ухвалення рішення про його здійснення. Йому передують ряд етапів психічної діяльності суб'єкта, які поступово формують спрямованість вчинку і його фактичне виконання.

Злочинна поведінка людини є процес, що розгортається як у просторі, так і в часі, включаючи не тільки дії, що змінюють зовнішнє середовище, але й попередні їм психологічні явища й процеси, які й визначають генезис (походження) протиправного вчинку.

За Я. О. Кондратьєвою, механізм злочинної поведінки (як найбільш повний процес візьмемо навмисний злочин) включає три основні ланки:

- 1) Мотивацію злочину;
- 2) Ухвалення рішення й планування злочинних дій;
- 3) Виконання злочину і настання суспільно небезпечних наслідків [2].

Мотивація утворюється у такій послідовності: потреба, що переходить в мотивацію, яка переходить в мотив.

У першу ланку входять потреби, інтереси особистості, які у взаємодії із системою ціннісних орієнтацій породжують мотиви злочинної поведінки.

Потреба, опосередкована складним психологічним процесом мотивації, проявляє себе психологічно у формі мотиву поведінки.

Потреба – це недолік суб'єкта в чомусь конкретному, а мотив - це обґрунтоване рішення задовольнити або не задовольнити дану потребу. Перш ніж потреба призведе до дії, особистість переживає складний психологічний процес мотивації, що полягає в усвідомленні об'єктивної й суб'єктивної сторін потреби й дії, спрямованої на її задоволення.

На етапі мотивації (психологічної підготовки) злочинної дії нерідко виникає внутрішній конфлікт суперечливих спонукань, так звана боротьба мотивів у вигляді зіткнення декількох несумісних спонукань особи. Як правило, мотиви, що конкурують, є спонуканнями різного соціального й психологічного рівня (наприклад, почуття помсти й інтереси справи, органічна потреба й громадський обов'язок, корисливий інтерес і посадовий обов'язок).

Мотивація злочинної поведінки за своїм місцем і роллю є ключовою інтегральною проблемою, в якій реалізується принцип комплексності психологічного дослідження злочинної поведінки.

Як вважає В. Е. Коновалова, мотивація злочинної поведінки може бути:

– ситуативною, як правило, нетривалою, звернутою в часі і просторі, заздалегідь не підготованою, недостатньо усвідомленою, яка багато в чому визначається стереотипами поведінки і психологічним станом особистості; така мотивація частіше всього нестійка;

– навмисною, відносно тривалою, розподіленою у часі і просторі, наперед підготованою, більш чи менш продуманою у можливих деталях; така мотивація, як правило, відображає домінуючі орієнтації суб'єкта, і тому вона більш стійка.

Етап мотивації завершується прийняттям особою рішення про здійснення злочину чи утримання від нього. Прийняття рішення про здійснення злочину може здійснюватися у різних формах:

– воно може виділятися у свідомості індивіда як особлива фаза – у цьому випадку рішення зводиться до усвідомлення мети злочину;

– воно може наступити у стадії боротьби мотивів саме по собі – у цьому випадку рішення є результатом вирішення цієї боротьби (внутрішнього конфлікту) [3].

По завершенню етапу мотивації злочинець вже має чітко сформований мотив злочину.

Отже, формування злочинного мотиву є дуже складним процесом, який складається з багатьох складових і може формуватися доволі довго. Розуміння структури формування мотиву є дуже важливим, бо воно дає поняття про те, чим керувався злочинець під час скоєння злочину, а це може допомогти слідчим у проведенні розслідування та доказі вини злочинця.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бедь В. В.* Юридична психологія : навчальний посібник. – Київ : “Каравела”; Львів : “Новий світ–2000”, “Магнолія плюс” 2003. – 376 с.
2. *Кондратьєва Я. Ю.* Юридична психологія: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.– Київ : Видавничий Дім “Ін Юре”, 1999. – 352 с.
3. *Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю.* Основы юридической психологии : учебник. – Х. : Одиссей, 2005. – 352 с.

*Кульчицький О. О.
аспірант кафедри галузевих юридичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПОВ'ЯЗАНИХ З БАНКОМ ОСІБ В УКРАЇНІ

Реалії банківського сектору протягом періоду незалежності України свідчать про непоодинокую практику здійснення банками кредитування пов'язаних із банком осіб понад пруденційні ліміти, встановлені Національним банком України, що вказує на великі обсяги операцій банків з пов'язаними особами та потребує ефективного контролю за такими операціями. Як правило, такі активні операції супроводжувалися

не розкриття банками-кредиторами інформації про пов'язаність з ними осіб, з якими ці операції проводяться.

Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність” передбачено, що для складання фінансової звітності застосовуються міжнародні стандарти [1]. Одним із таких стандартів є Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 24 “Розкриття інформації про зв'язані сторони” [2].

Як вбачається з вищевказаного міжнародного стандарту, попри те, що відносини між зв'язаними сторонами, є звичайним явищем у торгівлі та бізнесі, банки повинні розкривати свої відносини зі зв'язаними сторонами, так як знання операцій суб'єкта господарювання, залишків заборгованості, в тому числі зобов'язання, та відносини суб'єкта господарювання зі зв'язаними сторонами можуть впливати на оцінку його діяльності користувачами фінансової звітності, зокрема на оцінку ризиків та можливостей, які можуть бути в того чи іншого суб'єкта господарювання.

Крім того, у зв'язку з приєднанням України до держав, які використовують у своїй практиці міжнародні стандарти пруденційного регулювання і нагляду за банками, в Україні триває процес впровадження Основних принципів ефективного банківського нагляду (Основних Базельських принципів) Базельського комітету з банківського нагляду, до яких зокрема відносяться принцип 20 щодо контролю за операціями з пов'язаними особами, а також принцип 28, який стосується розкриття інформації та прозорості. Зазначені Основні Базельські принципи використовуються Міжнародним валютним фондом та Світовим банком для оцінки ефективності систем і практики банківського нагляду в різних країнах [3].

Таким чином, міжнародна практика та сформовані стандарти нагляду у фінансовому секторі вказують на необхідність ефективного контролю операцій банку з пов'язаними особами та забезпечення прозорості та повноти розкриття відповідної інформації.

Однак, на сьогодні проблемою застосування норм банківського законодавства при врегулювання відносин у сфері пов'язаних з банком осіб в Україні присвячено досить незначну кількість наукових досліджень і більшість з них є складовими частинами наукових досліджень в галузі банківського права. Зокрема, дана тема була предметом дослідження Я. Р. Петрушко, яка вивчала правові проблеми встановлення кінцевого бенефіціарного власника банку, розкриття структури власності та виявлення всіх пов'язаних осіб [4]. Окремими питаннями окресленої проблеми займалися О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, які досліджували кримінально-правові аспекти відповідальності за доведення банку до неплатоспроможності [5].

З огляду на вищевказане, метою статті є спроба дослідити сутність та особливості правового механізму розкриття інформації про пов'язаних з банками осіб в Україні та його місце у сфері правовідносин банків з пов'язаними особами.

Розвиток правового регулювання відносин банку з пов'язаними особами в Україні з урахуванням міжнародних вимог щодо ефективного контролю операцій

банку з пов'язаними особами та забезпечення прозорості відповідної інформації насамперед слід пов'язувати із прийняттям Верховною Радою України Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб” від 2 березня 2015 року № 218-VIII, який вступив в дію 08 березня 2015 року [6].

Даним Законом, зокрема було внесено зміни до Закону України “Про банки і банківську діяльність”, що пов'язані із регулювання правовідносин між банком та пов'язаними з ним особами.

В тому числі, законодавцем було передбачено новели, для яких характерна направленість на урегулювання питань щодо ідентифікації пов'язаних з банком осіб та розкриття банками інформації про таких осіб, а саме:

- розширено коло пов'язаних із банком осіб, зокрема з урахуванням проведених особою операцій в інтересах та під впливом пов'язаних з банком осіб;

- встановлено для банків обов'язок подавати Національному банку України інформацію про пов'язаних із банком осіб;

- наділено Національний банк України правом, при здійсненні банківського нагляду, визначати фізичних та юридичних осіб такими, що є пов'язаними з банком особами, за наявності ознак, визначених у нормативно-правових актах Національного банку України.

Вищезазначені зміни передбачені у статті 52 Закону України “Про банки і банківську діяльність” [7]. З урахуванням законодавчого статусу, норми вищевказаної статті виступають фундаментом, на базі якого здійснюється правове регулювання відносини банку з пов'язаними особами, в тому числі державний контроль за операціями банку з такими особами.

Суб'єктом розкриття інформації про пов'язаних з ним осіб відповідно до вищезазначеної статті є банк, який вправі самостійно ідентифікувати та визначити пов'язаних з ним осіб. Крім того, дуже важливим нововведенням цієї норми є надання повноважень Національному банку України визначити пов'язаних з банком осіб, що на нашу думку надає можливість значно підвищити ефективність контролю держави за обсягами операцій банків з пов'язаними особами та відповідає Основним Базельським принципам.

Окремо слід зауважити, що вимогами частини 1 статті 52 Закону України “Про банки і банківську діяльність” визначено вичерпний перелік осіб, які в цілях даного Закону є пов'язаними з банком особами та щодо яких відповідно банкам необхідно розкривати інформацію. На дану сферу правовідносин, зокрема не можуть поширюватися правові норми інституту пов'язаних осіб у податковому законодавстві України, які викладено у пп. 14.1.159 п. 14.1 статті 14 Податкового кодексу України [8].

Крім того, частина 1 статті 52 Закону України “Про банки і банківську діяльність” чітко зазначає, що перелічені в цій статті особи уже є пов'язаними. Це, на

нашу думку, вказує, що пов'язаність особи з банком повинна наставати з моменту виникнення підстав, передбачених даною статтею. Зазначені висновки також впливають із Положення про визначення пов'язаних із банком осіб, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 12 травня 2015 року № 315 [9]. Тому, на нашу думку, з моментом формального розкриття банком інформації про пов'язану особу не можна пов'язувати момент виникнення такої пов'язаності.

Разом з цим, вважаємо, що законодавцем не приділено більшої уваги питанню стосовно осіб, які підпадають під коло осіб, передбачених частиною 1 статті 52 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, однак щодо яких не розкрито інформацію про їх пов'язаність з банком, у зв'язку з тим, що ці особи не були ідентифіковані та/або формально визначені пов'язаними з банком особами. Недостатнє врегулювання цієї проблематики, на нашу думку, може мати різні правові наслідки, зокрема створення формальних підстав для уникнення таких осіб від відповідальності за порушення вимог законодавства або доведення банку до неплатоспроможності чи для необхідності відшкодування такій особі коштів за вкладом у банку.

Окремої уваги заслуговує доповнення, внесені Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб” до частини 1 статті 52 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, згідно з яким до пов'язаних з банком осіб віднесено будь-яку особу, через яку проводиться операція в інтересах пов'язаних з банком осіб та на яку пов'язані з банком особи здійснюють вплив під час проведення такої операції через трудові, цивільні та інші відносини (пункт 9 цієї частини) [7].

На нашу думку, передбачення даною нормою зазначеної категорії осіб покликано значно розширити периметр та можливості ідентифікації пов'язаності з банком тих осіб, які здійснюють з банком операції, у першу чергу шляхом їх кредитування банком. Водночас, з урахуванням підходів Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 24 “Розкриття інформації про зв'язані сторони” [2], як нам здається, для суті відносин пов'язаності між сторонами операції є визначальним та може бути цілком самодостатнім сам факт здійснення такої операції в інтересах пов'язаної особи.

Свій подальший нормативний розвиток новели Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб” в частині ідентифікації пов'язаних з банком осіб та розкриття банками інформації про таких осіб знайшли у вищезгаданому Положенні про визначення пов'язаних із банком осіб [9], яке було прийнято на реалізацію вимог зазначеного Закону.

Серед ключових нововведень вищезазначеного Положення в розрізі досліджуваної проблематики окремо пропонується виділити ознаки визначення фізичних або юридичних осіб такими, що є пов'язаними з банком особами,

передбачені у главі 3 цього нормативно-правового акту. Ці ознаки відповідно до даного Положення повинні урахуватися під час ідентифікації осіб пов'язаними із банком особами відповідно до частини 1 статті 52 Закону України “Про банки і банківську діяльність”.

На даний час, загалом нараховується п'ятдесят дві таких ознаки, які групуються в залежності від свого характеру на ознаки за характером взаємовідносин та на ознаки за характером операцій.

Дані ознаки пов'язаності не можуть виступати самостійним критерієм віднесення особи до пов'язаних з банком осіб, однак, на нашу думку, є потужним додатковим інструментом ідентифікації та подальшого визначення пов'язаності осіб, передбачених частиною 1 статті 52 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, і в першу чергу щодо виявлення осіб, через яких банком проводяться операції в інтересах та під впливом пов'язаних з банком осіб.

Таким чином, вищевказане дає можливість стверджувати, що ідентифікація та визначення осіб пов'язаними з банком у правовому полі сучасного регулювання в Україні відносин банків з пов'язаними з ними особами повинні здійснюватися виключно на підставі вимог частини 1 статті 52 Закону України “Про банки і банківську діяльність” та з урахуванням ознак визначення фізичних або юридичних осіб такими, що є пов'язаними з банком особами, передбачених Положенням про визначення пов'язаних із банком осіб, які є допоміжним засобом щодо виявлення підстав для пов'язаності особи, передбачених у частині 1 статті 52 вищевказаного Закону.

При цьому, ефективність правого регулювання пов'язаних осіб, зокрема в частині контролю за операціями банку з такими особами, та як наслідок досягнення такої мети Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб” як підвищення ефективності банківського нагляду, забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та інших кредиторів банку, напрямку залежить від повноти розкриття цієї інформації банками, яка у свою чергу потребує належної ідентифікації пов'язаних з банком осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV // База даних “Законодавство України”. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 22.04.2018).
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 24 (МСБО 24). Розкриття інформації про зв'язані сторони : IASB; Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012 // База даних “Законодавство України”. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_043 (дата звернення: 22.04.2018).
3. Основні принципи ефективного банківського нагляду (Основні Базельські принципи) – URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45251> (дата звернення: 22.04.2018).

4. Петрушко Я. Р. Особи, пов'язані з банком як особлива категорія контрагентів // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – Випуск 1. – С. 96-105. – URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/81-330-1-PB%20(2).pdf (дата звернення: 22.04.2018).
5. Кримінально-правова заборона щодо доведення банку до неплатоспроможності: сумнівна законодавча новела / О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 1. – URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Dudorov_Movchan_2015-1%20(2).pdf (дата звернення: 22.04.2018).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб: Закон України від 2 березня 2015 року № 218-VIII // База даних “Законодавство України”. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/218-19> (дата звернення: 22.04.2018).
7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // База даних “Законодавство України”. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 22.04.2018).
8. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI із змінами та доповненнями // База даних “Законодавство України”. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 22.04.2018).
9. Положення про визначення пов'язаних із банком осіб: постанова Правління Національного банку України від 12 травня 2015 року № 315 // База даних “Законодавство України”. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0315500-15/print1509540346927259> (дата звернення: 22.04.2018).

*Левінська З. С.
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ЖІНКИ У ВИБОРЧИХ ОРГАНАХ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ГЕНДЕРНЕ КВОТУВАННЯ

На сучасному етапі розвитку України актуальним є впровадження таких ознак демократії як: вільне волевиявлення українського народу, плюралізм у поглядах народу, багатопартійна система політичного життя, рівність всіх громадян незалежно від їхньої статі перед законодавством.

Основною умовою демократії є рівноправність. У кожній демократичній країні має бути реалізовано надання рівних можливостей кожному з громадян. Серед іншого, у суспільстві має сформуватися повага до кожної жінки і чоловіка, незалежно від їх статі. Рівноправність – важлива умова демократичних відносин між чоловіками та жінками. Вона є основою для справжньої демократії.

Окреслена умова відображається у концепції паритетної демократії. Остання розглядається як принцип досягнення гендерної рівності, а також і як форма суспільних відносин.

Основним чинником за допомогою якого можливо досягнути рівність жінок і чоловіків на сьогодні залишається здійснення принципу паритетної демократії.

Стосовно історичного аспекту концепція паритетної демократії була розроблена Департаментом з прав людини та Комітетом з рівності між жінками і чоловіками, які діють у структурі Ради Європи. У 1994 році цій проблематиці була приділена особлива увага на регіональній підготовчій нараді у Відні, метою якої було обговорення та дискусія положення жінок у європейських країнах. Слід вказати на те, що концепція паритетної демократії зосередила у собі ідеї, які широко обговорювалися жіночими організаціями європейських країн. Ці організації вимагали від своїх керівних органів, а ті у свою чергу від влади та Європейського суспільства, прийняти конкретні дії щодо забезпечення рівності жінок у владних структурах. Головний постулат паритетної демократії – паритет та представництво чоловіків і жінок у владних структурах по формулі “50/50” [8, с. 139-145].

Паритетна демократія – форма соціальних (суспільних) відносин у політичній та правовій галузі, за якої жінкам гарантується рівний з чоловіками статус на основі фактичного представництва жінок у владних структурах [7].

Як і демократія “паритетна демократія” формується за фундаментальним принципом рівності та справедливості. Її основна відмінність пов’язана з удосконаленням самого поняття рівності. Прибічники принципу паритетної демократії схильні до визнання існування нерівності жінок і чоловіків у суспільстві, яке проявляється у представництві жіночої статі у вищих ешелонах влади та в уряді. При цьому прибічники паритетної демократії пропонують ефективний шлях використання механізму соціальних прав, тобто два варіанти врегулювання представництва жінок у владних структурах: 1) законодавче закріплення спеціалізованих прав та свобод жінок у вигляді квот; 2) формування у практичній діяльності більш активного залучення представниць жіночої статі у громадське та політичне життя у вигляді спеціальних програм (національних та регіональних) [7]. Варто зазначити те, що на практиці реалізація принципу паритетної демократії дає змогу:

- удосконалити рівень демократії завдяки рівному внеску жінок і чоловіків в її розвиток;

- забезпечити рівні умови для ефективної реалізації ідей рівності та справедливості у суспільстві;

- відкрити нові перспективи й реалії у політиці [5, с. 7].

Т. Марценюк зазначає що є два основні демократичні принципи ефективного втілення цінності рівності чоловіків і жінок в Україні: 1) наявність демократичного жіночого руху, здатного консолідувати і залучати жіноцтво у політику; 2) ефективна державна політика і позитивне ставлення партій до гендерної рівності, які насамперед реалізуються через гендерні квоти. Вони виступають як певні дії, що робляться задля збільшення жіночої статі у політиці [3, с. 93].

Світова та вітчизняна практики пропонують найефективніший механізм залучення жінок до великої політики – *гендерне квотування*. Основне його завдання – включення жінок у політичне життя через надання і чоловікам і жінкам певного

відсотка у політичних партіях та їх виборчих списках, певну кількість посад у парламенті та комітетах. Квотування – це ефективний стимул для партій, які активно можуть залучати жіноцтво до своїх лав, а також використання ефективних партійних технологій для підготовки висококваліфікованих жінок-членкинь [2].

Існує загальна думка про те, що механізм гендерних квот слід розглядати як перехідний або тимчасовий для підготовки громадян до сприйняття ними більшого представництва жінок в українському політикумі. У політологічному та правничому наукових колах термін “квота” означає частину, виборчий метр або мінімальну кількість голосів, що необхідне для отримання на виборах одного депутатського мандата (місця) [4].

Гендерне квотування є одним з різновидів демократичних дій, неоціненним способом підвищити значення жінки у суспільно-політичному житті. Т. Марценюк у своєму дослідженні “Гендер для всіх. Виклик стереотипам” виокремлює такі основні системи квот: законодавчі та добровільно партійні. У свою чергу законодавчі квоти ділять на зарезервовані місця і законодавчі кандидатські. Законодавчі квоти – це ті квоти, які прописані у Конституції країни, або в законі про вибори. Система зарезервованих місць відбувається шляхом закріплення за жінками місць в парламентах або в інших органах. Широко застосовується в країнах Африки та Азії [3, с. 93].

Жіноче квотування – це підтримана на законодавчому рівні норма представництва жінок у парламенті. 30% – це представництво в політичних інститутах вважається “критичною масою”, яка дозволяє жінкам суттєво впливати на політику. Виділяють два основні типи квотування:

1. “Жорстке квотування” – це кількісно-фіксована норма представництва при якій зразу фіксується й обговорюється кількість місць, скорочення яких не можна допустити. Це квотування може бути закріплено у Конституції.

2. “М’яке квотування” – це обов’язкова участь на одне місце у парламенті представників жіночої й чоловічої статі. Наприклад у Швеції “мяке квотування” є обов’язковим у конкурсах на керівні посади не тільки у політичних структурах, а й у економічних [6].

Прибічники цих двох форм квотувань вважають, що підтримка у просуванні жінок у велику політику необхідна у перехідний період. Опоненти ж вважають що жінок ніхто не обмежує у їх правах, тому вони повинні вести політичну боротьбу на загальних підставах, так як пільги призводять до пасивності, притупляють почуття конкуренції, а тому не можуть вважатись демократичними.

Важливими аспектами введення квотування залишаються такі, які вирішують багато проблем, серед яких:

- проблема дефіциту жінок як практичних політиків;
- прагнення чоловіків як ставити бар’єри, так і допускати до влади тих жінок, які їм вигідні, з якими їм зручно співпрацювати і якими можна легко маніпулювати та управляти;

– протидія з боку чоловіків-політиків щодо залучення жінок, які реально можуть через свій високий професіоналізм та здібності, замінити чоловіків на їх посадах;

– протидія у прийнятті необхідних рішень, у яких віддзеркалені актуальні гендерні проблеми;

– заострення суперечок і розбіжностей у політичних партіях між прихильниками та противниками гендерної рівності [8, с. 139-145].]

Наразі революційним проривом політичної системи України стало включення до українського виборчого законодавства норми про “гендерну квоту”. Це означає те що третина обраних депутатів від кожної партії має складатись з осіб жіночої статі. А отже на сьогоднішній день маємо такі статистичні дані серед партій: “Опозиційний блок” та “Радикальна партія Олега Ляшка” мають у складі по 3 депутати жіночої статі; “Батьківщина” – 4 жінки-депутатки; “Народний фронт” має у своєму складі 12 жінок; “Блок Петра Порошенка” – 13 депутаток; “Самопоміч” включила до своїх лав 11 жінок-депутаток (серед 32 народних депутатів). На відміну від багатьох європейських країн показник представництва жінок у владі України відставав ще з часів проголошення незалежності країни та не перевищував 4-8% порогу представниць жіночої статі. Варто наголосити на тому, що на сучасному етапі показник складає 12% представленості жінок у парламенті і є найвищим за всю історію незалежної України. Але слід відзначити, що він значно менший за європейський середньостатистичний, що сягає 25%. Тому нам є над чим працювати задля поліпшення ситуації з гендерним представництвом в Україні [1].

Отже, в перспективі, поєднавши вітчизняні концепції політики із світовим досвідом, можна одержати дійсно паритетну демократичну політику, в якій будуть враховані погляди та пропозиції як жіночого, так і чоловічого населення сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Виртосу І.* Гроші партій. Гендерна квота депутатів [Електронний ресурс] / І. Виртосу // Українська правда. Центр інформації про права людини, 16 листопада 2016. – Режим доступу: [<https://life.pravda.com.ua/society/2016/11/16/220145/>]. Заголовок з екрану.
2. *Катан О. І.* Концептуальні і політико-практичні засади вирішення гендерної проблеми в Україні : автореф. дис. ... кандидата політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси / О. І. Катан. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – Київ, 2005. – 31 с.
3. *Марценюк Т. О.* Гендер для всіх. Виклик стереотипам / Т. О. Марценюк. – Київ : Основи, 2017. – 256 с.
4. Политологический словарь-справочник / авторы-составители : Д. Е. Погорельый, В. Ю. Фесенко, К. В. Филиппов / под общей редакцией С. Н. Смоленского. – Москва : “ЭКСМО”, 2008. – 320 с.
5. Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду: Наукова доповідь. – Київ : АТ Видавництво “Столиця”, 1998. – С. 7.

6. Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация “Восток – Запад: Женские инновационные проекты”. Москва : Информация XXI век, 2002. – 256 с.
7. Феминология. Словарь терминов / под общ. ред. О. Н. Пищулиной. – Х.: Изд-во ХНУ им. В. Н. Каразина, 2002. – 291 с.
8. *Юсифова Ч. Р.* Гендерное содержание позитивной дискриминации и государственные гендерные квоты / Ч. Р. Юсифова // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – Вип. 67 / гол. ред. В. П. Бех. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 139-145.

*Линник О. І.
здобувач кафедри політології
та публічного управління і адміністрування
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Порятунок України полягає в сильній владі (наприклад, президентській), тенденція розвитку до якої зараз і спостерігається. Однак, дана сильна влада може бути реалізована тільки в руслі планового регулювання соціально – економічного життя суспільства. Одна з азбучних істин економічної теорії полягає в тому, що соціально – економічний розвиток держав підкорюється хвильному принципу, тобто фіксує підйоми і спади у зміні відповідних соціально – економічних параметрів. Можна говорити про два полярні стани співтовариств: відкритий, хаотичний (економічний, або капіталістичний) і закритий, стагнаційний (політичний, або соціалістичний), що послідовно переміняють один одного.

Ефективна соціальна політика визначає модель взаємодії держави й суспільства, економіки й людини. Визначення спрямованості соціальної політики передбачає стратегію соціально – політичного маркетингу. Розглянемо критерії ефективності соціальної політики у співвідношенні із соціально-політичним маркетингом.

Існують загально соціологічні теорії, які аналізуючи ефективність соціальної політики, спираються на концепцію солідарності Е. Дюркгейма, підхід В. Зомбарта, структурно – функціональний аналіз Т. Парсонса, аналіз класових відносин та ідею зменшення ролі держави К. Маркса, системний підхід Н. Лумана до інституціоналізації форм допомоги у розвитку суспільства, аналіз взаємодії системного і життєвих світів, проаналізованих ю. Габермасом. Проаналізовано проблематику ефективності соціальної політики й перспектив її розвитку в працях таких західних соціологів, як П. Абрахамсон, П. Алкок, П. Бурдье, Н. Дікін, П. Розанваллон, Р. Титмусс, С. Хорт, Г. Еспін-Андерсон.

Критерієм ефективності соціальної політики є підвищення соціальної відповідальності держави. бізнесу й особи за стійкість населення і країни до соціальних збурень, зміни соціально-економічних факторів розвитку, соціальної безпеки. Критерієм ефективності консерваторної, соціально-демократичної і ліберальної моделей соціальної держави є забезпечення соціальної безпеки суспільства і окремої особи, що втілюється через соціальну політику держави і регіонів, спрямовану на реалізацію взаємопов'язаних захисної функції і функції розвитку.

Чинниками ефективності соціальної політики є, наприклад, рівень індивідуального добробуту, освітньо-професійний рівень, стан здоров'я, вікова категорія, загальнокультурний рівень, індивідуальні психофізіологічні особливості, індивідуальна система цінностей і життєвих пріоритетів [1, с. 67].

Тенденції розвитку соціальної культури передбачають зміну її істотних ознак, а оскільки в Україні виразно проявляються тенденції до зміни соціального статусу багатьох соціальних спільностей, то в соціальній структурі України здійснюються процеси соціальної диференціації та поляризації суспільства. Відбувається поступовий процес становлення нового типу соціальної структури на основі демонтажу існуючої соціальної структури і формування різноманітних елементів нової (класів, соціальних верств, груп, прошарків тощо). Ці питання сьогодні актуальні. Поступово складаються контури трьох основних рівнів, верст соціальної ієрархії: вищого, середнього і нижчого класів.

Основою соціальної стабільності розвитку суспільства, функціонування його соціальної структури є середній клас, основа самодостатності розвитку соціально-класових відносин, важливий чинник, що само регулює розв'язання суперечностей між двома протилежностями. Це соціальний стабілізатор, а також фактор розвитку багатовимірних відносин соціальної нерівності, це регулятор її припустимих меж. Середній клас у соціальній ієрархії є чинником економіко-політичної стабільності громадянського суспільства, його позитивної соціодинаміки, що забезпечує свободу і незалежність особистості. Такий середній клас в Україні лише формується. А тому створення умов для формування та динамічного розвитку середнього класу, який у перспективі охоплюватиме 55-60% населення, є особливо важливим завданням української соціальної політики.

З позицій прагматизму в розвитку соціальної структури українського суспільства велику роль відіграють відтворення соціальної нерівності, що спрямовують країну до соціального регресу, тому що деструктивний характер розвитку елементів соціальної структури полягає в тому, що вони неприродно та надмірно поглиблюють соціальну ієрархію, диференціацію суспільства, соціальну нерівність, оскільки значно звужують і унеможливають передумови для становлення та формування основного джерела соціальної стабільності і мобільності суспільства, його багатовимірної життєздатної соціальної раціональності – середнього класу.

Жорсткий прагматизм сприяє соціальній нестабільності, розмитості, функціонуванню сучасної соціальної структури українського суспільства, створенню

зон не проникнення в механізми її відтворення і саморегуляції. Через ці та інші чинники неможливо прагматично сформуванати системний характер процесу структуризації і стратифікації української соціальної структури, яка перебуває у стані суперечливого становлення, а тому можна свідчити лише про окремі, розірвані елементи позитивної логіки соціального розвитку. Слід підкреслити, що переважання в соціальному колі “несистемних” елементів свідчить про те, що в суспільстві значною мірою здійснюється не цілеспрямований процес упорядкування соціального буття, а переважає негативна логіка соціодинаміки. Переважання в соціальній структурі України не нормальної позитивної саморегуляції соціального буття, а стихійних, хаотичних, часто деструктивних елементів і руйнівних чинників призвело до того, що процес соціального розвитку багато в чому набрав гіпертрофованого характеру і перемістився значною мірою в зону нелегітимної самоорганізації соціального життя, яка здійснюється “несистемними” елементами соціальної структури відповідно до встановлених ними законів, норм, часто жорсткого практицизму та індивідуалізму. Всі ці явища та процеси перебувають під дією соціального прагматизму.

Причини формування в суспільстві несистемних елементів соціальної структури, що здійснюються нелегітимними засобами, зумовлені складною сукупністю об’єктивних і суб’єктивних чинників, серед яких не останню роль відіграють непослідовність у здійсненні ринкових перетворень та реформуванні соціальних відносин.

Сучасні теоретичні дослідження, як і практика сьогодення, доводять, що:

– соціальна політика та її реалізація нині стають більш прагматичними та орієнтованими не тільки на підтримку економічно слабких верств та консервацію існуючих соціальних імперативів, скільки на створення передумов для підвищення мотиваційного потенціалу, мобільності, трудової продуктивної активності людських ресурсів;

– метою соціальної політики є створення умов для формування, розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття, самореалізації творчого соціального потенціалу людини, особистості, її сутнісних сил. Продовжуючи цю думку, зазначимо, що В. Скуратівський метою соціальної політики вважає створення умов для задоволення людиною соціальних потреб та інтересів, освоєння соціальних цінностей, підтримки в суспільстві соціальної злагоди, стабільності та соціальної цілісності, само відтворюваного, самодостатнього рівня соціодинаміки, соціального прогресу [2, с. 146].

ЛІТЕРАТУРА :

1. Програма навчального курсу “Політична праксеологія” // Освіта Регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. 2013, № 2, С. 67.
2. Програма навчального курсу “Соціальна політика” // Освіта Регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. 2010, № 4, С. 140.

СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ В УКРАЇНІ, НІМЕЧЧИНІ ТА ФРАНЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Спадкування за заповітом було нетиповим, порівняно новим явищем в історичному аспекті, адже в міру швидкого розвитку права, і в силу наявних переваг ця форма спадкування отримала широкого розповсюдження та стала пріоритетною в багатьох державах, в тому числі і Україні. Його мета полягає в тому, що людина має право на власний розсуд розпорядитися своїм майном на випадок смерті на користь визначеного нею кола осіб.

Зміст правового регулювання спадкових правовідносин в Україні, на сучасному етапі, можна з'ясувати провівши його порівняльний аналіз із спадковим правом таких провідних зарубіжних країн як Німеччина та Франція.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що проведення аналізу правового регулювання спадкових відносин за заповітом у нашій країні, Франції та Німеччині надасть змогу не лише виявити позитивні та слабкі сторони правового регулювання спадкування за заповітом в Україні, а й перейняти досвід, для вдосконалення правового механізму захисту прав та інтересів осіб від неправомірних зазіхань вдаваних спадкоємців чи зацікавлених в отриманні спадкового майна осіб.

Питання спадкового права зарубіжних країн досліджувались багатьма ученими-правознавцями, серед яких М. Ю. Барщевський, О. Є. Блінков, Є. О. Васильєв, О. В. Гренкова, Ю. О. Заїка, В. В. Залеський, С. І. Шимон, В. В. Безбах та ін.

Правова природа інституту спадкування за заповітом як в Україні, так і в інших країнах Західної Європи визначена в Цивільному кодексі. В Україні норми спадкування розміщені в книзі 6 “Спадкове право” ЦК України, у Франції – в Титулі 2 “Про договори дарування та про заповіти” Цивільного кодексу Франції (далі ЦК Франції), а у Німеччині – в 5 книзі “Спадкове право” Німецького Цивільного Уложення 1896 р. (далі НЦУ), що складається з 9 частин.

Під заповітом як в Україні, так і в країнах Західної Європи, розуміють вираження у встановленій законом формі волевиявлення спадкодавця, яке визначає юридичну долю його майна на випадок смерті. Як правило, заповіт є односторонньою угодою (тобто укладається однією особою), але в законодавстві України та Німеччини передбачені випадки, коли у заповіті може бути відображена воля двох чи більше осіб, такі заповіти називають спільними. Наприклад, ЦК України спільним заповітом називає заповіт подружжя, який складається щодо майна, що належить на праві спільної сумісної власності (ст. 1243 ЦК України). Однак, на противагу цьому,

законодавство Франції забороняє спільні та взаємні заповіти, в разі їх укладання вони вважатимуться недійсними.

Заповіт, як заповідальне розпорядження особи на випадок своєї смерті, має відповідати вимогам, що визначені Цивільними кодексами країн, які порівнюються. До них відносять: зміст заповіту, заповідальна дієздатність та форма заповіту. В разі недодержання цих вимог, заповіт вважатиметься недійсним.

Перша вимога, яку слід розглянути, є зміст заповіту. За загальним правилом зміст має бути чітким, зрозумілим та не суперечити закону. В ньому визначають коло спадкоємців, частки спадкового майна, особисті розпорядження майнового чи немайнового (визнання позашлюбної дитини, призначення неповнолітній особі опікуна чи виконавця заповіту) характеру. Спільною рисою ЦК України та Німецького Цивільного Уложення є поділ спадкоємців на універсальних правонаступників, до яких переходять права та обов'язки спадкодавця та відказоодержувачів (легаторіїв), які мають право вимагати від спадкоємця виконання певного зобов'язання на користь однієї чи кількох осіб (сингулярні правонаступники). За законодавством України заповідач (тобто спадкоємець) має право зробити у заповіті заповідальний відказ, за яким встановлене зобов'язання виконується лише в межах реальної вартості спадкового майна з урахуванням частки боргів спадкодавця (ч. 3 ст. 1238 ЦК України).

На відміну від німецького, французьке право не розмежовує спадкоємців і відказоодержувачів, усі називаються легаторіями. Заповідальні розпорядження (легати) у французькому праві можуть бути універсальними, частковими та сингулярними. За універсальним легатом заповідач передає спадкоємцям усе майно, яке залишається після його смерті, за частковим – частину майна, якою він згідно з законом має право розпорядитися, за сингулярним – конкретну річ. За змістом часткові чи сингулярні легати можуть бути аналогічними заповідальному відказу [5, с. 191].

Наступною вимогою є заповідальна дієздатність (тобто здатність до складання заповіту), яка залежить від досягнення особою певного віку й можливості усвідомлення значення своїх дій та їх наслідків. В Україні та Франції здатність до складання заповітів у повному обсязі виникає з досягненням повноліття, тобто 18 років. Однак, існують і певні винятки з даного правила. Наприклад, за ЦК України таким винятком є встановлення обставин за яких особа набуває повну цивільну дієздатність до повноліття. (ст. 35 ЦК України). Натомість, ст. 904 ЦК Франції вказує на інші обставини, за яким неповнолітні, які досягли 16 років мають право скласти заповіт щодо половини належного їм майна, а при відсутності родичів до 6-го ступеня споріднення – нарівні з повнолітніми. На противагу цьому, Цивільне уложення Німеччини допускає складання заповіту неповнолітньою особою, яка досягла 16 років [4, с. 416].

Спадкове законодавство європейських держав надає великого значення і формі заповіту, оскільки вона є необхідною для достовірного встановлення “останньої волі” заповідача. Недотримання запропонованих законом формальних вимог тягне за собою

недійсність заповіту. Проаналізувавши зарубіжне спадкове законодавство, можна визначити, що спадкування за заповітом у Німеччині та Франції здійснюється в двох формах: власноручно та у формі публічного акту. Власноручний заповіт – це заповіт, який повністю написаний заповідачем із зазначенням дати і місця складання заповіту та власноручно підписаний. Ця форма не потребує офіційного посвідчення заповіту чи підтвердження його показаннями свідків. Заповіт у формі публічного акту є заповітом, що вчиняється відповідно до встановленої законом процедури за участі офіційної посадової особи, якою, як правило, виступає нотаріус. У Франції заповіт у формі публічного акту складається в присутності двох нотаріусів або одного нотаріуса та двох свідків. Такий заповіт може бути складений зі слів заповідача під диктовку, після чого він підписується заповідачем, нотаріусом та свідками (за наявності) (ст. 971-974 ЦК Франції). В Німеччині при вчиненні публічного заповіту заповідач диктує нотаріусу свою останню волю або передає йому письмовий документ з повідомленням, що в ньому міститься його остання воля (§ 2232-2233 НЦУ).

Поряд з розглянутими формами заповітів законодавство Німеччини встановлює спрощений порядок здійснення заповітів у випадках якщо особа знаходиться на німецькому судні в дальньому плаванні або на місцевості, з якою внаслідок незвичайних обставин перервано зв'язок. В даному разі складається письмовий документ чи усна заява спадкодавця в присутності трьох свідків та посвідчується бургомістром за місцем знаходження заповідача. Однак, якщо протягом трьох місяців з моменту складання заповіту заповідач залишається живим, даний заповіт втрачає силу.

На відміну від країн Західної Європи законодавством України передбачена лише одна форма заповіту – письмова, з дотриманням його нотаріального посвідчення, але у встановлених випадках таке посвідчення можуть здійснювати і інші посадові та службові особи, на яких покладені відповідні повноваження, а саме: головний лікар або його заступник; начальник госпіталю, директор або головний лікар будинку для осіб похилого віку та інвалідів; капітан морського судна; начальник експедиції; командир військових частин, установ та з'єднань; начальник слідчого ізолятора та установи для виконання покарань (ст. 1247, 1251, 1252 ЦК України). Однак в порівнянні з іншими країнами, необхідно відзначити, що ця норма є імперативною і не допускає альтернативного вибору з боку заповідача, тому недодержання встановлених державою правил є наслідком недійсності заповіту. Також варто наголосити, що законодавство України не потребує участі в складанні і посвідченні заповіту свідками, за винятком випадків, коли заповідач в силу фізичних вад не може самостійно прочитати заповіт або коли заповіт замість нотаріуса посвідчується іншими посадовими особами. (1248, 1253 ЦК України). Спільним для всіх країн є право заповідача на скасування та зміну заповіту, причому кожний наступний заповіт буде скасовувати попередній.

Як висновок варто відзначити, що врегулювання відносин спадкування за заповітом у національному та зарубіжному законодавстві дещо відрізняються, адже

вони засновані на різних моральних уявленнях, сімейних цінностях та національних традиціях, які суттєво відрізняються в порівнянні з нашою країною. Певні відмінності у спадкуванні за заповітом існують зокрема щодо форми заповіту та вікового цензу спадкодавця.

Зважаючи на сучасний стан України (особливо в зоні АТО) нам вбачається доцільним перейняти та запровадити досвід Німеччини, що передбачає можливість укладати усні заповіти у присутності свідків, у випадках, коли особа перебуває у надзвичайних обставинах (військовий стан, стихійне лихо тощо), за умови його переукладання в належну форму після завершення цих виняткових обставин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-VI // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356
2. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с франц. В. Захватаев ; отв.ред. А. Довгерг. Киев : Истина, 2006.
3. Гражданское уложение Германии / пер. с нем.; науч. А. Л. Маковский. Москва : Волтерс Клувер, 2004.
4. *Фединяк Г. С., Фединяк Л. С.* Міжнародне приватне право: підручник. Київ : Алерта, 2017. 504 с.
5. *Шимон С. І.* Цивільне та торгове право зарубіжних країн : навч. посіб. / КНЕУ. Київ, 2004. – 220 с.
6. *Заїка Ю. О.* Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток : монографія. Київ : КНТ, 2007. – 288 с.

*Міськова І. О.
студентка 2-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Вивчення та кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства є необхідною передумовою реалізації кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні.

Формування ефективної системи протидії злочинності в Україні неможливе без отримання, обміркованого аналізу та використання достовірних даних про поточний стан злочинності на сучасному етапі. Актуальність і масштабність вирішення зазначеного завдання пов'язана з певними групами взаємозумовлених причин.

В. Бесчастний зазначає, що негативні тенденції злочинності в Україні в період з початку 90-х рр. минулого століття і до теперішнього часу, визначаються через недоліки та прорахунки систем забезпечення діяльності правоохоронних органів, що зумовлює надвисокий рівень латентності злочинності, безкарність винних у вчиненні злочинів та в цілому неспроможність правоохоронних органів у сучасних умовах ефективно протидіяти злочинності.

Існує необхідності розроблення нової концепції протидії злочинності, що враховує високий рівень криміналізації, можливості держави і суспільства здійснювати протидію кримінальним проявам, помилки і недоліки попередніх концептуальних підходів до організації протидії злочинності, її забезпечення і практики реалізації [1, с. 207].

За останні 10 років в Україні дуже змінилась криміногенна ситуація. Рівень злочинності справді високий, насамперед, це пов'язано із соціальним, економічним та політичним становищем нашої держави, зокрема війна на сході країни, корупція, безгрошів'я, погана економіка, збагачена пануюча верхівка держави, яка не думає про благо свого народу, безкарність для тих, хто вчиняє злочини тощо. Все це впливає на свідомість людей, що і призводить до вчинення багатьох злочинів.

Судити про рівень злочинності можемо за двома показниками – це кількість зареєстрованих злочинів і число засуджених осіб. За даними Генеральної прокуратури України, протягом 2017 р. встановлено 523,91 тис. кримінальних правопорушень. Із загального числа зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів 41% – тяжкі та особливо тяжкі. Кількість виявлених осіб, які вчинили злочини, становила 117,9 тис., з них жінки – 13,9 тис., неповнолітні – 4,5 тис. [3].

За 11 місяців 2016 року було зареєстровано 584,8 тис. злочини, тоді як за аналогічний період 2015 року – 515,5 тис. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей. Це – найвищий показник, починаючи з 1997 року, коли після тривалого зростання й піку злочинності у 1995 році (641,8 тис. злочинів) було виявлено 589,2 тис. злочинів та засуджено 237,8 тис. осіб. При цьому зростання злочинності відбувається на тлі планомірного зниження ефективності діяльності як щодо їх розкриття, так і запобігання.

Динаміка злочинності протягом останніх років характеризується хвилеподібними коливаннями, найвище значення амплітуди яких припадає на 2016 р., а найнижче – на 2010 р. Тим не менш, вираженою є загальна тенденція до зростання рівня злочинності.

Отже, маємо констатувати усталення стійкого негативного тренду до погіршення кримінологічної ситуації. Не останню роль у цьому відіграє триваюча істотна дисфункція правоохоронної та судової системи, про що можна зробити висновок, виходячи з рівня та динаміки розкриття злочинів і практики судочинства у кримінальних провадженнях. Їх показники відображають зворотну залежність від

рівня злочинності та характеризуються постійним зниженням починаючи з 2010 року [1, с. 207-208].

Актуальним питанням для дослідження злочинності в Україні став прийнятий Верховною Радою Закон України “Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув’язнення у строк покарання” від 26.11.2015 р. № 838-VIII, який на даний час є не чинним. Серед авторів – Н. Савченко (партія “Батьківщина”), яка була незаконно ув’язнена в Росії. Закон викликав гострі суперечки серед громадськості щодо його редакції й порядку застосування.

Відповідно до Закону, зарахування судом терміну попереднього ув’язнення у разі засудження до позбавлення волі у рамках того ж кримінального провадження, в межах якого до особи було застосовано попереднє ув’язнення, здійснюється з розрахунку один день попереднього ув’язнення за два дні позбавлення волі.

Як наголошується в пояснювальній записці до проекту цього Закону, метою його ухвалення є: відновлення прав і законних інтересів осіб, засуджених до позбавлення волі, права яких було значно обмежено під час утримання під вартою; сприяння зменшенню строків утримання в СІЗО громадян, які перебувають під слідством і судом; приведення у відповідність з міжнародними стандартами умов утримання під вартою; значне зменшення термінів утримання осіб у СІЗО; економія бюджетних коштів завдяки зменшенню кількості людей, яких утримують у слідчих ізоляторах.

За даними державної пенітенціарної служби України, в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах на 1 січня 2016 р. перебувало 70 873 особи, у СІЗО утримувалося 9350 осіб (2185 – на стадії досудового розслідування, 7165 – на стадії судового розгляду до винесення вироку).

Ю. Луценко вважає, що цей Закон має на меті дві благі цілі: розвантажити СІЗО і відновити права, обмежені під час утримання під вартою. “Умови утримання людей у СІЗО набагато важчі і страшніші, ніж перебування у будь-якій в’язниці. Тому логічно, щоб термін у СІЗО мав більшу вагу, ніж у самій в’язниці”, – зазначив він. Однак після прийняття Закону були сумніви у тому, наскільки насправді благі цілі переслідував цей документ.

Деякі політики вважають, що цей Закон до кінця не продумано, адже він спричинить вплив криміналітету з в’язниць та забезпечить багатьом справжнім злочинцям дострокове звільнення. Так, наприклад, колишнього голову Львівського апеляційного адміністративного суду І. Зварича, відомого як “суддя-колядник”, звільнено з місця ув’язнення за рішенням суду на підставі застосування до нього “закону Савченко”. Суд зарахував І. Зваричу три роки, проведені в СІЗО при попередньому ув’язненні, за шість років основного покарання, і таким чином хабарник Зварич відбув свій 10-річний тюремний термін.

Відпущено на свободу з одеської банди Мар'янчука, членів якої засуджено за численні вбивства, на свободу вже вийшло вісім осіб саме згідно із “законом Савченко”. Більш того, тепер прохання про перегляд термінів можуть подавати навіть довічники. Їм відкривається така можливість після 25 років відсидки. І в декого цей термін вже сплив, з урахуванням принципу день за два у СІЗО.

На думку экс-голови пенітенціарної служби С. Старенького, закон не розвантажить слідчі ізолятори. Засуджені прагнутимуть, щоб якомога менше перебувати в колонії і якомога більше у СІЗО. Тобто ефект буде зворотним.

Голова Державної пенітенціарної служби України В. Палагнюк поінформував, що під дію “закону Савченко” із 70 тис. ув'язнених потрапляє 44 тис. Найближчим часом 6 тис. з них звільнять достроково, серед них 809 вбивць та майже 500 осіб, засуджених за завдання тілесних ушкоджень, які призвели до смерті потерпілого, близько 1 тис. грабіжників і майже 200 гвалтівників.

Народні депутати України Б. Береза і І. Луценко подали до Верховної Ради законопроект, який внесе поправку до “закону Савченко” і не дозволить застосувати закон до осіб, які скоїли тяжкі й особливо тяжкі злочини [2, с. 17-19]. Врешті-решт, 18 травня 2017 року Верховна Рада України проголосувала за скасування даного закону.

Отже, закон справді має двозначне розуміння. Для того, щоб не були переповнені СІЗО, потрібно ефективніше та оперативніше проводити досудові розслідування і виносити покарання тільки справжнім злочинцям, особам, які справді винні у вчинених діяннях, які визначаються Кримінальним кодексом України як злочин. Щоб презумпція невинуватості була пріоритетним завданням під час досудового розслідування і не винні люди ніколи не були несправедливо засудженні, а для тих, хто вже відбув покарання, необхідна підтримка від держави, ресоціалізація засуджених.

Для цього потрібно удосконалити систему досудового розслідування, провести ефективну судову реформу та покращити пенітенціарну систему країни, а зазначений закон навпаки ще більше погіршує криміногенну ситуацію, адже внаслідок його прийняття, багато саме винних у тяжких та особливо тяжких злочинах опинилися на волі. Цей закон не дарма викликав багато суперечностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бесчастний В.* Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні / Віктор Бесчастний. – 2017. – С. 207-213.
2. *Кривецький О.* Зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання / О. Кривецький. // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – 2016. – С. 17-19.
3. Статистичний щорічник України 2017 року. Державна служба статистики України / за редакцією І. Є. Вернера. Відповідальний за випуск О. А. Вишневська [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

*Сапронова В. О.
студентка 4-го курсу спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ В СВІТЛІ РЕФОРМУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Однією з найважливіших гарантій охорони трудових прав громадян України є їх право на судовий захист відповідно до статей 55 і 124 Конституції України.

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Таким чином, законодавством передбачений порядок вирішенні індивідуальних трудових спорів судами. Судовий порядок розгляду індивідуальних трудових спорів регламентується КЗпП України і Цивільним процесуальним кодексом України.

15 грудня 2017 року набули чинності зміни процесуального законодавства України, внесені Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147 – VIII “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів”. Змінами введено в дію нові редакції процесуальних кодексів України, у зв’язку з чим суттєво змінилися ряд процесуальних норм і правил як загального характеру, так і стосовно розгляду спорів окремих категорій. Зокрема, зміни передбачають певні особливості розгляду спорів, що виникають з трудових правовідносин.

Актуальними є питання дослідження ступеню ефективності правового механізму реалізації встановлених законом гарантій на судових захист трудових прав працівників з урахуванням останніх змін законодавства, які безпосередньо стосуються судового процесу розгляду і вирішення індивідуальних трудових спорів. Дослідженню даного питання присвятили свої праці такі науковці як С. В. Лозовой, У. П. Бек, П. В. Шумський, Л. Ф. Купіна та інші.

Метою даного дослідження є спроба проаналізувати вплив реформи цивільного процесуального законодавства на ефективність судового захисту трудових прав працівників при вирішенні індивідуальних трудових спорів.

Як зазначає Л. Ф. Купіна, результати застосування системи оцінок ефективності норм трудового права дозволяють отримати різнопланові характеристики феномену ефективності норм трудового права та зробити ґрунтовні висновки щодо подальшої долі правової норми, будь-то необхідність її зміни, скасування чи залишення в тому вигляді, в якому вона діє на момент проведення правового моніторингу [3, с. 221].

Вищезазначена мета визначення ефективності правових норм є актуальною і для оцінки ефективності норм процесуального законодавства, які застосовуються при вирішенні індивідуальних трудових спорів.

Слід зазначити, що судова практика згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень нараховує близько 150 тис. судових рішень у спорах, що виникають у трудових правовідносинах. Розгляд та вирішення індивідуальних трудових конфліктів здійснюється переважно у судовому порядку, оскільки примирливий порядок їх вирішення комісією по трудовим спорам на сьогодні є неактуальним.

Перевагою судового порядку вирішення індивідуального трудового спору є встановлена законодавством імперативна норма щодо обов'язковості виконання судового рішення, а також забезпечення контролю судом за виконанням судового рішення. Разом з тим, практика свідчить, що існують і недоліки, характерні цивільному судочинству. Незважаючи на визначення часових рамок вирішення судом спору шляхом законодавчого закріплення процесуальних строків, його розгляд може затягнутися на роки.

Одним із ключових нововведень процесуального законодавства є зміна порядку розгляду індивідуальних трудових спорів, а саме введення інституту спрощеного позовного провадження, який має забезпечити своєчасність та швидкість вирішення судового спору в скорочені строки.

Відповідно до ч. 4 ст. 19 ЦПК України спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи [2].

Особливості спрощеного позовного провадження полягають у застосуванні скорочених строків розгляду справ та здійснення процесуальних дій (подання відзиву, відповіді на відзив, пояснень третіми особами), відсутності деяких стадій судового розгляду (підготовчого засідання, судових дебатів), а також можливість розгляду справи за наявними матеріалами. Разом з тим, за клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін.

Питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження суд вирішує на підставі поданого позивачем клопотання позивача про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження. При цьому, відповідач наділений правом в установленій судом строк подати заяву із запереченнями проти розгляду справи в згаданому порядку.

Таким чином, розгляд індивідуального трудового спору в порядку спрощеного позовного провадження має свої переваги і недоліки. Позитивною стороною такого порядку вирішення трудового спору, однозначно, є скорочені строки його розгляду. Але, можемо припустити, що для завершення довго триваючих судових проваджень

знадобиться ще деякий час. Позитивним зрушенням судового розгляду індивідуальних трудових спорів також є можливість розглядати трудовий спір без виклику сторін до суду, завдяки чому можна уникнути умисного затягування розгляду справи. Негативною властивістю спрощеного порядку розгляду трудового спору є обмеження для сторони спору можливості обґрунтувати свою позицію лише наданням заяв по суті. Спростувати ті чи інші обставини справи в ході судового процесу не вдасться, оскільки суддя розглядає справу за наявними в ній матеріалами.

Слід зазначити, що сторони мають можливість висловити свою правову позицію особисто, а також дізнатися думку судді, практику розгляду подібних спорів завдяки ще одному нововведенню реформи, а саме процедури врегулювання спору за участю судді.

Відповідно до ч. 1 ст. 201 ЦПК України врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Згідно зі ст. 204 ЦПК України проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та/або закритих нарад. Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їх представників та судді. Закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною із сторін окремо [2].

Кінцевим результатом врегулювання спору за участю судді має стати укладення мирової угоди в судовому процесі, яка має бути затверджена судом.

На нашу думку, врегулювання спору за участю судді є альтернативою примирливого порядку вирішення трудового спору комісією по трудовим спорам, яка на сьогодні практично не створюється. Вважаємо, що запровадження інституту врегулювання спору за участю судді є позитивною новелою цивільного процесуального законодавства.

Реформою встановлюються зміни щодо апеляційного перегляду судових рішень по трудовим спорам. Відповідно до ч. 1 ст. 369 ЦПК України апеляційні скарги на рішення суду у справах з ціною позову менше ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, розглядаються судом апеляційної інстанції без повідомлення учасників справи” [2]. Так, наприклад, позовні вимоги про стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу у розмірі, меншому ніж 17620 грн., будуть розглядатися в скорочені строки та без виклику сторін у судові засідання.

До трудових спорів з незначною ціною позову застосовуються додаткові підстави для відмови у відкритті провадження за касаційними скаргами Верховним Судом України, зокрема, у зв'язку із наявністю правового висновку Верховного Суду в аналогічній справі. На нашу думку, надзвичайно важливим є дотримання конституційних прав працівників на судових захист у Верховному Суді України, оскільки рішення, ухвалені судом касаційної інстанції, оскарженню за допомогою національних засобів судового захисту не підлягають.

Отже, наші дослідження привели до висновку, що ефективне втілення на практиці нововведень реформи процесуального законодавства України дозволить суду швидко вирішити трудовий спір між працівником і роботодавцем, що, в свою чергу, забезпечить своєчасний захист трудових прав. Проте, досягнення зазначеної мети можливе за умови здійснення оцінки ефективності реалізації норм оновленого процесуального законодавства при вирішенні трудових спорів шляхом аналізу судової практики, яка формується з урахуванням законодавчих нововведень, та визначення рівня ефективності судового захисту трудових прав працівників на основі статистичних даних про виконання судових рішень в трудових спорах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Цивільний процесуальний кодекс України: закон від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради УРСР. – 2004. – № 40-41, 42, – Ст. 492 – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
3. *Купіна Л. Ф.* Види оцінки ефективності норм трудового права // Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 3 листопада 2017 р.); за заг. ред. К. Ю. Мельника. – Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. – С. 221-223

*Стуга А. П.
магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ВПЛИВ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА НА ПРАВОВУ ОХОРОНУ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Процес глобалізації кидає виклик основам захисту прав інтелектуальної власності, адже саме вона є невід’ємною частиною міжнародної торгівлі та економіки. Інтелектуальне право в Україні є досить новою, порівняно із іншими, галуззю законодавства в силу низького рівня усвідомлення необхідності захисту своїх майнових та особистих немайнових прав як творця (автора) конкретного об’єкта інтелектуальної власності. Піратство, плагіат та інші проблемні аспекти порушення прав інтелектуальної власності на теренах України, на жаль, стали сучасними реаліями суспільних відносин у цій сфері в нашій державі.

Як результат, починаючи з 1997 року Україна фігурує у “Списку 301”, спеціальний звіт 301, що готується щорічно Офісом торгового представника США

стосовно торгових бар'єрів для американських компаній і продуктів у зв'язку з законами про інтелектуальну власність, що стосуються авторського права, патентів і товарних знаків в інших країнах. У 2001 році Україні присвоїли статус пріоритетної країни (Priority Foreign Country), і, як результат, деякі товари, які імпортуються з України, потрапили під економічні санкції, для них були скасовані пільгові митні умови імпорту в США.

У 2006 році Україна позбулася статусу пріоритетної країни, але в 2013 році отримала його знову. Уряд США висунув українській владі претензії із трьох основних напрямків: високий рівень інтернет - піратства, використання піратського програмного забезпечення в держорганах і проблеми з адмініструванням системи авторських відрахувань. Більш того, згідно з американським дослідженням, за останні кілька років "інтернет - пірати" з інших країн спеціально переносили свої сервери до України. У 2015 році Україну перевели зі статусу пріоритетної країни в статус країни під першочерговим наглядом, проте, у 2016 році Україна посіла перше місце в рейтингу держав, які найчастіше порушують права інтелектуальної власності.

Україна стоїть перед завданням як реформування національної системи правової охорони інтелектуальної власності, так і суттєвого підвищення рівня захисту прав інтелектуальної власності, щоби виконати всі взяті на себе міжнародні зобов'язання, вийти зі "Списку 301", забезпечити належний рівень захисту прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет, а також забезпечити підвищення своїх позицій у міжнародних рейтингах інноваційного середовища та інвестиційної привабливості. Крім цього, необхідно брати до уваги й той факт, що сучасний період розвитку суспільства характеризується якісно новим станом, який визначається як процес глобалізації.

Глобалізація передбачає зближення національних правових систем, створення єдиних правових стандартів, насамперед, у сфері прав особи. При цьому варто підтримати науковців, які підкреслюють, що "в умовах глобального світу права, свободи та обов'язки особи за важливістю посідають основне місце, порівняно з іншими правовими явищами" [1, с. 230].

Одним з найголовніших питань, котрі мають не лише велике теоретичне, але й практичне значення, є питання визначення принципів, на яких здійснюється цивільно-правове регулювання у сфері інтелектуальної власності, особливо це має зміст у процесі судового захисту прав інтелектуальної власності в порядку цивільного судочинства.

Не викликає сумнівів те, що саме принципи права відіграють роль фундаменту та конструкції не лише права як сукупності чинних норм, але й основою правотворчої діяльності, тобто діяльності зі створення (санкціонування) юридичних норм уповноваженими державою органами (посадовими особами).

Принципи права виступають невід'ємною складовою правозастосування, реалізації юридичних норм суб'єктами права в реальних суспільних відносинах, адже

саме реалізація норм права є останньою та найголовнішою частиною правового регулювання. Під реалізацією норм права розуміють процес перетворення положень норми права на конкретні права й обов'язки суб'єктів у межах відповідних правовідносин [3, с. 8].

Реалізація норм права пов'язана з правомірною поведінкою: у правомірних діях суб'єктів право реалізується, а в неправомірних – порушується.

Як відомо, реалізація норм права, залежно від особливостей власне норм може вимагати різних типів правомірної поведінки. Зокрема, реалізація уповноважуючих норм є прикладом використання норм права, реалізація заборонних норм виступає прикладом дотримання норм права, своєю чергою, реалізація зобов'язальних норм права є виконанням норм права. Усі вищеперераховані засади є загальними для всіх правових галузей та інститутів.

Отже, якість правових принципів є визначальною не лише для правотворення, але й, безпосередньо, для правозастосування усіма суб'єктами суспільних правовідносин.

Варто зауважити, що в теорії цивільного права використовується поділ на загальні та спеціальні принципи. Під загальними принципами цивільного права слід розуміти основні засади цивільно-правового регулювання суспільних відносин, притаманні інституту цивільного права загалом. Своєю чергою, спеціальні принципи притаманні певним групам (підгалузям чи інститутам) цивільних правовідносин. Існує чимало особливих принципів, що діють у тій чи іншій сфері цивільно-правового регулювання. До таких принципів слід віднести принцип виконання зобов'язання, принцип відповідальності за порушення обов'язків та недотримання умов домовленості.

До галузевих принципів цивільно-правового врегулювання, що закріплені у статті 3 Цивільного кодексу України, законодавець відносить: – неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини, неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом, свобода договору, свобода підприємницької діяльності, незабороненої законом, судовий захист цивільного права та інтересу, справедливість, добросовісність та розумність [2].

У цьому контексті слід говорити про доцільність виділення й принципів цивільно-правового врегулювання відносин у сфері інтелектуальної власності.

Водночас у чинному законодавстві у сфері інтелектуальної власності відсутні положення, котрі б чітко закріплювали принцип добросовісної поведінки автора, винахідника, заявника, тощо. Даний принцип поведінки загалом впливає з норм як Цивільного кодексу України, так і спеціального законодавства, зокрема, Закони України “Про авторське право і суміжні права”, “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”, “Про охорону прав на промислові зразки”, “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” та інші. Проте, враховуючи випадки найчастіших

правопорушень у сфері інтелектуальної власності (наприклад, щодо поширення явища патентного тролінгу та багатьох інших), є сенс закріпити цей принцип більш чітко.

Зокрема, доцільно закріпити положення, згідно з яким автори, винахідники, виконавці тощо зобов'язані добросовісно набувати та реалізовувати права інтелектуальної власності. На мою думку, реалізація цього принципу має місце в контексті виникнення підстав для захисту прав інтелектуальної власності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. Книга перша / за ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Юридична думка, 2008. 344 с.
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т., 4-те вид., перероб. і доп. / за відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 1952 с.
3. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посіб. / За заг. ред. Б. В. Малишева. Київ : Реферат, 2010. 260 с.

*Суддя Ю. В.
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

РЕАКЦІЯ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА НА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ 2018 РОКУ НА ТЕРИТОРІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ

Однією з найскладніших проблем сьогодення в Україні є відновлення її територіальної цілісності. І насамперед – відновлення суверенітету України над територією окупованої Автономної Республіки Крим. Однак, з огляду на неспівмірні військові потужності України та Російської Федерації, зробити це військовим шляхом не вбачається можливим. З огляду на це, одним із найдієвіших способів для досягнення означеної мети є вплив світового співтовариства на державу-окупанта. Потрібно наголосити на тому, що окупація Автономної Республіки Крим Російською Федерацією є не лише порушенням норм законодавства України, але й норм *jus cogens* та зобов'язань *erga omnes*. А це означає, що світове співтовариство не лише має право, але й зобов'язане вживати заходів щодо держави правопорушника: як з метою відновлення *status quo*, так і з огляду на превенцію порушення основ міжнародного правопорядку. Реакція світового співтовариства на проведення виборів Президента Російської Федерації на території окупованою Автономної Республіки Крим стала лакмусовим папірцем, який демонструє прагнення світового співтовариства боротися за відновлення міжнародного правопорядку.

Потрібно відзначити, що європейські країни досить оперативно відреагували на проведення виборів у Криму. Так, ще 18 березня 2018 р. Міністерство закордонних справ Норвегії повідомило у Twitter, що Норвегія не визнає російських президентських виборів у Криму і продовжуватиме підтримувати політику ЄС із невизнання [1]. В той же час новий голова МЗС Німеччини Гайко Маас виступив із заявою: “Той факт, що ці вибори відбулися у Криму, анексованому всупереч міжнародному праву, з нашого погляду, є неприйнятним, додавши, що Німеччина не підтримує дій з легітимації анексії півострова” [2].

Ще один важковаговик європейської політики – Франція теж не залишилася осторонь виборів президента Російської Федерації в Криму. 18 березня прес-служба Міністерства закордонних справ Франції повідомила, що офіційний Париж не визнає вибори президента Росії в окупованому Криму. У відомстві заявили, що країна і надалі підтримує суверенітет і територіальну цілісність України. “Через чотири роки після незаконної анексії Автономної Республіки Крим, а також Севастополя Франція найрішучішим чином підтверджує свою прихильність до повного відновлення суверенітету і територіальної цілісності Криму в рамках міжнародно визнаних кордонів”, – йдеться в повідомленні МЗС Франції [3]. “Федеральний президент Ван Дер Беллен вказав, і це також позиція австрійського уряду, що голоси, віддані в анексованих всупереч міжнародному праву регіонах, не можуть вважатися дійсними”, – наголосила глава австрійської дипломатії [4].

Міністр закордонних справ Естонії Свен Міксер відзначив, що Естонія засуджує проведення Російською Федерацією виборів у Криму і в Севастополі і не визнає результати цих виборів [5]. Не залишилися осторонь і інші прибалтійські держави – Литва та Латвія. Так МЗС першої держави заявив: “Литва рішуче засуджує дії Російської Федерації і вважає вибори, проведені на території анексованої Республіки Крим, незаконними, а також не визнає їх результатів” [6]. Латвія заявила, що не визнає результатів виборів президента РФ у Криму [7]. Свою позицію щодо невизнання виборів у Криму озвучив і міністр закордонних справ Данії Андерс Самуельсен, підписавши статтю “Чотири роки по тому – але ми не забудемо незаконно окупований Крим”, яка була опублікована на сайті Euobserver. (Свої підписи під нею також поставили міністр закордонних справ Латвії Едгар Ринкевич, міністр закордонних справ Естонії Свен Міксер, міністр закордонних справ Латвії Едгар Рінкевічс, міністр закордонних справ Литви Лінас Лінас Антанас Лінкявічюс, міністр закордонних справ Польщі Яцек Чапутовіч, міністр закордонних справ Румунії Теодор Мелешкану, міністр закордонних справ Швеції Маргот Вальстрем і глава МЗС України Павло Клімкін) [8]. Загалом позицію країн Європейського Союзу озвучила Федеріка Могеріні: “Європейський Союз не визнає проведення виборів Російською Федерацією на Кримському півострові”, – йшлося у заяві Верховного представника ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки [9]. Крім того, очільниця європейської

дипломатії заявила, що санкції щодо РФ у зв'язку з проведенням виборів у Криму будуть продовжені [10].

Не менш важливою, ніж позиція країн ЄС для України, є позиція США з цього питання. “Як і з усіма виборами в Криму – спосіб, яким ми трактували ці вибори в минулому, є таким, що ми не визнали їх”, – сказала посол США в Україні Марі Йованович напередодні виборів [11]. “Канада не визнає незаконне розповсюдження президентських виборів в Росії на анексовану українську територію”, – заявила міністр закордонних справ Канади Христя Фріланд [12], що також не може не тішити українських громадян.

Один з лідерів азійського регіону – Японія також висловила підтримку позиції України. “Японія підтримує територіальну цілісність і суверенітет України і не визнає спроби зміни статус-кво силовими методами. Таким чином, Японія не визнає незаконною анексію Криму Російською Федерацією в березні 2014 року, тому відповідно і не вважає дійсним проведення в Криму так званих президентських виборів Російської Федерації 18 березня 2018”, – заявив посол Японії [13].

Як з моральної, так і з безпекової точки зору, важливою є реакція сусідніх з Україною держав на вибори Президента Російської Федерації в Криму. Доволі жорсткою з цього питання стала заява Польщі. “Ми виступаємо за повагу територіальної цілісності України і визнаємо Крим частиною української держави; це також означає, що президентські вибори на півострові, проведені владою Російської Федерації, не можуть вважатися законними”, – заявили в Міністерстві закордонних справ Польщі [14]. Словаччина не визнає вибори президента РФ в окупованому Криму. Про це йшлося в “Заяві групи дружби Національної ради Словацької Республіки з Україною в зв'язку з виборами президента РФ на окупованій території України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь”. “Україна є нашим сусідом, і збереження її суверенітету і територіальної цілісності належить до числа головних національних інтересів Словацької Республіки. Словаччина зберігає свою позицію, яка ґрунтується на засудженні анексії Криму та дестабілізації Донбасу”, – було сказано в заяві [15]. Свою позицію щодо виборів в Криму Румунія заявила ще до їх проведення: “Міністерство закордонних справ Румунії нагадує, що Румунія не визнає анексію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь Російською Федерацією, а тому не визнає проведення виборів на цій території, чим поділяє свою позицію на рівні Європейського Союзу та його держав-членів” [16]. Натомість нами не було віднайдено публічної реакції на вибори в Криму з боку Угорщини. Питання виборів в Криму ніяк не прокоментувало Міністерство закордонних справ Білорусії [17]. Остання традиційно прагне грати роль нейтральної країни-посередника. Очевидно, саме з цим була пов'язана відсутність її реакції на вибори Президента Російської Федерації на території Автономної Республіки Крим.

Таким чином, можна констатувати, що незважаючи на brutальне порушення Російською Федерацією норм *jus cogens* та основ міжнародного правопорядку, лише

країни євроатлантичної цивілізації (за невеликим винятком) та Японія засудили незаконні вибори Президента Російської Федерації на території Автономної Республіки Крим. Крім того, після їх проведення щодо Російської Федерації не були застосовані наступні санкції, що робить осуд виборів лише моральною категорією. На жаль, відсутність жорсткої консолідованої позиції світового співтовариства щодо дій Російської Федерації не є надійною превенцією проти наступного порушення основ світового порядку, що посилює міжнародну турбулентність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Норвегія не визнає результати виборів РФ в анексованому Криму // <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/18/7174988/>
2. Голова МЗС Німеччини: вибори президента Росії в окупованому Криму неприйнятні // <https://www.euointegration.com.ua/news/2018/03/19/7078964/>
3. Світ не визнав “вибори” президента РФ в окупованому Криму: кількість країн зростає // <https://prm.ua/svit-ne-viznav-vibori-prezidenta-rf-v-okupovanomu-krimu-perelik-krayin/>
4. Віддані в Криму голоси не можуть вважатися дійсними – глава МЗС Австрії // <https://www.euointegration.com.ua/news/2018/03/19/7078972/>
5. Эстония не признает результатов выборов президента РФ в оккупированном Крыму // <https://www.unian.net/politics/10045625-estoniya-ne-priznaet-rezultatov-vyborov-prezidenta-rf-v-okkupirovannom-krymu.html> // <https://ukraina.ru/news/20180319/1020080356.html>
6. Вслед за Эстонией, результатов выборов президента РФ у Криму не визнають і в Латвії // https://zik.ua/news/2018/03/16/vslid_za_estoniiyeu_rezultativ_vyboriv_prezydenta_rf_u_krymu_ne_vyznayut_i_v_1286587
7. Four years on – but we will not forget illegally-occupied Crimea // <https://euobserver.com/opinion/141353>
8. Declaration by the High Representative Federica Mogherini on behalf of the EU on the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol // <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/03/16/declaration-by-the-high-representative-federica-mogherini-on-behalf-of-the-eu-on-the-autonomous-republic-of-crimea-and-the-city-of-sevastopol/>
9. Могерини заявила о продлении санкций из-за "выборов" в Криму // <https://www.ukrinform.ru/rubric-crimea/2419784-mogherini-zaavila-o-prodlenii-sankcij-iz-za-vyborov-v-krymu.html>
10. США сделали громкое заявление о признании выборов Путина в Криму // <https://apostrophe.ua/news/world/america/2018-03-04/ssha-sdelali-gromkoe-zayavlenie-o-priznanii-vyiborov-putina-v-kryimu/123192>
11. Канада не признает выборы президента России в Криму – Фриланд РИА Новости Украина // https://rian.com.ua/world_news/20180317/1033335452/vybory-krym-ukraine-kanada-russia.html
12. Япония не признала “выборы Путина” в Криму // <https://www.segodnya.ua/world/wnews/yaponiya-ne-priznala-vybory-putina-v-krymu-1123592.html>
13. Выборы президента РФ: Польша не признает итоги голосования в оккупированном Криму // <https://www.rbc.ua/rus/news/vybory-prezidenta-rf-polsha-priznaet-itogi-1521451786.html>
14. Словакия не признает выборы президента РФ в оккупированном Криму // <https://112.ua/mir/slovakiya-ne-priznaet-vybory-prezidenta-rf-v-okkupirovannom-krymu-437961.html>

15. Румыния не признает выборы президента России в оккупированном Крыму // https://censor.net.ua/news/3056793/rumyniya_ne_priznaet_vybory_prezidenta_rossii_v_okkupirovannom_krymu
16. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ Білорусії // http://mfa.gov.by/press/news_mfa/2018/3/3

Тартасюк В.
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІСТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (1917–2018 РОКИ)

Право було і є одним із найважливіших важелів регулювання соціальних відносин та дійовим засобом організації суспільства. Найсуттєвішою, органічно властивою якістю права є гуманізм, сутність якого становлять такі соціальні цінності як свобода, рівність, справедливість. Слушним є твердження українського вченого-юриста В. В. Копейчикова, що право “це насамперед система поведінкових стандартів, за якими члени суспільства мають діяти у відповідних ситуаціях, щоб їхні інтереси узгоджувалися з інтересами та потребами інших людей, держави і громадськими інтересами” [1]. Найважливіші риси права, соціальна цінність, роль і призначення у суспільстві й державі виражається у його (права) функціях – основних напрямках впливу на суспільні відносини. Ключовою, на нашу думку, серед загальносоціальних функцій права є гуманістична. Її суть – охорона та захист правом людства, народу, людини. Від реальності чи фіктивності реалізації правом цієї функції залежить сутність, характер і зміст права і держави в конкретних історичних умовах.

Україна має тисячолітній досвід державотворення. На шляху українського державного будівництва були як здобутки, так і невдачі. Особливо значимими в цьому контексті були спроби, пошуки правових моделей, визвольна боротьба українців за незалежність і власну державу за останні сто років – від Української національно-демократичної революції (1917–1921 рр.) через період перебування у складі СРСР до самостійної, незалежної держави (1991 р.) та її розбудови донині (2018 р.). У кожному з періодів цього часу по-різному, специфічно виявлялася гуманістична функція права, що неоднозначно позначалося на правах і свободах людини, громадянина й українського народу загалом.

Процес українського державотворення в ХХ столітті розпочався з часу створення Центральної ради, законодавчими актами якої були відомі чотири універсали, кожен з яких в більшій чи меншій мірі юридично фіксував гуманістичний

потенціал права, а актуалізувати його мала держава через свої органи. Хоча I та II Універсали Центральної Ради обстоювали ідею автономності України в складі Росії, проте вже I універсал має національно-державницькі гуманістично-правові ознаки. Так у I ньому відзначається: “Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас луччі. Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закона на Всеросійському Учредительному Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові). Так сказали виборні люде з усієї Землі Української. Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України” (<http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/universal-1.html>)

Якщо II Універсал має чітке проросійське спрямування, то III Універсал від 20 листопада 1917 року став першим актом конституційного характеру Української держави: “Однині Україна стає Українською Народньою Республікою [...] До установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України” [2].

Універсалом проголошені соціальні цінності, що є гуманістичною основою права, а саме: свобода слова, друку, віросповідання, зборів, недоторканості особи, 8-годинний робочий день, відміна смертної кари тощо.

Законодавчою основою нової держави в умовах загрози російської окупації став IV Універсал (22 січня 1918 р.), який проголосив самостійність і незалежність України. “Ми наказуємо всім громадянам нашим проводити вибори до них як найпильніше, вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів закінчити як найскоріше, щоб за кілька тижнів зібрались наші Установчі Збори, найвищий господар і впорядник нашої, і закріпили свободу, лад і добробут Конституцією нашої незалежної Української Народньої Республіки на добробут всього трудящого народу її, тепер і на будуче”, – закріплено в Універсалі [3].

Далі були періоди Гетьманату, Директорії. Кожен з них мав свою нормативно-правову базу й розроблені, але не впроваджені законопроекти, які мали й ознаки правового гуманізму. Проте недалекоглядність керівництва, міжпартійні суперечки та внутрішньопартійні чвари, боротьба за владу не лише не дали актуалізуватися гуманістичному потенціалу права в тих умовах, а й стали причиною поразки української національно-демократичної революції та російської окупації українських земель, поневолення українського народу, входження до складу СРСР де гуманістична функція права не могла бути реалізованою, бо й самі закони тієї держави мали неправовий або квазіправовий характер. Так Стаття 6 Конституції УРСР 1978 року

закріпила, що “Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу”. Тому фактично партійні документи виконували роль законів.

Антигуманність радянського права виявилася в творенні потужних репресивних і каральних органів для придушення і пригнічення прав і свобод людини та перетворення її на “гвинтика” потужного державного механізму. Відтак, задекларована у формально-юридичних та політико-ідеологічних нормах система прав і свобод людини фактично не мала дієвих, реальних юридичних механізмів їх забезпечення та охорони.

У 1991 році була проголошена Україна проголосила незалежність і стала на шлях будівництва самостійної, демократичної держави, в якій можливою б стала повномірною реалізація гуманістичної функції права. І всі підстави для цього сформував Конституція України 28 червня 1996 року. Весь дух Конституції має гуманістичне наповнення. Україна проголошена суверенною, демократичною, правовою державою, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні визначений народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, визнаний принцип верховенства права тощо. Але, головне, в статті 3 Конституції закріплено, що “Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю”. Як бачимо на законодавчому рівні закріплений гуманістичний потенціал права. Проте на шляху його актуалізації, якомога повнішої реалізації впродовж двадцяти семи років державного будівництва існують, стабілізуються та вкорінюються серйозні перешкоди, що стосуються правозастосування, державного управління, колізій законодавства, домінування політичної доцільності, корупції, бюрократизму і т. ін., що знижує рівень ефективності соціальної дії права, а відтак, унеможлиблює повномірну реалізацію гуманістичної функції права. Нинішня ситуація нагадує події столітньої давнини. Отже, щоб їх наслідки не повторилися необхідно враховувати уроки історії українського державотворення, використовувати позитивний досвід і не повторювати помилок. Це може стати умовою формування в Україні не декларативної, а реальної демократичної, соціальної і правової держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Конейчиков В. В.* Гуманізм // Юридична енциклопедія: В 6 т. – Київ, 1998. – Т. 1. – С. 660).
2. III Універсал УЦР Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/universal-3.html>
3. IV Універсал УЦР Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/universal-4.html>).

КОЛЕКТИВНИЙ ДОГОВІР ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Однією із задач трудового права, як галузі права, є гарантія дотримання законодавства при встановленні таких умов праці, які сприяли б встановленню балансу інтересів між працівниками і роботодавцем, що найуспішніше реалізується через локально-правове регулювання трудових відносин.

Як один з механізмів реалізації цих завдань, чинним законодавством передбачено укладення колективного договору, який являє собою угоду, яка укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів працівників та роботодавців в якому інтереси роботодавців представляються, як правило, власниками, спілками підприємців, а інтереси працівників – профспілками.

Саме з допомогою колективного договору має здійснюватися узгодження інтересів сторін трудових правовідносин, вирішуватися основні питання організації праці, забезпечуватися стабільність у діяльності підприємств, установ, організацій та вирішуватися інші питання, зокрема що стосуються захисту прав та інтересів працівників та роботодавців, що не врегульовані на загальнодержавному рівні.

Зокрема, підприємства, установи та організації можуть самостійно у колективному договорі встановлювати форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, ставки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат. режиму роботи, тривалості робочого часу і відпочинку, забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку працівників, гарантій діяльності профспілкової чи інших представницьких організацій трудящих та ін.

Однак, актуальним серед дослідників залишається питання реального впливу колективного договору на трудові відносини та можливість забезпеченням ним рівних прав роботодавців та працівників в умовах сьогодення.

Аналіз судової практики свідчить про численне зростання трудових спорів, предметом яких є визнання колективного договору недійсним, внесення до нього змін, визначення процедури колективних переговорів такою, що не відповідає законодавству, розірвання колективних договорів.

Така тенденція свідчить про низький рівень ефективності колективних договорів, у зв'язку з чим низка науковців наголошують на тому, що сьогодні колективний договір є лише формальністю, якої мають дотримуватися сторони трудових відносин, якщо є на те потреба, оскільки обов'язковість укладення відповідного договору не передбачена жодним нормативним правовим актом.

Зокрема, С. В. Венедіктов, у своїх працях наголошував на тому, що в сучасному житті ситуація відношення до колективного договору корінним чином змінилася. З впливового локального нормативно-правового акту він перетворився у звичайну фікцію, яку розробляють та реєструють в відповідних державних органах тільки для “галочки” – як кажуть у нас в Україні, “щоб було”, а його умови не завжди виконуються самими сторонами. [4]

Низький рівень виконання положень колективних договорів науковці пов'язують з відсутністю належного рівня контролю з боку держави та ефективних видів відповідальності за порушення умов колективного договору, відсутністю в законодавстві чітко визначеного порядку внесення змін та припинення дії колективного договору та низки інших суперечностей.

Тому, можна говорити про те, що колективний договір, який містить локальні норми по використанню праці і відтворенню робочої сили, є важливою юридичною основою для укладення індивідуальних трудових договорів між працівником і власником або уповноваженим ним органом та може бути засобом захисту трудових прав працівників, виступати гарантом підвищення якості життя, гарантій зайнятості, динамічного зростання заробітної плати, забезпечення безпечних умов праці тощо, але за умови вирішення суперечностей та прогалин у нормативно-правовому забезпеченні, які утруднюють колективно-договірне регулювання трудових відносин, не дозволяють сторонам колективного трудового договору досягти своїх цілей та в повній мірі захистити свої права шляхом удосконалення всього трудового законодавства як внутрішньо так і на загальнодержавному рівні. [5]

Так, у сучасному світі все більше країн доходить до висновку, що проблему підвищення впливу колективних договорів на врегулювання суспільних відносин потрібно вирішувати в колі між роботодавцями, профспілками та органами влади. Державне втручання у взаємовідносини робітників і працедавців, за умови їхньої згоди, створює сприятливе середовище для функціонування ефективного соціального діалогу яке спрямоване на забезпечення миру і злагоди в суспільстві. Але щоб цей механізм ефективно запрацював кожна із сторін повинна взяти на себе чіткі зобов'язання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс законів про працю України // Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII (Редакція станом на 20.01.2018)

2. Про колективні договори і угоди. Закон України №3356-ХІІ від 01.07.1993, № 36, ст.361 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.231.0>
3. *Бобко У. П.* Розвиток форм юридичного забезпечення колективних договорів / У. П. Бобко // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2011. – № 7. –
4. *Венедіктов С. В.* Роль колективного договору в правовому регулюванні трудових відносин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07vsvrtv.pdf>
5. *Рибницький Г. В.* Роль та поняття колективного договору в умовах ринкової економіки // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Вип. 25. -2016. – С.23-29.

Шевчук З. Ю.
магістрантка спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Період активного розвитку міжнародного співробітництва у протидії злочинності припадає на ХІХ ст., оскільки саме тоді отримує розвиток і починає здобувати юридичну значущість інститут міжнародних конференцій, в рамках якого були вироблені перші відносно конкретні елементи інституційної системи, які потім були використані при створенні установчих документів міжнародних організацій і вироблення принципів їх діяльності. У ХІХ ст. також з'явився такий інститут міжнародного права як адміністративні союзи, що були першими міжнародними міждержавними організаціями через які здійснювалося співробітництво держав в окремих сферах міжнародних відносин: транспорту, фінансів, зв'язку, стандартизації і інші. Таким чином, у ХІХ ст. вже був накопичений певний практичний і теоретичний досвід співпраці держав у нових формах міжнародного співробітництва – міжнародних та міждержавних організаціях, що склали інституційну основу співробітництва у протидії злочинності.

Історичний процес свідчить про те, що із розвитком торгівлі, мореплавання, зв'язків між державами розширилася й сфера співробітництва в боротьбі з конкретними видами злочинів, що зачіпають спільні інтереси. Наприклад, здавна набула поширення боротьба з морським піратством, яке було визнане державами міжнародним злочином, а піратів оголошено ворогами цивілізованого світу. Незважаючи на те, що піратство за стереотипним уявленням – явище минувшини, відоме із пригодницьких романів, воно не зникло і лишається одним з найнебезпечніших міжнародних злочинів. Відповідно, у Конвенції ООН із морського права 1982 р., а також у низці інших багатосторонніх угод містяться положення про боротьбу з піратством. Яскравим прикладом необхідності боротьби із цим видом

міжнародного злочину слугує захоплення 25 вересня 2008 р. судна “Фаїна”, у складі екіпажу якого було 17 громадян України, а також нещодавні події із захопленням суден, на борту яких були українці.

Іншим міжнародним злочином, який становить велику суспільну небезпеку, є работоргівля. Вказана проблематика є актуальною й сьогодні. В ООН вона знову стала предметом розгляду в Спеціалізованому комітеті з питань рабства, створеному Економічною і Соціальною Радою ООН (ЕКОСОР). Було визнано, що рабство, хоча й у прихованих формах, усе ще існує. У зв'язку з цим, у 1956 р. було скликано Женевську конференцію з питань боротьби з рабством, де було прийнято Додаткову конвенцію про скасування рабства, работоргівлі, інститутів і звичаїв, аналогічних рабству. Відповідно до конвенції, держави взяли на себе зобов'язання карати осіб, винних у скоєнні таких злочинів, як перевезення рабів, уведення якої-небудь особи в рабство або підневільний стан, таврування випалюванням або іншим способом [1].

Крім того, ще одним злочином, що набув міжнародного характеру було і залишається фальшивомонетництво. В даному контексті, особливий інтерес становить Міжнародна конвенція щодо боротьби з підробкою грошових знаків 1929 р. Передумовою її укладення стало зростання небезпеки для держав у зв'язку з поширенням цього загрозливого явища. Згідно Конвенції, держави-учасники беруть на себе зобов'язання переслідувати в кримінальному порядку тих, хто підробляє або фальсифікує грошові знаки, поширює підроблені грошові знаки, цінні папери та інші платіжні документи, бере участь у виготовленні приладів або інших предметів, призначених для підроблення або фальсифікації грошових знаків. Водночас, Конвенція зобов'язує учасників притягати до кримінальної відповідальності фальшивомонетників незалежно від того, грошові знаки якої країни вони виготовляють або підробляють [7].

Окремої уваги заслуговує співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю стало в рамках Організації Об'єднаних Націй, Статут якої встановив нове правове підґрунтя для міжнародного співробітництва в сфері боротьби зі злочинністю, проголосивши прагнення народів Об'єднаних Націй знову затвердити віру в основні права людини, у гідність та цінність людської особистості. Показовою щодо цього є Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду й покарання за нього від 1948 р. Імпульс для розроблення Конвенції був даний Генеральною Асамблеєю ООН, яка ще в 1946 р. у своїй резолюції 96 (I) оголосила, що геноцид є злочином, який порушує норми міжнародного права й суперечить духу й цілям ООН. Конвенція кваліфікує як дії, що становлять геноцид: убивство членів національної, етнічної, расової або релігійної групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове її фізичне знищення; заходи, які розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи; насильницьку передачу дітей з однієї людської групи в іншу. Відповідно до Конвенції, геноцид проголошено

міжнародним злочином. Держави–учасники Конвенції 1948 р. зобов’язалися вживати необхідних заходів для покарання осіб, винних у здійсненні або змові з метою здійснення геноциду, у підбурюванні до його здійснення, у замаху або в співучасті в геноциді [3].

До даного переліку також можна віднести Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. Необхідно звернути увагу на те, що передумовою підготовки Конвенції стало прийняття низки резолюцій Генеральною Асамблеєю ООН, включаючи Декларацію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1963 р. [6]. Конвенція проголошує злочином, який карається законом, всяке поширення ідей, заснованих на расовій зверхності або ненависті, усяке підбурювання до расової дискримінації, усі акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямовані проти будь-якої раси або групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження, а також надання будь-якої допомоги для проведення расистської діяльності, включаючи її фінансування.

Ілюстрацією подальших зусиль держав у галузі боротьби зі злочинами проти людяності може слугувати Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1984 р. Конвенція надає чітке визначення такого роду дій і розглядає їх як злочини, за які держави-учасники зобов’язані притягувати винних до кримінальної відповідальності [4].

Однак, не потрібно залишати поза увагою факт, що свідчить про підвищення кількості нових видів злочинів в сучасних реаліях, що спричиняють негативний вплив на інтереси держав в сферах їх діяльності. Різноманітність відповідних сфер можна відобразити на численних прикладах. По-перше, у 1979 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про боротьбу із захопленням заручників. По-друге, у 1988 р. на конференції в Римі були прийняті Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, і Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі, положення якої корисно було б застосувати проти військовослужбовців російської Федерації у зв’язку з захопленням кримського півострова, а також Українських цивільних та військових суден і платформ у Чорному Морі. Аналіз наявних дій, дає змогу зробити висновок про оперативність дій держав в частині прийняття міжнародних документів щодо нових видів злочинів.

1989 р. Генеральної Асамблеєю прийнято Конвенцію про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, яка є особливо актуальною для України у сучасних реаліях гібридної війни розв’язаної Російською Федерацією, а також укладено багатосторонні конвенції, мета яких забезпечення безпеки цивільної авіації [5]. Дані документи закріплюють неприпустимість дій, якими є злочини, що підлягають кримінальному переслідуванню й покаранню. Одним з

прикладів подібних злочинів є збиття цивільного літака Boeing 777 російськими військовими над територією донецької області України 17 липня 2014 р.

Міжнародна співпраця в боротьбі зі злочинністю є тривалим у часі процесом і на сьогодні вона визначається, як діяльність компетентних органів, передбачена міжнародними договорами або здійснювана на умовах одночасного застосування норм міжнародного та внутрішнього права щодо ведення процесуальних та слідчих дій з метою отримання доказів, забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином і, звичайно, притягнення до відповідальності особи, що вчинила злочин. В той же час, слід зауважити, що це складний і багатогранний процес, який потребує постійних зусиль від держав в частині співпраці, аналізу наявних нових міжнародних загроз та прийняття актуальних міжнародних документів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства від 07 вересня 1956 року. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_160.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_057.
3. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09 грудня 1948 року. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_155.
4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
5. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 04 грудня 1989 року. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_103.
6. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_105.
7. Міжнародна конвенція щодо боротьби з підробкою грошових знаків від 20 квітня 1929 року. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_589.

*Шматков Р. Б.
магістрант спеціальності “Право”
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ В КОМПАНІЇ “НАФТОГАЗ”

Процес європейської інтеграції України передбачає кардинальні зміни в усіх сферах суспільної діяльності, в тому числі, зміну ставлення до умов та безпеки праці. Визначення їх пріоритетними у виробничих процесах та реальне впровадження міжнародних та європейських стандартів стає головним завданням компанії Нафтогаз.

Нафтогаз впроваджує сучасні стандарти корпоративного управління, орієнтуючись на найкращі світові практики. У 2014 році в компанії розпочалося реформування системи корпоративного управління, що має на меті зробити її більш ефективною та прозорою для акціонерів, партнерів, інвесторів.

В Нафтогазі визначені етичні норми ведення бізнесу компанії, а також правила взаємодії співробітників один з одним, з партнерами, конкурентами, державою та суспільством. Кожен працівник поділяє корпоративні цінності компанії та усвідомлює їх обов'язковий характер у рамках своєї професійної діяльності.

Відповідно до найкращих міжнародних практик у сфері корпоративної етики, одні з основних положень етики Нафтогазу стосуються дотримання прав людини та забезпечення рівних можливостей. Компанія дотримується прав людини, визнає їх важливість та підтримує принципи, що визначені у Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини та основних свобод, деклараціях і конвенціях Міжнародної організації праці та інших міжнародних документах у сфері прав людини. У Компанії поважається особиста свобода, права і гідність людини, не допускаються будь-які форми дискримінації або утиски на робочому місці.

Охорона життя та здоров'я працівників – один з пріоритетів роботи Нафтогазу. Компанія створює комфортні та безпечні умови праці, впроваджує міжнародні стандарти та найкращі практики у сфері управління гігієною та безпекою праці, а також вживає всіх необхідних заходів для зниження рівня виробничого травматизму.

Компанія будує відносини із своїми працівниками відповідно до вимог чинного законодавства України та на основі довгострокової плідної співпраці, підґрунтям якої є довіра, взаємна повага та орієнтованість на результат. Компанія інформує працівників про важливі корпоративні події через офіційні сайти Нафтогазу та підприємств групи, через корпоративні інтранет-портали, інформаційні стенди та дошки оголошень. Надзвичайно важливим інструментом отримання зворотного зв'язку від працівників є зустрічі керівництва компанії зі співробітниками та профспілками.

З підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом безпека праці на виробництві як один з основних показників, що безпосередньо впливає на міжнародний імідж компанії, набуває особливої ваги. Тому, однією зі стратегічних цілей Нафтогазу є забезпечення впровадження міжнародних та європейських стандартів, кращих практик у сфері управління гігієною та безпекою праці.

Нафтогаз впроваджує європейські стандарти, що передбачають лідерство керівника підприємства у забезпеченні функціонування ефективної системи управління охороною праці та його відповідні дії, зокрема:

- безпека та гігієна праці має стати пріоритетом у діяльності підприємства;
- визначення обов'язків та відповідальності управлінського персоналу та працівників у сфері управління гігієною та безпекою праці;
- постійне реагування на небезпечні умови праці та поведінку персоналу;
- документальне оформлення політики підприємства щодо безпеки та гігієни праці.

Основним документом, відповідно до якого всі підприємства Нафтогазу здійснюють свою діяльність у сфері гігієни та безпеки праці є Політика компанії у сфері гігієни та безпеки праці, яка спрямована на мінімізацію ризиків виникнення нещасних випадків та інших інцидентів, професійних захворювань працівників у процесі виробничої діяльності.

У цьому році в Нафтогазі планується розпочати розробку нового нормативного документа щодо управління гігієною та безпекою праці, відповідно до якого усі підприємства компанії будуть здійснювати свою діяльність з цих питань. Цей нормативний документ замінить чинний у компанії галузевий стандарт у сфері управління охороною праці.

Компанія постійно поліпшує систему управління гігієною і безпекою праці з урахуванням положень відповідних міжнародних стандартів та кращих міжнародних практик.

Підприємства Нафтогазу щорічно розробляють та фінансують заходи, спрямовані на створення безпечних і здорових умов праці, запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням на виробництві.

У 2015 році інвестиції Нафтогазу в заходи з охорони праці на підприємствах склали 150 млн. грн. Обсяг фінансування цих заходів на виробничих підприємствах компанії в середньому склав 2,15% від фонду оплати праці цих підприємств за 2014 рік, що перевищує нормативну частку (0,5%), встановлену чинним законодавством України про охорону праці.

Найбільше коштів групою Нафтогаз спрямовується на:

- забезпечення працівників засобами індивідуального захисту, в тому числі спеціальним одягом, взуттям;

- упорядкування основних фондів (приміщень, обладнання) відповідно до вимог нормативних документів з охорони праці;
- надання працівникам спеціального харчування;
- усунення та мінімізацію впливу на працівників небезпечних і шкідливих виробничих факторів;
- проведення навчання з питань охорони праці;
- організацію і проведення медичних оглядів працівників.

Для місцевих громад компанія реалізує соціальні програми у тих сферах, де фінансова підтримка найбільш необхідна, та забезпечує довготривалі результати: розвиток інфраструктури, газифікація населених пунктів, підтримка лікарень, дитсадків та шкіл, розвиток культури та спорту.

Соціальні проекти Нафтогазу мають на меті покращення якості життя та вирішення соціальних проблем на територіях, де працюють компанії групи;

Соціальне партнерство та залучення зацікавлених сторін, в тому числі діалог та співпраця з місцевою владою, громадськими організаціями, залучення їх до розробки та реалізації соціальних програм групи.

Безпечні умови праці залежать не лише від технічного стану виробничих об'єктів та обладнання, але і від культури безпечної праці, а також від відповідального ставлення працівників до дотримання вимог охорони праці та промислової безпеки. Тому Нафтогаз приділяє значну увагу навчанню працівників з питань охорони праці.

Нафтогаз усвідомлює всю міру відповідальності перед нинішнім і майбутніми поколіннями за вплив своєї діяльності на навколишнє середовище. Серед головних пріоритетів компанії – гармонізація економічних інтересів підприємств Нафтогазу з екологічними та соціальними інтересами суспільства.

Основним документом, відповідно до якого Нафтогаз здійснює свою діяльність у галузі охорони навколишнього середовища, є Екологічна політика.

Екологічна політика є основою для визначення екологічної стратегії компанії, планування та здійснення її природоохоронної діяльності, раціонального використання природних ресурсів та підвищення рівня екологічної безпеки виробничих об'єктів підприємств групи.

Нафтогаз розробляє та реалізує низку заходів, які спрямовані на охорону і раціональне використання водних ресурсів, атмосферного повітря, надр, земельних ресурсів та поводження з відходами з урахуванням положень, завдань та цілей стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року та інших законодавчих і нормативних документів. В компанії реалізується “Комплексний план заходів з охорони навколишнього природного середовища” на 2015-2020 роки.

Керуючись у своїй діяльності принципом інформаційної відкритості та прозорості, Нафтогаз відкритий до взаємодії з усіма зацікавленими сторонами щодо питань можливого екологічного та соціального впливу господарської діяльності підприємств групи. В Нафтогазі діє “Порядок взаємодії із зацікавленими сторонами”,

який розповсюджується на всі види діяльності компанії та застосовується до проектів, які мають значний вплив на довкілля та життя громад або до яких виявлений інтерес зацікавлених сторін.

На всіх підприємствах групи Нафтогаз відповідно до чинного законодавства України та власних нормативних документів компанії проводиться контроль за рівнем техногенного навантаження на довкілля та аналіз стану екологічної безпеки в районах впливу виробничої діяльності підприємств. Здійснюється моніторинг стану поверхневих і ґрунтових вод та контроль викидів у атмосферне повітря, якості стічних вод, стану земельних ресурсів, а також контроль за витоками природного газу. За результатами моніторингу та в разі необхідності компанія може коригувати заплановані природоохоронні заходи та оперативно реагувати на нештатні ситуації.

Комплексний план на 2015–2020 роки включає також заходи щодо зменшення обсягів скидів забруднювальних речовин із зворотними водами, зокрема: реконструкція та модернізація споруд очистки господарсько-побутових стоків, будівництво рубежів затримання і збору нафти на водних переходах.

Компанія, усвідомлюючи суспільну значимість своєї діяльності та відповідальність перед державою та українським суспільством, прагне до побудови та підтримання стійких, конструктивних взаємовідносин з органами влади та місцевого самоврядування, які базуються на принципах законності, добросовісності, професіоналізму, партнерства, взаємної довіри, поваги та непохитності зобов'язань. Здійснюючи діяльність у сфері корпоративної відповідальності, компанія робить свій внесок у сталий розвиток українського суспільства.

Підсумковий документ
Міжнародної наукової конференції
ТРИНАДЦЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ
“УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ: КРИЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ
(до 100 річчя Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.)”
24-25 травня 2018 року

28 червня 1996 року Верховна рада України від імені Українського народу, “усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями”, прийняла основний закон держави – Конституцію, яка визначила Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну й правову державу. Нарешті українці стали державною нацією, подолавши долею визначений історичний трагізм на цьому тернистому шляху.

Сповнені трагічних нуртувань видалися для України останні сто років визвольних змагань і боротьби за незалежність та власну самостійну державу. Її історія, культура, право, релігія, піддавалися нищівним ревізіям і руйнаціям в імперіях (Російській, Австро-Угорській) та державі “нового типу” – Радянському Союзу. Звернення до трагічних сторінок українського минулого робить нетлінною історичну пам’ять і сприяє кращому розумінню трагізму нинішньої України – охопленої, з одного боку, полум’ям війни, соціально-економічною кризою, злетом правового нігілізму (правового безкультур’я) на тлі розквіту корупції, тіньової нормотворчості тощо, а з іншого – героїзмом і незламністю духу українського народу.

Нинішні суспільно-політичні процеси створили загрози й кинули черговий виклик молодій українській державі. І щоб виявити свою мобільність, маневреність, стійкість до різноманітних викликів і загроз в умовах світоглядного протистояння та перемогти у жорсткій боротьбі з антиукраїнськими ідеологічними конструктами, що спрямовані на знищення української державності як ідеї й історичного та юридичного факту, держави Україна, українці мають пам’ятати, знати і враховувати уроки своєї далекої і давньої історії та не припускати колишніх помилок як на внутрішньо-державному так, і на міжнародному рівнях. Це сприятиме культурно-цивілізаційному поступу України, як у розбудові соціально-правової держави, становленню національної свідомості, відродженню ідеї національної духовності, утвердженню пріоритету загальнолюдських цінностей, так і її входженню до світового співтовариства в якості рівноправного його члена.

І саме цій проблематиці присвячена міжнародна наукова конференція ТРИНАДЦЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ “Українська державність: кризь призму часу (до 100 річчя Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.)”, організаторами якої виступили Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,

Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, Центр правової освіти і науки, громадська організація “Феміда”.

Учасники конференції відзначають, що за роки незалежності Україна зробила певні кроки в бік підвищення впливу права на суспільні відносини, розвитку правової держави і громадянського суспільства. Разом з позитивними змінами у політико-правовому просторі сучасної Української держави мають місце й негативні тенденції: непрозорість, закритість, бюрократизм у діяльності органів державної влади; девальвація таких правових цінностей як свобода, рівність, справедливість, відповідальність; політизація правового простору та домінування принципу політичної доцільності над верховенством права; колізії законодавства; суперечливість та невизначеність характеристик політичного режиму (змішування різнорідних ознак – від демократії й автократії до анархії, охлократії та олігархії); конфлікти між державними органами тощо.

Вищезазначене знижує рівень ефективності соціальної дії права, а, відтак, детермінує в суспільстві соціальну напругу, правовий нігілізм, спільнотні депривації, деформації правосвідомості, що негативно позначається на характері, рівні, стані правової і політичної культури українського суспільства та призводить до виникнення й ескалації різних видів соціальних конфліктів, розчарування громадян у можливості реалізувати політичні і соціальні очікування, викликає невдоволення, апатію, ворожість, прояви агресивності з боку значної частини населення. А соціально-економічна і політико-правова криза в українському суспільстві, прояви свавілля і корупції у різних сферах державної влади, збільшення бюрократичного тиску на науку й освіту та знецінення академічної свободи підривають підвалини молодого української держави та можуть відкинути її на поріг соціально-економічного та політичного занепаду й позбавити довіри й поваги народу.

Зважаючи на викладене, учасники конференції вважають за доцільне рекомендувати органам державної влади та їх посадовим особам, науковій спільноті, освітянам:

– теоретично (юридично, історично, філософськи, політологічно, економічно, педагогічно) визначити і обґрунтувати здобутки та прорахунки столітнього досвіду українського державотворення з метою його використання і врахування на сучасному етапі політико-правового реформування;

– активізувати науковий, культурний і моральний потенціал українських науковців та систематизувати знання здобуті дослідниками у різних галузях юридичної науки й експлікувати їх у правотворчій, правозастосовній та правовиховній процеси;

– спрямовувати діяльність держави, її органів і посадових осіб, громадських організацій та трудових колективів на подолання проявів таких негативних явищ як правовий нігілізм, маргіналізація права, деформація правосвідомості тощо;

– прискорити розробку, прийняття та впровадження програм правової освіти і виховання;

– сприяти утвердженню і впровадженню ідейних засад Українського конституціоналізму та інтеграції України в європейський та світовий політико-правовий простір;

– забезпечити оздоровлення національного правового середовища, відновлення довіри громадян до владних інститутів, запобігання проявам маніпулювання масовою та індивідуальною свідомістю, зниження порогу соціальної нерівності, боротьбу з корупцією тощо;

– вивчити і проаналізувати законодавство зарубіжних держав, історію й практику його творення і застосування та вдосконалювати вітчизняне законодавство з урахуванням світового досвіду;

– сприяти широкому громадському обговоренню проектів законів, у тому числі шляхом організації наукових конференцій, “круглих столів”;

– забезпечувати належну наукову експертизу законопроектів шляхом залучення до її проведення як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців;

– враховувати наукові висновки щодо законопроектів, які вносяться на розгляд Верховної Ради України;

– вживати заходи для реалізації національної ідеї в державотворчому процесі, підтримки української мови як державної, запобігання процесу її витіснення та сприяння збереженню культурної, мовної, релігійної самобутності національних меншин і корінних народів України;

– законодавчо забезпечувати проукраїнськість суспільно-релігійної ситуації, сприяти Вселенському православному визнанню та утвердженню Української Помісної Православної Церкви;

– вдосконалювати механізм забезпечення національної, інформаційної та духовної безпеки держави й суспільства, безпеки людини в інформаційній сфері;

– вимагати від Міністерства освіти і науки України переведення курсів соціально-гуманітарного циклу (правознавство, політологія, релігієзнавство, соціологія, філософія та ін.) у закладах вищої освіти України до переліку обов’язкових навчальних дисциплін, адже саме вони й лише вони формують світогляд і загальну культуру громадян (з її окремими складовими – політичною, правовою, економічною, духовною, інформаційною тощо) й уможливають успішне майбутнє для української держави і суспільства;

– вимагати від Наукового комітету Національної ради з питань розвитку науки і технологій відхилення так званого удосконалення кваліфікаційних вимог, пов’язаних з оприлюдненням результатів наукових досліджень як такого, що спрямоване на нищення української соціально-гуманітарної науки, а відтак і руйнування української державності.

Відзначаємо, що Україна є особливо багатою на досвід шляхів (трагічних і героїчних) боротьби за національне звільнення та державотворення. Але це завдання нині не було виконане в повній мірі. Вирішити його можна лише спільними зусиллями українських громадян в єдності з національно-державницькою інтелігенцією. Відтак, закликаємо до єднання і спільних дій задля досягнення мети, визначеної Українською національно-демократичною революцією 1917–1921 рр.

З М І С Т

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Андрущенко В. П.

ПРАВОВІ ПАРАМЕТРИ ПІДГОТОВКИ «НОВОГО ВЧИТЕЛЯ» 3

Андрушишин Б. І.

ПРОВІСНИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПРОФСПЛОК
В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 1918 Р. 5

Онїщенко Н. М.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ
КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ 16

Пилипчук В. Г.

СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР 22

Бабкіна О. В.

ДЕМОКРАТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ 25

Усенко І. Б.

ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ ХХ СТ. 30

Пархоменко Н. М.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА ТА ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ПРАВА
ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ 33

Огірко Р. С.

“ПАКТИ Й КОНСТИТУЦІЇ ПРАВ І ВОЛЬНОСТЕЙ ВІЙСЬКА
ЗАПОРОЗЬКОГО...” 1710 Р. В КОНТЕКСТІ
МОДЕРНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ 38

ВАК Mirosław

EDUKACJA NA RZECZ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU
W MEDIACH SPOŁECZNOŚCIOWYCH 47

Бучма О. В.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ПІДРУНТЯ СТАНОВЛЕННЯ
ПОМІСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ:
КРИЗЬ ПРИЗМУ СТОЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ
ТА УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917–2018 pp.) 52

ПАНЕЛЬ I
ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ
НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Беланюк М. В.

ДЕЗІНФОРМАЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ ПРОТИ СРСР
НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ..... 58

Головко А. Л.

ІСТОРІКО-ПРАВОВА ПЕРІОДИЗАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ..... 62

Гоцуляк В. М.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ..... 66

Деркачова Н. О.

ІСТОРІЯ ПРАВА ОСВІТИ
У ПРАЦЯХ М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА 69

Дмитренко С. П.

ПОЛІТИЧНІ ПРОТЕСТИ У КОНТЕКСТІ
ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ..... 71

Ель-Кафарна М. С. Х.

ВПЛИВ ДЕКЛАРАЦІЇ БАЛЬФУРА НА ПАЛЕСТИНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ 75

Макарова О. В.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЯКОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ..... 78

Павко А. І.

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО В КИЄВІ: ПОВЧАЛЬНИЙ ДОСВІД ІСТОРІЇ..... 80

ПАНЕЛЬ II
УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр.
I ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Вовк О. Й.

ПЕРЕБУДОВА ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ
В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ ЗА МІСЬКОЮ РЕФОРМОЮ 1917 РОКУ..... 83

Гаврилюк Д. Ю.

ДЕРЖАВНИЦЬКА ПОЗИЦІЯ ГЕТЬМАНА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ..... 87

Губань Р. В.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО
УСТРОЮ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ
ТА УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ В 1918–1919 РОКАХ
(до 100-річчя прийняття закону “Про поділ України на землі”)..... 90

Іванова А. Ю.

ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПАРАДИГМИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЙ 1917–1921 РР. 92

Кушинська Л. А.

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ
АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ..... 96

Кушинська С. В.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ
ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ СКОРОПАДСЬКОГО 100

Кононець О. М. , Кеба Л. А.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ
В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр..... 105

Пашинський В. Й.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-
ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр..... 108

Протосавіцька Л. С.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЕКТ О. ЕЙХЕЛЬМАНА
(історико-правовий аспект)..... 111

Токарчук О. В.

КОНСТИТУЦІЙНІ АКТИ УНР У ДОСЛІДЖЕННЯХ
ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ 114

Шитий С. І.

РОЛЬ І МІСЦЕ ІВАНА СТЕШЕНКА
У РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
(до 100-річчя української національно-демократичної революції
і до 145-річчя від дня народження І. М. Стешенка) 117

**ПАНЕЛЬ ІІІ
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Бєлєвцева В. В.

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ В УМОВАХ ОПТИМІЗАЦІЇ
ЗАКОНОДАСТВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ..... 122

Білозьоров Є. В.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ 125

Булда А. А., Корецька А. С.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК
УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВознавців 128

Бучма О. В., Гнинюк Р. Ю.	
ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СТАНУ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	132
Варзар І. М.	
ПОЛІТОЛОГО-КРАТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ ПОВСЯКЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ОБЛАШТУВАННЯ КРАЇНИ.....	136
Воляннюк О. Я.	
ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЗАВДАНЬ ДЕРЖАВИ В АКТУАЛЬНИХ НАРАТИВАХ.....	141
Гавронська Т. В.	
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В РЕЛІГІЙНО- ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ В РОЗРІЗІ МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА.....	145
Гапоненко В. А.	
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ: УРОКИ СУЧАСНИХ РЕВОЛЮЦІЙ.....	148
Дзьобань О. П.	
ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЯК ФАКТОР ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	151
Довгань О. Д.	
ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА РЕСУРСІВ НА РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ.....	155
Доронін І. М.	
ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	158
Дубчак Л. С.	
РЕЄСТРАЦІЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТ НЕЗАВЕРШЕНОГО БУДІВНИЦТВА.....	162
Дяченко М. О., Песцов Р. Г.	
ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЩОДО НАДАННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ РОБОТОТЕХНІЦІ.....	165
Єрмолаєва В. В.	
ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ ТА ІДЕОЛОГІЯ ЛІБЕРАЛІЗМУ: ПІДМІНА ПОНЯТЬ.....	169
Жмур Ю. М.	
ПРИЧИНИ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ.....	173
Іванова Н. Ю.	
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЯК СИНТЕЗ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	177

Кархут О. Я.	
ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ	181
Корж І. Ф.	
ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ ЗДІЙСНЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	184
Куницький М. П.	
ПОТЕНЦІЙНА ТА АКТУАЛЬНА МОТИВАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДИ ТА ОКРЕМИХ ГРУП СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	188
Купіна Л. Ф.	
СОЦІАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА	191
Лавриненко В. Г.	
ЯВИЩЕ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЧИННИК ПОДОЛАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ В РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ.....	194
Макаренко Л. О.	
ПРАВОВИЙ НІГЛІЗМ ЯК НЕГАТИВНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ	198
Макарова О. В., Батюк А. О.	
ВИТОКИ ПРАВОВОГО НІГЛІЗМУ	202
Макарова О. В., Гоцуляк О. О.	
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ	205
Макарова О. В., Кондрич М. С.	
СУСПІЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	207
Мельничук О. Ф.	
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ	210
Морозова О. О., Морозова В. О.	
ВПЛИВ ОСВІТИ НА ПРОЦЕС ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ	213
Новакова О. В.	
ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ХХІ СТОРІЧЧІ	215
Пєсцов Р. Г., Кривенко Т. Ю.	
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СПАДКОВОГО ПРАВА В УКРАЇНІ.....	219
Постоловська О. О.	
ДО ПРОБЛЕМИ КОНСОЛІДАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	221
Радченко Л. М.	
СИСТЕМНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	224

Стеценко В. Ю.

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я 227

Чиждова О. М.

ПРАГМАТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... 230

ПАНЕЛЬ ІV ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Андрушків А. Р.

ОБОРОННА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ: НАЦІОНАЛЬНІ
ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ 234

Бражник К. І.

ЧИННА СИСТЕМА ОРГАНІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ
В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ 237

Галенко Т. М.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ПОБУДОВИ УКРАЇНИ
ЯК ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ 242

Геращенко В. В.

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО
ВИКЛАДАЧА ПРАВознавства 245

Гнатенко І. Г.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ПІДХОДИ ТОМАСА ГОББСА, ДЖОНА ЛОККА ТА ЖАН-ЖАКА РУССО..... 248

Дараган Ю. В.

ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ..... 251

Демченко І. В., Купіна Л. Ф.

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТЬ
“ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД РОБОТИ” Й “ТИМЧАСОВЕ ВІДСТОРОНЕННЯ
ВІД ВИКОНАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ” 254

Дмитренко К. В., Купіна Л. Ф.

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКА
НА ПІДСТАВІ П. 7 СТ. 40 КОДЕКСУ ЗАКОНІВ ПРО ПРАЦЮ УКРАЇНИ,
ЯК ТАКОГО, ЩО ПЕРЕБУВАВ В СТАНІ НАРКОТИЧНОГО СП'ЯНІННЯ..... 257

Дочило А. О.

ВПЛИВ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ
НА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ ЖІНОК 260

Єремєєв М. Д.

ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА СМЕРТНІЙ КАРІ..... 263

Іваненко К. С.	
ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ З БАТЬКОМ	266
Ільченко О. А.	
РОМАНО-ГЕРМАНСЬКА ПРАВОВА СИСТЕМА: ІСТОРИЧНА РЕЦЕПЦІЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ УКРАЇНСЬКОЮ ПРАВОВОЮ СИСТЕМОЮ	269
Коба В. В.	
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ (ст. 304 КК)	272
Кошляк Я. Ю., Купіна Л. Ф.	
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ	274
Крилова Ю. І.	
СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	277
Кручина С. І.	
СТРУКТУРА ФОРМУВАННЯ МОТИВУ ЗЛОЧИНУ	280
Кульчицький О. О.	
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПОВ'ЯЗАНИХ З БАНКОМ ОСІБ В УКРАЇНІ	282
Левінська З. С.	
ЖІНКИ У ВИБОРЧИХ ОРГАНАХ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ГЕНДЕРНЕ КВОТУВАННЯ	287
Линник О. І.	
ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	291
Мільгевська Л. В.	
СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ В УКРАЇНІ, НІМЕЧЧИНІ ТА ФРАНЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	294
Міськова І. О.	
АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	297
Сапронова В. О.	
ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ В СВІТЛІ РЕФОРМУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	301
Стуга А. П.	
ВПЛИВ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА НА ПРАВОВУ ОХОРОНУ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	304
Суддя Ю. В.	
РЕАКЦІЯ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА НА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ 2018 РОКУ НА ТЕРИТОРІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ	307

Тартасюк В.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІСТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (1917–2018 РОКИ) 311

Шевченко Т. В.

КОЛЕКТИВНИЙ ДОГОВІР ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ
В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ.....314

Шевчук З. Ю.

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ 316

Шматков Р. Б.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ В КОМПАНІЇ “НАФТОГАЗ” 320

Наукове видання

Матеріали Міжнародної наукової конференції

ТРИНАДЦЯТИ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів **несуть повну відповідальність** за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Виготовлення оригінал-макету

Т. Ветраченко

Підписано до друку *26 червня 2018 р.*
Формат 60x84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 21. Облік видав арк. 22,34.
Наклад 110 прим. Зам №
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26